

САВЧЕНКО В.Ф.

**ПРОГРАМНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА
РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

МОНОГРАФІЯ

ЧЕРНІГІВ

2007

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. Теоретичні основи регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні	7
1.1. Теоретичне обґрунтування необхідності регулювання економічних процесів	7
1.2. Методологія здійснення планових процесів	26
1.3. Роль держави в прогнозуванні і плануванні	47
1.4. Світовий досвід	66
2. Регулювання економічних процесів в Україні	86
2.1. Стан державного регулювання економіки	86
2.2. Об'єктивна необхідність регулювання. Основні напрями прогнозування та планування	114
2.3. Регулювання розвитку регіонів	149
3. Чернігівська область. Соціально-економічний стан та перспективи розвитку	172
3.1. Ресурсний потенціал регіону	172
3.2. Пріоритети і проблеми розвитку	188
3.3. Стан господарського комплексу	198
3.4. Економічний та соціальний стан території	244
3.5. Програмне забезпечення та вирішення питань інноваційного розвитку	254
3.6. Стратегічні напрями економічного розвитку на сучасному етапі	269
4. Методичні основи планування господарства області	289
4.1. Система планових документів регіону	289
4.2. Перспективне та поточне планування	311
4.3. Заходи щодо організаційного і економічного забезпечення та методика контролю планових показників	335
5. Методичні рекомендації щодо розробки окремих розділів програми соціально-економічного розвитку області на рік	355
5.1. Загальні положення щодо розробки розділів програми	355
5.2. Економічний розвиток	371
5.3. Баланс фінансових ресурсів	387
5.4. Бюджет	399
5.5. Інвестиції	411
6. Обґрунтування показників соціально-економічного розвитку регіону	429
6.1. Методика оцінки річних програм соціально-економічного розвитку	429
6.2. Розробка системи моніторингу ефективності річної програми	440
6.3. Розрахунок ефективності річної програми соціально-економічного розвитку регіону	450
ВИСНОВКИ	472
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	487
ДОДАТКИ	503

УДК 332.14
ББК 65.049 (4 УКР)
С 13

Рецензенти: І.К.Бондар – д. екон. наук, професор, завідувач відділу політики доходів населення Науково-дослідного економічного інституту.

В.І.Пила – д. екон. наук, професор, заступник завідувача відділу макро-економіки і прогнозування Науково-дослідного економічного інституту .

Д.М.Стеченко – д. екон. наук, професор кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України (КПІ).

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського державного інституту економіки і управління (Протокол №1 від 27 червня 2007 р.)

С 13 Савченко В.Ф. Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні: Монографія. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2007.– 516 с.

ISBN 947-966-533-356-2

У монографії досліджуються питання державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів через програмні важелі впливу. Надаються теоретичні основи, включаючи обґрунтування необхідності регулювання економічних процесів, методологію планування, світовий досвід та роль держави у прогнозуванні і плануванні. Аналізується ситуація в Україні та регіоні, на прикладі якого проводиться моніторинг показників соціально-економічного розвитку. Розроблені пропозиції щодо методичних основ планування господарства областей і методичних рекомендацій з розробки окремих розділів річної програми соціально-економічного розвитку регіонів.

УДК 332.14
ББК 65.049 (4 УКР)

ISBN 978-966-533-356-2

© Савченко В.Ф., 2007
© КП «Видавництво «Чернігівські
обереги», 2007

Наукове видання

Савченко Володимир Федорович

**ПРОГРАМНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Монографія

Редактор О.В.Гринь
Коректор Л.О.Савченко

Підписано до друку . Формат 60X84/16. Гарнітура Тип Таймс.
Папір офс. №1. Умовн. друк. арк. 29,99. Умовн. фабр.відб. 29,99. Обл. вид.
арк.26,55. Вид.№ 24.Тираж 500 прим. Зам. № _____.

Комунальне підприємство “Видавництво “Чернігівські обереги”

14000 м.Чернігів, вул.Белінського, 11

Тел.:(04622) 4-11-20

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб`єктів видавничої справи
серія ДК №824 від 28.02.02

Віддруковано в _____

ВСТУП

Стан соціально-економічного розвитку в Україні та її територіях, перетворення і процеси, які відбувалися в минулому, а особливо в останні роки, переконливо засвідчують, що розв'язання проблем регіонів перейшло в розряд стратегічних і глобальних, стало одним з найбільш важливих в державі. Подолання економічної кризи, поетапний перехід до ринкових відносин потребують відпрацювання механізмів регулювання економіки не тільки на державному, а і на регіональному рівні.

Це підтверджує аналіз ситуації в господарському комплексі та суспільстві в цілому, а також досвід розвинених країн, де регулюючі економічні системи включають в себе централізоване державне і регіональне прогнозування та програмний підхід до соціально-економічних процесів на територіях. Подібний напрямок вирішення проблем можна і навіть необхідно наслідувати, але його повне копіювання нереальне, помилкове та шкідливе, оскільки при цьому не враховується ситуація в державі і регіонах, менталітет населення, напрацювання минулого та інше.

Соціально-економічні зміни в державі неможливо здійснити без структурної перебудови господарського комплексу та цілеспрямованої і ефективної регіональної політики. Такий підхід передбачає перетворення в економіці у відповідності до специфіки територій, необхідність надання прав, розподілу функцій та поєднання державних і регіональних інтересів.

Складність у раціональному розв'язанні і подоланні проблем та перешкод посилюється відсутністю власної регіональної політики в Україні в минулі роки, коли всі економічні процеси в регіонах були підпорядковані

принципу першочерговості галузевого розвитку та територіальному поділу праці на величезній території радянської держави. Зміни в геополітичному становищі, одночасний перехід до ринкової моделі господарювання, підсилений процесами реструктуризації та конверсії, теж диктують необхідність першочергових науково обґрунтованих, методично і документально оформлених та впроваджених на високому організаційному рівні регіональних перетворень.

На першому етапі ринкових перетворень були непередумано відкинуті напрацювання щодо державного регулювання соціально-економічних процесів, особливо довго- та короткострокового планування на державному і регіональному рівні. Це також негативно відбилось на розвитку держави та її регіонів.

Тому вважаємо за доцільне надати теоретичне обґрунтування необхідності регулювання економічних процесів, показати роль держави і світовий досвід прогнозування та планування, методологію здійснення планових процесів.

Особливо актуальним бачиться надання інформації та пропозицій щодо регулювання економічних процесів в Україні – стану державного регулювання економіки, основних напрямків прогнозування та планування, регулювання розвитку регіонів.

Застарілі проблеми і конфлікти, поглиблені економічною кризою, стосуються всіх регіонів, але особливо гостро вони постали в економічно відсталих, промислово нерозвинених територіях, які між тим мають свою специфіку, переваги та нереалізовані можливості. Це, поряд з іншими, стосується поліських областей, зокрема досліджуваного регіону. Проте ситуація має тенденцію до узагальнення, методологія та методичні розробки стосуються спільних принципів програмного регулювання на регіональному рівні.

Для подальшого розрахунку показників соціально-економічного розвитку регіону (їх обґрунтування, розробки методики оцінки та системи

моніторингу річних програм соціально-економічного розвитку, розрахунку їх ефективності) проводиться детальне вивчення пріоритетів та проблем досліджуваної області і надаються пропозиції щодо її ефективного розвитку.

Розроблені методичні основи планування регіонів, які включають в себе систему планових документів, перспективне та поточне планування, заходи щодо організаційного і економічного забезпечення та методику контролю показників. Надаються методичні рекомендації щодо розробки окремих розділів програми соціально-економічного розвитку області на рік (економічного розвитку, балансу фінансових ресурсів, бюджету, інвестицій).

Видання спрямоване на неупереджене дослідження світових і вітчизняних напрацювань щодо програмного регулювання соціально-економічних процесів на рівні держави та регіону, аналіз ситуації, надання пропозицій як наукового характеру, так і в частині методології та конкретних методичних матеріалів, що стосуються регіонального розвитку.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

1.1. Теоретичне обґрунтування необхідності регулювання економічних процесів.

Питання державного регулювання економічної складової життя суспільства складні і багатовекторні. Основні положення та принципи державного регулювання економічних процесів в їх тлумаченні відповідно термінології та устоїв суспільно-політичної формації того чи іншого часу мають давню, а в останнє сторіччя дещо суперечливу історію. Так, із визначних грецьких філософів, що найбільш цікавилися суспільно-економічними та політичними справами, доцільно назвати Платона, Ксенофонта і Арістотеля. Платон (427-347 рік до н.е.) у своєму творі “Держава” охарактеризував ідеальну державу, що дорівнювала формам колективного планового господарства [14, с.211].

Роль держави і суспільства в становленні та ефективному функціонуванні економічних процесів у свій час досліджували Ш. Жид і Ш. Ріст у виданні “Історія економічних вчень” [79, с. 41], її не обійшов увагою видатний російський філософ Н.А. Бердяєв [11, с. 152].

На взаємозв’язок і взаємозалежність окремих складових

економічного життя країни вказував відомий американський економіст В. Леонтьєв: "Конкретна національна економіка може і ... повинна розглядатися як система, що складається з взаємозалежних частин" [128, с. 395].

З часів встановлення капіталістичної суспільної формації державне втручання в економічні процеси почало послаблюватися, а то і взагалі ігноруватися. Наука та практика стали сповідувати основні, нічим не обмежені, принципи ринкової економіки, найважливіші з яких: механізм вільної конкуренції, стихійне переливання капіталів всередині галузей та між ними, стихійне регулювання цін шляхом коливання попиту і пропозиції, встановлення пропорцій між галузями господарського комплексу через механізм економічних криз та попередньо названих форм і методів. Все це, за висловом А. Сміта, отримало назву "невидимої руки". Самим терміном "ринкова економіка" в такій системі підкреслюється визначальна роль ринкових методів господарювання. Державі в даному випадку відводились функції охорони приватної власності, забезпечення громадського порядку, стеження за дотриманням умов вільної конкуренції тощо, тобто безпосередньої участі в економічних процесах держава не приймала [167, с. 17].

Ця модель з перемінним успіхом існувала з початку XVI століття протягом кількох століть, еволюціонуючи від менш розвинених до досконаліших форм. Вперше ринковий механізм виявив свою неспроможність під час економічної кризи 1825 року, яка засвідчила, що збалансованість національного ринку і, насамперед, рівновага між попитом та пропозицією досягаються внаслідок знищення частини національного багатства.

Наприкінці XIX століття ринкові капіталістичні відносини збагатились такими новими ознаками як монополістична планомірність та колективна капіталістична власність (акціонерні компанії). Проте, це не врятувало від краху, якого чисто ринкова економіка зазнала під час кризи 1929-1933 рр. Стало зрозумілим, що без активної регулюючої ролі держави неможливе саме існування капіталістичної системи. Визначний

англійський економіст Дж. Кейнс, який вперше в західній економічній літературі висвітлив цей факт, у своїй книзі “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” зазначив: “Розширення функцій уряду ... я захищаю ... як єдиний практично можливий засіб уникнути повного руйнування існуючих економічних форм і як умову для успішного функціонування особистої ініціативи”.

Основні причини неспроможності механізмів ринкового саморегулювання, які спонукали до введення системи регулювання економічних процесів в розвинених країнах світу:

1. Розвиток і постійне ускладнення продуктивних сил, що ввело до їх складу новий структурний елемент – науку. Згодом від неї відокремилися фундаментальні наукові дослідження та інформаційні технології, збиткові на першому етапі і обтяжливі безпосередньо для ринкових структур.

2. Істотні кількісно-якісні зміни в традиційних елементах системи продуктивних сил – робочій силі, засобах виробництва, силах природи. Необхідність в загальнонаціональному масштабі витратити великі кошти на розвиток освіти, охорони здоров’я, перекваліфікацію та інше. Потреба вести роботу в напрямках посилення обороноздатності, охорони навколишнього середовища, забезпечення населення інформаційними послугами, шляхами, мостами, засобами зв’язку тощо. Ринок позбавлений внутрішніх факторів, які б стимулювали роботу в цих напрямках.

3. Неспроможність рівномірно розвивати галузі і регіони кожної країни, продуктивні сили та інше. Ринок самостійно також не в змозі забезпечити справедливий розподіл благ і соціальний захист людей.

4. Поглиблення відносин спеціалізації, кооперування, комбінування виробництва, його концентрації. Для координації даних процесів у масштабах всього господарського комплексу необхідний єдиний центр управління.

5. Значне ускладнення відносин власності, збільшення чисельності

суб'єктів власності. Щоб в таких умовах утримати дієздатність системи, держава повинна сформувати нормативну базу, виробити обгрунтовану політику оподаткування та інше.

6. Необхідність проведення єдиної економічної політики розвитку всієї соціально-економічної системи здійснення прогнозування та планування, організація інформаційного, в тому числі статистичного, забезпечення.

7. Неспроможність самостійно подолати несприятливі негативні явища, причиною яких в більшості випадків є сама нерегульована ринкова економіка: монополізм, наростання інфляції, кризи надвиробництва [169, с. 125-126].

Вказані чинники періодичних криз нерегульованої ринкової економіки характерні для однієї окремо взятої держави. У випадку аналізу світової системи господарства в цілому, де необхідно додатково здійснювати регулювання міжнародної торгівлі, валютних відносин та інше, ситуація ще більше ускладнюється і система потребує додаткового цілеспрямованого втручання.

Доцільно зазначити, що ринкові регулятори також не втратили своєї цінності. Вони повинні використовуватися в органічній єдності з державним та міждержавним регулюванням при визначальній ролі держави. Гнучкість і швидкість реагування системи на зміну ситуації та чинників, що її породжують – гарантія ефективності та довготривалості в часі і просторі.

Відомий американський економіст П. Самуельсон так характеризував подібне становище: "Минула історія наводить на наступну думку. Незламний консерватизм підриває свою власну ціль. Неподатлива сталь раптово руйнується при сильній напрузі. Слабким економічним системам, які не володіють гнучкістю і здібністю еволюційним шляхом пристосуватися до все більш наростаючих проблем та соціальних перетворень, загрожує небезпека загибелі, якими б міцними вони не були

на даний час, тому що наука і техніка постійно змінюють хід економічного життя. Якщо ми хочемо, щоб система продовжувала успішно функціонувати, наші погляди і соціальні інститути повинні пристосовуватись до цих змін. Без відчуття історичної перспективи ні радикалам, ні консерваторам, ні прихильникам центристського курсу не вдається ефективно відстоювати свої дійсні довготермінові інтереси” [263, с. 152-153].

Стержнем державного регулювання економічних систем є його планування, включаючи прогнозування, індикативне, директивне планування та інше. Традиційно до недавнього часу у нас вважалось, що ці ознаки характерні для соціалістичної економіки командно-адміністративного типу. Між тим ще А. Ейнштейн, визначаючи ефективність економіки на плановій основі, не без підстав стверджував, що планова економіка – це не соціалізм, який може супроводжуватись повним поневоленням особистості [321, с. 100].

При визначенні змісту соціалістичної економіки необхідно дослідити два критерії: головний суб’єкт власності і механізм господарювання. Особливість цієї системи в тому, що держава – практично монопольний суб’єкт власності на засоби виробництва. Вона одноосібно здійснює управління економікою за допомогою централізованого директивного планування. Тому економічну систему даного типу можна обгрунтовано назвати державно-плановою.

В ринковій системі, навпаки, головний суб’єкт економіки – приватний підприємець, а механізм регулювання – ринок. Разом з тим, як ми уже визначались, в ринковій економіці сучасності на всіх етапах її розвитку держава також є суб’єктом економіки, оскільки вона разом з іншими функціями має проводити державне регулювання економічних процесів, в першу чергу їх прогнозне та планове забезпечення [148, с. 6, 7].

План в загальному розумінні – модель майбутнього, система заходів, направлена на досягнення поставлених цілей [54, с. 8].

Один з фундаторів сучасної науки управління А. Файоль зазначав:

”Управляти – це передбачати, а передбачати – це вже майже діяти.”

Планування допомагає відповісти на наступні питання:

- ситуація в даний час (економічна позиція), результати діяльності;
- при допомозі яких ресурсів і яким чином може бути досягнена мета [3, с. 5].

Практика надає багатогранні сполучення об’єктивних і суб’єктивних процесів, які відображають дії економічних законів та господарських рішень, планування та ринкових відносин, особистих і суспільних інтересів централізованого управління та регіонального самоврядування, співвідношення центру і територій. В цій складній системі взаємовідносин першочергове значення належить плановому регулюванню соціально-економічного розвитку, пошуку нових рішень вдосконалення планової роботи по забезпеченню узгодженості інтересів регіонів, галузей, підприємств і фірм з інтересами кожного учасника товарно-грошових відносин, посилення вектора дії планового регулювання за допомогою економічних важелів впливу [190, 280].

Планування і планове регулювання значно відрізняються одне від одного. Планування – це оптимально сконцентрована в напрямку відповідно попереднього наукового прогнозу сукупність ресурсів і суспільних відносин для забезпечення соціально-економічного розвитку країни, галузі та підприємства в часі і просторі [156, с. 38-39].

Регулювання в широкому розумінні – процес, який забезпечує потрібні значення змінних, що є істотними у функціонуванні об’єкта управління [313, с.5]. Планове регулювання – це оптимальна зміна процесів і пропорцій не методом безпосереднього управління, а шляхом використання побічних економічних важелів в результаті формування та виконання планів в умовах товарно-грошових відносин і структур виробничих відносин, що також змінюються. Воно повинно включати в себе розробку і реалізацію програм для вирішення найбільш важливих питань, визначення та використання проблем і пріоритетів, а також

організаційні та адміністративні заходи впливу.

Розвинені країни світу в залежності від ситуації в державі, теоретичних напрацювань вчених, відтинку часу, про який йде мова, дещо по різному трактують проблеми державного регулювання економіки. Йде безперервний пошук оптимальних варіантів сполучення державних і ринкових складових та інтересів. Розглянемо впливові економічні вчення сучасності, які відстоюють той чи інший підхід щодо проблем державного регулювання ринкових відносин.

Кейнсіанство – один з провідних напрямів сучасної економічної теорії. Вчення отримало назву від імені всесвітньо відомого економіста Дж. Кейнса (1883-1946), який у свій час найбільш повно усвідомлював, що без активного втручання держави в розвиток соціально-економічних процесів та значного розширення державних функцій ринкова економіка неспроможна надалі існувати.

Кейнс одним з перших у західній економічній науці обґрунтував макроекономічний підхід до аналізу соціально-економічних процесів. На відміну від вчених-економістів попередніх поколінь, він стверджував, що стабільності і рівноваги в економічній системі неможливо досягти через суто ринкові чинники. Кейнсіанці вважають, що рівень зайнятості, виробництва, доходів і цін формується на підставі підвищення попиту, інвестицій, зростання державних витрат і експорту, а це суто державні чинники. Держава повинна стимулювати зниження відсоткової ставки комерційних банків, з метою збільшення платоспроможного попиту проводити державні закупівлі в значних розмірах. Крім того, вона має виплачувати соціальну допомогу безробітним, людям похилого віку та іншим непрацездатним членам суспільства з метою недопущення соціального вибуху.

Необхідною умовою розвитку національної економіки, за кейнсіанською теорією, є висока інвестиційна активність підприємців і держави. Виробництво прямо залежить від капіталовкладень в науку,

техніку, підготовку кваліфікованих кадрів, організацію виробничих процесів і праці, а останні, за умов їх використання, діють як мультиплікатор – забезпечують економічне зростання у розширеному варіанті [141, с. 7-8].

Цю частину концепції, як ідею, Дж. Кейнс взяв у відомого українського вченого М. Туган-Барановського, який основною причиною циклічних коливань визначив диспропорцію між рухом заощаджень та інвестицій, насамперед у галузях, що виробляють засоби виробництва. Головним фактором нерівноваги економічної системи він вважав неправильний розподіл національного виробництва, а недоліки у сфері безпосередньо обігу, виробництва, розподілу та споживання національного доходу характеризував як часткові причини. Водночас М. Туган-Барановський був прихильником закону Сея, особливо його ідеї щодо породження попиту пропозицією. Вважаючи інновації рушійною силою капіталістичного способу виробництва, економіст дійшов до висновку, що для досягнення рівноваги в системі достатньо здійснювати ефективне регулювання інвестицій.

В монографії “Економічні цикли і національний доход” один з класиків кейнсіанства Е. Хансен щодо праць Туган-Барановського зазначає: “... Його роздуми мають вкрай важливе значення для розвитку теорії заощадження-інвестування... Величезним був вплив, який мав на початку нашого століття Туган-Барановський на весь хід розвитку теорії циклів...”[306, с. 83, 91].

Поряд з теорією Кейнса виходили праці інших відомих вчених, що значно різняться за своїм спрямуванням, але водночас знайшли широке застосування в практичній економіці на рівні держав. Так, наприклад, дослідження Є. Чемберліна “Теорія монополістичної конкуренції” розглядає елемент монополії як природню, нормальну рису конкурентної системи. Він сам і його теорія далекі від кейнсіанства. Для нього монополістична конкуренція не порушення нормального стану, яке веде до

втрати рівноваги в господарській системі, а, навпаки, одна з характеристик рівнозваженого положення ринку [309].

Рекомендації Дж. Кейнса лягли в основу економічної політики урядів більшості розвинених країн світу в 50-70-ті роки. Це дало змогу значно послабити глибину економічних криз, уникнути катаклізмів в країнах ринкової економіки. Водночас таке стимулювання попиту у 70-ті роки призвело до високого рівня інфляції, поглиблення диспропорцій в економіці та на ринку праці, зростання дефіциту державного бюджету. Тому сучасні послідовники Кейнса відмовляються від деяких ортодоксальних положень його вчення, пов'язують необхідність державного регулювання сукупного попиту із взаємозв'язком з пропозицією і доходами, погоджуються на посилення методів монетарного регулювання. Найбільш відомі з них Д. Робінсон, П. Сраффа вбачають як засіб уникнення інфляції забезпечення зайнятості у політиці доходів.

Значна кількість послідовників Кейнса виступає за необхідність довгострокового регулювання через задіяння механізму планування, більш активну участь держави в структурній перебудові економіки, координації економічної політики в міжнародному масштабі.

Посткейнсіанство, як ще один напрямок розвитку вчення, розглядає теорію Кейнса лише як елемент системи економічних поглядів поряд з теорією ринків та ціноутворення і деякими положеннями К. Маркса. Найвідоміші економісти цього спрямування А. Лейонхувуд (США), Л. Пазінетті (Італія) та інші. Визначаючи неспроможність чисто ринкової економіки забезпечити стабільне економічне зростання і розв'язати соціальні проблеми, вони намагаються розробити теорію виробництва і розподілу продуктів, у якій темпи економічного росту та норма нагромадження капіталу залежать від розподілу національного доходу між працею і капіталом.

Водночас посткейнсіанці відводять значну роль грошам та грошово-кредитним інститутам. Інфляцію вони пояснюють особливостями монета-

рного ціноутворення та іншими факторами, пов'язаними з витратами виробництва.

Значна частина посткейнсіанців виступає за довгострокову стратегію регулювання економіки, впровадження системи національного планування. В остаточному підсумку мається на увазі більш активне втручання держави в макроекономічні процеси. З відомих економістів такі погляди відстоюють П. Срафф, Л. Пазінетті та інші.

Ще одним варіантом економічної думки є неокласичний синтез – узагальнююча концепція, в якій поєднуються раціональні елементи теорії ціноутворення і розподілу доходів в межах концепції загальної економічної рівноваги з положеннями кейнсіанського економічного вчення.

Автори неокласичного синтезу розглядають теорію загальної економічної рівноваги як ідеальну модель функціонування економічної системи. Водночас вони передбачають використання різноманітних методів державного регулювання з метою наближення до такої моделі і її стабільної діяльності. Найвідоміші представники цієї концепції американські економісти Е. Хансен, Дж. Хікс, П. Самуельсон, яких вважають авторами теорії доходів-витрат. На думку П. Самуельсона, вирішення головних проблем грошової та фінансової політики за допомогою теорії доходу відроджує класичні істини і надає їм реальної сили [227, с. 63-64]. Свої погляди П. Самуельсон відобразив у відомому підручнику “Економіка”, за який йому була присуджена Нобелівська премія.

На відміну від кейнсіанської моделі мультиплікатора, Дж. Хікс запропонував модель IS-LM, яка за допомогою відповідного наукового апарату показує відмінність між законом Сея (пропозиція породжує попит) і законом Вальраса (сума доходів і витрат в суспільстві збігається).

Теорію неокласичного синтезу критикують представники монетаристської школи на чолі з М. Фрідменом. На їх думку, держава повинна лише створювати умови для максимально вільного функціону-

вання ринкового механізму [141, с. 47-48].

Кожна з названих, а також деяких інших концепцій, в тій чи іншій мірі має як позитивні фактори, так і недоліки. Як засвідчує досвід багатьох держав, монетарний підхід найбільш вдалий за наявності високого рівня розвитку, а кейнсіанський – у період становлення ринку, коли найдоцільнішим є активне втручання держави, насамперед довгострокове регулювання соціально-економічних процесів. Водночас дане твердження не є аксіомою. Кожна країна визначає свою економічну модель. Так, в останні десятиріччя, в період стабілізації США почали схилитися до монетаризму. Японія, з повоєнного часу і до сьогодні, навпаки, ефективно культивує кейнсіанський підхід до управління економікою [141, с. 10].

В працях багатьох авторів зазначається, що найдосконалішою моделлю сучасного капіталізму є змішана економіка, визначення якої вперше обґрунтував американський економіст Е. Хансен. Вона передбачає:

1. Розширення меж державної власності на деяку частину засобів виробництва, національний дохід, фінансово-кредитні інститути, об'єкти інтелектуальної власності та інше.

2. Впровадження системи національного планування та регулювання.

3. Певний перерозподіл національного доходу на користь найбільш вразливих верств населення через систему прогресивного оподаткування та соціальне законодавство.

Найбільш відомими представниками ідей, які характеризують ліберальний варіант змішаної економіки, є американські економісти Дж. Гелбрейт та Р. Хейлброннер.

Розглядаючи дію різних економічних систем в часі і просторі, переконливо звучить висновок, зроблений академіком НАН України І. Лукіновим: “Поняття “ринкова економіка” взагалі втрачає реальний зміст, бо протягом багатовікової історії людства ринкові структури майже трансформувалися так, що від колишніх їх форм і методів регулювання

нічого не залишилося [136, с. 8].

Так, всупереч, здавалось би, елементарній логіці отримання максимального прибутку в розвинених країнах значна роль відводиться соціальному наповненню економічних процесів. Ще батько німецького економічного дива Л. Ерхард зазначав: “Оптимальна ефективність може бути досягнена тоді, коли економічні цілі гармонійно поєднуються із соціальними” [322, с. 18].

Діяльність держави щодо регулювання економічних процесів характеризується її потенціалом і ефективністю. Потенціал – це здатність своєчасно і послідовно проводити регулюючі заходи. Ефективність – результат використання потенціалу для задоволення зростаючого попиту суспільства на заплановані блага. Держава з більшими потенційними можливостями в змозі бути більш ефективною. Водночас вона може мати значний потенціал і не бути достатньо ефективною у випадку незначної частки його використання.

В наші часи важливим фактором розвитку країн стає міжнародна економічна конкуренція. В таких умовах найбільш ефективні держави, які з достатньою гнучкістю та енергією відстоюють національні інтереси і національну економічну безпеку. Це виявляється у показнику економічної безпеки, тобто у співвідношенні відкритості національної економіки та підтримки своїх товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках. В такій ситуації економічна роль держави залежить не від ступеня втручання в ринковий механізм, а від забезпечення внутрішніх і зовнішніх факторів ефективного функціонування національної економіки [141, с. 8].

В адміністративно-командній економіці існує жорстка ієрархія: інтереси держави мають пріоритет перед регіональними, регіональні – перед колективними, колективні – перед особистими.

Ринкова економіка ґрунтується на фундаменті матеріальних інтересів. Вона не визнає середньостатистичних ставок і тарифів, зрівнялівки в оплаті праці. Конкурентно-ринкове середовище приймає

тільки найжиттєздатніші структури. Ринок спонукає до раціонального господарювання, стимулює диференціацію прибутків відповідно кінцевих результатів діяльності. Схема ринку, як способу організації товарного виробництва, надається на рис.1.1.

Рис.1.1. Схема ринку як способу організації товарного виробництва

Концепції ринкового господарювання в сучасних умовах в основному підтримують систему прямого централізованого впливу. Водночас вони вказують на небезпеку перевищення міри централізації, відриву вказівок і рекомендацій державних регулюючих органів від еконо-

мічних інтересів господарюючих суб'єктів [182, с. 89, 162].

Суттєві доробки в економічну теорію державного регулювання, особливо теорію та методологію планових процесів, внесли вчені Радянського Союзу. Ці доробки, завдяки недооцінці їх конкурентоздатності у власній державі і відкритому характеру, були використані західними суспільствами. Водночас занепадаюча командно-адміністративна система була не в змозі використати як вітчизняні напрацювання, так і найкращі розробки країн ринкової економіки.

У другій половині двадцятого століття в колишніх колоніальних та залежних країнах, виходячи з потреб їхнього розвитку, набули поширення концепції, націлені на досягнення економічної незалежності. Серед них теорія колективного самозабезпечення, опору на власні сили, експортної, імпортозамінюючої економіки та інші.

З кінця 70-х років у Китаї, а з початку 90-х – у країнах Східної Європи та державах, що утворились після розпаду СРСР, розпочався перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки. Деякі з моделей побудовані на власних теоретичних напрацюваннях, інші використовують досвід розвинених країн, багато хто механічно і бездумно копіює західні, нерідко застарілі, теоретичні розробки. Між тим, роль держави на етапі становлення, формування ринкової економіки принципово відрізняється від ситуації в країнах з відрегульованою економікою ринкового типу.

Самоорганізація, класичним взірцем якої є ринок, в тій чи іншій мірі притаманна достатньо стійким економічним системам, але малоефективна в період переходу від однієї системи до іншої. Крім того, відсутність ефективних регулюючих механізмів в часи трансформації призводить до наростання хаотичних процесів, консервації і деструктивного переродження старих структур, послабленого розвитку та відхилень незміцнелих паростків реформаторського характеру. Тому на етапі становлення ринкової економіки доцільно виділяти найбільш важливі

специфічні завдання державного регулювання:

1. Формування нової системи відносин власності, які характерні багатоукладній економіці.
2. Створення конкурентного середовища, підтримка малого підприємництва, фермерства тощо.
3. Забезпечення інфраструктури економіки ринкового типу – дворівнева банківська система, страхові компанії і довірчі товариства, інвестиційні компанії, біржі та інше.
4. Досягнення макроекономічної стабілізації, цінової лібералізації.
5. Недопущення в складних економічних умовах клановості, боротьба з корупцією.
6. Проведення довготермінового прогнозування та індикативного планування соціально-економічних процесів у державі і регіонах.

Доцільно зупинитись на останньому із завдань державного регулювання. Планування займає особливе місце в системі управління соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві, регулюванні їх напрямку і динаміки, забезпеченні нормального функціонування комерційних організацій. Прогнози, програми і плани, які розробляються в країні на всіх рівнях національної економіки, – найбільш важливі інструменти реалізації політики відповідних суб'єктів управління. Вони дозволяють організувати чітку, продуману, всебічно обгрунтовану роботу по досягненню поставлених перед суспільством і суб'єктами господарської діяльності завдань [281, с. 16].

Одне з головних питань економічного державного регулювання сьогодення – регулювання на регіональному рівні. Регіональна економіка, як наука, відносно молода – перші серйозні дослідження її методологічних основ належать до початку ХХ століття. Вагомий внесок в її розвиток зробили представники американської школи Г. Зінф, У. Ізард, В. Беррі, а також вчені Західної Європи В. Кристаллер, Х. Бос, Г. Александерсон, А. Вебер та інші [138, с. 44].

Термін “регіональна наука” ввів у користування У. Ізард. Ще в 1969 році Х. Річардсон в одній із своїх робіт писав, що регіональна наука знаходиться в ембріональному стані, її теоретичні рамки “все ще занадто невизначені”, а В. Томпсон в 1966 році признавався, що “теорія розміщення і регіональна економіка – всього тільки пасинки в сім’ї економічних наук”. Негативну роль в повільному розвитку регіональної науки зіграли так звані “антирегіоністи” – вчені, які вважали, що ніяких територіальних проблем розміщення не існує.

З часом наука отримала необхідний динамізм у своєму розвитку.

Професор А. Ландабаго констатує: “Деякі вважають, що регіоналістика – молода наука і тому спиратися на її висновки при вирішенні регіональних проблем недоцільно. Але, по-перше, це наука достатньо зріла; по-друге, мова йде про використання наукових положень спеціалізованої дисципліни...”

Основні концепції і теорії територіальної організації економіки, які використовує наука:

1. Центральних місць – автори німецькі вчені В. Кристаллер і А. Льош.
2. Економічних центрів – запропонована нідерландськими вченими Я. Тінбергеном і Х. Боссом.
3. Економічної взаємодії територіальних формувань – опублікована американськими вченими Д. Рейлі, У. Іклі.
4. “Витрати-випуск” – розроблена американським вченим В. Леонтєвим.
5. Комплексного економічного розвитку регіонів – створена вченими Радянського Союзу [289, с. 36-38].

Велика увага до соціально-економічного районування територій характерна не тільки для США, але й для Канади, Франції, Великобританії, Німеччини, Китаю. Особливо активізувались “регіональні ідеї” в Європі. 4 грудня 1996 року більш ніж 300 європейських регіонів з різною

територією, політико-адміністративним устроєм, які представляють інтереси близько 400 млн. своїх громадян, прийняли Декларацію про регіоналізм в Європі. Головний мотив прийняття Декларації – прагнення до подальшої регіоналізації в конституційних рамках своїх країн, враховуючи важливість та взаємну доповнюваність процесів інтеграції і регіоналізації.

Об'єктивно, найбільш доцільний розвиток регіоналізації та регіональної науки у федеративних державах та країнах, які мають значні території [101, с. 8-9, 15].

Регіон є невід'ємною частиною державної системи продуктивних сил і виробничих відносин. На цьому рівні здійснюються повні цикли відтворення трудових ресурсів, основних та оборотних фондів, виробничих відносин. Разом з тим необхідно констатувати, що в економічній теорії і практиці залишаються недостатньо повно вирішені питання щодо визначення теоретичних понять та суті регіонального регулювання, його цілей, завдань, функцій на різних ієрархічних рівнях, місця і ролі регіонального управління, методів та шляхів державного регулювання розвитку соціально-економічних процесів у регіоні, формування регіональних економічних програм [83, с. 1-2].

Державна регіональна політика – це сукупність організаційно-правових і економічних заходів, що здійснюються державою у сфері регіонального розвитку відповідно до її стратегічних і поточних цілей та завдань. Стратегічна мета регіональної політики полягає в тому, щоб поєднати інтереси держави і окремих регіонів, розв'язати проблеми територіального устрою, перевести необхідні функції й ресурси на регіональний рівень, створити сприятливі умови для розширення економічних можливостей та забезпечення стабільності розвитку кожної територіальної ланки господарської системи [149, с. 7].

В свій час питаннями регіонального розподілу праці, економічного районування, регулювання соціально-економічних процесів територій

достатньо ефективно займались радянські вчені В.С. Бялковська, В.Ф. Павленко, М.Я. Гохберг і Б.М. Штульберг, чії матеріали досліджень можуть бути використані і на даному етапі розвитку держави [33, 55, 185].

Державне регулювання регіонального розвитку в макроекономічній ситуації регульованої ринкової системи має забезпечити взаємодію регіонів і їх інтегрований соціально-економічний розвиток, реалізувати всебічні можливості територій, пов'язані з мобілізацією ресурсів, на досягнення національних інтересів, а також оздоровити економічну, виробничу та соціальну структуру, сконцентрувати зусилля на зростанні добробуту населення [271, с. 258].

Двадцяте століття надало людству можливість вирішити проблеми ринкової капіталістичної економіки двома шляхами:

- еволюційним – реформування в рамках існуючої системи;
- революційним – створення принципово нової моделі економічного розвитку.

Еволюційну модель обрали країни Заходу. Вони реформували класичне товарне господарство, зберігши при цьому його базу і позитивні якості. Водночас з допомогою важелів державного регулювання були якщо і не зовсім усунені, то пом'якшені від'ємні чинники ринкової економіки. Відбувся перехід від ринкової економіки вільної конкуренції до сучасних моделей економіки ринкового типу, які істотно відрізняються від попередньої. Їх характеризують наступні якості: ринкове господарство як опора всього “економічного порядку”; багатокладність форм власності і господарювання, багатогранність механізмів регулювання; соціальна спрямованість процесів; значні масштаби державного втручання. В кожній розвиненій країні вказані фактори мають свої особливості в частині форм, засобів реалізації тощо. Економічно розвинені держави мають власну модель ринкової економіки, що сформувалась під впливом історичних традицій, конкретних умов її функціонування і розвитку.

Соціалістичні країни пішли революційним шляхом. В них держава

взяла на себе функції ринку. В результаті на практиці були усунені не тільки недоліки, але і позитивні якості ринкової економіки. Успішно подолавши проблеми, характерні для товарного господарства, централізована директивна адміністративно-командна економіка створила нові проблеми, подолати які самостійно вона була не в силі [3, с. 9-10]. Тільки через десятиріччя постсоціалістичним країнам з великими труднощами доводиться переходити до регульованої ринкової економіки, використовуючи досвід розвинених держав та відповідним чином переосмислені власні напрацювання.

Підсумовуючи наданий матеріал можна зробити наступні висновки та узагальнення. Досвід розвиненого суспільства вільного підприємництва наприкінці ХХ століття остаточно підтвердив, що без активної регулюючої ролі держави його існування неможливе.

Основні причини неспроможності механізмів ринкового саморегулювання, які спонукали до введення системи регулювання економічних процесів в розвинених країнах світу:

1. Неспроможність самостійно подолати несприятливі негативні явища, причиною яких в більшості випадків є сама нерегульована ринкова економіка: монополізм, наростання інфляції, кризи надвиробництва.

2. Розвиток та ускладнення продуктивних сил, введення до їх складу нового структурного елементу – науки. Відокремлення від неї фундаментальних наукових досліджень та інформаційних технологій, збиткових на першому етапі і обтяжливих безпосередньо для ринкових структур.

3. Істотні якісно-кількісні зміни в традиційних елементах системи продуктивних сил – робочій силі, засобах виробництва, природних факторах. Необхідність в загальнонаціональному масштабі витратити великі кошти на розвиток освіти, охорони здоров'я, перекваліфікацію та інше. Потреба вести роботу в напрямках посилення обороноздатності, охорони навколишнього середовища, забезпечення населення

інформаційними послугами, шляхами, мостами, засобами зв'язку тощо. Ринок позбавлений внутрішніх факторів, які б стимулювали роботу в цих напрямках.

4. Неспроможність рівномірно розвивати галузі і регіони кожної країни, продуктивні сили та інше. Ринок також не в змозі самостійно забезпечити справедливий розподіл благ і соціальний захист людей.

5. Поглиблення відносин спеціалізації, кооперування, концентрації виробництва. Для координації даних процесів у масштабах всього господарського комплексу необхідний єдиний центр управління.

6. Ускладнення відносин власності, збільшення чисельності суб'єктів власності. Для утримання дієздатності системи в таких умовах держава повинна сформулювати нормативну базу, виробити обґрунтовану політику оподаткування та інше.

7. Необхідність проведення єдиної економічної політики розвитку всієї соціально-економічної системи здійснення прогнозування, планування та програмування, організація інформаційного, в тому числі статистичного забезпечення.

При цьому ринкові регулятори також не втрачають своєї цінності. Вони повинні використовуватися в органічній єдності з державним та міждержавним регулюванням при визначальній ролі держави. Гнучкість і швидкість реагування системи на зміну ситуації та чинників, що її породжують – гарантія ефективності та довготривалості в часі і просторі.

1.2. Методологія здійснення планових процесів

Методологічною основою забезпечення планових процесів є економічна теорія та наукові праці вчених-економістів. Методологія – це

сукупність прийомів дослідження з метою пізнання та перетворення дійсності. Вона включає в себе як загальнофілософський метод, так і методи конкретної науки. Філософський метод пізнання включає в себе діалектику, основу якої складають найбільш загальні закони розвитку природи і суспільства, а також принципи наукового мислення (індукцію, дедукцію, аналіз, синтез, аналогію, порівняння, експеримент).

Прогнозування і планування економічного та соціального розвитку базується на пізнанні і використанні об'єктивно діючих законів та закономірностей, що сформульовані економічною теорією. Економічна наука досліджує виробничі відносини у взаємозв'язку з виробничими силами, а також об'єкти прогнозування і планової діяльності та формулює відповідні поняття, категорії і закони [20, 71].

Сучасними економістами відзначається як роль стратегічного планування в найбільш важливих напрямках соціально-економічного розвитку [51, с. 7], так і всіх інших процесів прогнозування та планування [231, с. 66].

Констатується, що методологія народногосподарського планування об'єднує найбільш важливі його елементи, які охоплюють сукупність цілей, принципів, методів розробки планів і реалізують визначену логіку розробки через систему показників, їх структуру та систему планово-економічних завдань [12, с. 9].

Вказується на складність процесів планування, необхідність значної попередньої роботи господарських, наукових, технічних, адміністративних та інших органів, доцільність спеціальної підготовки кадрів [31, с. 328].

Система управління економічними процесами в цілому має базуватися на оцінці сталості розвитку економіки, виборі пріоритетних напрямків, синтезі економічного прогнозування, індикативного планування та державного регулювання [83, с. 5].

Планування передбачає прийняття рішення щодо визначення цілей і шляхів їх реалізації [227, с. 220].

Серед методів планування, які до недавнього часу мали широке розповсюдження в країнах з різними суспільними формаціями, генетичний та теологічний методи. Генетичний метод базується на аналізі походження та розвитку соціально-економічних процесів, природно-кліматичних умов, природних особливостей і створенні на їх основі науково обгрунтованого прогнозу та передбачення на перспективу з урахуванням об'єктивних економічних законів, на основі яких розроблюється національний план, що тільки після цього може використовуватись для прийняття конкретних заходів. Теологічний метод побудований на признанні розвитку суспільства у відповідності з попередньо визначеною ціллю, яка переважає всі інші фактори, що викликає пріоритетність суб'єктивного підходу у виборі цілі та шляхів її досягнення. Звідси воля окремих осіб чи груп протиставляється об'єктивним законам, в результаті чого знижується ефективність планування та його загальнодоцільність в межах конкретної економічної системи. Теологічний метод планування – надбання командно-адміністративної економіки, з крахом якої він також практично пішов у небуття [191, с. 6].

На сьогодні в багатьох країнах світу схиляються до державного економічного програмування, як вищої форми державного регулювання економіки.

Державна економічна програма – це комплекс ієрархічно підпорядкованих цілей, важливих для розвитку народного господарства, засобів їх досягнення, органів, відповідальних за виконання у визначені строки та за контроль, забезпечений достатнім цільовим фінансуванням і правовою базою.

Розробка і реалізація таких програм називається державним економічним програмуванням. Воно направлене на узгодження і координацію наступних процесів:

- макропланування, наданого в прогнозах, бюджетних планах і макропрограмах, які розробляються і здійснюються на державному рівні;

- територіального (регіонального) планування, втіленого в прогнозах, бюджетних планах і програмах регіональних та місцевих органів управління і самоврядування;
- мікропланування, що реалізується в планах підприємств;
- мезопланування, тобто планування галузей, підгалузей, територіально-виробничих комплексів та промвузлів [105, с. 79].

Завдання даного дослідження – вивчення процесів макропланування (в світі і в нашій державі) та розробка методології і методичних основ планування та інших регулюючих механізмів економічного і організаційного характеру на регіональному рівні.

Вченими-економістами М.Т. Пашутою та А.В. Калиною в книзі “Прогнозування та макроекономічне планування” надаються основи методології планових процесів [197, с. 19].

Відповідно до їх наукового підходу методологія прогнозування та макроекономічного планування відображає сукупність методів, принципів і прийомів передпланових досліджень, розробки та складання плану, його виконання на всіх рівнях господарювання, а також розкриває та характеризує логіку соціально-економічного планування, виходячи з вимог соціально-економічної політики на даному етапі розвитку. Методологія прогнозування і макроекономічного планування є невід’ємною частиною економічної науки. Значний вплив на неї мають досвід керівництва господарським комплексом на рівні держави, ступінь інформаційного забезпечення, комп’ютеризації тощо.

Методологія планування – це механізм пізнання об’єктивних економічних законів та їх використання. Вона включає в себе принципи і прийоми складання передпланових розробок та самого плану, контроль за його виконанням на всіх рівнях, а також розкриває логіку планування, виходячи з економічної політики держави.

Методики входять до складу методології і включають в себе конкретні методи та прийоми економічних, техніко-економічних і

економіко-математичних розрахунків, потрібних для розробки окремих показників та розділів планів, їх узгодження і координації, а також аналізу виконання.

При цьому використовуються висновки, фактичні дані і методи дослідження функціональних наук, таких як статистика, бухгалтерський облік, фінанси, аналіз господарської діяльності та інше.

Наука планування економічного і соціального розвитку тісно пов'язана з технічними науками, з допомогою яких здійснюється техніко-економічне обґрунтування планів (де враховується технічний прогрес, досягнення науки і техніки), а також з природничими науками.

При плануванні в дослідженнях широко використовуються методи економіко-математичного моделювання, електронно-обчислювальна техніка шляхом створення і експлуатації автоматизованих систем планових розрахунків. Тісний зв'язок планування, математики і кібернетики, використання засобів обчислювальної техніки перетворюють планування в точну науку, дозволяють перейти від кількісного до якісного аналізу економічних процесів, дають можливість накопичувати і зберігати великі обсяги інформації, оброблювати її з достатньою швидкістю та отримувати необхідні результати [207, с. 6-7].

Доцільно назвати наступні складові методології: методичні вказівки і положення; методичні рекомендації; методики та інструкції; форми розрахунків; показники, способи їх розрахунку; обґрунтування та пояснення.

Основні принципи розробки і виконання документів планового характеру: науковість; директивність в частині державного замовлення та управління державною власністю; попередній аналіз сучасного стану економіки; орієнтація на більш повне задоволення потреб суспільства; збалансованість; реальність; визначення і реалізація пріоритетів; системний комплексний підхід; альтернативність шляхів розвитку; взаємодоповнюваність поточних та перспективних планів; поєднання

програмно-цілісного, регіонального і галузевого планування; раціональне використання та відтворення всіх видів природних ресурсів; погодженість особистих, колективних і суспільних інтересів; створення системи аналізу, контролю за виконанням та внесення коректив.

У прийнятому в багатьох розвинених країнах ринкової економіки трактуванні планування не обов'язково передбачається створення бюрократичної планової системи. Функція планування може з успіхом вписуватись у спеціально адаптований механізм річного бюджету. Такий варіант підходу до планування вперше з'явився в 30-х роках нашого століття і набув досить широкого розвитку.

Одним з типів планування, який використовується у світовому економічному просторі, є планування розвитку. Воно спрямоване на досягнення і підтримку високих темпів економічного розвитку в результаті поетапного реформування організаційно-правових структур з метою забезпечення більш високого рівня життя населення шляхом кількісних та якісних змін у виробництві.

Ключовим і визначальним в системі програмного регулювання є стратегічне планування. Його логіку розкривають наступні структурні елементи:

1. Визначення та формулювання цілі або системи цілей, які необхідно вирішити в плановому періоді.
2. Аналіз рівня розвитку об'єкта стратегічного планування на початок планового періоду.
3. Визначення обсягів і структури запитів суспільства в даному напрямку.
4. Виявлення обсягів і структури ресурсів на початок планового періоду та створених у плановому періоді.
5. Узгодження, збалансування потреб і ресурсів соціально-економічних підсистем різного рівня шляхом подолання тимчасових протиріч, підготовка управлінських рішень у вигляді стратегічних

прогнозів, програм і планів [281, с. 37].

Доцільно уточнити, що в економічній літературі розрізняють дві категорії цілей і, відповідно, два види дерев цілей: функціональні і предметні. В першому надаються цілі з виконання функцій, у другому – їх предметний опис. Як перше, так і друге дерево мають декілька рівнів підцілей. У функціональному дереві цілей вони закінчуються рівнем, що межує з предметними визначеннями, в предметному – конкретними заходами щодо досягнення генеральної цілі [176, с. 73-77].

Конкретна мета і масштаби довгострокового економічного програму-потенціалом. Розрізняють кон'юнктурне і структурне програмування.

Кон'юнктурне програмування спрямоване на регулювання процесу відтворення через маніпулювання господарською кон'юнктурою. Його суть полягає в одночасному досягненні чотирьох макроекономічних показників: стабільності цін; сталих темпів економічного розвитку; повної (з точки зору підприємців) зайнятості; збалансованості платіжного балансу.

Структурне програмування – вища форма економічного регулювання. Його основу становить кон'юнктурне програмування, доповнене науково обгрунтованими планами економічного і соціального розвитку.

Національне планування, як форма реалізації власне структурного програмування, має на меті довгострокову оптимізацію національної галузевої структури і нівелювання рівнів економічного розвитку окремих регіонів. Форма цього планування в більшості країн світу індикативна. Загальнонаціональна індикативна програма, як правило, розрахована на п'ять і більше років. Її показники обов'язкові лише для підприємств державного підпорядкування, а для приватних мають характер пропозицій. Індикативність плану не звужує сферу діяльності в бізнесі і не обмежує виробничої, комерційної чи фінансової самостійності. Регулювання економічної діяльності приватних підприємств здійснюється створенням державою умов, необхідних для виходу на визначені нею параметри

розвитку країни та наданням підприємцям потрібної інформації щодо очікуваної загальногосподарської чи комерційної кон'юнктури [182, с. 603-605].

Деякі відомі вчені розвинених країн вважають, що навіть змішана економіка не є вершиною розвитку ринкового господарства. Вони прогнозують перехід спочатку до постсоціалістичної системи, а згодом – до соціалістичного суспільства, яке ґрунтується на плюралізмі форм власності і регулюючих механізмів.

Реалізація цього напрямку економічної думки проходить через впровадження загальнонаціонального і регіонального регулювання, мікроекономічного регулювання (контроль з допомогою стандартів якості продукції, укладення контрактів між державою та окремими компаніями, співпраця з асоціаціями підприємців, вплив на економічну кон'юнктуру на окремих ринках, здійснення інституціональних реформ). Серед цих заходів важливе значення надається процесу демократизації планування, його підпорядкуванню суспільним інтересам, а також демократизації управління на макро- і мікрорівнях. Демократизація процесу планування дасть змогу здійснити демократичні перетворення в державному секторі, а також реформувати приватний сектор.

У моделі демократичного планування важлива роль відводиться ефективному функціонуванню дрібних і середніх підприємств. В той же час в інвестиційному процесі вирішальну роль повинні відігравати державні кошти і, насамперед, інвестиції в наукові дослідження, впровадження нової техніки і соціальну сферу, що, на думку прихильників радикально-реформістської моделі змішаної економіки, є засобом вирішення проблем інфляції та безробіття [169, с. 116].

У зв'язку з винятковою важливістю інноваційного напрямку розвитку держав особливу роль відіграють програми управління науково-технічним прогресом. Достатньо глибоко вони досліджені вченим-економістом Ю.Ф. Шкворцем у книзі “Проблеми програмно-цільового

управління НТП”. Вагомий вклад в цей напрямок внесли В. Рапопорт, Є Руднева, С.Кропачов, Є.Наумов та інші [53, 124, 230, 239].

В їх працях особлива увага приділяється методичним проблемам створення організаційних і економічних передумов управління формуванням та реалізацією програм в умовах економічної самостійності підприємств і наукових колективів та встановлення між ними ринкових відносин.

Життя суспільства неможливе без передбачення майбутнього, прогнозування перспектив розвитку. Назвемо кілька основних визначень в області прогнозування. Під прогнозом маються на увазі науково обгрунтовані судження щодо можливого стану об’єкта в майбутньому, альтернатив у шляхах і термінах його здійснення. Процес розробки прогнозів називається прогнозуванням. Економічне прогнозування – процес розробки економічних прогнозів, який базується на наукових методах пізнання економічних процесів та використанні всієї сукупності методів і засобів економічної прогностики.

Економічні прогнози необхідні для визначення найбільш вірогідних та ефективних варіантів довгострокових, середньострокових і поточних планів, обгрунтування основних напрямків економічної та технічної політики, передбачення наслідків рішень і заходів, що приймаються. В умовах світової інтеграції та розподілу праці, конкуренції новітніх, в тому числі інформаційних технологій, науково-технічного прогресу і вдосконалення економічних систем держав прогнозування стає одним із вирішальних факторів визначення стратегії і тактики суспільного розвитку.

Необхідне максимальне розширення прогнозування в часі і просторі, постійна робота по вдосконаленню методології і методики розробки прогнозів. Процес прогнозування включає в себе ряд послідовно і в обов’язковому порядку розміщених етапів, кожен з яких необхідний для вирішення окремого завдання та має забезпечити фундамент для наступних робіт. Доцільно їх назвати.

1. Визначення об'єкта прогнозу, цілі та завдання, часу, який охоплює прогнозний документ.
2. Визначення структури об'єкта, його проблем і пріоритетів.
3. Підготовка методики надання та обробки інформації, її першоджерел, обсягів надходження.
4. Вибір моделі опису об'єкта прогнозу.
5. Вибір оптимального методу прогнозування, розробка відповідного алгоритму та оцінка ступеня точності.
6. Моделювання на базі ретроспективних даних оцінки якості моделі.
7. Отримання результатів.

Прогноз, на відміну від плану, має вірогідний характер. По своїй суті його зміст варіантний, альтернативний, методологія і методика теж відмінні від планування. Розробка прогнозів базується на прогностичних методах, в той час як планування спирається на більш точні методи балансових та інших розрахунків.

Прогнозування, будучи складовою частиною планування, в той же час об'єктивно існує достатньо самостійно. Це виражається в тому, що план є в деякій мірі похідною від прогнозу, його реальність та ефективність багато в чому залежать від досконалості прогнозних документів. Крім того, існують економічні процеси, які не завжди піддаються плануванню, але відносяться до числа прогнозних. До них належать склад сімей, статевозріла структура населення, демографія, рівень розвитку того чи іншого виду господарювання, попит населення на предмети споживання тощо [51, с. 5-7].

Методи прогнозування поділяються на інтуїтивні та формалізовані з подальшою класифікацією відповідно до рис.1.2.

Посилення уваги до регіональних аспектів економічного і соціального розвитку обумовило виникнення особливого напрямку у внутрішній політиці держав – регіональної політики, що призвело до помітного

Рис.1.2. Класифікація методів прогнозування

розширення досліджень щодо питань розміщення виробництва та регіонального розвитку.

В сучасних регіональних дослідженнях сформувались такі напрямки: локаційний, головним завданням якого є визначення оптимального місцезнаходження підприємств; власне регіональний – знаходження оптимальних розмірів і структури господарського комплексу даного регіону; комплексний, який поєднує локаційний та регіональний підходи.

Методичний арсенал регіональних досліджень значно збагатила поява нових методів і розрахунків (системний аналіз, ЕОМ, геоінформаційні те-

хнології та інше) .

Територіальний аспект комплексного індикативного планування базується на принципах врахування регіональних особливостей природного та соціального середовища, в яких здійснюється соціально-економічна діяльність людей. Доцільно зауважити, що при плануванні економічного та соціального розвитку країни в цілому потрібно враховувати необхідність зближення рівнів розвитку соціальної інфраструктури різних територій [211, с. 88].

Визначальне місце в системі народногосподарського планування займають програми. Вони розробляються з метою вирішення пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку регіонів і є особливо важливими регуляторами в загальній системі індикативного планування.

Основними принципами побудови програм розвитку територій повинні бути: вирішення не тільки глобальних проблем (продовольча, енергетична та інші), а також більш конкретних і особливо актуальних на даному етапі розвитку (переробних потужностей в сільській місцевості, використання ресурсозберігаючих технологій в машинобудуванні тощо); визначення джерел фінансування за рахунок бюджетів усіх рівнів; участь регіонів у реалізації загальнодержавних програм; достатність ресурсів для виконання робіт .

Особливо важлива розробка планових документів для регіонів, які характеризуються програмною ситуацією. Так, П. А. Мінакір [155, с. 36] пов'язує необхідність їх розробки з проблемами регіонів, що формуються і розвиваються порівняно швидко на базі переважно дефіцитних природних ресурсів. Формування їх господарської структури в основному націлено на вирішення головного завдання – забезпечення господарського комплексу країни необхідною сировиною. Виникнення програмної ситуації в цих регіонах пов'язане з накопиченням диспропорцій в регіональному господарському комплексі між розвитком галузей, що забезпечують виконання народногосподарських функцій регіону, та іншими частинами

територіального господарства.

Регіональне планування спирається як на загальні економічні, так і на соціальні закони територіальної організації народного господарства, серед яких:

- закон територіального розподілу праці;
- закон регіональної інтеграції господарства;
- закон географічної цілісності регіонів.

Названі та деякі інші закони мають пряме відношення до методологічних основ комплексного територіального планування. Практичним вираженням дії законів територіальної організації народного господарства є методологічні принципи і сукупність науково обгрунтованих планово-економічних, виробничо-технологічних та організаційно-управлінських заходів, які забезпечують максимальний ефект від використання території.

Серед методів, що використовуються в передпланових регіональних дослідженнях: економічного районування; типології і класифікації; картографічного моделювання; енерговиробничих циклів; балансовий; програмно-цільовий; нормативний; статистичний; системного аналізу .

Найважливіші завдання програми:

- забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку території;
- удосконалення структури господарського комплексу регіону;
- ефективне функціонування виробничої та соціальної інфраструктури;
- раціональне використання ресурсів;
- зростання рівня життя населення.

Структурна модель розвитку економіки регіону, її цілі, засоби та одержані під час реалізації результати надаються в дослідженні у вигляді двох взаємопов'язаних схем: цілі і засоби розвитку (рис.1.3) та результати розвитку (рис.1.4).

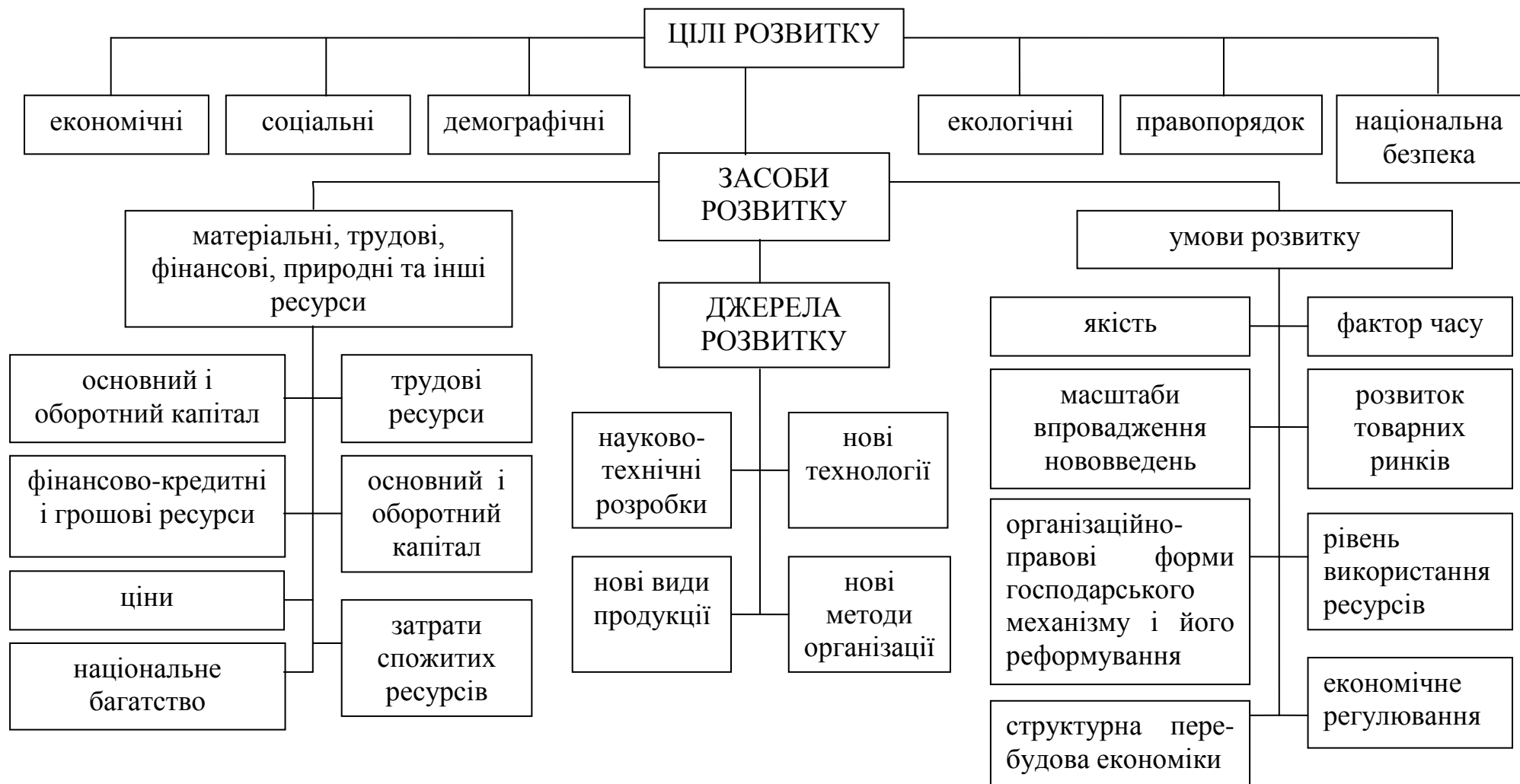

Рис.1.3. Цілі і засоби розвитку регіону

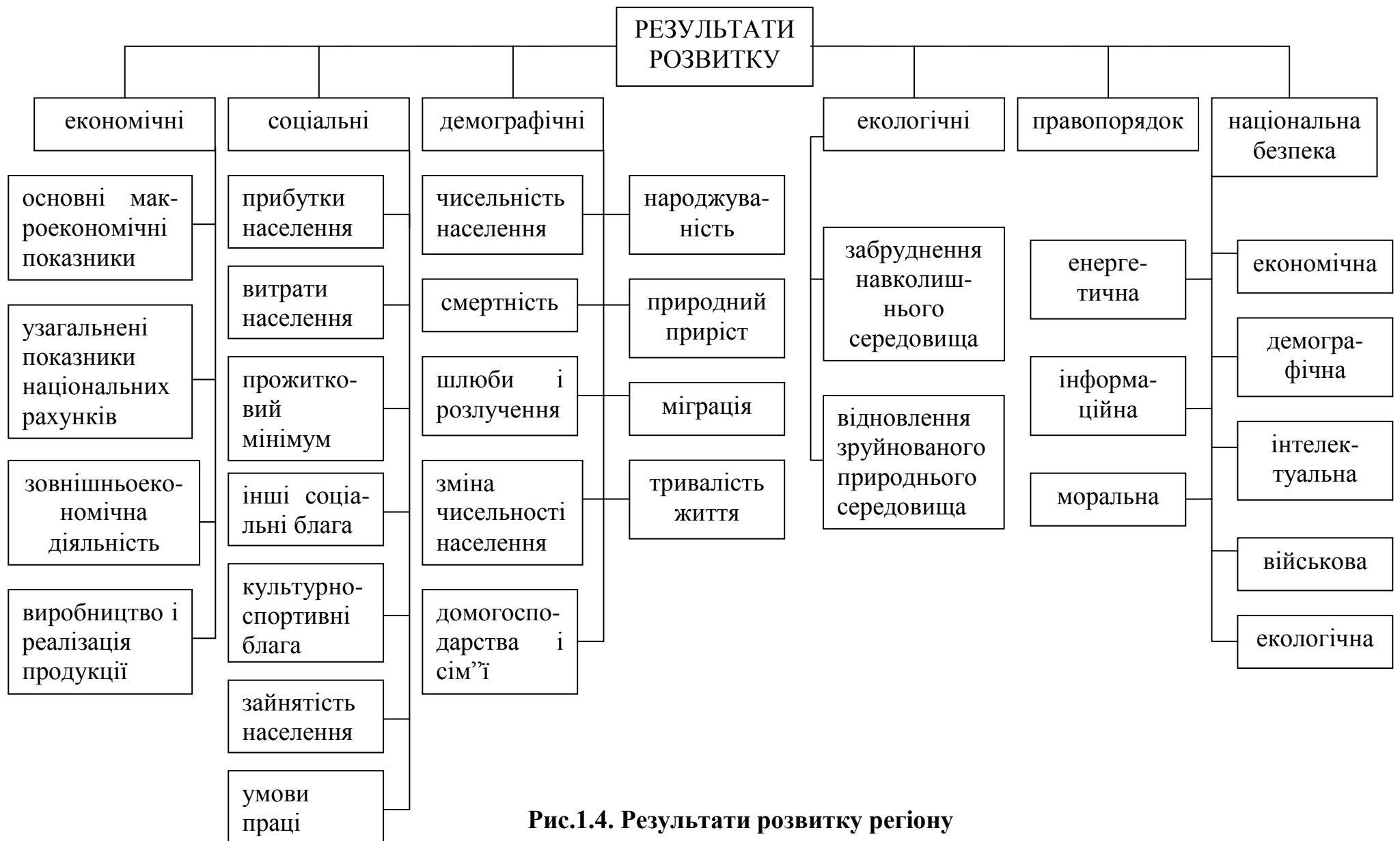

Рис.1.4. Результати розвитку регіону

Дані питання регіональної науки розглянуті Ігнатовим В.Г. та Бутовим В.І. у книзі “Регионоведение. Экономика и управление”[101].

Основні розділи, які, відповідно до висновків вчених, має включати в себе програма регіонального розвитку:

1. Визначення економічного і соціального потенціалу регіону.
2. Вибір стратегічних напрямків розвитку.
3. Вирішення соціальних проблем.
4. Вирішення питань комплексного розвитку регіону.
5. Формування фінансово-економічного механізму реалізації програми.
6. Аналіз стану та можливостей науково-технічного прогресу в умовах раціонального природокористування.
7. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності [107, 218, 285].

Пропонується наступна послідовність розроблення проекту програми:

1. Аналіз досягнутого стану соціально-економічного розвитку регіону на початок прогнозованого періоду, виявлення найбільш гострих проблем і диспропорцій у господарському комплексі та причин їх виникнення.

2. Обґрунтування цілей, завдань і пріоритетів у соціально-економічному розвитку на прогнозований період, визначення шляхів вирішення проблем, розробка необхідних заходів і кількісних характеристик щодо розвитку господарського комплексу з урахуванням впровадження ринкових відносин, ефективного використання і відтворення природно-ресурсного потенціалу, реструктуризації та технічного переозброєння промисловості і аграрного сектора.

3. Узгодження основних завдань і параметрів проекту програми з намірами центральних та регіональних органів виконавчої влади і самоврядування, врахування в доцільних обсягах поданих підприємствами та організаціями проектів планів.

4. Складання проекту програми і подання її у встановлений термін на розгляд регіональних органів виконавчої влади.

5. Уточнення обсягів фінансових ресурсів.

6. Внесення необхідних коректив в частині заходів та фінансів після розгляду органами виконавчої влади.

7. Подання програми на обговорення та затвердження регіональним органом самоврядування [212, с. 61-62].

У регіональному розвитку особливе значення мають інноваційні програми, орієнтовані на нові технології, заохочення малого та середнього бізнесу, створення робочих місць. В цьому напрямку значний досвід накопичений в країнах Європейського Союзу, де в межах Генерального плану розвитку малого бізнесу здійснюються регіональні проекти підтримки підприємницької діяльності. Головні напрямки такого планування:

- виявлення та підготовка ділових людей, здатних відкрити власне мале підприємство з використанням сучасних технологій;
- спрощення процесу створення підприємств, підтримка їх керівників;
- узгодження проблем організації нових підприємств з існуючими проектами;
- допомога у виборі та виробництві продукції, виготовленої на базі новітніх технологій;
- надання методичної допомоги щодо створення планів економічної діяльності експериментальних підприємств;
- надання учасникам програми інформації про передові ідеї в галузі маркетингу, їх застосування, а також навчання управлінню фінансовою діяльністю;
- отримання діловими людьми можливості приступити на завершальному етапі програми до створення конкурентоздатних на зовнішньому ринку підприємств.

Доцільно зупинитись на досвіді розвинених країн у створенні державних регіональних програм. В деяких державах ринкової економіки програми носять загальнонаціональний, в інших – обмежений, територіальний характер. Японія, Великобританія, Швеція, Франція та інші використовують загальнонаціональну форму регіонального програмування, яка має тісний взаємозв'язок з національним економічним програмуванням, охоплює всю територію країни, надає можливість співробітництва в частині виконання територіальних та галузевих програм. Вони в основному носять довго- і середньостроковий характер.

США, ФРН, Канада, Норвегія та інші здійснюють часткове регіональне програмування, що охоплює окремі регіони країн і не пов'язане із загальноекономічним державним програмуванням.

Державні регіональні програми, як і всі інші в країнах ринкової економіки, носять індикативний характер, оскільки головну частину регіональних заходів виконує приватний сектор. Регіональним плануванням в повному розумінні слова охоплені лише заходи, які розповсюджуються на державний сектор економіки, а їх виконання забезпечується централізованим державним фінансуванням.

Розглянемо організацію державного регіонального програмування в двох провідних країнах світу – Сполучених Штатах Америки та Японії.

Державна програма економічного розвитку депресивного району Апалачів була створена в 1965 році після прийнятого конгресом США федерального закону “Про регіональний розвиток Апалачів”. Основні цілі програми:

1. Створення розгорнутої мережі транспортної інфраструктури, як регіональної, так і з центрами інших штатів.
2. Розробка природних ресурсів – кам'яного вугілля, лісу та ріллі.
3. Раціональне використання атмосферних опадів і водних ресурсів.
4. Вдосконалення системи охорони здоров'я та освіти.

Протягом 18-ти років виконання в програму були внесені істотні

зміни організаційного та соціально-економічного характеру, в основному націлені на ефективну реалізацію заходів.

В 50-х роках Японія розпочала проведення активної регіональної політики у відношенні до своїх північних районів, особливо острова Хоккайдо. Були розроблені спеціальні державні програми 1952 - 1956, 1957 - 1962, 1963 - 1970, 1971 - 1980 рр.

В загальнодержавних економічних програмах Японії є особливий розділ – розміщення виробництва і регіональний розвиток. Він визначає основні цілі державної політики щодо відсталих слаборозвинених регіонів та промислового розвантаження великих міських агломерацій. Такий розділ було розроблено в “Плані другої половини 70-х років на 1976 - 1980 рр.” Крім того, в 1977 році було прийнято новий довгостроковий план територіального розвитку Японії “САНЗЕНСО” на 1976 - 1985 рр. і на перспективу до 2000 року, який встановлює довготермінові цілі розвитку країни в напрямку конкретних територій.

Органи державного управління регіональними програмами в країнах ринкової економіки діляться на три групи:

1. Загальнодержавні – виконують загальні функції регіонального економічного розвитку, в тому числі державного програмування.
2. Спеціальні програмні – безпосередньо займаються розробкою, плануванням, координацією і контролем за реалізацією програм.
3. Місцеві державні – їм належать функції регулювання економіки в окремих провінціях та районах в рамках державних регіональних програм [288, с. 228-230].

Наступним планом, що вирішує проблеми регіону, є комплексний регіональний план, який розробляється в самому регіоні. Як вважають вчені-регіональники, він повинен охопити всі підприємницькі структури, розташовані в регіоні, незалежно від їх форми власності чи підпорядкування. Система планування має забезпечити виконання двоєдиної функції:

1. Участь у територіальному розподілі праці.
2. Збалансований розвиток господарства регіону.

Протягом десятиріч вчені і практики відпрацьовують варіанти вирішення двох питань – забезпечення планової взаємодії різних напрямків функціонування економічного механізму на території та поєднання бізнесових і територіальних інтересів на межі важливих проблем: використання регіональних ресурсів, охорони довкілля, формування інфраструктури, підвищення рівня життя [319, с. 51].

Вдосконалення комплексних територіальних планів, надання їм орієнтуючих функцій у формуванні структури господарства регіонів та розвитку горизонтальних зв'язків значно підвищує вимоги до регіональних передпланових досліджень.

У зв'язку з цим необхідні високий науковий рівень передпланових обґрунтувань розміщення продуктивних сил, їх компонентно-пропорційний розвиток, використання методів врахування впливу науково-технічного прогресу на територіальний розвиток, широке впровадження розрахунків економічної ефективності запланованих заходів і функціонування регіональних господарських комплексів [279, с. 1].

Зупинимось на питаннях моделювання територіального планування. Моделі територіального планування відрізняються в залежності від цілей розробки (планування, прогнозування, розміщення інноваційних виробництв тощо), прийнятої ієрархії модельованих об'єктів, типів економіко-математичних моделей, що використовуються, передбачуваного механізму узгодження моделей при побудові їх систем [159, с. 50].

При моделюванні програми регіонального розвитку найбільш складним вважається модельне забезпечення конструктивного блоку, результатом якого є система взаємопов'язаних заходів. У відповідності з методичними вказівками щодо розробки регіональних програм система заходів повинна бути надана у вигляді варіантів розвитку регіону в програмному періоді, описаних з допомогою загальноекономічних

показників розвитку регіонального господарства [152, с. 122-124]. При цьому при розробці конструктивного блоку програми може бути використаний модельний апарат територіального планування і прогнозування.

При обґрунтуванні структури регіональних програм і процесу їх реалізації прийнята наступна послідовність моделювання.

На першій стадії вирішується завдання локальної оцінки доцільності розміщення великих виробництв, що визначають спеціалізацію програми.

На другому етапі здійснюється комплексна оцінка напрямків розвитку всіх галузей регіонального господарства. В результаті встановлюється раціональна виробнича і просторова організація господарського комплексу.

Для вирішення завдань можливе використання моделей, розроблених для оптимізації виробничої структури різних за розмірами і рівнем розвитку регіонів. З метою ув'язки варіантів програм розвитку багатогалузевих та регіональних комплексів використовується модель оптимізації виробничої структури економічного району [106, с. 40].

На закінчення розділу, в якому розглядаються питання методології планових процесів, зупинимось на ролі і місці міжгалузевих балансів. В господарських комплексах розвинених країн нараховується 300 і більше різних галузей виробництва, між якими має дотримуватись раціональне співвідношення. Для кількісного взаємоузгодження всієї сукупності балансів, що складаються по кожній галузі, потрібно в обмежені терміни виконувати багато трильйонів обчислювальних операцій. Причому, кількість операцій зростає пропорційно кубу числа балансів. Такі завдання без спеціальних математичних методів і ЕОМ вирішити неможливо. Інструментом регулювання економіки в державному масштабі є міжгалузевий баланс народного господарства, що базується на широкому використанні сучасних математичних методів і електронно-обчислювальної техніки.

На сьогодні Сполучені Штати Америки та деякі інші країни використовують міжгалузеві баланси, які ділять економіку на 400 галузей і більше. Вся економіка держави надається у вигляді витрат та результатів і має більше 400 рядів та колонок [265, с. 9].

Питання методології забезпечення планових процесів в сучасній науці багатогранні, об'ємні і дещо неоднозначні. До того ж вони знаходяться в залежності від моделі та ступеня державного регулювання економіки, рівня розвитку країни, типу економіки та інше.

Основні принципи розробки і виконання документів планового характеру: науковість і директивність в частині державного замовлення та управління державною власністю; попередній аналіз сучасного стану економіки; орієнтація на більш повне задоволення потреб суспільства; збалансованість; реальність; визначення і реалізація пріоритетів; системний комплексний підхід; альтернативність шляхів розвитку; взаємодоповнюваність перспективних та поточних планів; поєднання програмно-цільового, регіонального і галузевого планування; раціональне використання та відтворення всіх видів природних ресурсів; поєднання особистих, колективних і суспільних інтересів; створення системи аналізу, контролю за виконанням та внесення коректив.

1.3. Роль держави в прогнозуванні і плануванні

Функціонування ринкового механізму найбільш успішно відбувається під впливом державної влади та відпрацьованої системи соціально-економічного розвитку. Держава здійснює регулювання методами задіяння правового механізму, контролю діяльності фінансово-банківської системи, грошового і кредитного обігу, структурних зрушень

під впливом науково-технічного та суспільного прогресу, розробки і реалізації загальнодержавних програм, формування відповідних управлінських структур та інше. Одночасно вона створює надійну правову базу і сприятливі економічні умови для розвитку ринкових відносин та підприємництва.

Влада повинна раціонально поєднувати, оптимально сполучати дії централізовано і ринково регульованих систем та механізмів управління макро- і мікроекономічним розвитком [10, с. 149].

П. Самуельсон в навчальному посібнику “Економіка” зазначає: “В дослідженнях сучасної економіки все більш серйозна увага приділяється діяльності держави. Посилення її ролі знаходить відображення в кількісному зростанні державних витрат та в значному розширенні прямого регулювання економічного життя”.

Для прикладу він надає градацію середніх сум податків у високорозвинених державах та країнах третього світу (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Середні суми податків в деяких країнах ринкової економіки

Розвинені країни	Середня сума податку, %	Країни третього світу	Середня сума податку, %
Великобританія	35	Цейлон	19
Франція	31	Бразилія	18
Канада	27	Пуерто-Ріко	17
Західна Німеччина	27	Індонезія	15
Сполучені Штати Америки	26	Колумбія	10
Австралія	25	Мексика	10
Японія	22	Пакистан	10
Італія	20	Індія	8

З даних таблиці можна зробити висновок, що в розвинених країнах ринкової економіки для вирішення проблем державного регулювання процентна ставка податків значно вища, ніж у менш розвинених державах, не говорячи вже про те, що і самі суми прибутків, з яких беруться податки, незрівнянно більш вагомі.

Вчений виділяє чотири види державної діяльності:

1. Прямий контроль, сфера якого значно розширюється.
2. Суспільне споживання. Наростання державних витрат означає, що суспільство споживає все більшу частину національного продукту не індивідуально, не шляхом приватної закупівлі товарів, а як спільнота в цілому.
3. Державне виробництво і його безпосереднє управління державними органами.
4. Витрати на соціальне забезпечення. Ця сфера діяльності буде постійно розширюватися. Кошти отримують ветерани війни, люди похилого віку, непрацездатні, пенсіонери та безробітні [263, с. 150, 155-156].

П. Самуельсон робить наступні висновки:

1. Економічна роль держави неухильно зростає. Під прямий контроль і регулювання підпадають все нові види діяльності.
2. Частка національного продукту, яка йде на колективне державне споживання, постійно зростає.
3. Через механізми оподаткування та державних витрат на соціальне забезпечення все більша частина національного доходу “передається” від порівняно багатих до порівняно бідних [263, с. 163].

При існуванні різних форм власності роль державного регулювання полягає, з однієї сторони, в створенні юридичного механізму реалізації форм власності, з іншої – у спрямовуючому впливі на ринкові параметри, що забезпечують організацію функціонування економіки з найбільшою ефективністю [266, с. 7, 9].

Схема державного регулювання на рівні суб'єктів господарської

діяльності, яка включає в себе його загальні функції, засоби, сферу та об'єкти і в основному прийнятна для діяльності моделі ринкової економіки на макрорівні, надається на рис.1.5.

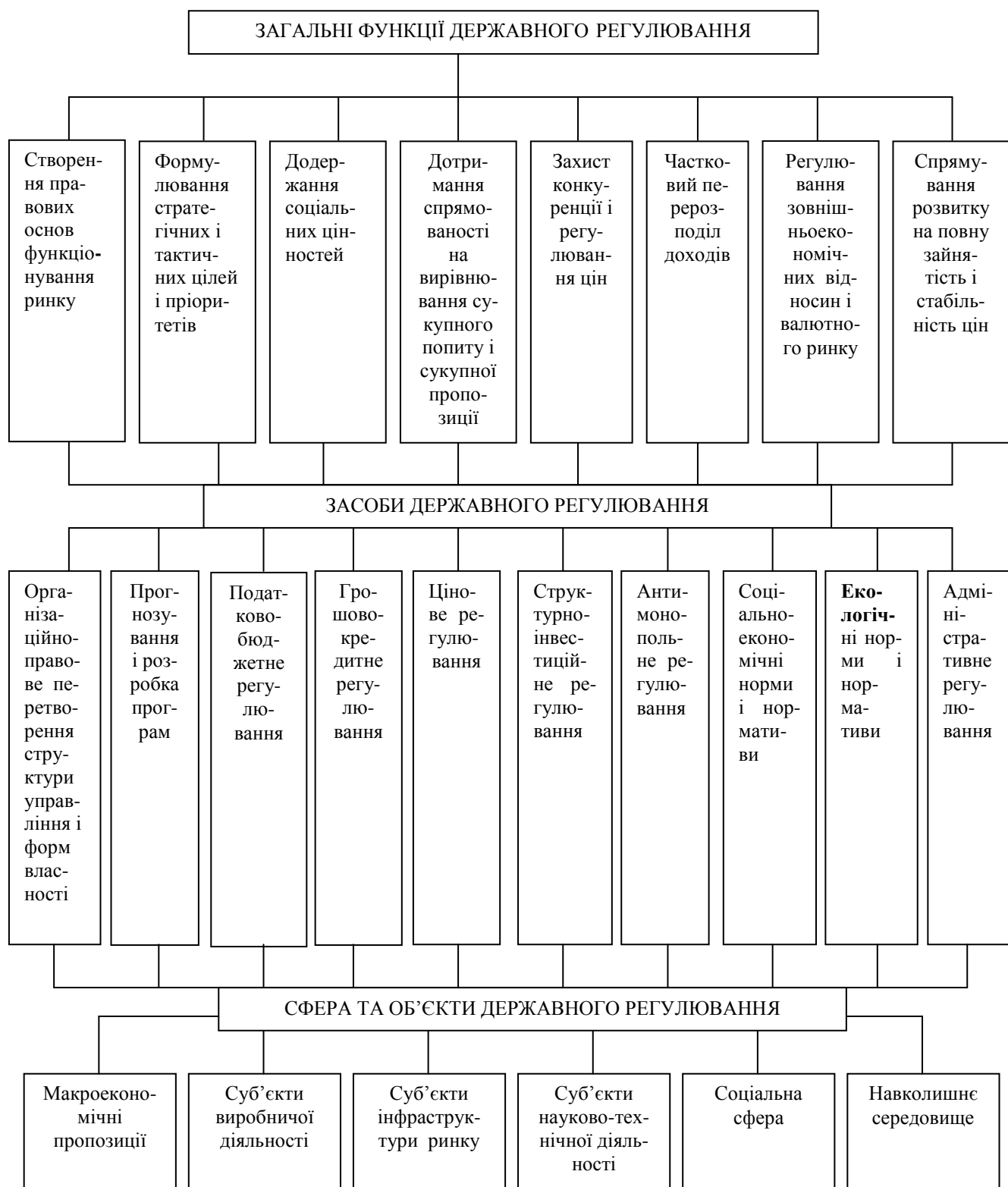

Рис.1.5. Схема державного регулювання економіки

Найважливіші напрями державного регулювання економіки в розвинених країнах наступні:

1. Антициклічне регулювання, що має короткочасний характер і спрямоване на послаблення циклічних коливань, зниження рівня інфляції.

2. Програмування, дія якого розповсюджується на більш тривалий характер. Воно має стратегічні цілі – визначити напрями і обсяги капіталовкладень, зміни в структурі господарського комплексу та інше.

Для досягнення вказаних цілей використовують:

- пряме (адміністративне) регулювання – через прийняття законодавчих актів і дії органів виконавчої влади;
- непряме регулювання – шляхом використання економічних та фінансових важелів (зміна ставки податків, надання податкових пільг та інше).

Антициклічне регулювання передбачає використання таких методів, як бюджетна та кредитно-грошова політика. В першому випадку через державні витрати і податки впливають на платоспроможний попит населення. При цьому потрібно враховувати, що стимулювання попиту в більшості випадків посилює інфляцію, а антиінфляційне регулювання знижує темпи економічного зростання, може призвести до падіння обсягів виробництва. У випадку кредитно-грошового регулювання банки змінюють кількість грошей в обігу і ставки процента за позичку [169, с. 308].

Розглянемо деякі моделі ринку на сучасному етапі. Розпочнемо з американської або ліберальної моделі. Її характерна риса – регулювання економіки здійснюється за залишковим принципом, тобто регулюються процеси, які не піддаються стабілізації на основі вільної конкуренції. Залишковий характер має і соціальна політика, яка поповнює те, що не може зробити ринок.

Американську модель відрізняють значно менша частина державного бюджету у валовому внутрішньому продукті і нижчі соціальні витрати. В США порівняно з іншими країнами ринкової економіки більш низький

рівень державних інвестицій (за винятком інвестицій у ВПК, аерокосмічну промисловість та інше), вища частка державних закупок та витрат на підтримку стабільності валютної системи. Модель носить яскраво виражений антициклічний і антиінфляційний характер втручання держави в ринкову економіку.

Значну цікавість викликає німецька або неоліберальна модель ринку. Згідно з нею державне регулювання спрямоване на усунення перешкод вільної конкуренції, передусім таких, що створюються самою вільною конкуренцією. Тут наявний відхід від залишкового принципу регулювання, оскільки заперечується стихійний характер відтворення подібних умов. Відмінністю німецької моделі є регулювання економіки через кредитно-грошову політику, а не бюджетно-фінансову, що пов'язано з традиційно вищою організацією фінансового капіталу в Німеччині порівняно з США. Держава заохочує доходи всіх виробників, які роблять внесок у зростання ринку, включаючи його експортну частину. Ведеться системна боротьба з надмірною диференціацією у рівнях доходів, як фактором, що спонукає до обмеження ринку.

Англійська (європейсько-кейнсіанська) модель була найбільш поширеною у Великобританії, Франції, Італії в післявоєнні роки. В процесі розвитку західно-європейської інтеграції в 60-80-ті роки, уніфікації господарських механізмів країн Європейського економічного співтовариства проходило її розмивання і посилення ролі німецької моделі ринкової економіки. Для англійської класичної моделі характерна значна частка державної власності, державні закупки у великих розмірах, державні інвестиції для зменшення безробіття і вирішення соціальних завдань. Державний бюджет концентрує попит в руках держави, яка отримує доходи через власне виробництво і реалізацію товарів та витрачає їх як повний монополіст відповідно до правил, встановлених нею самою. В результаті такого регулювання періодично виникає схильність до інфляції.

Іншою особливістю англійської моделі ринку є державна власність

на підприємства капіталоемних і малорентабельних галузей, продукція яких прямо впливає на рівень витрат в інших напрямках господарського комплексу, особливо експортних. Інтеграційні процеси в Західній Європі супроводжуються згортанням нерентабельних виробництв, що призводить до скорочення масштабів державної власності в країнах, які культивують дану модель ринкової економіки. Малоефективні виробництва, які в той же час необхідні для нормального процесу відтворення, виносяться в країни, що розвиваються чи знаходяться на перехідному етапі від командно-адміністративної економіки.

Моделі ринку в індустріальних країнах, які прогресують, характерні для Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню, Кувейту, Мексики, Об'єднаних Арабських Еміратів, Єгипту та інших. Їх особливість – формування ринково-підприємницьких відносин через створення підприємств новітніх технологій і забезпечення на цій основі своєї ніші в міжнародному поділі праці. Названі процеси здійснюються за рахунок державних ресурсів, які управляються безпосередньо державою, а також за рахунок залучення іноземних інвестицій. Це приклад ринку, що створюється самою державою. Висока частка державних інвестицій визначає державний контроль за економічними процесами, включаючи цінову політику. Вони ж призводять до інфляційних тенденцій, які в основному паралізуються зовнішньоекономічною активністю, що забезпечує високі темпи економічного зростання [182, с. 572-573, 575, 578].

Щодо країн, які від командно-адміністративної економіки з перемінним успіхом переходять до ринкових моделей, – в них всі важелі економічного регулювання і контролю необхідно спрямувати на здійснення ринкових реформ, модернізацію діючих і створення нових конкурентоспроможних господарських структур. Це забезпечить стабільність реформаторської діяльності, структурне і технологічне оновлення виробництва, функціонування ринкової інфраструктури та економічного механізму в цілому. Необхідне використання новітніх

методів і засобів управління, яке практично забезпечить прискорення темпів переходу на якісно нову модель економічного розвитку [10, с. 150].

Порівнюючи та аналізуючи різні моделі регульованої ринкової економіки, можна зробити висновок, що головні їх відмінності у співвідношенні форм власності та задіяному механізмі регулювання. Причому питання про частку державного бюджету у валовому внутрішньому продукті виражає кількісну сторону регулювання, а якісна виявляється через сам механізм. Головні ознаки, за якими відрізняються механізми регулювання:

1. Економічні способи регулювання – грошово-кредитний, бюджетно-податковий, інвестиційний, валютно-фінансовий, адміністративно-економічний та інші.
2. Ступінь прогнозування та планування економічних процесів.
3. Вплив на попит як результат регулювання розподілу доходів, вплив на пропозицію шляхом змін в структурі і обсягах сукупного виробництва.
4. Некономічні методи регулювання – правовий, політичний та моральний механізми.

Розглянемо деякі з цих складових. Розпочнемо з економічних способів регулювання, як факторів, що найбільш повно вписуються в модель сучасної ринкової економіки. Основні структурні елементи цієї групи:

1. Податкова політика. Крім свого прямого функціонального призначення – наповнення бюджету, – вона використовується для стимулювання економічного зростання, науково-технічного прогресу, підвищення експортоспроможності вітчизняних товарів, здійснення структурних перетворень. Важелі податкової політики – зміни в системі оподаткування, рівнях податкових ставок, надання пільг юридичним і фізичним особам з метою стимулювання інвестиційної діяльності.

2. Витрати державного бюджету. З їх допомогою можуть здійснюватись державні інвестиції в різних напрямках, антиінфляційна

діяльність тощо.

3. Амортизаційна політика, завдяки якій забезпечується прискорене оновлення основного капіталу та науково-технічний прогрес.

4. Кредитно-грошова політика – процентна політика (зміна ставки рефінансування), політика мінімальних резервів, управління грошовою емісією, операції на відкритому ринку [281, с. 12-13].

Дещо опосередковано між економічними методами регулювання та плановим регулюванням, наближаючись до останнього, стоїть система державних замовлень та державних контрактів, як форми їх забезпечення. Державні контракти пропонують підприємцям гарантований збут продукції, а тому є винятково вигідними для них.

Контракти апробовані протягом десятиріч у Великобританії, Німеччині, Франції та інших країнах з ринковою економікою, однак найбільшого поширення вони набули в США, де створена Федеральна контрактна система.

В індустріально розвинутих країнах державні контракти використовуються в галузях з обмеженими можливостями освоєння винаходів, новостворених наукоємних підприємствах, для стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарської діяльності, забезпечення неприбуткових науково-дослідних робіт фундаментального характеру. При цьому виконавцям можуть надаватися пільги щодо податку на прибуток, цільові дотації, кредити на вигідних умовах, митні послаблення та інше.

Антимонополярна діяльність держави – розробка і виконання комплексу заходів, які направлені на обмеження монополізму. Головною метою антимонополярних заходів і законів є створення конкурентного середовища, сприяння дрібному бізнесу та його підтримка [212, с. 187].

Зупинимось на плановому регулюванні, як основі послідовних довготривалих процесів у регулюючій діяльності держави в країнах ринкової економіки. Його потрібно розглядати у комплексі з іншими чинниками загальнодержавних процесів. Управління економікою повинно

забезпечити органічну єдність і ефективну взаємодію планування, економічних важелів і стимулів, організаційних структур, зробити досягнення науково-технічного прогресу головним фактором інтенсивного розвитку. Серйозний підхід до планування створює основу для стабільної і ефективної роботи [18, 134, 217, 277].

Протягом більше тридцяти останніх років економісти, як теоретики, так і практики, вели суперечки щодо проблем поєднання ринку і планування. З часом прийшло розуміння, що план і ринок – не антиподи, а взаємодоповнюючі елементи економічної системи. Управління соціально-економічним розвитком через важелі податкової, грошово-кредитної, амортизаційної політики та інше без збалансованих загальнодержавних планів неефективне і нереальне.

Необхідність соціально-економічного планування дещо ототожнюється з факторами, що в свій час примусили перейти до державного регулювання економічних процесів, і визначається потребою у вирішенні наступних питань:

1. Глобальні проблеми, які можна подолати тільки в рамках довготермінової перспективи – захист природнього середовища, виснаження ресурсів тощо.
2. Ринок не в змозі забезпечити макроекономічну збалансованість та стабільність.
3. Підвищується частка суспільного споживання, яке можна регулювати лише в плановому порядку.
4. Без планування неможливе підвищення ефективності економіки.
5. Відсутність планування в умовах вільного ринку призводить до некерованості і періодичних криз.

Важливим елементом системи планування є прогнози соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Вони розробляються на 5-10 років і більше, і особливо необхідні під час реалізації значних проєктів, коли помилки в тому чи іншому напрямку

можуть дорого обійтись суспільству. В основу довготермінового прогнозу закладаються тенденції розвитку науки, техніки, передбачувані відкриття та інше. Матеріали прогнозу використовуються під час розробки концепції соціально-економічного розвитку, прогнозів і програм на середньострокову перспективу.

Провідною функцією держави є розробка довготривалих програм економічного і соціального розвитку. Вони охоплюють період 5 років і більше, насичують економічну систему всебічною інформацією, посилюють зв'язки та сприяють стабільності механізму в цілому. Держава також створює орган управління економікою. Об'єктами управління є система продуктивних сил, виробничих відносин, всього суспільного способу виробництва [141, с. 123].

Розглянемо два основних види планування: директивне та індикативне.

Директивне планування здійснюється шляхом встановлення адресних завдань і розподілу необхідних для їх виконання ресурсів серед виконавців плану. В умовах командно-адміністративної економіки при монополії державної власності на основні засоби виробництва планування розповсюджується на всі сторони життя суспільства. Головними важелями директивного планування є бюджетне фінансування, ліміти капітальних вкладень, фонди на матеріально-технічні ресурси та державне замовлення.

В умовах ринкової економіки при багатогранності форм власності елементи директивного планування зберігаються в державному секторі економіки. Перехід від директивного планування до інших його форм перш за все передбачає усунення протиріч між органами зі створення планових документів та їх виконавцями. Плани розробляються безпосередньо виконавцями, а не директивно доводяться у вигляді завдань. Така методологія планування можлива лише при ефективному функціонуванні чисто ринкових складових економіки вільної конкуренції.

Індикативне планування є способом залучення самостійних суб'єктів

ринку, при взаємовигідній співпраці з державою, в розробку і реалізацію програм розвитку [166, с. 43]. Воно не стримує ініціативу приватного бізнесу, допомагає визначити напрямки розвитку господарського комплексу, інформує зацікавлені сторони про потенційний попит, ситуацію в суміжних галузях, ринок робочої сили тощо.

Розробка індикативного плану передбачає оцінку сталості економіки, аналіз макропропорцій, визначення пріоритетів і завдань господарського комплексу. Тому він повинен супроводжуватися ресурсним забезпеченням, для чого розробляються баланси: фінансові, трудові, паливно-енергетичних ресурсів, експорту та імпорту товарів народного споживання та інше.

Плани розробляються на всіх рівнях управління, кожен з яких визначає свої цілі і пріоритети розвитку, попередньо погоджуючи їх з пріоритетами вищих органів управління. На окремих територіях можуть розроблятися підпрограми, які відрізняються в залежності від поставлених цілей та засобів їх реалізації [83, с. 29].

Бачиться мотивованим детальний розгляд ролі держави у регулюванні економічних процесів, довгостроковому і короткостроковому плануванні на різних етапах життєдіяльності командно-адміністративної економічної системи Радянського Союзу.

Спроба ввести планово-директивну економіку з її продрозкладкою і воєнним комунізмом не мала успіху. Відбувся спад обсягів виробництва як у місті, так і особливо на селі. Починаючи з весни 1921 року, керівники партії та держави на деякий час відкинули ідеологічні догми і розпочали впровадження ринкових принципів функціонування економіки. Завдяки своєчасно проведеній реорганізації та зусиллям багатьох дореволюційних спеціалістів нова економічна політика (НЕП) мала успіх. Була проведена ефективна грошова реформа, вперше у світовій практиці розроблені міжгалузеві балансові схеми, які стали основою для опрацювання методів ринкового планування, налагоджений госпрозрахунок в державній

промисловості та інше. Це дало конкретні результати в розвитку народногосподарського комплексу країни .

В той час, характеризуючи його як перехідний період, теоретики-економісти, враховуючи наявність різних сфер виробництва та споживання, доводять необхідність встановлення планомірної і стабільної рівноваги між ними. Так, М.І. Бухарін підкреслював, що така рівновага може бути досягнена шляхом планового регулювання: “По суті справи, в цьому і є завдання розробок народногосподарського плану, який все більше і більше наближається до балансу всього народного господарства, плану, свідомо підготовленого, що є і передбаченням (прогнозом), і директивою одночасно” [30, с. 395-396].

Ряд економістів та державних діячів того часу широко обговорювали небезпеку зародження централізації в плануванні, відстоюючи можливість та об’єктивну необхідність функціонування товарно-грошових відносин і способів їх планомірного регулювання. Наприклад, М.І. Бухарін попереджував про негативні наслідки переоцінки планового централізму без врахування елементів стихійності в розвитку народного господарства, особливо селянського ринку [30, с. 397].

Серед провідних вчених, які впроваджували цей напрямок в життя, значну роль займає постать професора М.Д. Кондратьєва. Він довів, що розробка найбільш оптимального перспективного плану можлива на базі аналізу розвитку економіки, кон’юнктури ринку і прогнозування його на майбутнє. Ним ставились питання щодо повного вивчення кон’юнктури, кліматичних і природних умов, економічних законів, особливостей територій та інше. Щоб приймати планові документи, потрібні знання і прогноз. Особливий акцент ставився, щоб в процесі визначення конкретних показників у планах використовувати різні методи економічного аналізу з метою виявлення об’єктивних закономірностей та дії потенційних суб’єктивних факторів у плановому періоді. Ним були визначені категорії, на яких має будуватися план: “Цей критерій ми

можемо взяти з аналізу дійсності, тобто з аналізу стану господарств та можливостей їх стихійного розвитку, з однієї сторони, та з аналізу наших об'єктивних засобів дії на цей стихійний господарський розвиток в розумінні спрямування його по бажаному руслу” [114, с. 96]. В практиці планування при обговоренні перших п'ятирічних планів М.Д. Кондратьєв відстоював точку зору збалансованого розвитку всіх галузей народного господарства, включаючи сільське господарство та промисловість.

В сільському господарстві в той час отримала розвиток нова форма кооперації, стосовно якої у 20-х роках йшли великі суперечки в наукових і господарських колах. Так, відомий економіст того часу В. Чаянов писав: ”Навряд чи можна вважати артільний рух в землеробстві довготривалим і масовим, будуючи його на фундаменті ентузіазму. Тому організаторам артільного землеробства в першу чергу прийдеться вирішувати два основних питання: як налагодити в артілі робочу дисципліну та закласти в психології артільників стимули до підвищення ефективності праці” [9, с. 136].

Проблеми економічної політики держави відкрито обговорювались в засобах масової інформації. Дискусії відрізнялись принциповістю та неупередженістю. В цей період великий вклад в розвиток планування внесли Кржижановський Г.М., Базаров В.А., Громан В.Г., Крицман Л.Н., Кондратьєв М.Д., Коктинь Л.Н., Гусев С.І. та інші [191, с. 37].

В кінці 20-х років в країні різко впав потенціал економічної науки. Це проявилось у скороченні видань літератури та припиненні існування багатьох науково-дослідних економічних інститутів. У 1929 році було закрито Центральне статистичне управління. Засідання вчених-економістів зводилось до пропаганди сталінських робіт та того, що він вважав за необхідне. Ігнорувався об'єктивізм. Так, у доповіді Сталіна на XVII з'їзді ВКП(б) зазначалося: “Посилання на так звані об'єктивні умови не має виправдання. Після того, як правильність політичної лінії партії підтверджена досвідом ряду років... роль так званих об'єктивних умов звелася до мінімуму, тоді як роль наших організацій та їх керівників стала

вирішальною, виключною.” Дослідження не ґрунтувалися на використанні фактичного матеріалу, приводились готові висновки, що відповідали інтересам панівної ідеології [32, с. 69].

В кінці двадцятих років почали створювати модель економіки, яку назвали соціалістичною. В комуністичну доктрину були внесені деякі поправки та пом'якшення. У державному секторі залишилися урізані госпрозрахункові відносини, не скасували грошову систему, дозволили вільне працевлаштування (за винятком сільської місцевості) робітникам та службовцям. На селі в ході колективізації була експропрійована селянська власність, яку закріпили за колективними господарствами. Селянам залишили особисте підсобне господарство та обмежену торгівлю за цінами пропозиції і попиту.

В екстремальних ситуаціях радянська економіка довела свої переваги. Так, в другій світовій війні вона ефективно протистояла майже всій промисловості центральної та західної Європи, яка потрапила під диктат Німеччини.

В умовах мирного розвитку планова система Радянського Союзу і табору соціалізму в цілому за темпами розвитку не змогла перемогти у виробничому змаганні з постіндустріальною економікою Заходу. Ситуацію не в силі були виправити ні численні експерименти М.С. Хрущова, включаючи нововведення з раднаргоспами чи паралельним керівництвом міських і сільських партійних комітетів, ні реформа, здійснена О.М. Косигінін. Промисловість паразитувала на природних ресурсах та потенціалі сільського господарства. Уповільнилися темпи зростання валового внутрішнього продукту і продуктивності праці, назривала екологічна катастрофа. Суспільство охопила криза, яку пізніше назвали застоєм [244, с. 28].

Однією з причин такої ситуації була визначена жорстка планова спрямованість командно-адміністративної економіки. Низьку ефективність планування можна пояснити, розділивши її численні чинники на дві

основні групи:

1. Планування будувалось на безпосередньому державному розподілі ресурсів без використання товарно-грошових відносин. Воно було ідеалізовано як найбільш ефективний засіб управління народним господарством.

2. Методологічні підходи практичного використання планування були помилковими, оскільки спиралися не на інтереси, а на застосування командно-адміністративних методів.

Заходи щодо покращення планування, які приймалися в 30-80 - ті роки, були відірвані від реального життя, а тому не дали бажаних результатів. При плануванні не враховувались інтереси регіонів, не були відпрацьовані методи регулювання загальнодержавних і регіональних процесів. Після 20-х років не просліджувався територіальний аспект народногосподарського планування.

Стратегічним напрямком планування залишались позиції, подібні думкам, висловленим академіком С.Г. Струмлініним в його книзі “На плановому фронті”: ”Характерною особливістю всякого господарського плану ми вважаємо не елементи вкрапленого в цей план наукового передбачення, а цільову направленість плану як системи господарських завдань... Наукові дослідження наявних ресурсів та об’єктивних тенденцій господарського розвитку країни складають необхідну передумову планування, але аж ніяк не означають самого змісту плану” [284, с. 221-222].

Час, що витрачався на розробку планів, постійно зростав, кількість розділів і показників значно збільшувалась. Так, якщо державний п’ятирічний план на 1977 рік включав 15 розділів з 553 формами, то вже через десять років (з 1986 року) – 21 розділ з майже 600 формами і 10 тис. показників. Приблизно стільки ж розділів, форм і показників мав річний план. В середньому, наприклад, для машинобудівних підприємств доводилось 300 - 350 показників державного плану.

Питання посилення ролі і ефективності планування було темою

обговорення на багатьох з'їздах і пленумах керівної тоді партії. Так, на квітневому (1985 рік) Пленумі ЦК КПРС відзначалось: “Життя ставить більш високі вимоги до планування, яке є серцевиною управління. Воно повинно стати активним важелем інтенсифікації виробництва, здійснення прогресивних господарських рішень, забезпечити збалансований і динамічний ріст економіки ” [35, 144, с. 12].

В цей час розпочалися процеси, які пізніше були названі перебудовою. Економічна реформа бере свій початок з 1987 року. Вона надала підприємствам більшу самостійність, але це призвело в основному до того, що вони стали ухилятися від виробництва не вигідної при даному рівні цін продукції і, навпаки, форсували випуск такої, яка була вигідна їм, але непотрібна суспільству. Об'єктивна ситуація, що характеризувалась товарним дефіцитом та монополізмом виробника, сприяла подібним діям. Реформа стимулювала розбалансування народного господарства, поглиблення дефіциту (тоді ще прихованого) державного бюджету, неконтрольоване зростання незабезпеченої товарами та послугами заробітної плати працюючих в окремих галузях виробничої і торговельної діяльності. Вона стала каталізатором економічної кризи, яка збільшила кількість проблем та прискорила розвал Радянського Союзу [134, с. 29].

Цей період характеризувався різким зменшенням ступеня державного впливу на економічні процеси і, водночас, анархією в частині реформ та ринкових перетворень. Відносно планування, організація розробки планових документів на 1991–1995 рр. показала, що порушувались не тільки строки, але й методичні підходи. Економічні методи планування практичного застосування не знайшли, спроба централізованого методичного керівництва теж не дала результату. Ці та інші труднощі не були тимчасовими недоліками, а відображали об'єктивну реальність соціально-політичного і економічного розвитку, яка вимагала не тільки подальшого вдосконалення, але і кардинальних змін щодо економічної моделі державного регулювання [191, с. 76].

Приділивши велику увагу плану, який в ті часи був головною ланкою в регулюванні народногосподарського механізму, доцільно зазначити, що економічні прогнози також відігравали важливу роль в системі планування та управління. Результатом робіт в області економічного прогнозування був Комплексний прогноз розвитку народного господарства країни [51, с. 107], структура якого надана на рис.1.6.

Прогнози за рівнями агрегування

Прогнози за напрямками розвитку народного господарства

Рис.1.6. Структура народногосподарського прогнозу

Велику увагу дослідженню питань планування в СРСР приділяли відомі економісти другої половини століття А.Г.Аганбегян, Н.А.Федоренко, А.С. Ємельянов, Г.М. Добров, В.Н. Кириченко, М.Я. Лемешев, Е.З. Маймінас, Б.З. Мільнер, А.І. Гюнченко, Ю.М. Самохін, Б.А. Райзберг, В.М. Бородюк, Е.П. Голубков та інші.

Доцільно зупинитись на регіональному аспекті проблеми планування економічних процесів. У радянський період перші дослідження з регіональної економіки припадають на початок 50-х років. Серед вчених цього напрямку та періоду слід відмітити Р. Шніпера, Є. Алаєва, М. Некрасова, В. Кістанова, Б. Бадмана та інших.

Повертаючись до загальних принципів регулювання економічних процесів, на цей раз на регіональному рівні, доцільно зазначити, що регіональну політику в багатьох країнах здійснюють спеціалізовані державні директивні або дорадчі органи. Наприклад, у Польщі діє Державна Рада територіального розвитку. До її складу входять представники як законодавчої, так і виконавчої влади. До компетенції Ради відноситься підготовка пропозицій щодо формування державної регіональної політики, оцінок в галузі територіального планування.

Протиставлення планів прогнозам некоректне і помилкове. План завжди мав елементи прогнозування, а довгострокові плани переважно були прогнозними.

Господарська практика багатьох країн світу свідчить про ефективність планування економіки і територіального управління в умовах високорозвинених ринкових відносин [313, с. 17]. При цьому в процесі регулювання ринкових відносин обов'язково враховуються і соціальні проблеми. Одне з найбільш важливих завдань планових документів – подолання відмінностей в рівні життя населення окремих територій. Реалізація задуманого проводиться через державні програми господарського розвитку окремих регіонів з врахуванням їх економічного рівня та особливостей, формування ринкової інфраструктури на базі

природних багатств та здобутків попередніх поколінь.

Загальні завдання планових і прогнозних документів регіонів – оптимізація структури економіки, її соціологізація, подолання депресивного стану окремих територій, розвиток міжрегіональних транспортних систем, охорона довкілля, підтримка рівноваги регульованого ринкового середовища [231, с. 13].

Досвід минулого і практика теперішніх процесів показують, що тільки через планування та прогнозування можливе втримання економічної рівноваги і поступальний рух у напрямку вдосконалення ринкової моделі розвитку як в державах Західної Європи та Північної Америки, так і в країнах, що розвиваються чи ступили на шлях реформування командно-адміністративної системи. Це стосується як процесів на макрорівні, так і регіональної економіки.

1.4. Світовий досвід

Впровадження в Україні протягом останніх 15 років на формальному рівні основних засад та постулатів ринкової економіки супроводжувалось демонстративною і категоричною відмовою від практично всіх складових ще донедавна домінуючої в Радянському Союзі командно-адміністративної системи розвитку економічних та соціальних процесів. Серед них особливо принципово порушувалося питання неприйняття планування на макро- і мікрорівні, а також як важеля розвитку регіональних складових. При цьому головним аргументом було посилення на досвід розвинених країн світу. На думку автора, інформація надавалась дещо упереджено, дозовано і непослідовно.

Доцільно на фактичному матеріалі провести аналіз підходів до

регулювання економічних та соціальних процесів в країнах Західної Європи, Північної Америки і Південно-Східної Азії, оскільки без вивчення даного питання ми не маємо достатніх підстав та аргументів для порівняння з ними ситуації в нашій державі.

Вперше планування в капіталістичних країнах на макрорівні виникло в тридцятих роках і було пов'язане з економічною кризою 1929 - 1933 рр., яка примусила активізувати пошуки шляхів щодо передбачення та уникнення подібних катаклізмів.

Практичний досвід цих країн, зокрема Сполучених Штатів Америки, з подолання кризових явищ, реалізація “нового курсу” Франкліна Делано Рузвельта показали, що уникнення інфляції та інших складових кризи можливі тільки через ефективне використання державних важелів регулювання.

Свій вклад у планування економік розвинених країн внесли вчені Радянського Союзу, що пройшли перші кроки планової школи (довгостроковий план ГОЕЛРО тощо) і в силу тих чи інших причин потрапили за кордон. Так, відомий американський економіст В.Леонт'єв перші свої праці опублікував в СРСР. В 1925 році вийшла його книга “Баланс народного господарства СРСР 1923 - 1924 рр. Методологічний розбір роботи ЦСУ”, що стала основним методологічним посібником для створення міжгалузевих балансів.

Спочатку державні плани капіталістичних країн охоплювали бюджетну та грошово-кредитну політику. Результатом такого планування була розробка національних бюджетів, які враховували як доходи державного сектора, так і всіх інших складових [102, с. 108].

В 1944 р. вийшла книга К. Ландауера “Теорія національного економічного планування”, яка поклала початок індикативному плануванню. Основна ціль індикативного планування полягає в формуванні уявлення про майбутню економічну структуру і головні напрямки розвитку: орієнтація приватного сектора; забезпечення основи для урядового

контролю за економікою; визначення секторів прояву гострих проблем, що потребують активного державного втручання [81, с. 160].

В загальних рисах схема національного індикативного плану виглядає наступним чином. В результаті обміну інформацією між урядом та приватними підприємцями розробляється схема економічного зростання, яка включає в себе проекти, взаємно поєднані по лінії державних органів.

В післявоєнні роки замість криз перевиробництва товарів виникли проблеми регулювання процесу розподілу дефіцитної продукції. Розпочинається націоналізація окремих галузей, зростає частка державного сектору в економіці. Як результат, на початку 60-х років створюється спеціальний адміністративний апарат для розробки планів, розширюється сфера планування. Серед державних планових органів можна назвати Генеральний комісаріат з планування у Франції, Економічну раду у Канаді, Економічну Консультативну раду в Японії, Центральне планове бюро в Нідерландах та інше.

Підвищення ролі макроекономічного планування в країнах ринкової економіки в першу чергу було обумовлено нестабільною економічною та політичною ситуацією того періоду, забрудненням навколишнього середовища, посиленням ступеня інтеграції господарських одиниць і секторів економіки, консолідацією груп, компаній і класів у відповідності із соціальними та економічними інтересами тощо .

Відомий шведський вчений Л. Йохансен в своїй книзі "Нариси з економічного планування" надає наступне визначення: "Макроекономічне планування представляє собою організовану діяльність, яку здійснює центральний плановий орган або за його дорученням для: підготовки рішень і заходів, які будуть реалізовуватись центром, та узгодження рішень і взаємодії низових ланок системи управління (як між собою, так і з центром) в інтересах розвитку економічної системи та її окремих елементів як єдиного цілого – у відповідності з визначеними завданнями

економічного розвитку, – і його взаємозв'язок з більш широкими неекономічними цілями розвитку”.

В 60-ті роки формується сучасний апарат здійснення економічної політики держави, відпрацьовується схема індикативного планування. При цьому враховується, що принцип вільного підприємництва в системі ринкових відносин раніше істотно обмежував економічні функції держави відносно функціонування ринку та господарської діяльності фірм [73, с. 103].

Впливаючи на всі форми власності, консолідуючи їх, державне регулювання економіки найбільш жорстко підходить до суб'єктів господарювання з державною формою власності. Частка державних підприємств в господарському комплексі розвинених країн досить висока і порівняно стабільна за останнє десятиріччя (табл.1.2) [72, с. 85].

Найбільш типовою країною індикативного планування є Франція. Починаючи з 1947 року, тут розробляються чотирьох-п'ятирічні плани. В них можна виділити: участь у виробництві, вплив на екологію, структурну політику, протекціонізм, регулювання фінансової сфери і трудових відносин. Частка державного сектора, сформованого в результаті трьох етапів націоналізації (1936, 1945, 1982 рр.), є найвищою серед розвинених країн Європи (таб.1.1). Тому однією з найважливіших складових системи державного регулювання економіки у Франції є інститут управління державним сектором [141, с. 37].

Доцільно розглянути, як система державного регулювання економіки Франції вдосконалювалась, адаптувалась до вимог часу та позбавлялась від “лівацьких перекосів” занадто марксистської орієнтації.

Програми перших планів були націлені на вирішення внутрішніх проблем економічного розвитку. Починаючи з середини 60-х років, ситуація змінюється. Посилюються інтеграційні процеси в світовому господарстві, появляються багатонаціональні корпорації. Тому під час

Таблиця 1.2.

**Частка державного сектора в економіці країн європейської
співдружності**

№ п/п	Країни	В кількості зайнятих	У валовому внутрішньому продукті	В капітало- вкладеннях в основний капітал	В серед- ньому по країнах
1	Бельгія	11,0	8,3	14,0	11,1
2	Великобританія	9,0	12,0	17,0	12,7
3	Греція	10,0	19,0	40,6	23,2
4	Данія	8,2	6,0	20,0	11,4
5	Іспанія	6,0	14,0	21,0	13,6
6	Італія	15,0	20,0	26,0	20,3
7	Нідерланди	6,3	11,0	7,0	8,1
8	Німеччина	10,1	11,1	16,8	12,6
9	Португалія	12,1	21,0	35,0	22,7
10	Франція	17,6	19,5	34,9	24,0

створення сьомого плану (1976-1980 рр.) відбулось оновлення за всіма основними напрямками:

1. Принципи розробки – від статистичної оптимізації до динамічної імітації поведінки.
2. Характер регулювання – від спроб управління економікою до її ринкової орієнтації.
3. Принципи розробки – від статистичної оптимізації до динамічної імітації поведінки.

4. Принципи розробки – від статистичної оптимізації до динамічної імітації поведінки.

5. Характер регулювання – від спроб управління економікою до її ринкової орієнтації.

6. Ціль – від матеріально-фінансової пропорційності до підвищення рівня конкурентоздатності.

7. Засоби реалізації – від адміністративного контролю до фінансового стимулювання.

Разом з тим, в державній політиці Франції щодо регулювання економіки в окремі періоди спостерігались прояви “надлівого” напрямку. Так, у 1980 році практичні рекомендації правлячого уряду соціалістів передбачали:

- різке стимулювання споживчого попиту за допомогою підвищення доходів малооплачуваних верств населення;
- націоналізацію найбільших підприємств у промисловій та банківській сфері;
- запровадження соціалістичної системи планування та адміністративного управління [146, с. 75].

Вони були реалізовані, але достатньо швидко призвели до негативних наслідків – інфляції, проблем торговельного та платіжного балансу, зростання бюджетного дефіциту, відтоку капіталу з країни, зниження ефективності роботи націоналізованих підприємств. Тому уряд був змушений повернутися до збалансованої раціональної політики державного регулювання.

До позитивів французької системи планування відноситься методологія розробки планів. Починаючи з плану 1984-1988 рр., вони розробляються, виходячи з проблем регіонів. Основні складові планів наступні: модернізація промисловості, вдосконалення системи освіти та професійної підготовки, стимулювання наукових досліджень, створення сприятливих умов життя у містах, розвиток регіонів, охорона здоров'я,

забезпечення охорони громадського порядку [102, с. 109].

Прикладом “м’якого” регулювання економіки може бути Швеція. Для розробки програм економічного розвитку там створено економічний відділ при міністерстві фінансів. Збираються необхідні матеріали, на базі яких розробляється кілька альтернативних варіантів програм економічного розвитку. Вони носять рекомендаційний характер для економічної політики уряду. Найбільш важливими складовими цих програм є частка накопичення, розподіл ресурсів між різними сферами економіки, стан платіжного балансу.

Для підготовки проектних документів створюються спеціальні комісії як по вертикалі – галузі, так і по горизонталі – регіональна політика, продуктивність праці, науково-технічний прогрес, інвестиції та інше.

Конфлікт між транснаціональними корпораціями та макроекономічними інтересами конкретної держави також намагаються вирішити з допомогою різних систем планування. У Франції це програми-контракти, направлені на призупинення інфляції, у Великобританії – система раціонального планування, яка повинна забезпечити узгодженість між корпораціями та державою, у Бельгії – прогресивні контракти – узгодження динаміки цін.

Планування здійснюється і в рамках Європейського економічного співтовариства. Органи ЄЕС складають коротко- та середньострокові програми державного розвитку конкретних регіонів, на базі яких будується політика фондів та надаються рекомендації національним економікам. Ще в 1962 році були розроблені Перспективи економічного розвитку ЄЕС на 1962-1970 рр., а потім програми середньострокової економічної політики на 1971-1975 та 1976-1980 рр. В країнах ЄЕС планування спирається на державний сектор. Крім того, держави фінансують там біля 50 відсотків капітальних вкладень в господарський комплекс.

Регулювання економічних процесів як на державному, так і на

регіональному рівні цілеспрямовано і послідовно проводиться в Японії, де одночасно з індикативними національними планами регулярно розробляються плани комплексного розвитку країни. Назвемо деякі з них: п'ятирічний план досягнення економічної самостійності (1956 - 1960рр.); новий довгостроковий план економічного розвитку (1958 - 1962 рр.); план подвоєння національного доходу (1961 - 1970 рр.); середньостроковий економічний план (1964 - 1968 рр.); план економічного і соціального розвитку (1967 - 1971 рр.); новий план економічного і соціального розвитку (1970 - 1975 рр.); базовий план економічного і соціального розвитку (1973 - 1977 рр.); економічний план на другу половину 70-х років (1976 - 1980 рр.); новий семирічний план економічного і соціального розвитку (1979 - 1985 рр.) [81, с. 158].

Плани включають в себе як прогностичні матеріали, так і заходи прямого та непрямого регулювання, що здійснюються через широкую систему законів та правових важелів впливу, які визначають основні складові діяльності урядових, територіальних та місцевих органів [327, с. 186].

Кожен закон забезпечується відповідним механізмом його проведення в життя і виконання, для чого правоохоронні органи наділяються необхідними правами та апаратом.

Як заходи економічного характеру, в залежності від стану економіки країни, використовуються субсидії, регулювання цін, додаткові податки чи податкові пільги, кредити, політика “прискореної амортизації”.

В 1987 році була прийнята Програма трансформації економічної структури Японії з метою досягнення міжнародної гармонії (доповідь Маекави). Це економічна стратегія розвитку Японії в кінці ХХ сторіччя, що передбачає її перетворення в міжнародну державу, яка гармонійно інтегрується в світову систему, водночас залишаючись внутрішньо збалансованим самостійним соціально-економічним механізмом.

В Японії досить досконало організовані органи регулювання і програмування економіки, яка включає в себе: економічну консультативну

раду; консультативну раду планування комплексного розвитку території; управління економічного планування; департамент по комплексному розвитку території; науково-дослідний економічний інститут; напівдержавний Японський центр регіонального розвитку; напівдержавний Японський центр із розміщення промисловості.

Крім того, на рівні місцевих органів функціонують консультативні ради з розвитку територій, планування використання місцевих ресурсів та розміщення промисловості.

В Південній Кореї державне планування розпочалось з плану Натана, розробленого в 1954 р. за участю експертів ООН. На початку 60-х років експертами Агентства міжнародного розвитку була розроблена довготермінова (на 20 років) програма розвитку економіки, якою передбачались: розширення зв'язків з ринками промислово розвинених країн; введення експортного сектора економіки в систему міжнародного розподілу праці; пріоритетне інвестування в конкурентоспроможні галузі; контроль держави за виробництвом.

Програма була розрахована на виконання чотирьох п'ятирічних планів. Планова робота продовжувалась і в подальшому. В сьомому п'ятирічному плані (1992-1996 рр.) основними пріоритетами стали стимулювання науково-технічного прогресу, розвиток наукоємних галузей, підвищення конкурентоспроможності експортної продукції, відкритість економіки.

В державних планах Південної Кореї особлива увага надається підтримці фінансово-промислових груп, динамічний розвиток та орієнтація яких на зовнішній ринок сприяли їх перетворенню в транснаціональні корпорації ("Самсунг", "ДЕУ", "Хенде" та інші).

В Китайській Народній Республіці знайдено механізм ефективного суміщення та співпраці державного і ринкового секторів. Останній найбільш розвинений в сільському господарстві, виробництві товарів народного споживання, торгівлі та сфері послуг. В державному секторі

директивне планування збережене, але його жорсткість значно послаблена. В недержавному використовуються як планування, так і ринкові регулятори [166, с. 13].

Яскравий приклад реформ у XX сторіччі в економіці країни – реформи Л. Ерхарда в післявоєнній Німеччині. Перед їх початком в 1947 році обсяги промислового виробництва склали 36% від рівня 1936 року. Виробництво і масове споживання постали перед проблемами інфляції, тіньової економіки та бартеризації.

Л. Ерхард розпочав реформи з державного регулювання структурної перебудови економіки, продуманої конверсії на користь цивільного сектору. Стимулюється збільшення капіталовкладень, звільняються від оподаткування понадурочні роботи, проводиться грошова реформа конфіскаційного типу.

При цьому пом'якшується кредитна політика, встановлюється спеціальна дотація (300 млн. марок) промисловим підприємствам у вигляді довгострокових кредитів, знижуються податки, товаровиробникам повертаються раніше отримані кошти. Поступово послаблюється контроль за цінами.

Була сформульована кінцева приваблива мета – забезпечення високого рівня життя для всіх, визначений шлях її досягнення – достаток через конкуренцію. Таким чином активізувались потужні внутрішні джерела реформ, що також в значній мірі сприяло їх успіху та забезпечило кінцевий високий результат [36, с. 162].

В Канаді у державному регулюванні виділяються три групи програм: розвитку сільського господарства, індустріалізації та комплексного розвитку окремих регіонів.

В шістдесяті роки були розроблені широкомасштабні програми з освоєння півночі Канади: Обличчям до Півночі; Програма дотування розробки мінеральних ресурсів Півночі; Програма північного шляхового будівництва. Починаючи з сімдесятих років, розробка регіональних

програм здійснюється в самих провінціях. Для виконання програм створені спеціальні державні компанії, в обов'язки яких входить розміщення замовлень в приватних та державних організаціях і координація їх роботи.

Інше завдання державних компаній – створення розвиненої регіональної інфраструктури, проведення досліджень з виявлення ресурсів корисних копалин, розробка та здійснення заходів по охороні навколишнього середовища. Для прикладу, державні замовлення складають 20-30% валового національного продукту. Особливо велика питома вага держзамовлень у військово-промисловому комплексі – більше 50%.

Природоохоронні програми мають п'ять основних напрямків: екологічної картографії регіону; формування банку даних для раціональної організації обліку інформації про екологію регіону; біофізичних досліджень; досліджень, пов'язаних з виявленням наслідків гідробудівництва в плані можливих порушень екологічного балансу територій; опрацювання та підготовки інформації для програм планомірного розвитку економіки регіону.

Індикативне планування найбільший розвиток отримало в шістдесятих роках. Пріоритет з даного питання належить Сполученим Штатам Америки.

В сімдесяті роки регулювання економіки переходить на дворівневу систему – держави і регіонів. Це зумовлює розробку систем планування на централізованому і децентралізованому рівнях. У восьмидесяті роки “рейганоміка” поглиблює процес децентралізації – розширює права штатів, посилює їх економічну незалежність.

В США значна увага надається прогнозуванню, як важливому елементу програмно-цільового управління економікою країни. Так, в середині сімдесятих років Едісоновський інститут електрики провів широкомасштабні дослідження з метою узагальнення теоретичних напрацювань в області проблем економічного зростання. Прогнози

складались за допомогою економічних модулів (лінійного програмування, математичних, теорії раціональної поведінки в умовах невизначеності, загальної теорії систем, теорії інформації, теорії груп і т.д.), моделі “витрати-випуск”, лінійного програмування, моделей системного аналізу та побудованих на експертних оцінках.

Створення макроекономічних моделей, за допомогою яких прогнозується розвиток економіки окремих регіонів, кількох країн і всього світового економічного простору, припадає на середину 70-х років. Вперше вони були розроблені в США. Так, модель ЛІНК включає в себе 10 національних моделей (9 європейських країн і Японію). При складанні прогнозів в США була створена макроекономічна модель ДРІ, яка описує пропозицію та попит в розрізі чотирьох секторів економічної діяльності: домашнього господарства; виробництва; державного сектора; інших країн, пов'язаних в напрямках економіки. Модель світової економіки ЗУК побудована в регіональному розрізі. Це дозволяє врахувати зміст і специфіку проблем економічного розвитку, ресурсів та інше.

При розробці майбутнього світової економіки ООН використала макроекономічну модель В. Леонтьєва, яка складається із 15 взаємопов'язаних регіональних моделей. В них немає відмінностей між розвиненими та іншими країнами світового економічного простору [102, с. 31-32].

Доцільно надати інформацію щодо темпів економічного зростання окремих розвинених країн, які культивують охарактеризовані в попередньому матеріалі методи регулювання економічних процесів (табл.1.3) [272, с.557-558].

Прогнозна оцінка подальшого світового розвитку, проведена в кінці ХХ століття, була наступною:

- гальмування економічного зростання у США;
- уповільнення темпів розвитку в країнах “зони Євро”;
- покращення економічної ситуації в Азії;

**Темпи економічного зростання окремих розвинених країн,
1995-2004 рр., % річної зміни**

№ п/п	Країна	1995	2000	2001	2002	2003	2004
1	Італія	2,8	3,6	1,8	0,3	0,0	1,1
2	Канада	2,8	5,2	1,8	3,1	2,0	2,9
3	Німеччина	1,9	3,2	1,2	0,1	-0,2	1,6
4	США	2,5	3,7	0,8	1,6	2,7	4,2
5	Франція	2,4	4,1	2,1	1,2	0,8	2,3
6	Японія	1,9	2,9	0,4	0,1	1,8	2,3

- погіршення економічної ситуації в країнах Латинської Америки;
- економічний спад в більшості країн з перехідною економікою [219, с. 47].

В тій чи іншій мірі ці прогнози виправдались, в тому числі по країнах з ринковою економікою.

До групи держав з регульованою економікою в значній мірі відносяться і країни колишньої соціалістичної співдружності. В свій час там на досить високому рівні займались проблемами планування. В числі перших комплексних економетричних моделей того часу модель розвитку економіки Угорської народної республіки МАКРО, польська модель КП-1, чехословацька ВВС-2, Німецької демократичної республіки – ДЕМ-1 [201, с. 281-283].

Політична економія соціалізму стверджувала, що в капіталістичних країнах, а сьогодні ми називаємо їх країнами з ринковою економікою, соціальний захист населення залежав тільки від нього самого, державне

регулювання було незначним. Слід заперечити. Для прикладу, у США ми маємо сильний вплив держави на регулювання процесів, що забезпечують соціальний захист. У річному бюджеті на видачу пенсій за віком, через хворобу, на лікування літніх людей, допомогу з безробіття та інших видів виплат із соціального захисту передбачається близько 40% витрат федерального бюджету. Все це витрати, включені в державні програми.

Для формування фондів соціального захисту в країні діє відпрацьована протягом тривалого часу система оподаткування доходів роботодавців, найманих працівників та громадян, які працюють на індивідуальній основі. Значна частина коштів надходить від різних видів страхування життя, здоров'я, на випадок втрати роботи. Основним джерелом формування фонду соціального захисту є податки на працю. За рахунок оподаткування праці формуються фонди державного соціального і медичного страхування [63, с. 59-60].

Документи планового та прогнозного характеру в розвинених країнах націлені на задіяння таких регулюючих факторів, як податкова та цінова політика, дотаційні механізми, вирішення митних проблем, використання ресурсного потенціалу та інше. Вони здебільшого діють не методом адміністративної заборони, а шляхом економічного заохочення або стримування тих чи інших процесів.

Важливою формою державного регулювання господарської діяльності в країнах з ринковою економікою є антитрестівське законодавство. Його головними напрямками визначені недопущення монополізації ринку, вплив на процеси об'єднання фірм, цінова та інші види дискримінації. Для практичного виконання вимог, встановлених законодавчими актами, на місцях створюються регіональні філії. Процес монополізації регулюється за допомогою грошово-кредитної політики, податкової системи, державних замовлень, регулювання зовнішньої торгівлі, відношення держави до узгодження цін, науково-технічного співробітництва, квот на експорт, об'єднання, а також через вплив на

структуру окремих галузей, контроль за поведінкою монополій [191, с. 102].

В деяких випадках в постсоціалістичних країнах досить високого результату було досягнуто в основному не завдяки, а всупереч ліберально-монетаристським рекомендаціям Міжнародного Валютного Фонду. Так, у Польщі одночасно з розвитком малого і середнього бізнесу вже з перших років реформ: удосконалювався державний сектор; використовувався “дозований протекціонізм”, який захищав внутрішній ринок та вітчизняного товаровиробника; були поставлені бар’єри на шляху відтоку з країни національного капіталу; вживалися неординарні заходи для насичення економіки грошима та підвищення платоспроможного попиту населення. Рекомендації МВФ застосовувалися, коли це було доречно. Подібним чином діяли інші країни Центральної та Східної Європи, які досягли певних успіхів [196, с. 8].

Що стосується напрямку регіоналістики, який є головною метою даного дослідження, серед вчених і спеціалістів єдність в поглядах відносно ролі держави у регулюванні процесів територіального розвитку відсутня.

Зокрема, в США на початку сімдесятих років можна було виділити три течії: “неоінтервенціоналістів”, “адапторів” та “радикальних перетворювачів”. Перші заперечували необхідність державного втручання у ці процеси на макроекономічному рівні, вважаючи, що в ринку цілком вистачить засобів, щоб оптимізувати у просторі всі елементи продуктивних сил. “Адаптори” не повністю вірять у можливості ринку і вважають, що стихійне формування територіальних господарських структур не здатне оптимально розмістити виробництво та населення на окремих територіях. Водночас вони були проти радикальних методів державного втручання, обмежували політику держави коригуванням окремих складових та процесів. “Радикальні перетворювачі” пропонують самий активний підхід до державного регулювання розміщення

продуктивних сил.

Серед американських вчених, які досліджують проблеми регіональної економіки, деякий час домінуючими були погляди, що виходили з неприпустимості втручання держави в розвиток підприємництва та ділову діяльність. В подальшому появилось розуміння об'єктивної необхідності активної державної регіональної політики згідно з відповідними законодавчими актами. Пошук балансу “процвітання районів” та “процвітання окремих особистостей” і зараз визначає суть регіональної політики США та інших розвинених країн.

Наприклад, у Великобританії ще в 1934 році було прийнято закон про демілітацію слаборозвинених районів та надання їм урядової допомоги, в 1945 р. – закон про державний контроль за розміщенням промисловості, в 1947 р. – закон про міське і сільське планування, в 1960 р. визначено стратегію переходу до національної регіональної політики. В середині шістдесятих років тут була розроблена концепція регіонального розвитку до 1990 року.

У Німеччині багатьма законами звільняються від оподаткування новобудови у депресивних місцевостях. До речі, тут упродовж останніх десятиріч функціонувало майже 3000 науково-дослідних інститутів, товариств і асоціацій, що займались питаннями територіального планування та прогнозування. Подібну ситуацію ми маємо в Японії, Канаді, Італії, Бельгії, Нідерландах і багатьох інших країнах із змішаною економікою.

Високорозвинені країни продовжують вдосконалювати форми і методи регіональної політики. Поряд з прямим адміністративним впливом все більшого поширення набувають засоби непрямой дії: створення за державні кошти необхідної інфраструктури на територіях нового освоєння, зменшення або повне звільнення від податків, зниження мита на устаткування в депресивних районах, створення в них наукових комплексів, які стають центрами тяжіння для індустріального розвитку

територій, прийняття законів щодо вільних економічних зон. Розробляються урядові програми розвитку депресивних районів, приймаються спеціальні рішення відносно державних замовлень на продукцію, яка виробляється в них. Майже в усіх розвинених країнах практикується скорочення термінів амортизації в слаборозвинених районах, що прискорює технічний прогрес і розвиток регіону в цілому. Встановлюються понижені тарифи за користування електроенергією, водою, землею та інше [192, с. 120-121].

Польщею були засновані національні інструменти підтримки сільського господарства через використання механізму бюджетних субсидій, запроваджено Програму активізації сільської місцевості та Секторну операційну програму модернізації переробних підприємств і розвитку сільської місцевості. Для управління програмами розвитку створені спеціалізовані структури. Наприклад, для управління розвитком агропромислового сектору було започатковано діяльність Агенції аграрного ринку та Агенції реструктуризації і модернізації сільського господарства.

Однією з актуальних проблем розвитку регіонів є підвищення фінансової автономії місцевих органів влади. У бюджетну систему демократичної держави входять: бюджет центральної адміністрації, бюджет держав – членів федерації (у федеральних державах), бюджети місцевих органів влади і бюджет фондів соціального забезпечення. Всі ланки бюджетної системи автономні одна від одної і від бюджету центральної адміністрації.

Власні доходи місцевих бюджетів у багатьох розвинених країнах не входять до складу доходів бюджетів, вищих за рангом, і, таким чином, не регулюються згори. Місцеві бюджети тут складають від 70% до 98% всього бюджетного фінансування. Насамперед це Сполучені Штати Америки, Австрія, Швеція, Швейцарія, Іспанія та інші. В Японії, Франції, Бельгії та Фінляндії фінансова автономія місцевих бюджетів знаходиться

на рівні 55 - 70%. Основу їх фінансової самостійності становлять місцеві податки і місцеві надбавки до загальнодержавних податків.

Автономія місцевих бюджетів у США та скандинавських країнах в основному забезпечується отриманням місцевих податків – майнового та податку на успадковану нерухому власність. У США прямі місцеві податки становлять майже 80% поточних доходів, у Швеції – 64,3%, у Норвегії – 55,2% [39, с. 67-68].

Повноваження органів влади різних рівнів та їх вплив на регулювання економічних процесів у розвинених країнах мають як подібні тенденції, так і значні відмінності. У більшості країн ЄС місцева влада володіє достатніми можливостями для проведення власної економічної політики. Одночасно вона втілює у життя рішення, прийняті на національному рівні. Таким чином відбувається поєднання двох рівнів регулювання: державна влада зберігає контрольні повноваження, а вирішення державних проблем місцевою владою дає змогу враховувати територіальну специфіку.

У Німеччині адміністрація земель організована як адміністрація справжніх держав. Тут створені земельні міністерства з центральними і місцевими службами та самостійні адміністрації земель, а не федерації.

В країнах ринкової економіки існує відмінність між обов'язковими і дозволеними функціями, тобто між статутними повноваженнями місцевого уряду та обов'язками, які йому дозволено виконувати як додаткові до обов'язків центральної влади [212, с. 57].

В ряді досліджень і, відповідно, практики діяльності місцевих адміністрацій європейських країн передбачається ефективна присутність в регіонах центрального уряду. Наголос на проблемі центру під час обговорення діяльності місцевої влади може видатися дивним, але потрібно пам'ятати, що ці країни перед реформою місцевої влади вже мали ефективні центральні органи управління [209, с. 53].

Головний висновок, який звучить в дослідженнях західних

економістів з проблем регулювання економіки центральними та місцевими органами влади місцеві – адміністративно-територіальні одиниці вільно використовують повноваження, надані законом, водночас діючи під контролем центральної влади держави [158, с. 65].

Вивчаючи процеси регулювання економіки регіонів, необхідно враховувати, що останнім часом виникло протиріччя, пов'язане з регіоналізмом: різке посилення суспільно-політичних мотивів з однієї сторони, і потужні інтеграційні процеси в Європі, Америці, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – з іншої. При цьому чим більше ускладнюються форми організації економіки та суспільства в державах і у світовому просторі, тим більш багатоваріантним бачиться майбутнє [119, с. 22-23].

Розвинені країни світу в залежності від ситуації в державі, теоретичних напрацювань вчених, відтинку часу, про який йде мова, дещо по-різному трактують проблеми державного регулювання економіки. Йде безперервний пошук оптимальних варіантів сполучення державних і ринкових складових та інтересів.

Найважливіші напрямки державного регулювання економіки в розвинених країнах світу наступні:

1. Антициклічне регулювання, що має короткочасний характер і спрямоване на послаблення циклічних коливань, зниження рівня інфляції.
2. Програмування, дія якого розповсюджується на більш тривалий період. Воно має стратегічні цілі – визначити напрямки і обсяги капіталовкладень, зміни в структурі господарського комплексу та інше.

Для досягнення вказаних цілей можуть бути використані:

- пряме (адміністративне) регулювання – через прийняття законодавчих актів і дії органів виконавчої влади;
- непряме регулювання – використання економічних та фінансових важелів.

На етапі становлення ринкової економіки в країнах посткомуністичного табору доцільно виділити найбільш важливі

специфічні завдання державного регулювання:

1. Формування нової системи відносин власності, які характерні багатокладній економіці.
2. Створення конкурентного середовища, підтримка малого підприємництва, фермерства тощо.
3. Забезпечення інфраструктури економіки ринкового типу – дворівнева банківська система, страхові компанії і довірчі товариства, інвестиційні компанії, біржі та інше.
4. Досягнення макроекономічної стабілізації, цінової лібералізації.
5. Недопущення в складних економічних умовах клановості, боротьба з корупцією.
6. Проведення довготермінового прогнозування та програмування соціально-економічних процесів у державі і регіонах.

Підсумовуючи, необхідно зробити висновок, що розвинені країни світу активно використовують важелі державного регулювання на макроекономічному та регіональному рівнях, переважно спираючись на стимулюючі чи стримуючі механізми і не допускаючи утиску підприємництва та ділової ініціативи.

Розділ 2

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

2.1. Стан державного регулювання економіки

До набуття Україною незалежності її економіка була зорієнтована на обслуговування єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР: 70 відсотків усіх господарських зв'язків орієнтовані на Росію, 80 відсотків промислового потенціалу не мали замкнутого технологічного циклу [267, с.15]. По суті, це була не власна економіка, а підсистема єдиного народно-господарського комплексу Радянського Союзу, сформована для обслуговування останнього, яка не мала у своєму складі багатьох елементів, необхідних для самостійної економічної моделі [58, с. 5].

З перших днів незалежності в Україні переплелись два різномірні процеси. По-перше, здійснювався перехід від стану одного із залежних регіонів наддержави до становища самостійної країни; по-друге, руйнувалася стара авторитарно-бюрократична система й здійснювалися спроби утвердити нову модель суспільного розвитку, головними характеристиками якої повинні були стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадське суспільство [121, с. 466].

Українські вчені, ще до початку перебудовчих процесів та отримання державою незалежності, вказували на необхідність регульованих ринкових перетворень, доцільність нових досліджень в

економічній науці. Тут можна назвати Лукінова І. І., Ємельянова А.С. та деяких інших [32, с. 71; 241, с. 42].

В той час розроблені під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР Ємельянова А.С. моделі сімейства “Укр” стали стартовою позицією для створення багатосекторних економетричних моделей як в нашій країні, так і за кордоном, комплексного аналізу і прогнозування розвитку господарського комплексу .

Проте сам процес реформування економіки в Україні розпочався із значним запізненням. Замість структурної реформи уряд підтримував галузеву структуру виробництва. Надто високою була частка державного сектора у ВВП України: в 1997 році вона все ще становила 42 %, тоді як в інших країнах СНД – біля 28 %. Порівняно швидкі темпи реформування були досягнуті в 1995 році, після чого вони знову суттєво знизились. Крім того, стартові умови для реформування економіки видались досить складними: вже вказувана незначна частка виробництва кінцевого продукту, низький технічний рівень, зменшення попиту на продукцію військово-промислового комплексу, значна ступінь зношення обладнання та устаткування, неефективна вугільна промисловість не сприяли випуску конкурентоздатних виробів. Необхідність підтримки незахищених верств населення, витрати на подолання наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції непосильним тягарем лягли на державний бюджет. Однак, чим гірші стартові умови в державі, тим ефективнішою має бути її економічна політика. Для цього потрібно використовувати найефективніші концепції державного регулювання економіки .

В даний період влада перестає бути формальною, представницькою. Для прийняття рішень необхідні поглиблений і своєчасний аналіз, більш кваліфіковані експертні оцінки. Визначені в такій ситуації підходи вагомі і повинні підкріплюватись управлінською волею щодо їх втілення в життя, оскільки рівень законопослушності населення та суб’єктів підприємницької діяльності різко знижуються. Крім того, влада не має права на помилки

при вирішенні важливих проблем і поточних питань [163, 242].

В перші роки незалежності керівництво економікою України здійснювалось під впливом двох напрямків: першого – романтичного, пов'язаного з приходом в апарат нових і відносно молодих людей – реформаторів з їх абсолютною вірою в саморегулюючу роль ринку, і другого – очікуючого, наявного у більшості і пов'язаного з неясністю майбутнього, ностальгією за минулим та відсутністю волі для рішучих кроків .

В реальному соціально-економічному розвитку України були допущені значні помилки, які, поряд з об'єктивними факторами, призвели до економічної кризи. Втрати, що їх зазнали держава і суспільство, надзвичайно серйозні: станом на 01.01.2001 року валовий внутрішній продукт скоротився майже на 60 %; обсяги промислової продукції – на 48,9 %.; сільського господарства – на 51,5 %. Реальна заробітна плата зменшилася у 3,8, пенсійне забезпечення – у 4 рази [127]. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних перевищила 500 тис. чол., приховане безробіття (працівники, які перебувають у вимушених неоплачуваних відпустках, працюють неповний робочий день) становило близько 40 % загальної кількості працюючих.

Відбулась різка і невинуватена поляризація суспільства: з одного боку, швидко формується клас мафіозно-номенклатурної еліти, з іншого – спостерігається катастрофічне падіння життєвого рівня більшості населення. Доходи 10 % найзаможнішого населення в 5-6 разів перевищують доходи 10 % найменш забезпечених громадян [38, с. 6].

Диференціація населення по доходах стимулює як зростання зубожіння основної маси населення, що призводить до різкого падіння попиту у платних послугах, так і збільшення споживання привілейованих прошарків, яке обумовлює перепрофілювання об'єктів і появу нових видів послуг відповідно до попиту цієї частини населення, недосяжних для основної маси людей .

В останнє десятиріччя значно лібералізовано основні фактори виробництва. Проте один з головних показників ефективності економіки – праця, – опинився серед другорядних складових економічного зростання. На один долар США заробітної плати середньостатистичний працівник України виробляє продукції в 2-3 рази більше, ніж працівник США та інших розвинутих країн і значно більше, ніж у посткомуністичних державах та тих, що розвиваються (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Порівняльна оцінка продуктивності та зарплатовіддачі за ВВП

№ п/п	Показник Країна	Часова продуктивність по ВВП, дол.	Часова заробітна плата, дол.	ВВП на 1 дол. зарплати, раз
1.	США	27	16,4	1,7
2.	Німеччина	27,7	22,7	1,2
3.	Японія	21,6	12,3	1,8
4.	Канада	23,4	17,1	1,4
5.	Чилі	9,7	4,3	2,3
6.	Корея	9,6	7,2	1,3
7.	Чехія	8,5	2,5	3,4
8.	Польща	6,2	4,3	1,4
9.	Україна	5,8	1,4	4,2

Це призводить до знецінення заробітної плати як фактора, що стимулює виробничу діяльність в суспільстві, а також не сприяє підвищенню купівельної спроможності населення [231, с.61-63].

Між тим, модель змішаної економіки – це модель розвинених країн, в якій ринкова економіка соціально орієнтована і регульована державою, але суспільство є не ринковим, а соціальним, справедливим суспільством добробуту для всіх [186, 325].

Найбільш відчутних втрат українська економіка зазнала у 1990-

1994 роках. Лише у 1994 році падіння ВВП склало 22,9 %, а промислового виробництва – 27,8 %. Повністю розбалансованими виявились грошова та фінансова системи. Дефіцит державного бюджету покривався грошовою емісією НБУ. Наслідком цього стала гіперінфляція, яка перевищила 1025 %. Тільки за 1994 рік валютний курс українського карбованця у доларах США знизився у 8,3 раза. Значно погіршився головний пріоритет структурної перебудови – соціальна орієнтація промислового виробництва. Частка предметів споживання (група “Б”) в загальних обсягах продукції за 1990-1996 роки зменшилась з 30,5 % до 21,3 %, тобто на третину. Світова історія не знає подібних масштабів падіння економіки у невоєнний час. Потрібна була напружена регулююча робота держави, щоб розпочати стабілізацію економічних процесів.

Вже в 2000 році ВВП збільшився на 6 %, а випуск промислової продукції – на 12,9 %[273]. Це дозволило перевищити рівень промислового виробництва 1995 року. Порівняно з 1999 роком найбільші темпи зростання обсягів продукції зафіксовано у агропромисловому комплексі, харчовій, деревообробній, легкій та целюлозно-паперовій промисловості, а також в основній інвестиційній сфері – машинобудуванні та металообробці. Важливим в економічному плані було те, що результати досягнуті за умов зниження більш як на 2 млрд. дол. зовнішнього боргу України та зростання валютних резервів, а також фактичної відсутності кредитування української економіки міжнародними фінансовими організаціями.

В 2001-2005 роках ВВП та випуск промислової продукції продовжували зростати. Так, відповідно до попереднього року вони збільшувались щорічно на 6 або 7 відсотків [274,275]. Протягом 2007 року тенденції економічного зростання збереглися. За січень – липень 2007 року темпи підвищення ВВП становили 4,4 %, обсягів промислового виробництва – 6,1 %. Найвищі показники характерні для галузей, зорієнтованих на внутрішній ринок.

Проте економіка України все ще не вийшла з кризового стану. Трансформаційні процеси висувають нові вимоги до методів і засобів впливу держави на її розвиток. Система планування, що діяла раніше, не відповідає умовам ринкових перетворень і потребує значних змін. Але поспішність у їх проведенні не завжди приносила успіх, а в деяких випадках сприяла великим втратам.

Сподіваючись на ринкове саморегулювання, в Україні на початку 90-х років фактично відмовились від важелів планового впливу на економіку. Спроби у 1992-1993 роках перейти до індикативного планування не дали позитивних результатів, оскільки для цього не було створено відповідних умов. У наступні роки увага до плану знижувалась, а після введення наприкінці 1994 року порядку, коли він розробляється на основі і після затвердження бюджету, держава практично втратила важелі управління економікою.

В цей час деякі впливові вчені та “народники” в державі і за кордоном пропонували якомога швидше відкинути командні методи управління і запровадити ринкову систему господарювання [183, с. 8]. На жаль, разом з командно-адміністративними методами фактично малось на увазі відкинути регулюючі важелі впливу держави.

Ринкові реформи за моделлю “шокової терапії” в Україні розпочалися з, так званої, лібералізації, тобто різкого обмеження економічної ролі держави. Лібералізація економіки проявилась у скасуванні директивного планування, централізованого розподілу матеріальних ресурсів, адміністративного визначення цін і заробітної плати, монополії на зовнішню торгівлю.

На першому етапі ринкових реформ лібералізація була важким, але необхідним фактором, що сприяв демонтажу планово-розподільчої системи, відкрив шлях до організації і становлення ринкових інститутів, дав перші паростки ринкових відносин.

Проте етап лібералізації необґрунтовано затягувався, посиливши стихійний характер багатьох економічних процесів. Особливо наочно це проявилось щодо першочергового накопичення капіталів, яке набрало форму пограбування державної власності і мільйонів рядових громадян, в результаті чого соціальна диференціація населення, неминуха при переході до ринку, набула надмірної, гіпертрофованої форми. Нині більшість українських економістів, за винятком невеликої групи послідовних лібералів, вважають за необхідне посилити економічну роль держави, розширивши її регулюючі функції.

Під час формування макроекономічної політики в Україні було допущено ряд помилок.

1. Невдало проведена приватизація. Не виправдала себе сертифікатна приватизація, яка не забезпечила структурну перебудову економіки. Не з'явився ефективний власник. Не сформовано середній прошарок, що повинен стати генератором ринкових перетворень, фундаментом економічної і політичної стабільності в суспільстві.

2. Податкова система не зорієнтована на ринок. Через надмірно високі податки вона руйнує виробництво, а не стимулює його.

3. Не створена законодавча база, яка регулювала б діяльність природних монополій, що вносить дисбаланс у ціновий паритет між окремими галузями і негативно впливає на розвиток економіки в цілому.

4. Не вдалося сформувати дієздатний апарат економічного управління ринковими перетвореннями, перебудувати функціональні структури і методи їх роботи. Не вирішене ключове питання – перехід від галузевого до функціонального управління просторовим розвитком.

5. В державі досягнута грошова стабілізація, не підтверджена фінансовою і бюджетною стабільністю, в основі яких має бути реальне зростання ВВП, його достатність для подальшого розвитку.

6. Необхідно зробити зміни у законодавчій сфері відносно зменшення трансакційних витрат, що визначають умови і межі ринкової

діяльності. Маються на увазі витрати, не пов'язані з укладанням господарських договорів: пошук необхідної інформації; дозвіл санепідемстанції на певний вид діяльності; в ряді випадків – виплати рекету та інше.

Нерозв'язання цих та деяких подібних макроекономічних проблем, поряд з “прозорою” офіційною економікою, сформувало величезний сектор паралельно і ефективно для себе діючої тіньової економіки, питома вага якого оцінюється більш ніж у 50 % ВВП України. Неврахування наявності тіньової економіки, відсутність ефективної боротьби з нею економічними, та і силовими, методами призводить до некерованості економічними процесами, відсутності прозорого і цілеспрямованого соціально-економічного розвитку країни. На рівні статистики це веде до деформування макроекономічних показників і, як наслідок, серйозних помилок в аналізі, програмуванні та прийнятті рішень регулюючого характеру .

Тіньова економіка годує більше половини населення держави і недодає половину внутрішнього валового продукту України .

Якщо в країнах з усталеною ринковою економікою тіньове виробництво здійснюється за кошти підприємця, який приховує прибуток і ухиляється від оподаткування, то у нас значна частина тіньового виробництва ведеться через розкрадання сировинних і енергетичних ресурсів, а ці витрати лягають на собівартість офіційної продукції, що знижує її конкурентоспроможність .

У напрямку подолання тінізації економіки держава повинна виважено застосовувати диференційовані підходи щодо різних її видів. З метою зменшення масштабів тінізації і переходу її суб'єктів в офіційну економіку необхідно провести економіко-правову інвентаризацію існуючих проявів тіньових правопорушень з подальшою декриміналізацією більшості з них залежно від ступеня соціально-економічної небезпеки. Також доцільне прийняття законодавчих актів

щодо запобігання злочинності на ринку цінних паперів, походження стартового капіталу, обмеження тінізації економіки у сфері грошово-кредитних відносин [112, 205, 262, 286, 314].

На підставі досвіду розвинених країн і власних напрацювань українські вчені-економісти сформулювали головні напрямки та інструменти державного регулювання економіки, багато з яких набули практичного значення. Основні складові державного економічного і соціального регулювання та інструменти, що застосовуються для їх реалізації, вказані в таблиці 2.2.

Економічну політику та стратегію в Україні розробляють і здійснюють державні, або за дорученням держави, інститути. Такими інститутами є: Верховна Рада (законодавча влада), Кабінет Міністрів і підпорядковані йому міністерства та комітети (виконавча влада), Національний банк України (центральний емісійний банк), судові органи, самокеровані економічні організації (торгово-промислова палата, спілка промисловців та підприємців, сільськогосподарські палати), в умовах зростаючої економічної інтеграції – наднаціональні установи (Європейський Союз, Міжпарламентська асамблея СНД). Крім того, на прийняття рішень з економічної політики впливають профспілки, партії, організації, асоціації, а також державні установи, які виконують функції інформації, експертизи, підготовки проектів документів за дорученням держави – Інститут економіки НАН України, Рада з вивчення продуктивних сил НАН України, Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки, Науково-дослідний інститут Міністерства фінансів та деякі інші, ради експертів, Антимонопольний комітет тощо .

Центром і виконавчим органом з питань розробки та здійснення економічної політики є Міністерство економіки. Його основні функції – методологічне і організаційне забезпечення економічної політики, викладеної в законах та інших нормативних актах і положеннях. Дане міністерство, разом з іншими міністерствами, відомствами та науково-

Основні напрямки та інструменти державного регулювання економіки України

№ п/п	Вид регулювання	Інструмент регулювання
1	2	3
1. 1.1. 1.2. 1.3. 1.4. 1.5.	Макроекономічна політика	Закон “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку”. Інші закони і постанови Кабінету Міністрів щодо стратегічних напрямків розвитку держави. Програма економічного і соціального розвитку на рік. Довгострокові програми та прогнози розвитку. Програма дій Уряду.
2. 2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6. 2.7. 2.8. 2.9. 2.10.	Регіональна політика	Концепція державної регіональної політики. Закон “Про заходи стимулювання розвитку регіонів та депресивних територій (проект)”. Закони, Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів щодо регіонального розвитку. Державна програма регіонального розвитку. Програма соціально-економічного розвитку області на рік. Програма соціально-економічного розвитку району, міста, селища міського типу, села на рік. Вільні економічні зони, єврорегіони і території пріоритетного розвитку. Розподіл повноважень між органами влади різних рівнів. Розподіл податкової бази між бюджетами різних рівнів. Розподіл соціальних витрат на різних рівнях.
3. 3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6.	Місцевий рівень	Закон ” Про місцеве самоврядування” Закони, що стосуються розвитку сільських поселень та селищ міського типу. Програма соціального і економічного розвитку поселення на рік. Вплив через державні та регіональні програми. Важелі податкової і бюджетної політики. Місцеві податки.
4. 4.1. 4.2. 4.3. 4.4. 4.5.	Галузі виробництва	Державна підтримка вітчизняного товаровиробника. Закони, Укази Президента та Постанови Кабінету Міністрів щодо виробництва Законодавство про підприємство. Законодавство в сфері малого бізнесу. Земельний кодекс.

1	2	3
4.6.		Податки, інвестиційна політика, субсидії, мито, амортизаційні відрахування.
4.7.		Антимонопольне законодавство, тарифи.
5. 5.1. 5.2.	Бюджетна політика	Закон “Про державний бюджет України”. Доходи і видатки бюджету, джерела його фінансування.
6. 6.1. 6.2. 6.3.	Податкова політика	Податкове законодавство. Податковий кодекс. База оподаткування, ставки податків, пільги та санкції до порушників.
7. 7.1. 7.2. 7.3. 7.4.	Цінова політика	Законодавча і нормативна база щодо ціноутворення. Регулювання цін. Ціни на продукцію природних монополій. Інтервенційні фонди.
8. 8.1. 8.2. 8.3. 8.4.	Грошово-кредитна політика	Законодавство в банківській і страховій сферах. Нормативні акти та рішення Національного банку України. Валютний курс і операції з валютою. Грошова маса, характер емісії.
9. 9.1. 9.2. 9.3. 9.4. 9.5. 9.6.	Соціальна політика	Законодавство у сфері соціальної політики. Державна політика у сфері грошових доходів населення. Державні програми зайнятості. Рівень мінімальної заробітної плати. Прожитковий рівень. Відрахування до Державного пенсійного фонду, Фонду соціального страхування
10. 10.1. 10.2. 10.3.	Екологічна політика	Законодавство у сфері екології. Фонд охорони навколишнього середовища. Витрати з бюджету на природоохоронні заходи.

дослідними організаціями, зосереджують увагу на розробці цілей, пріоритетів і орієнтирів на близьку та віддалену перспективу. Визначаються економічні, правові і адміністративні інструменти виконання наміченого. Головна роль відводиться наступним виконавцям: Міністерство фінансів – бюджетно-фінансове та податкове регулювання; Національний банк України – грошово-кредитне регулювання; Державний

митний комітет – митне регулювання; Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків – застосування ліцензій, квот та інше; Антимонопольний комітет – регулювання діяльності підприємств-монополістів; Міністерство праці та соціальної політики – регулювання доходів і зайнятості населення, поліпшення діяльності ринку праці. За Міністерством економіки, крім всього іншого, залишаються напрямки цінового, тарифного регулювання і контрактів.

Таким чином, підготовляються проекти державного бюджету, національних програм, плани економічного і соціального розвитку держави. Вони розглядаються на засіданнях Кабінету Міністрів, комітетів Верховної Ради, а після затвердження Верховною Радою стають основою для цілеспрямованих дій міністерств, відомств, регіональних органів влади, суб'єктів господарської діяльності всіх форм власності в напрямках функціонування ринкової моделі економіки України.

На практиці система поки що не зовсім відпрацьована, не завжди скоординована в частині законів, підзаконних актів, програмування, дій державних, регіональних та місцевих органів влади. Так, в деяких дослідженнях зазначається, що стосовно вибору стратегічних цілей економічної політики доводиться констатувати: державні програми економічної безпеки не містять системи підпорядкованих цілей, які відповідають інтересам України. Цілі державної економічної політики, зокрема стосовно підтримки пріоритетних галузей чи конкурентоспроможних проектів, підміняються індикативними показниками (наприклад, фінансовими), які не повинні бути самоціллю, а лише мають сигналізувати про відхилення [171, с. 28].

Міністерством економіки та з питань Європейської інтеграції, іншими міністерствами і відомствами проводиться необхідна аналітична робота, їх представники періодично збираються на спільні засідання, в яких беруть участь також представники Адміністрації Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України [117, с. 10 - 11].

Важливу роль в державному регулюванні соціально-економічних процесів відіграють місцеві державні адміністрації. Згідно із Законом України “Про місцеві державні адміністрації” вони є органом виконавчої влади на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечують виконання Конституції, Законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів, інших органів влади вищого рівня, реалізацію державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку, підготовку та виконання відповідних бюджетів [94, с. 190].

На практиці місцеві державні адміністрації часто відіграють негативну роль в економічному реформуванні. Основною проблемою є відсутність молодих енергійних керівників з новим ринковим мисленням. Здебільшого голови обласних і районних державних адміністрацій – колишні партійні, радянські або господарські керівники, що не знають і не уявляють, як можна керувати районом чи областю без адміністративного втручання у виробничу діяльність підприємств та організацій. Більш того, вони бояться втратити можливість прямого керівництва державними і колективними підприємствами та істотного впливу на виробничу діяльність приватних підприємств. Хоча подібна практика йде врозріз із офіційно проголошеною державою політикою невтручання місцевих державних адміністрацій у господарську діяльність підприємств, на сьогодні вона домінує. Керівники виконавчої влади на місцях не бачать своєї ролі в системі нових економічних відносин, бояться втратити вплив і авторитет, а тому не зацікавлені в економічному реформуванні [62].

Відсутність ефективної системи державного регулювання соціально-економічних процесів можна віднести до однієї з головних загроз національній безпеці. Нездатність державної влади протягом тривалого часу створити сприятливі умови для розвитку наявного потенціалу країни, контролювати, а тим більше попереджати негативні процеси, що відбуваються у суспільстві, гальмує економічні перетворення, породжує зневіру людей.

З метою підготовки і проведення комплексної адміністративної реформи, яка мала радикально змінити систему державного управління всіма сферами суспільного життя, Указом Президента України від 5 липня 1997 року була створена Державна комісія з проведення адміністративної реформи. За результатами роботи комісії прийнято низку документів концептуального характеру [162, с. 31].

Кінцевою метою адміністративної реформи є наближення апарату виконавчої влади до потреб суспільства та кожного громадянина, а також формування сучасної системи державного управління, спроможної відповісти на виклики сьогодення.

Для органів державного управління України важливим завданням є підготовка до співпраці з політичною і адміністративною системою Європейського Союзу.

Тенденції глобалізації у світовій економіці, розвиток інформаційних технологій, характерна для міжнародної політики взаємозалежність змушують державні, регіональні і місцеві органи управління зміцнювати свою інституційну спроможність. Ефективне публічне управління, яке ґрунтується на раціональному використанні коштів держави і органів самоврядування, є важливим чинником у сприянні конкурентоспроможності України в Європі і світі.

Щоб діяти в рамках Європейського Союзу, необхідно вдосконалити систему державних органів, здатних забезпечити співпрацю України з ЄС у наступних напрямках: професійна цивільна служба і ефективний процес політичного формування та фінансового керівництва; внутрішній та зовнішній контроль і аудит; удосконалення процедури самоврядування.

Підготовка, планування та управління секторними реформами, горизонтальне співробітництво і координація дій – важливі елементи державної адміністративної системи, які матимуть для України велике значення в процесі її майбутньої інтеграції до європейських структур [236].

В липні 2001 року був затверджений Бюджетний кодекс України. Його схвалення переслідувало подвійну мету – створення та удосконалення зрозумілої і логічної схеми для прийняття бюджетних рішень і ефективного їх виконання, а також вдосконалення та реформування системи міжбюджетних відносин в Україні [160].

Разом з тим на практиці залишаються невирішеними проблеми Державного бюджету і бюджетів всіх інших рівнів: несвоєчасність прийняття; дефіцитність; недостатня наповненість доходної частини та відсутність взаємозв'язку з Програмою соціального і економічного розвитку на відповідний рік; мінімізація щодо розвитку народногосподарського комплексу та соціального характеру.

Зниження податкового тиску в економіці України є одним з найважливіших завдань. Головне, щоб податкове законодавство було стабільним, внаслідок чого появляється можливість більш чітко спланувати інвестиційні підходи, політику цін та ринок. Поки що в цьому напрямку Україна є непередбачуваною державою. Наприклад, в 2001 році Верховна Рада внесла до податкового законодавства 76 змін. Крім того, протягом року парламент прийняв 22 закони, які стосуються державного бюджету, в результаті чого податкова частина бюджету зменшилась на 24 млрд. грн. [2].

Крім питань стабільності податкового законодавства і зниження податкового тиску, доцільно звернути увагу на необхідність вирішення наступних проблем:

- забезпечення підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку, спрямованого на розвиток виробництва;
- рівність, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації – здійснення однакового підходу до суб'єктів господарювання (фізичних і юридичних осіб, включаючи нерезидентів України) при визначенні обов'язків щодо сплати податків та інших

обов'язкових платежів;

- соціальна справедливість – підтримка малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обгрунтованого неоподаткованого мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

- економічна доцільність – встановлення податків та інших платежів на підставі показників розвитку національної економіки і фінансових можливостей, враховуючи необхідність досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

- доступність – дохідливість норм податкового законодавства для платників податків та інших платежів.

Переважає більшість країн запроваджує ліберальні податкові закони, які стосуються діяльності нерезидентів. Це пов'язано з необхідністю інвестування власної економіки. Наші органи регулювання, навпаки, намагаються контролювати майже всі їх господарчі процеси, вимагають здійснення багатьох зайвих процедур, в ситуації бюджетного дефіциту вводять додаткові податки, видають нові правові акти, що призводить до нестабільності ситуації і, як наслідок, послаблює інвестиційні наміри іноземних партнерів [98, с. 101].

Зовнішньоекономічна діяльність України характеризується спробами установити тісні ділові контакти з рядом держав, інтегруватися в світове співтовариство, підтримувати добросусідські відносини з Російською Федерацією. Щодо останнього, можна навести приклади підписання Угоди про створення зони вільної торгівлі від 15 квітня 1994 року, яке знімає багато проблем, затвердження спільної Програми міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Росії на 2001-2007 роки та інше [16]. Водночас необхідно констатувати, що далеко не всі проблеми вирішені. Товарообіг з Російською Федерацією дещо знизився. Між тим Росія – держава, котра дає Україні життєво важливі енергоносії – нафту та

газ. Це величезний і досить освоєний ринок збуту продукції. Поки що тільки кооперація з Росією може допомогти вижити хімічній та машинобудівній промисловості, в тому числі судно-, авіа- і автомобілебудуванню. Можна наводити й інші приклади проблем та негараздів у зовнішньоекономічних відносинах.

Зовнішньоекономічна діяльність України характеризується в основному наступними чинниками:

- держава в значній мірі віддала вітчизняний ринок іноземному товаровиробнику, неповністю захистивши свого за допомогою митних податків та квот;
- ми послабили позиції на товарних ринках Співдружності незалежних держав та країн Східної Європи;
- наростаюча технічна відсталість і реструктуризація виробництва в бік енерго- та матеріалоемних технологій робить вітчизняні товари неконкурентоздатними на ринках світу;
- відсутність ефективних перепон щодо вивозу капіталу за кордон призвела до того, що Україна без вигоди для себе інвестує економіку розвинених країн;
- у намаганні отримати валютні позики уряд часто йде на виконання вимог щодо прийняття рішень, не зовсім доцільних в економічному відношенні;
- спроби брати активну участь в організації міжнародної торгівлі СОТ та інших установах і досягти економічного ефекту від такої діяльності не дали бажаних результатів [256, с. 181].

Активізація зовнішньоекономічних зв'язків сприятиме вирішенню багатьох питань, в тому числі і покращенню інвестиційного клімату в державі. За роки незалежності, у порівнянні з 1991 роком, в 1998 році обсяг інвестицій зменшився у 5 разів при 2,5-кратному зменшенні обсягу валового внутрішнього продукту, а це значить, що інвестування падає в 2 рази швидше, ніж виробництво. Ми маємо дуже зношені основні фонди

[118, с. 39].

Навіть якщо не торкатися динаміки іноземних інвестицій протягом останнього десятиріччя, а взяти, скажімо, лише 2000 рік, картина також негативна. В Україну надійшло 750 млн. дол. іноземних інвестицій, в той час як надходження за аналогічний період до Польщі становили 8,5 млрд. дол., до Чехії – 5,5 млрд. дол., до Росії – 3,5 млрд. дол. [208, с. 238].

Незначні обсяги іноземних інвестицій пояснюються наступними факторами:

- нестабільністю і непрогнозованістю діючого законодавства та його майбутніх змін;
- відсутністю чіткої державної стратегії вибору сфер інвестування;
- значним податковим і адміністративним тиском на суб'єктів підприємництва;
- неврегульованістю питань захисту прав власності інвесторів;
- наявністю бар'єрів на шляху репатріації прибутків з України;
- високим рівнем корумпованості в органах державної влади;
- складністю і затримкою в часі процедури реєстрації підприємств;
- відсутністю сучасної ринкової інфраструктури [303, с. 6].

Недостатньо використовується вітчизняне інвестування юридичними і фізичними особами, яке, крім тих же причин нестабільності законодавства і непередбачуваності дій органів влади, податкового тиску на товаровиробника, багато в чому залежить від ступеня довіри населення та суб'єктів господарської діяльності до владних структур, їх намірів і можливостей забезпечити умови, при яких з часом буде повернуто позичене.

В Україні, відповідно до Постанови Верховної Ради від 16 листопада 1992 року “Про пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки”, було вирішено проводити дослідження по широкому колу злободенних проблем. Проте наступне погіршення економічної ситуації не дало

можливості забезпечити фінансування наукових досліджень і реалізацію пріоритетних напрямків. Протягом 1990-1999 рр. кількість розробок щодо створення нових видів техніки і технологій зменшилось у 3,2 раза, із них розробок, технічний рівень яких перевищує світовий – в 5,1 раза; рівень яких відповідає світовому – в 3,4 раза.

Зазначене свідчить, що спроба одночасно вирішити велику кількість науково-технічних проблем є нереальною в умовах постійного дефіциту фінансування. Жоден з пріоритетів не реалізований, а наукові дослідження в більшості програм профінансовані в межах 30-50% або зовсім призупинились.

Необхідно чітко визначитись з довгостроковими головними соціально-економічними цілями та пріоритетами розвитку науки і техніки, галузей економіки відповідно до соціально-політичних та реальних фінансово-економічних можливостей держави і в цьому напрямку проводити своєчасне та в достатніх обсягах інвестування [61, с. 136].

Вивчення інвестиційного клімату, процесів, пов'язаних із надходженням інвестицій, їхнім задіянням у певних видах економічної діяльності, доцільне через використання статистичних даних, що характеризують структуру економіки України за видами економічної діяльності згідно з міжнародними класифікаціями [193, с. 309].

Для здійснення макроекономічного аналізу в державі існує декілька інформаційних систем. Серед них провідне місце займає система національних рахунків (СНР), котра повністю співставна та інтегрована із статистикою державних фінансів, грошово-кредитною статистикою та Платіжним балансом.

Держкомстатом України щорічно складаються рахунки товарів і послуг, виробництва, розподілу та використання доходу, накопичення, іншого світу, щоквартально здійснюються розрахунки ВВП.

Важливим є впровадження системи національних рахунків 1993 року (СНР'93), що являє собою систему показників, де в узагальненому вигляді

охоплено всі господарчі суб'єкти, види економічних операцій, які вони виконують, фінансові і нефінансові активи, власниками яких вони виступають. Подання інформації в національних рахунках дозволяє забезпечити взаємопов'язаний опис основних фаз економічного процесу: виробництва товарів та послуг; утворення, розподілу і перерозподілу доходів; їх використання на споживання і заощадження; фінансування; нагромадження капіталу; операцій з фінансовими активами та зобов'язаннями тощо.

З метою характеристики цих фаз у СНР-93 передбачено систему рахунків, яка складається для найбільш важливих видів економічних операцій, економіки країни в цілому, галузей, інституційних секторів. Введено також рахунки для іншого світу, в яких реєструються економічні операції з іншими країнами [52, с. 4].

Статті 42 і 43 II розділу Конституції України гарантують кожному громадянину право на підприємницьку діяльність. При цьому держава забезпечує захист конкуренції [249].

В сфері малого бізнесу працює 2,6 млн.чол. На 10 тис. чол. населення в середньому припадає 44 діючих малих підприємств. Ними виробляється продукції та надається послуг близько 7% від загальних обсягів. Ці показники залишаються нижчими, ніж у більшості європейських країн, у 3-4 рази [110, с. 6].

Промислова політика Уряду має зосереджуватись на пошуку і використанні власних інвестиційних можливостей, виборі пріоритетних сфер розвитку із швидкими темпами економічного обороту і приросту внутрішніх нагромаджень, наприклад, вільних економічних зон та територій пріоритетного розвитку. На законодавчій основі доцільно направити на розвиток високоприбуткових і конкурентоспроможних виробництв, середнього і малого бізнесу нагромадження нових підприємницьких структур, в тому числі і сфери тіньової економіки, де, за експертними оцінками, сконцентровано близько половини загальнодер-

жавного грошового обігу.

Відсутність сприятливого економіко-правового середовища для підприємницької діяльності істотно послаблює або практично зводить нанівець функцію стратегічного прогнозування і планування на внутріфірмовому рівні, яка в індустріально розвинених країнах є однією з головних. На наших підприємствах в кращому випадку здійснюється поточне і середньострокове планування, в гіршому – тільки поточне. Цим суттєво послаблюється або взагалі унеможливується мотивація до заощаджень та їх використання як внутрішнього інвестиційного ресурсу. Дійсно, навіть розробляти стратегічні плани і прогнози, заощаджувати та здійснювати капіталовкладення, коли в будь-який момент може змінитись економіко-правове середовище і всі плани будуть “зламани”, заощадження та капіталовкладення повністю або частково втрачені [198, с. 42].

Однак, поступово і досить невпевнено, економіка України вступає у фазу пожвавлення підприємницької діяльності [179, с. 10]. Було розроблено проект Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва на 2000-2001 роки, яка мала орієнтиром пошук нових форм фінансування підприємницької діяльності, передусім за рахунок можливостей суб'єктів малого підприємництва, які розвиваються ефективно. Характерною рисою програми є прагнення, як інструмент підтримки, більше використовувати не державний бюджет, а державний авторитет і законотворчу спроможність, тобто виняткове право держави за допомогою комплексу нормативно-економічних важелів державної політики створювати для ринкових суб'єктів стимули працювати у напрямках, які вважаються корисними для суспільства. Реалізація значної частини заходів, котрі передбачала програма, потребувала, головним чином, законодавчої та інформаційно-роз'яснювальної підтримки з боку держави, а не бюджетних витрат.

Щодо фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва програмою передбачались наступні заходи:

- формування системи фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки у вигляді мережі регіональних кредитно-гарантійних установ;
- застосування лізингових відносин з метою зниження витрат малих підприємств на придбання засобів виробництва, нових технологій, нарощування обсягів збуту виготовленої продукції, створення регіональних лізингових компаній і агенцій із залученням іноземних інвестицій;
- використання механізму венчурного фінансування;
- надання умов для розвитку технопарків [125, с. 77].

Проте час на реалізацію програми минув, а темпи розвитку підприємництва далекі від сподіваних.

Одна з проблем, що заважає підприємству – монополізм. Не викликає сумніву і заперечень той факт, що монополія у сучасному економічному просторі України – об’єктивна реальність [187, с. 11].

Антимонopolна діяльність в державі здійснювалась відповідно до Закону “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” [95, с. 296], прийнятого у лютому 1992 року з чисельними змінами і доповненнями, прийнятого на його розвиток у червні 1996 року Закону “Про захист від недобросовісної конкуренції” а з 2002 року – Закону “Про захист економічної конкуренції” [93, с. 64].

Як попередніми, так і законом в останній редакції визначені правові основи обмеження і попередження монополізму, недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності та здійснення державного контролю за додержанням норм антимонопольного законодавства.

Законом караються дії підприємця, які спрямовані на створення перешкод доступу на ринок іншим та на встановлення дискримінаційних цін на свої товари. Щоб не допускати зловживання монополієм становити на ринку, контролювати ведення підприємцями конкуренції з

метою запобігання недобросовісним її формам і методам, в державі створено і наділено значними правами спеціальний орган – Антимонопольний комітет України та його територіальні відділення.

Незважаючи на наявність подібної служби, загальна нестабільність економічної ситуації, неконкретність окремих формулювань законів, непрофесійність і ненавченість працювати по новому керівництва та кадрового персоналу в центрі і на місцях призвели до формального характеру діяльності, ігнорування чи неповного дотримання антимонопольного законодавства в центрі та регіонах .

В українській економіці перехідного періоду залишились структурні деформації, притаманні їй за часів командно-адміністративної системи. Питома вага енерго- і матеріаломістких, а також екологонебезпечних виробництв навіть зросла. У 1999 р. частка паливно-енергетичної, металургійної та хімічної галузей досягла 59% проти 26,5% у 1990 р. Водночас істотно скоротились обсяги виробництва галузей, які мають інвестиційне призначення: у структурі промислового виробництва 1999 р. машинобудування і промисловість будівельних матеріалів займали 13,8% проти 30,7% у 1990 р.; питома вага легкої промисловості скоротилась майже у 8 разів [15, с. 30].

Поряд з проблемами надмірного оподаткування, національному товаровиробнику заважає непрозорість, нестабільність, несистематизованість і внутрішня суперечливість господарського законодавства. Тільки в галузі оподаткування ми маємо понад 4900 актів різної юридичної сили; у сфері ліцензування діяльності налічується 650 актів. Причому навіть прийняті нормативні акти є вкрай нестабільними. Так, Закон “Про підприємства в Україні” за час свого існування змінювався і доповнювався 36 разів, а Закон “Про підприємництво” – 28 разів [142, с. 9].

Питання якості, сертифікації систем якості та продукції на відповідність вимогам міжнародних стандартів ISO серії 9000, які постійно піднімаються серед вчених, фахівців і в суспільстві Українською

асоціацією якості [103, с. 71], в останній час знайшли відгук на вищому державному рівні. З'явився Указ Президента України від 23 лютого 2001 р. "Про заходи щодо підвищення якості вітчизняної продукції" [294, с. 27-28], який, зокрема, передбачає розвиток фундаментальних та прикладних досліджень у сфері управління якістю, проведення наукових і практичних конференцій та семінарів, популяризацію вітчизняного і світового досвіду управління якістю.

Для вирішення питань якості і конкурентоспроможності вітчизняної продукції, що особливо важливо в ситуації надмірно відкритої української економіки, потрібне поетапне впровадження інноваційної моделі розвитку, робота щодо приведення вимог державних стандартів у відповідність до європейських стандартів серії ISO та інших, осмислення і практичне використання конструктивної частини напрацьованих систем якості попередніх часів (комплексної системи управління якістю продукції, системи бездефектної праці тощо), вивчення досвіду роботи підприємств військово-промислового комплексу СРСР з питань якості та задіяння кадрового потенціалу підприємств і їх військових представництв.

В Україні створено механізм державного регулювання ціноутворюючих факторів, головними складовими якого є:

- методи штучного обмеження доходів населення – скорочення соціальних витрат, надмірне оподаткування заробітної плати і підприємницьких доходів – з метою мінімізації темпів зростання попиту;
- заходи, спрямовані на підтримку вітчизняних монополій – тарифна політика, що передбачає відшкодування фактичних витрат;
- протекціонізм стосовно деяких підприємств;
- зовнішньоторговельні обмеження – обов'язковий продаж частки валютної виручки підприємств - експортерів, квотування і ліцензування експортно-імпортних операцій;
- лобіювання інтересів окремих суб'єктів господарської діяльності – суб'єктивне неконкурентне визначення переліку трейдерів

енергетичного, паливного, газового та інших ринків;

- порядок оподаткування, яким передбачаються переважно фіскальні та, значно меншою мірою, регулюючі функції при відсутності ознак, які стимулювали б економічне зростання.

Існуючий механізм державного регулювання працює незадовільно. Єдиним важливим його елементом, який ефективно використовувався протягом 1995-2005 рр., була кредитно-грошова політика Уряду та Національного банку України, спрямована на підтримку валютного курсу національної грошової одиниці, обмеження грошової маси, регулювання облікової ставки і норм обов'язкового резервування залучених комерційними банками коштів [50, с. 48].

Жорсткі заходи держави, спрямовані на підтримку національної грошової одиниці, є необхідною умовою стабілізації. Економічна історія не знає прикладів тривалого процвітання країн з нестабільною валютою. Проте сама по собі стабільна валюта є необхідною, але недостатньою умовою активізації економічних процесів. Гроші повинні бути пов'язані з виробництвом, проходити через усі його стадії. Тоді економічна модель держави запрацює і дасть очікуваний ефект [26, с. 20].

Проблеми приватизації, її необхідність та негативні чинники самого процесу детально освітлені в наукових виданнях. Зазначимо, що до початку 90-х років в Україні найбільшим власником була держава. Тому приватизація стала масштабним і системозмінюючим перетворенням, яке трансформує економічні та соціальні відносини в суспільстві. В цих умовах зростає ступінь невизначеності конкретної траєкторії розвитку макросистеми і особливого значення набуває економічна політика, яку проводить держава [90, с. 10].

Приватизація, в частині законодавчого забезпечення, йшла під регулюючим впливом вищих державних органів. Звичайно, на її темпи, ефективність і прозорість вплинули такі фактори, як недостатність внутрішнього ринку капіталу, консервативність і недосконалість

законодавства та правових механізмів, кадрово-соціальні проблеми. На початок 2003 року приватизація в основному була завершена. Фактором активізації економічних процесів, судячи із стану народногосподарського комплексу, вона не стала. Не виконане її головне завдання – надати населенню потужний імпульс, який має в собі приватна власність.

Подібні питання постали і перед агропромисловим комплексом. Рівень продовольчої безпеки України наприкінці 90-х років наблизився до критичної межі, за якою споживання населенням продовольства знижується до половини науково обґрунтованих норм. Особливо загрозованим з позиції продовольчої безпеки є значне зменшення споживання тваринницької продукції – м'яса, молочних продуктів, яєць, а також таких видів продовольства рослинного походження, як плодоягідна продукція та овочі. У 1999 році споживання цих продуктів у відсотках до раціональних норм становило відповідно 42,3; 51,9; 55,8; 24,2; 73,8 відсотків [292, с. 61].

В цей час в стратегії розвитку агропромислового комплексу спостерігались перебільшення можливостей ринку у створенні саморегулюючого механізму господарювання, послаблення державного втручання в соціально-економічні процеси, що відбувалися на селі, мала місце недостатня наукова обґрунтованість і непослідовність здійснюваних заходів щодо стабілізації та розвитку аграрного сектора економіки. Недоліки в макроекономічному регулюванні стали першопричиною спаду виробництва та економічної кризи [312, с. 70].

Загострення соціально-економічної кризи в сільськогосподарському виробництві призвело до відчутного погіршення виробничого потенціалу. Його значна частина розкрадена і зруйнована. Маємо фізично зношений та застарілий машинно-тракторний парк. Практично припинилось оновлення окремих видів техніки, внаслідок чого зріс середній вік її використання, 60% техніки відпрацювало амортизаційний строк [4, с. 284].

Реформування аграрних відносин розпочалося з 1994 року. З цих

питань було прийнято більше 20 Указів Президента, серед яких: “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сільськогосподарському виробництві” (1994 рік), “Про оренду землі” (1997 рік), “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки “(1999 рік), “Про формування аграрного ринку” (2000 рік) та інші.

В Указах наголошувалось, що йдеться про розробку власної української моделі здійснення реформ на селі, яка була опрацьована вітчизняними вченими та практиками. Вказувалось, що процес формування ринку землі має бути поступовим, виваженим і суворо регульованим. Потрібні регулятори, які захищали б довготермінові інтереси селян, виключали будь-яке шахрайство стосовно них, не допускали обезземелювання селян та створення економічно і соціально небезпечних земельних латифундій [80].

Для прикладу наведемо механізм вирішення однієї з проблем на селі – збут вирощеного і виробленого в сільськогосподарському виробництві. Згідно з Указом Президента від 6 червня 2000 року “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку”, місцевим адміністраціям було доручено провести організаційну роботу щодо створення:

- у селах – мережі пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, кредитних спілок, а також обслуговуючих кооперативів, інших суб’єктів господарювання, що здійснюватимуть переробку і реалізацію продукції, забезпечення товаровиробників матеріально-технічними ресурсами;

- у кожному районі – торгових домів, оптово-роздрібних магазинів фірмової торгівлі, підприємств, які поставляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали, запасні частини для сільськогосподарської та іншої техніки, інвентар тощо;

- в Автономній Республіці Крим, областях, містах з кількістю

населення понад 100 тисяч чоловік – мережі підприємств оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією (оптові продовольчі ринки, постійно діючі ярмарки-виставки, аукціони живої худоби з використанням існуючої виробничої бази племінних, відгодівельних, м'ясопереробних підприємств та інше);

- у містах і селищах – мережі підприємств, що проводитимуть роздрібну торгівлю продукцією, у тому числі магазинів фірмової торгівлі і торговельних центрів (комплексів) [295, 304].

Завершився перший етап земельної реформи. Відбулися зміни форм власності на землю, розв'язана проблема забезпечення громадян ділянками, введена платність за землекористування, створено передумови для розвитку ринку землі. У результаті перерозподілу земельних ресурсів у державній власності залишилося 49,7% земель. Здійснено паювання 26,4 млн. гектарів землі, переданих у колективну власність. Право на земельну частку отримали 6,7 млн. громадян.

У сільському господарстві набувають розвитку орендні відносини. Власниками земельних паїв передано в оренду 22,2 млн. га землі, орендна плата за які у 2005 році перевищила 1,6 млрд. грн.

Реформування аграрного сектора проводиться спільно з подальшим розвитком його інфраструктури, нарощуванням обсягів реалізації сільськогосподарської продукції через біржі, включенням ринкових механізмів у систему забезпечення села матеріально-технічними ресурсами. Запропонований Урядом, з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників і підприємств агропромислового комплексу короткостроковими кредитами, механізм часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків показав свою дієздатність. Станом на 2005 рік закріплюється тенденція до зростання виробництва в агропромисловому комплексі, започаткована наприкінці 2000 року .

Проте сказати, що криза в агропромисловому виробництві подолана, не маємо достатніх підстав. Не набув ефективного розвитку фермерський

рух, в стадії намірів поки що знаходиться технічна досконалість підприємств, важка демографічна ситуація в сільських населених пунктах.

Підсумовуючи наведений матеріал, бачиться доцільним констатувати, що стан та наслідки державного регулювання соціально-економічних процесів в Україні потребують значного коригування і посилення в частині ефективності, послідовності, кадрового потенціалу, довготермінового прогнозування і програмування.

Аналіз сучасного стану державного регулювання економіки України, проведений автором, дає змогу визначити основні помилки, що були допущені при формуванні макроекономічної політики. Серед них слід назвати невдалу приватизацію, недосконалу нормативно-правову базу, недоліки функціонування податкової системи, відсутність фінансової і бюджетної стабільності.

Невирішеними проблемами в державному регулюванні є забезпечення підприємницької виробничої діяльності, активізація інноваційно-інвестиційних процесів, підтримка малозабезпечених верств населення шляхом застосування економічно обгрунтованого неоподаткованого мінімуму та диференційованого і прогресивного оподаткування; удосконалення системи оподаткування шляхом встановлення податків та інших платежів на підставі показників розвитку національної економіки і фінансових можливостей.

2.2. Об'єктивна необхідність регулювання. Основні напрямки прогнозування та планування

Економічні результати проведеної роботи щодо переходу на ринкову модель господарювання, надані в попередньому матеріалі, вказують на

необхідність коригування реформаторської діяльності, врахування як досвіду інших країн розвинутої ринкової економіки, так і власних напрацювань минулого, менталітету населення, стану української державної еліти та інше.

В даний час в Україні досить часто повторюється думка про особливість нашого шляху, неприйнятність загальних рекомендацій тощо. Разом з тим твердження про надзвичайну своєрідність української економіки перебільшені [237, с. 67].

В своїх дослідженнях і роздумах відомі вчені Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г., Мочерний С. В., Амосов М. М. вказували на надмірну концентрацію уваги на аналізі проблем України, відірваних від міжнародних реалій, глобальне, світове розповсюдження економічних законів щодо одержавлення капіталістичної економіки, планомірного розвитку капіталістичної економіки, суспільного поділу праці, закону М. Туган-Барановського та інших, стійкість у світовому розумінні тільки двох станів суспільства – приватної власності і демократії та тоталітарного правління і соціалізму (всі гібриди нестійкі, внутрішні суперечності або економічний застій призводять їх до зрушення в той або інший бік) [17, 59, 168].

Ряд вчених у своїх працях акцентують увагу на необхідності використання в Україні світового досвіду ринкових реформ в частині зваженої банківської, кредитно-фінансової і особливо бюджетної політики держави в перехідний період [292, с. 31], наслідках реформ як результату використання маніпулятивних технологій світових організацій [195, с. 197], наявності, при переході з однієї суспільної системи в іншу, більш спрощених форм, які відрізняються примітивним рівнем організації [129, с. 20; 181, с.156].

Вчені доводять, що не можна штучно принижувати роль держави та її основних гілок влади, як це було в перші роки існування самостійної України. Навпаки, у перехідному періоді об'єктивно необхідне посилення

чіткого і жорсткого контролю та регулювання радикальних трансформаційних процесів. Йдеться про державне регулювання складних і суперечливих політичних, економічних, соціальних, правових і державних явищ [300, с. 211-214].

Роль держави значно посилюється в умовах переходу до ринку, при формуванні інститутів ринкової економіки. В кінцевому підсумку перехід до ринку полягає в деякому виході держави з економіки. Але це відбувається, коли на місці інститутів централізованого планування утворюються працюючі дієздатні інститути конкурентної економіки, що може бути організовано тільки за умов розумної та свідомо діючої державної політики. У загальному вигляді це можна сформулювати таким чином: чим слабкішою є “ринкова основа” (соціальна пам’ять суспільства про ринкову систему) і меншими можливості створення відповідних інститутів знизу, тим значнішою повинна бути активна роль держави в їх формуванні.

В мережі проблем перехідного періоду дуже важливе питання – кадрова політика в державних службах, формування ефективної та некорумпованої (тобто чесної і високооплачуваної) бюрократії. Адже наявний державний апарат – це продукт попередньої епохи, який здатний працювати лише за посередництвом неpubлічних, тіньових технологій. Крім того, він пасивний і низькопрофесійний. І якою б правильною не була програма наступних дій, втілювати її у життя доведеться саме цьому апарату. На те, щоб створити іншу бюрократію, з іншими уявленнями та навичками, потрібен час [228, с. 53- 54].

Надії на чудодійну силу ринку на перших етапах переходу до нього не збулись і збутися не могли. Як справедливо стверджує французький економіст Ж. Сапір, справу переходу до ринку не можна віддавати на відкуп самому ринку. Безглуздо пробувати скористатися перевагами ще не існуючого інституту [199, с. 67].

Чекати “економічного дива” тільки від проголошення переходу до ринкової економіки, яка сама все відрегулює і забезпечить необхідне

економічне зростання, даремно. “Економічне чудо” – не фантазія, а творчий процес, що відбувається завдяки наполегливій праці в системі чіткої організації, стимулювання і управління, активній інвестиційній та інноваційній діяльності під державним і ринковим регулюванням та контролем [135, с. 40].

На етапі економічної кризи більшість держав (США, Великобританія та інші) значно посилювали державний вплив на економіку і зменшували його в часи стабілізації та зростання. Наш уряд має розробляти і впроваджувати подібні механізми [109, с. 21]. Ним було розроблено цілий ряд програм діяльності, в яких визначено цілі, завдання та основні напрямки дій, передбачено заходи щодо закріплення досягнутих тенденцій деякого економічного зростання та подальшого реформування економіки України. Головне, щоб вони з часом знайшли реальне втілення в життя .

Завдання держави – створити нормальні умови для розвитку, збирати податки, розпоряджатися бюджетом, спрямовуючи кошти винятково на бюджетні сектори та підтримку малозабезпечених громадян, підтримувати населенню нормальні умови проживання [204, с. 49].

Розуміння природи дії суб’єктивних і об’єктивних факторів економічної системи в її моделі не стихійного, а регульованого прояву із соціальною спрямованістю відкриває можливості творчого підходу до здійснення процесу сучасного реформування економіки України. Він полягає у використанні ринкових законів саморозвитку системи, націленої на досягнення високої ефективності функціонування виробництва в умовах конкуренції, у поєднанні з цілеспрямованими заходами суб’єктивного характеру, які розраховані на знешкодження негативних рис і наслідків та посилення позитивних зрушень з допомогою різних стимулів, використання потенційної потужності ринкових мотивів поведіння суб’єктів у досягненні економічних інтересів [177, с. 57].

Критерієм необхідності державного регулювання економіки є лише його здатність підвищувати ефективність ринкового механізму та

компенсувати ті функції, які йому не притаманні [240].

Напрямок пошуків ефективного регулювання в частині створення системи регуляторів перехідної економіки найбільш повно опрацьований авторським колективом Інституту економіки НАН України в монографії “Система регуляторів перехідної економіки України” [268], а також відомим економістом Панасюком Б. Я. у фундаментальній монографії “Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття” [188].

На сучасному етапі першочерговим завданням держави є розробка та прийняття нормативно-правової бази, яка регулюватиме діяльність суб’єктів ринкових відносин – не тільки індивідуальних суб’єктів ринку, але й таких важливих інституцій його інфраструктури, як фінансово-кредитні установи, інвестиційні фонди, біржі та страхові компанії. Наявність такої бази є обов’язковою, але недостатньою умовою формування цивілізованого ринку. Разом з чітким визначенням прав і обов’язків суб’єктів господарювання важливим завданням держави є створення ефективного механізму реалізації нормативних актів, який вимагатиме та контролюватиме виконання законів і формування активного ділового середовища, що надає умови для запуску механізму ринкової конкуренції. Це завжди стимулює виробництво продукції, на яку є попит, раціональне використання ресурсів та зменшення витратної частки виробничих процесів, впровадження інноваційних проектів, що приводить до підвищення ефективності суспільного виробництва [178, с. 139-140].

Держава, як засіб захисту інтересів всіх і кожного, одночасно є інструментом, який регулює економічні процеси в суспільстві. Відхід від таких принципів відбувся в перехідний період до ринкової економіки на першому етапі, коли від повного державного керування перейшли до не менш повного ринкового саморегулювання економіки. В результаті Україна втратила чимало провідних позицій на світових ринках та в міждержавних економічних відносинах і надбала велику кількість значних соціально-економічних проблем [24, с. 44].

Міжнародний фонд перспективних досліджень в Україні прогнозує деяке економічне піднесення (від 5 до 6 % зростання ВВП на рік) за рахунок підвищення внутрішнього попиту [161, с. 6]. Завдання економічної політики нового типу – перетворити поштовх в підйом, забезпечити розвиток підприємництва, прискорений ріст економічних показників і рівня життя населення.

Назріли зміни в наступних напрямках:

- перехід від ліберально-монетаристської моделі до інституціональної із потужним державним регулюванням, натиском на поєднання макроекономічного регулювання з організаційною роботою на рівні регіонів і підприємств, підвищенням відповідальності державних та регіональних органів влади за стан галузей і секторів економіки;
- зростання ролі держави та місцевих органів управління в регулюванні економіки, збільшення основних економічних показників;
- перехід до активної політики стимулювання економічного підйому;
- заохочення капіталовкладень, створення організаційно-економічних умов мобілізації інвестицій, в основному використовуючи внутрішні ресурси;
- визначення основним напрямком економічного поштовху розвиток внутрішнього ринку і, як наслідок, впровадження заходів щодо підвищення платоспроможності населення та підприємств [145, с. 48].

Одна з головних проблем в цьому спрямуванні – реформування податкової політики. Існуюча система податкового законодавства потребує комплексних перетворень [100, с. 20]. Треба зменшити кількість податків з 39, які є реалією сьогодення, до скажімо, 10-15 [40].

Уряд і парламент повинні сконцентрувати зусилля на раціоналізації податкової системи. Варто використати ситуацію економічного підйому, оскільки економічне зростання може полегшити податковий тягар без зменшення бюджетних надходжень. Необхідно створити нейтральну, стабільну систему оподаткування із широкою базою суб'єктів, що буде

сприяти економічному зростанню, розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої інвестиційної діяльності. Крім того, органи влади до зниження податкових ставок повинні вжити заходів для розширення податкової бази [291, с. 43-44].

Щодо цінової політики можна відзначити наступне. Планова економіка була економікою виробника. Ринкова економіка – це економіка споживання. Тому головна мета державної політики ціноутворення – сприяння зростанню цінової доступності, що треба розуміти як процес поліпшення кількісних та якісних характеристик при одночасному зменшенні питомої ваги витрат. Ціновий захист і підтримка власного виробника – також важливий елемент державної цінової політики, але він реалізується не на шкоду головній меті, а відтак має підпорядкований характер [194, с. 66].

Особливо важлива роль державного контролю за стабільністю цін, що в повній мірі залежить від стабілізації національної грошової одиниці гривні. Крім цього, існує кілька важливих чинників, через які необхідне зміцнення грошової одиниці не лише в коротко-, але і в середньо- та довгостроковій перспективі.

Намагання штучної девальвації гривні некоректні і шкідливі. Стимулювання експорту в силу зазначеної ситуації може принести лише тимчасові вигоди, ні в якій мірі не тотожні із шкідливістю інфляційних процесів, в чому ми мали можливість впевнитися на минулому власному досвіді.

Зміцнення валютного курсу національної грошової одиниці є більш вигідним для України в силу наступних факторів:

- здешевлюється критичний імпорт енергоносіїв, який посідає велике місце в нашому торговельному балансі;
- покращуються можливості імпорту машин і обладнання, що відповідає стратегії інноваційного розвитку української економіки;
- ревальвація гривні спрощує обслуговування зовнішнього боргу;

- стабільний валютний курс – надійна основа зниження інфляції, про що зазначалось раніше;
- ревальвація – важливий чинник підвищення реальних доходів населення і вартості активів банківських установ, номінованих у доларовому обчисленні;
- сильна гривня – важлива передумова зміцнення інвестиційного потенціалу, залучення іноземних інвестицій [46, с. 8].

Розглядаючи питання фінансової політики, доцільно зазначити, що головні грошово-кредитні інститути високого рівня мають великі можливості для сприяння перспективному розвитку держави. Тому увага до них і взагалі до фінансового напрямку в економічному механізмі України з боку державних органів в частині важелів та методів регулювання повинна бути особливою [19, с. 112].

Стан банківської системи протягом останнього десятиріччя не в повній мірі задовольняв потреби реальної економіки. Тому Указом Президента “Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” від 14 липня 2001 року було передбачено розробку Комплексної програми розвитку банківської системи, головними складовими якої повинні стати:

- зростання рівня концентрації банківського капіталу шляхом залучення комерційними банками додаткового акціонерного капіталу, капіталізації їх прибутку, банкрутства неплатоспроможних банків, злиття або приєднання комерційних банків, утворення банківських холдингів, скасування обмеження щодо частки засновників (акціонерів) у статутному фонді банку;
- стимулювання притоку іноземного капіталу у банківську сферу;
- задіяння механізмів збільшення обсягів кредитування виробничого сектору;
- надання умов для розвитку спеціалізованих банків, зокрема, банків для іпотечного та житлового кредитування, мікрокредитування малого

підприємництва, в першу чергу опрацювавши питання створення Земельного (іпотечного) банку, а також Українського банку реконструкції та розвитку;

- розвиток конкуренції на ринку банківських послуг [297, с. 52-55].

Особливу увагу необхідно звернути на іпотечний сектор банківської діяльності, практична відсутність якого збільшує небезпеку для кредитних інститутів, інвестицій, фондових ринків, грошового обігу [75, с. 69].

Поки що ці питання знаходяться в стадії вирішення.

Доцільно більш детально зупинитись на питанні ефективної грошово-кредитної політики. У даному напрямку з боку держави, на думку деяких фахівців, необхідні:

- відновлення, в певних межах, державної монополії на зовнішню торгівлю, особливо на експорт енергоносіїв, палива, нафтопродуктів, чорних і кольорових металів, що дозволить запобігти безконтрольному і незаконному вивезенню з країни національного надбаня на десятки мільярдів доларів;

- відродження державної монополії на виробництво і реалізацію винно-горілкової та тютюнової продукції, що поповнюватиме бюджет на 30 % всіх річних надходжень (нині маємо тільки 3-4 % доходу держави);

- проведення ефективної процентної політики щодо кредитів [174, с. 38].

При переході до ринку необхідно визначити модель соціального захисту, яка буде охоплювати два періоди – перехідний етап та функціонування сталої ринкової економіки [21, с. 107].

Незважаючи на певні позитивні тенденції 2000-2002 років на шляху виведення української економіки із кризи, проблема підвищення рівня життя залишається нерозв'язаною [66, с. 8]. В період становлення ринкової економіки не були визначені конкретні цілі, науково спрогнозована соціальна спрямованість економічних реформ і наслідки її впливу на соціально-економічний розвиток як країни в цілому, так і окремих регіонів,

враховані інтеграційні тенденції відтворення економічних умов і факторів життєзабезпечення населення [315, с. 184]. Відставання, розрив у процесах державотворення та формування ефективних концепції і моделі економічного розвитку соціальної спрямованості негативно впливають на майбутнє країни [82, с. 22].

Держава повинна гарантувати поступове підвищення рівня життя народу. Одночасно мають бути створені умови для розвитку ринкових відносин у виробництві, обміні і споживанні з метою стимулювання ініціативи та підприємливості виробників і посередників для підвищення продуктивності суспільної праці і зростання доходів найширших верств населення .

Доцільно виділити вирішення питання оплати за житло в умовах значного зростання цін на енергоносії, як наслідок, підвищення тарифів та загальної суми платні. В Україні діє програма житлових субсидій. Це один з етапів створення системи цільового соціального захисту у вигляді адресної безготівкової допомоги. Вона має на меті захистити сім'ї з низькими доходами від підвищення цін на житло і комунальні послуги, електроенергію, скраплений газ та паливо [28, с. 207-211].

Проте головне питання в соціальному захисті на перспективу, його стратегія – захищати тих, хто потребує допомоги, – пенсіонерів, інвалідів, дітей без батьків тощо. Решта населення повинна бути задіяна в ефективній економіці, отримувати пристойну платню і забезпечувати життєвий рівень самостійно.

Разом з тим потрібно враховувати, що в Україні, як і в багатьох інших слов'янських країнах, з давніх часів були сильними колективістські традиції, значною мірою домінував і культивувався пріоритет держави. У багатьох громадян цих країн у великій кількості випадків спрацьовує стійкий стереотип “мені повинна дати держава” – на відміну від моделі поведінки “я сам маю створити свій добробут” [42, с. 53].

В сучасних умовах господарювання один із термінів визначення

ринкової економіки – економіка вільного підприємництва. Підприємництво – це самостійна ініціативна господарсько-фінансова діяльність громадян, яка спрямована на отримання прибутку і здійснюється від свого імені на власний ризик та під особисту майнову відповідальність, чи від імені і під майнову відповідальність юридичної особи [69, с. 74].

За яскравим виразом В. Леонтєва, щоб народногосподарський човен набрав швидкості і не збився з курсу, потрібні вітрила приватного підприємництва та кормило загальнонаціональної економічної стратегії .

Не викликає сумніву, що в Україні, рано чи пізно, неодмінно відбудеться період стрімкого розвитку малого бізнесу, оскільки при українських масштабах економіки та чисельності населення існує гостра необхідність створення кількох мільйонів малих підприємств. Безліч людей, зайнятих у тіньовій економіці, зацікавлена у легалізації своєї діяльності .

В державі підприємницька діяльність регламентована кількома законодавчими актами. Визначальним та таким, що сприяв активізації роботи, є Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва”, яким задекларовані наступні напрямки державної підтримки:

- створення умов для позитивних структурних змін в економіці;
- сприяння формуванню і розвитку малого підприємництва, його становлення як провідної сили у подоланні негативних процесів в економіці та забезпеченні сталого позитивного розвитку суспільства;
- підтримка вітчизняних виробників;
- формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць [91].

Після прийняття цього закону були зроблені деякі практичні кроки в запровадженні спрощеної системи оподаткування суб’єктів підприємницької діяльності [56, с. 169].

В багатьох країнах визнання державою того, що для малих фірм дотримання регуляторних вимог коштує непропорційно дорого, привело до спрощення звітності і проведення політики дерегуляції стосовно малих

підприємств [270, с. 53]. Подібним шляхом доцільно піти і нашій державі.

З метою зняття штучно створених бюрократичних бар'єрів для розвитку даного напрямку ринкової інфраструктури необхідно:

- скоротити перелік видів підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- максимально спростити, здешевити і прискорити надто складну, дорогу і тривалу процедуру реєстрації малих підприємств;
- обмежити число контрольних органів, які здійснюють перевірки, та кількість перевірок;
- визначити пріоритетні напрямки і методи державної підтримки малого підприємництва, особливо щодо інноваційного забезпечення суб'єктів у виробничій сфері, сільському господарстві та будівництві;
- створити в регіонах інститути підтримки малого підприємництва–агентства, фонди, бізнес-центри та інше .

Пропозиції щодо становлення і розвитку ринкової економіки висловлювались українськими вченими-економістами ще до отримання Україною незалежності [76, с. 81].

Специфіка перехідного періоду потребує принципових змін у відносинах власності, методах державного регулювання промисловості. Це пояснюється тим, що більшість підприємств опинились у складній ситуації, обумовленій факторами зовнішнього і внутрішнього середовища, які важко спрогнозувати, оскільки на етапі переходу до ринку досягнення цілі розвитку промислового виробництва передусім пов'язано з підвищенням рівня конкурентоздатності, ресурсозберіганням, впровадженням нових технологій, покращенням науково-виробничого потенціалу, а це, в свою чергу, вимагає прийняття невідкладних заходів щодо вдосконалення управління соціально-економічними процесами на макро- та мікрорівнях [111, с. 166].

Необхідна структурна перебудова економіки в напрямку розвитку підприємств глибокої переробки продукції сільського господарства, енерго-

і матеріалозберігаючих виробництв, випуску конкурентоздатних виробів машинобудівного комплексу і тому подібне [251].

У свій час авторським колективом керівників та спеціалістів Міністерства економіки, НДЕІ Міністерства економіки були детально опрацьовані проблеми структурної перебудови економіки України [164, с. 107], надані пропозиції щодо програми дій. Дещо перероблена схема реалізації програми надається в таблиці 2.3.

В процесі розвитку ринкових відносин формується новий механізм господарювання, який містить в собі і пріоритети розвитку. Оскільки визначення пріоритетів, встановлення черговості, формування та включення механізму їх реалізації довгий час будуть реальними інструментами економічної політики держави, власне механізм реалізації пріоритетів має бути складовим елементом, приєднаним до системи господарювання на перехідному етапі в частині, що стосується пріоритетів виробництва, і формуватися державою [123, с. 56].

Для досягнення мети реформ необхідно докорінно змінити насамперед саму систему розподільних економічних відносин згідно з вимогами об'єктивних законів, усунути існуючу їх деформацію, диспропорції і дисбаланси, повернути кошти сфері матеріального виробництва. Обґрунтовано та ефективно вирішити цю кардинальну проблему може лише держава шляхом посилення державного регулювання і контролю в необхідних напрямках [37, с. 132].

Інтегрування України в економічний та соціальний простір Європейського Союзу можливе тільки за умови швидкого зростання національної економіки через кардинальні структурні зміни та поглиблення курсу ринкових реформ. Реалізація поставлених завдань гальмується значним розривом у рівнях економічного та соціального розвитку України і держав-членів ЄС, кандидатів на членство в ЄС, а також істотними структурними невідповідностями і деформаціями української економіки.

За даними Світового банку, рівень ВВП на душу населення України

Схема реалізації “Програми структурної перебудови економіки України”

№ п/п	Основні етапи реалізації	Головні виконавці	Термін виконання роботи
1.	Визначення цілей та основних завдань соціально-економічного розвитку	Верховна Рада	при затвердженні Програми
2.	Визначення стратегічних напрямків і поточних завдань	Кабінет Міністрів	при схваленні Програми, потім щорічно
3.	Обґрунтування та конкретизація пріоритетів для включення до планів соціально-економічного розвитку	Міністерство економіки, інші міністерства і відомства	щорічно
4.	Уточнення державних програм із соціально-економічних, науково-технічних та екологічних проблем, цільових комплексних програм розвитку регіонів і окремих галузей, виходячи із завдань структурної перебудови економіки	Міністерства і відомства, регіональні органи управління	щорічно
5.	Розробка та забезпечення виконання щорічних планів соціально-економічного розвитку з урахуванням основних напрямків і пріоритетів структурної перебудови	Міністерство економіки, Міністерство фінансів, галузеві міністерства і відомства, регіональні органи управління, підприємства і організації	щорічно
6.	Координація роботи щодо виконання Програми	Координаційна Рада та її робоча група	постійно

складає 15,4 % від середнього по ЄС, а порівняно з країнами-претендентами – 34,8 %. В той же час показник експорту на душу населення складає тільки 4,9 % від середнього по ЄС і 18,1 % порівняно з країнами-претендентами

“першої хвилі” [235, с. 32].

Для вирішення окремих питань регулювання доцільно використовувати державне підприємство. Державні підприємства повинні виконувати завдання, реалізація яких важлива для розвитку народного господарства, але їх не може або не хоче, у зв'язку з комерційною непривабливістю, здійснювати комерційний капітал. Зокрема, державний сектор має забезпечувати діяльність низькорентабельних соціальної та виробничої інфраструктур, галузей, що знаходяться в кризовому стані, у випадку їх подальшої перспективності, капітало- та наукоємних секторів з великим ризиком господарювання і значним терміном окупності та інше [44, с. 41].

Важливим питанням, яке потребує подальшого вивчення та впровадження через важелі державного регулювання, є створення фінансово-промислових груп, оскільки інтеграція фінансового, промислового і комерційного капіталу в умовах ринку представляє собою об'єктивний процес [13, с. 15].

У контексті теорії економічних коливань активізація торгівлі на ринках (базарах) спостерігається в періоди економічних криз, які спричиняють стрімку натуралізацію суспільного виробництва. Виходячи з того, що рівень активності ринкової торгівлі є якісним показником сфери товарного обігу і економіки в цілому, маємо ідентичні рівні розвитку господарських зв'язків в Україні в 1999 році та 1945-1950 роках.

При розробці концептуальних засад виходу країни з кризи доцільно враховувати необхідність виваженого обмеження діяльності роздрібних ринків шляхом спрямування їх у цивілізоване русло товарно-грошових відносин. При цьому слід відзначити позитивну роль ринків на перехідних і кризових етапах розвитку економіки, де вони попереджують виникнення соціально-економічних катаклізмів [5, с. 40].

Реалії світової економіки дозволяють прийти до висновку, що найнадійнішим стабілізатором розвитку країни є внутрішній ринок. Тому

необхідно так спрямовувати економічну політику і практичну діяльність, щоб світові процеси глобалізації та регіоналізації не створювали гострих проблем залежності і функціонування національної економіки [302, с. 33].

З урахуванням, з одного боку, переважаючих світогосподарських тенденцій, а з іншого – умов, проблем та особливостей розвитку української економіки, стратегічними цілями зовнішньоекономічної політики мають стати:

- інтеграція до світового господарства із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;
- міжнародна спеціалізація, скоординована з внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сектори світового ринку;
- міжнародна диверсифікація, спрямована на ліквідацію залежності від окремих закордонних ринків;
- становлення власних транснаціональних економічних структур з глобальним менеджментом;
- взаємодія з Європейським Союзом, СНД, центральними та східноєвропейськими угрупованнями країн;
- підтримання належного рівня економічної безпеки з дійовими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз;
- швидка адаптація країни до міжнародних уніфікованих норм господарської і торговельної поведінки у відповідних сегментах світового ринку [60, с. 246- 247].

На даному етапі розвитку Україна поставлена перед об'єктивною необхідністю активізації інвестиційних вкладень на створення конкурентоздатних господарських систем, модернізацію і реконструкцію діючих структур, забезпечення диверсифікації капіталу в напрямку соціально орієнтованих структурних перетворень.

Інвестиційна та інноваційна діяльність повинні стати вирішальним

ланцюгом економічної політики держави. Без неї не вдасться швидко подолати кризу і вийти на рубежі зростання, приросту соціального ефекту, збалансованості макроструктури, підвищення оплати праці до рівня стимулювання її високої продуктивності та ринкової платоспроможності, що виступає каталізатором загальноекономічного піднесення і прогресивних зрушень [133, с. 122].

Одним з головних факторів виходу економіки з кризи і активізації економічних процесів є прискорення темпів науково-технічного прогресу, широке використання інновацій в процесі виробництва, що забезпечує підвищення рівня матеріально-технічної бази народногосподарського комплексу, а також поступове покращення соціально-економічного розвитку країни [99, с. 29].

В Україні умови здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності суттєво негативно відрізняються від тих, які є в повноцінній ринковій економіці [238, с. 109].

Ситуацію з внутрішньодержавними інвестиціями було охарактеризовано дещо раніше. Доцільно надати пропозиції щодо факторів, які будуть сприяти прямим іноземним інвестиціям:

- стабільність політичної ситуації і довіра до уряду;
- реальне та прогнозоване оподаткування;
- скорочення ролі бюрократичного апарату управління, спрощення процедури видачі дозволів;
- сприятливий зовнішньоекономічний режим;
- надійність інформаційного забезпечення;
- простір для дій приватного підприємництва;
- правові гарантії і забезпечення виконання договорів;
- відсутність контактів з кримінальними структурами [27, с. 84].

Враховуючи значну увагу, яку буде приділено державному регулюванню агропромислового комплексу в регіоні в подальшому матеріалі, більш детально зупинимось на його загальноукраїнських

проблемах та шляхах їх вирішення.

Сучасна державна аграрна політика спрямовується на гарантування продовольчої безпеки країни, освоєння ринкової економіки, створення умов для виробництва конкурентоспроможної продукції, формування сприятливого життєвого середовища на селі.

Управління сільським господарством на даному етапі з боку уряду та обласних управлінь сільського господарства і продовольства в багатьох питаннях нагадує риси командно-адміністративної економіки [70, с. 86]. Між тим дана робота повинна направлятися на реалізацію стратегічних, а через них тактичних та локальних цілей розвитку агропромислового комплексу [45, с. 11] – рис. 2.1.

Рядом вчених періодично підкреслювалась необхідність підвищення авторитету та рівня реформ [126, с. 77- 78; 321, с. 9].

17 лютого 1999 року був виданий Указ Президента “Про комісію з питань аграрної політики при Президентові України”, якою підкреслювався її високий рівень, визначались склад та завдання [298, с. 7]. Головними завданнями комісії стали підготовка і внесення пропозицій щодо шляхів проведення аграрної (в тому числі земельної) реформи. Комісія в такому складі та з даними повноваженнями працювала до листопада 2001 року.

Держава взяла на себе організацію і управління товарним ринком, про що виданий відповідний Указ Президента, вказаний у попередньому матеріалі. В практичній роботі щодо впровадження даного нормативного документа виключно важливе значення має створення у кожному адміністративному районі господарських служб, які візьмуть на себе обов’язки розміщення та виконання замовлень на сільськогосподарську продукцію, роботи та послуги – пошук ринків збуту, “просування” виробленої продукції на внутрішній і зовнішній ринки тощо. Створення таких служб допоможе становленню та розвитку господарств нового типу на селі [305, с. 85].

Активну роль у реформуванні аграрного сектора економіки, захисті

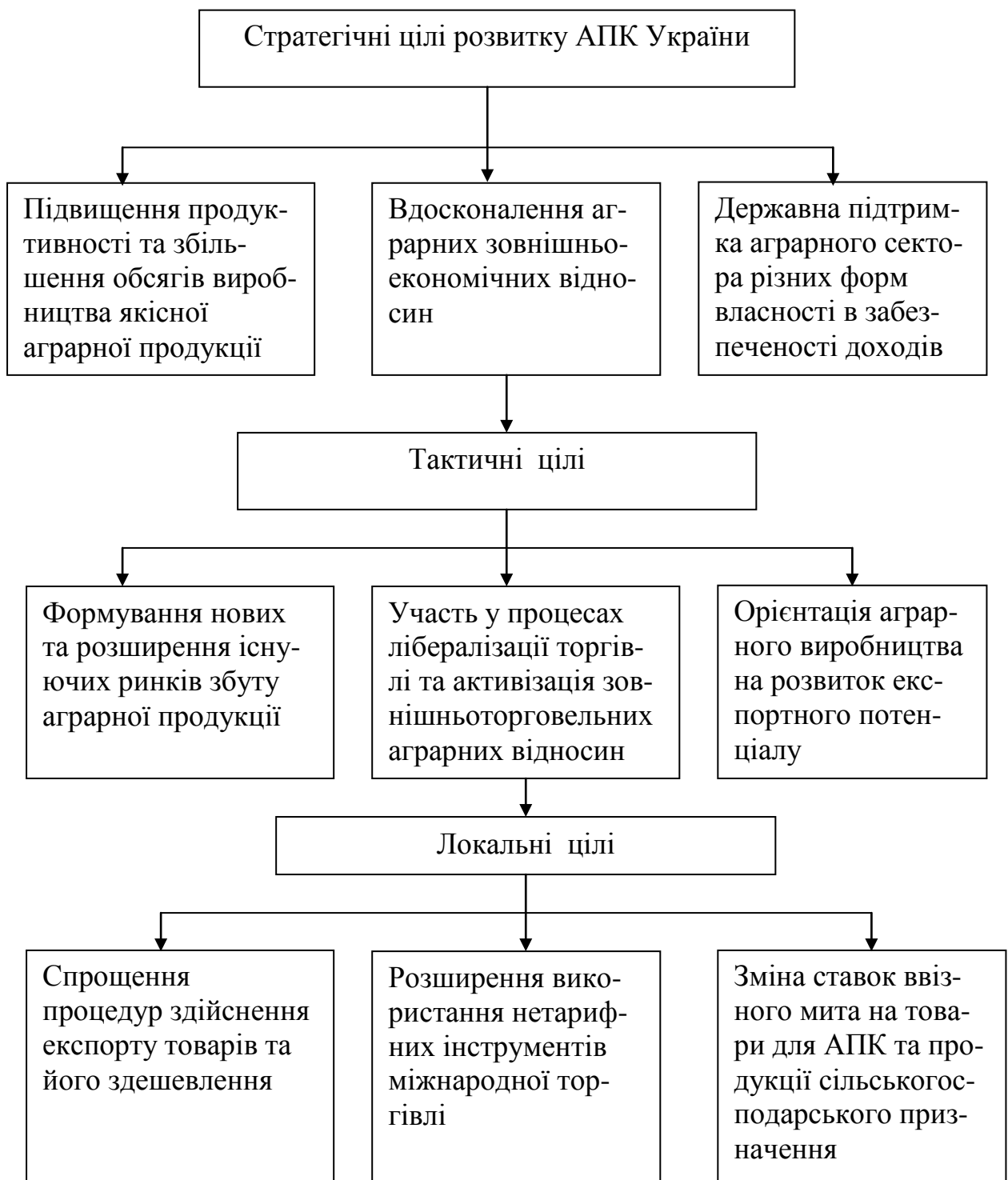

Рис. 2.1. Стратегічні, тактичні і локальні цілі розвитку агропромислового комплексу

майнових прав селян відіграли відповідні Укази Президента України, робота щодо виконання яких має продовжуватись і посилюватись [296, 299].

Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства

на період 2001-2004 роки” доповнив ряд законодавчих і нормативних актів заходами фінансового характеру, чого практично не було з початку дев’яностих років, а тому його роль як регулюючого і стимулюючого організаційно-фінансового інструменту важко переоцінити [96, с. 233-236].

Деякі з найбільш суттєвих, на думку автора, пільг відповідно до закону [96] показані в таблиці 2.4.

В наступні роки держава знову почала фактично дотувати сільське господарство, включивши економічні важелі впливу [97, с. 53]. Головне, щоб даний напрямок підтримки агропромислового комплексу залишався в силі і надалі. Між тим, в частині пільгового кредитування та деяких інших складових, вже в 2002 році відбулося послаблення реальних важелів державного реагування. Подібне продовжувалось і в подальшому. Частина заходів взагалі не була реалізована.

Необхідно приймати рішення, спрямовані на формування матеріально-технічної бази реформованих приватних агроструктур, вдосконалення ринкової інфраструктури, осучаснення механізму збуту продукції, фінансового менеджменту, кредитування тощо [41, 64, 87].

Цікавою бачиться реалізація проекту впровадження інтегрованих агропромислових технологій, які можуть бути використані в інтегрованих територіальних агропромислових комплексах і, на думку відомих вчених та практиків Долішнього М., Даниленко А., Мицишина Г., Подольського М., матимуть позитивний вплив на розвиток економіки України, оскільки забезпечать нову якість функціонування значної частини господарського комплексу і дозволять підвищити експортний потенціал України, збільшити надходження до бюджету, а також в перспективі скоротити витрати на дотування сільського господарства та зменшити відтік капіталу на імпорту продуктів харчування.

Рішення відносно впровадження інтегрованих агропромислових технологій в Україні необхідно приймати на державному рівні, що, безумовно, надасть вирішальний поштовх у напрямку розвитку економіки

держави та її регіонів [67, с. 67].

Свого часу з цього питання автором спільно з колегою було проведено дослідження на території Менського району Чернігівської області в частині ефективності функціонування комплексних агропромислових підприємств, яке засвідчило, що, розв'язуючи проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні, КАП мають право розраховувати на державну підтримку. Одним з варіантів вирішення проблем при впровадженні комплексних агропромислових підприємств є створення державної програми, яка б не тільки сприяла залученню капіталів у сільське господарство України, але й створила умови для більш ефективного їх використання. Реалізація такої програми виведе одну з базових галузей народного господарства на принципово новий рівень, забезпечить функціонування життєздатних організацій, які зможуть утвердитися в жорсткій конкурентній боротьбі, надати поштовх ефективному розвитку реформованого агропромислового комплексу України [257, с. 56-62].

Якщо проаналізувати результати роботи господарств в частині реалізації продукції по окремих її найбільш важливих видах за 2004 рік, спостерігається занадто велика диференціація та низький відсоток рентабельності (крім соняшника). Особливо це стосується виробництва цукрових буряків, овочів, картоплі, молока і молочних продуктів та всіх категорій м'яса, крім птиці (табл. 2.5). Хоча з 2000 по 2004 рік, в силу ряду зазначених чинників державного регулювання, ситуація поліпшилася, в тому числі і в частині прибутковості, державний вплив у напрямку агропромислового комплексу необхідно посилювати.

Необхідно вирішити проблему задоволення потреби в інвестиційних ресурсах для їх направлення в аграрну економіку за рахунок переливання капіталів з фінансових ринків, вилучених з реальної економіки, в тому числі з її аграрного сектора. Вищезазначені Укази Президента про реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств та формування аграрного

Таблиця 2.5

Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства у 2004 році

№ п/п	Продукція	Рівень рентабельності
1.	Зерно	20,1
2.	Цукрові буряки	-0,8
3.	Соняшник	45,2
4.	Картопля	-0,7
5.	Овочі	-5,0
6.	Молоко і молочні продукти	-0,4
7.	М'ясо	-24,0
8.	Яйця	15,2

ринку не надають належної відповіді на питання відносно джерел фінансового забезпечення структурних перетворень та підвищення ефективності аграрного сектора економіки, а без фінансових ресурсів розв'язання питань АПК неможливе. Це робить об'єктивною необхідністю визначення основних принципів, напрямів, форм, методів і способів забезпечення реальними фінансовими ресурсами можливостей щодо розвитку аграрного сектора української економіки на базі з'єднання в структурі агропромислового комплексу сільського господарства, харчової промисловості та торгівлі [194].

Державі відводиться чільне місце в організації прискореного розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості для повного забезпечення агропромислового виробництва сучасною технікою, мінеральними добривами, хімічними засобами захисту рослин, препаратами ветеринарної медицини для потреб тваринницьких галузей. Вектор інвестиційної політики маємо спрямувати на відновлення та розвиток ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва і харчової промисловості [189].

Навіть враховуючи положення відповідного закону України [97], тільки за рахунок комерційних банків створити національну систему доступного кредитування сільськогосподарських товаровиробників досить

складно. Така система повинна включати в себе спеціально орієнтований державний пільговий фонд кредитування, інвестиційний фонд та кредитну кооперацію.

Важливим напрямком регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників повинен стати державний захист вітчизняного аграрного виробника від імпорту дешевої продукції інших країн. На особливу увагу з боку держави заслуговує здійснення протекціоністської політики, надання можливості на достатньо реальних умовах брати участь в конкуренції із зарубіжними фірмами. Дещо в частині зменшення податкового тиску на сільськогосподарське виробництво в даний час вже зроблено [122,132].

Підводячи підсумок щодо основних завдань та концептуальних положень державної аграрної політики в Україні, виділимо головні та першочергові з них:

- досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки, пріоритетний розвиток агропромислового комплексу;
- формування багатокладної аграрної економіки, дозвіл свободи вибору організаційно-правових форм господарювання на основі приватної власності на землю та засоби виробництва;
- збалансоване поєднання державного регулювання з економічною свободою суб'єктів господарської діяльності в умовах переходу до ринкових відносин;
- захист вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників,
- формування внутрішнього ринку продовольства, матеріальних ресурсів, робочої сили та вихід агропромислового виробництва на світовий ринок;
- удосконалення механізмів цінового регулювання, кредитно-фінансової та податкової політики;
- спрямування інвестиційної політики на відновлення та розвиток ресурсного потенціалу сільськогосподарського виробництва і харчової

промисловості;

- освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої продукції та збереження навколишнього середовища;
- організація наукового, кадрового та інформаційного забезпечення виробництва;
- соціальний розвиток села, підвищення життєвого рівня сільських жителів [49, с. 4].

Необхідно охопити весь комплекс проблем, забезпечити їх вирішення з боку держави і отримати відповідний ефект. Тоді перехід до ринкової економіки набуде наростаючого характеру, а самі реформи дадуть практичний результат [250, с. 33].

Процеси, що відбуваються в економіці України, вимагають застосування нових прогресивних підходів до управління всіма ланками. Перш за все це стосується планування як однієї з форм регулювання економіки. Система планування і прогнозування, що діяла раніше, не відповідає вимогам ринкових перетворень та трансформаційних процесів і потребує значних змін.

Планування та прогнозування є одними з важливих елементів орієнтації економіки з боку держави для підприємств усіх форм власності, а також інформаційно-аналітичних і організаційних заходів щодо державного регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві [84].

Система планування та прогнозування соціально-економічного розвитку держави надана на рис. 2.2.

Система планування і прогнозування, що існує в Україні, базується на адміністративно-територіальному устрої. Його основи встановлені Конституцією, а саме статтями 132 та 133 Конституції визначено, що територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і

Рис. 2.2. Система планування та прогнозування

демографічних особливостей. Система прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку в Україні має наступну структуру:

- прогнози економічного і соціального розвитку на середньо- та короткостроковий періоди;
- Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;
- прогнози економічного і соціального розвитку Автономної республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;
- програми економічного і соціального розвитку Автономної республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;
- прогнози розвитку окремих галузей економіки на середньостро-

ковий період;

- програми розвитку окремих галузей економіки.

Основними принципами державного прогнозування і розроблення програм в Україні визначені :

- принцип цілісності, що забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць на коротко- і середньостроковий періоди;

- об'єктивності, сутність якого в тому, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, а також звітних даних з офіційних видань Національного банку України;

- науковості, що забезпечується розробленням прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування і розроблення програм економічного та соціального розвитку;

- гласності – прогнозні і програмні документи, доступні для громадськості;

- самостійності – місцеві органи виконавчої влади та самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження і виконання прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;

- рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевих органів влади і суб'єктів господарювання всіх форм власності;

- дотримання загальнодержавних інтересів – органи виконавчої

влади і органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави [84, с.197].

В умовах ринкової економіки істотно зростає роль прогнозування. Це пов'язано з двома обставинами:

1. Ринкова економіка відрізняється постійними коливаннями кон'юнктури, що безпосередньо відбивається на доходах і частці кожного продавця та покупця. У цих умовах прогнозування стає невід'ємним елементом розроблення ринкової стратегії і тактики на будь-якому рівні господарювання.

2. В ринковому господарстві прогнозування є вихідним пунктом при обґрунтуванні довгострокових програм, індикативних та директивних планів, великих проектів.

Планування у системі регулювання соціально-економічного розвитку представлено наступними аспектами (рис.2.3).

Деякими вченими збалансованість показників народного господарства України пропонується забезпечити наступним чином:

1. Автономне планування (прогнозування) кожним окремим виробником своїх вхідних та вихідних показників (особливо це стосується попиту і пропозиції продукції). Чим простіші продуктові та ресурсні взаємозв'язки підприємств, тим точнішим буде автономне планування натуральних і фінансових показників як за окремими підприємствами, так і за конкретними продуктами.

2. Планування за горизонтальними зв'язками, в результаті якого здійснюється узгодження попиту та пропозиції продукції між постачальниками і споживачами та укладання угод, що передбачають певні санкції за невиконання умов.

3. Планування роботи по вертикалі за допомогою посередників, в

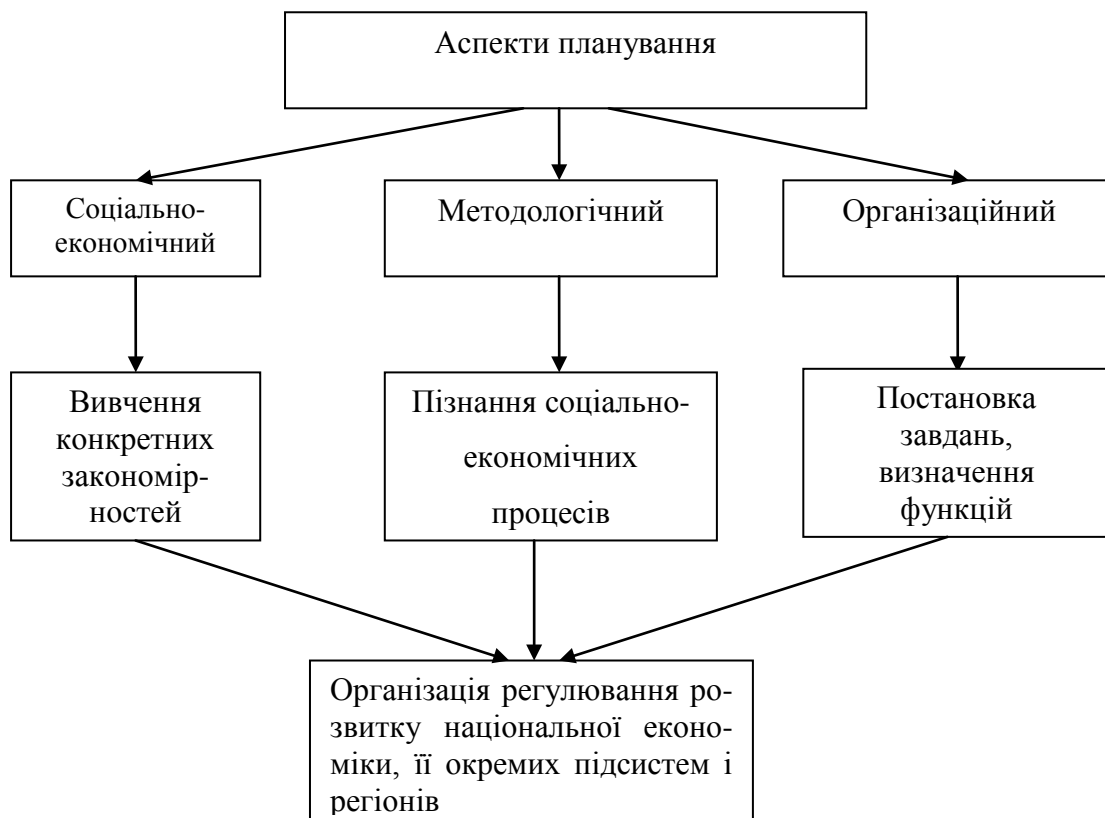

Рис. 2.3. Аспекти планування

тому числі держави [7, с.50].

Для того, щоб узгоджувати плани (прогнози) підприємств, державне прогнозування та планування слід будувати на інформації, яка циркулює по вертикалі в обох напрямках в ланцюгу підприємство - об'єднання – галузеве міністерство – Міністерство економіки. При цьому необхідно проводити кілька циклів обміну інформацією між вказаними рівнями управління економікою.

Прогнози і плани економічного та соціального розвитку України розробляються на короткострокову, середньострокову і довгострокову перспективи в кількох варіантах з урахуванням можливого впливу внутрішніх і зовнішніх політичних, економічних та інших факторів.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України “Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку і складання проекту державного бюджету” від 26.04.2003 року прогнози

розвитку галузей економіки на середньостроковий період і програми розвитку галузей економіки розробляються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади за погодженням з Міністерством економіки. При цьому Міністерство економіки є головним виконавцем і координатором розроблення:

- прогнозу економічного та соціального розвитку України на середньостроковий період (раз на п'ять років – у рік проведення чергових виборів Президента України);
- прогнозу економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період (1 рік);
- Державної програми економічного та соціального розвитку України на короткостроковий період (1 рік) [216, с.4].

В Автономній Республіці Крим, областях, районах і містах повинні розроблятися прогнози економічного та соціального розвитку на середньостроковий період і програми економічного та соціального розвитку на короткостроковий період.

Прогноз економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста на середньостроковий період розробляється на 5 років. В ньому відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній період та характеристика головних проблем розвитку її економіки і соціальної сфери;
- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;
- прогноз кон'юнктури на ринках основних видів товарів і послуг;
- можливі шляхи вирішення головних проблем розвитку економіки та соціальної сфери відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- цілі і пріоритети соціально-економічного розвитку в середньостроковий період та пропозиції щодо заходів місцевих органів виконавчої

влади і місцевого самоврядування для їх досягнення;

- основні показники соціально-економічного розвитку;
- висновки щодо тенденцій розвитку економіки протягом середньострокового періоду;

Програма економічного і соціального розвитку на короткостроковий період містить аналогічні складові в розрахунку на 1 рік із заходами щодо їх виконання.

Фундаментальні дослідження в сфері прогнозування і планування проводяться в Академії наук України. Прогнози економічного та соціального потенціалу країни складають Рада з вивчення продуктивних сил Академії наук України і Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки. Демографічними прогнозами займається Міністерство статистики. Галузевий рівень прогнозування забезпечується міністерствами і окремими комітетами.

Державне планування використовується Міністерством фінансів при складанні держбюджету, особливо його розподільчої частини. Міністерство освіти та науки, Міністерство охорони здоров'я визначають одночасно натуральні і фінансові показники невиробничої сфери, тому їх планування цілком можна вважати комплексним. Державне планування здійснює також Міністерство транспорту, яке визначає параметри роботи залізниці. Міністерство агропромислової політики здійснює макроекономічне прогнозування і нормативне планування розвитку галузей агропромислового комплексу з урахуванням попиту на продовольчі товари.

Основними формами державного планування господарської діяльності визначено Державну програму економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються відповідним законом.

Головним планом України є Державний бюджет, який відображає суспільно-політичний стан у державі. Бюджет прямо пов'язаний із

Державною програмою соціально-економічного розвитку України на поточний бюджетний рік.

Прогнозування і планування бюджетних показників має ґрунтуватися на аналізі тенденцій формування та виконання доходів і видатків бюджету. При цьому значну роль відіграють економіко-математичні методи та моделі, які дозволяють прогнозувати і планувати доходи та видатки бюджету в динаміці, з урахуванням їх взаємовпливу з макроекономічними показниками і зовнішніми факторами.

В Україні робота з планування проводиться на основі Закону “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03. 2000 р. Проте він визначає лише деякі правові основи формування системи економічних прогнозів і програм. Відсутні навіть згадки про індикативні плани соціально-економічного розвитку України, а також конкретні принципи організації розробки, координації та затвердження прогнозів і планів. Закон недостатньо обґрунтовує методи досягнення на рівні держави, регіонів, галузей, територіальних громад та суб’єктів підприємницької діяльності визначених цілей і пріоритетів, спрямованих на зростання економіки, поліпшення конкурентоспроможності продукції, підвищення ефективності діяльності підприємств, створення сильного приватного сектора. Тому правові основи реалізації важливої управлінської функції держави потребують подальшого вдосконалення.

Крім того, даний закон передбачає розробку Державної програми економічного і соціального розвитку, яка повинна розглядатись та затверджуватись Верховною Радою. На жаль, поки що така програма не затверджується і не публікується в центральних газетах, як це визначено в законі. На нашу думку, це викликано наступними причинами:

- практика одночасного подання до Верховної Ради Державної програми та Державного бюджету не забезпечує розкриття Державною

програмою інструментів реалізації урядової політики, які підкріплюються фінансовими ресурсами Державного бюджету;

- не визначено статус документа, яким схвалюється Державна програма у Верховній Раді України, на відміну від Державного бюджету України. Відповідно відсутні чіткі процедури і терміни проходження документа у Верховній Раді та відповідальність за його виконання.

Останніми роками після прийняття Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” в економіці країни відбулися суттєві зміни, які диктують нові вимоги як до системи прогнозування та планування в цілому, так і до координації роботи з окремими її документами. За цей час було прийнято низку нормативно-правових актів, що регламентують розроблення прогнозних і програмних документів, а саме Бюджетний кодекс України, Закони України “Про Національний банк України”, “Про державні цільові програми”, Постанову Кабінету Міністрів України “Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту Державного бюджету“ [86, 216]. Проте ці нормативно-правові акти не вирішили всіх проблем, не забезпечили створення цілісної системи планування. Існує невідповідність між нормативно затвердженим переліком прогнозних і програмних документів та документів, розроблення яких є актуальними відповідно до сучасного стану трансформації економіки. Законодавчо поки що не регламентоване розроблення документа, який би визначив основні цілі та завдання Уряду на наступний рік. Програма діяльності Кабінету Міністрів України не завжди схвалюється Верховною Радою України і на практиці буває відсутня протягом певного часу. При створенні прогнозів розвитку більшої уваги, на думку автора, слід приділяти системі територіальних, галузевих, тимчасових пріоритетів.

Критерієм пріоритетності в частині територій може бути визначена система факторів і виявів, які стабілізують соціально-економічну ситуацію в регіоні, а також сприяють найбільш ефективному використанню його

економічного потенціалу.

Держава створює і реалізує загальнодержавні програми, що передбачають розв'язання важливих регіональних проблем:

- забезпечення соціальних гарантій для громадян регіонів;
- фінансування будівництва і функціонування об'єктів культури, освіти, науки, охорони здоров'я;
- надання цілеспрямованої фінансової допомоги окремим регіонам з метою прискореного розвитку економіки.

Державні регіональні програми дають змогу узгоджувати територіальні та галузеві інтереси. На сьогодні розроблено проекти регіональних програм соціально-економічного розвитку Карпатського регіону, Полісся, Поділля, Українського Причорномор'я та Придніпровського регіону. Заходи цих програм після схвалення Верховною Радою включатимуться до річних програм економічного і соціального розвитку регіонів України. На жаль, цей процес дуже затягнувся.

За сучасних умов, коли економіка держави вступає у фазу піднесення, найбільш ефективною є змішана система планування з рівними частками директивних та економічних складових. В подальшому, в міру економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності слід поступово зменшувати кількість директивних заходів у плані і переходити до використання економічних, тобто до подальшої лібералізації економіки.

Важливою має бути робота із збереження та нарощування економічного зростання. Власне цьому повинні бути підпорядковані макро- і мікроекономічні аспекти розвитку та реформування господарських систем. Процес впровадження у планування та прогнозування програмної політики має базуватися на специфіці національної економіки, інтересах реального сектора, безпосередніх виробників, що потребує подальших досліджень і публікацій.

З даного матеріалу доцільно зробити наступні висновки:

1. Стан та наслідки державного регулювання економіки в Україні

потребують коригування реформаторської діяльності, посилення процесів прогнозування і програмування у всіх сферах економіки, використання кадрового потенціалу. При цьому слід враховувати менталітет населення і стан української державної еліти.

2. Необхідною є розробка та прийняття нормативно-правової бази, що здатна регулювати діяльність суб'єктів ринкових відносин, а також створення механізму реалізації нормативних актів, який в спроможності підтримати трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України. Це сприятиме збільшенню виробництва продукції, розвитку інвестиційної діяльності і впровадженню інноваційних процесів, пожвавленню внутрішнього ринку, який є надійним стабілізатором розвитку країни. При цьому слід звернути увагу на зростання ролі держави та місцевих органів управління в регулюванні економічних процесів.

3. Доцільною є реалізація Програми структурної перебудови економіки України, основними етапами якої є: визначення цілей і основних завдань соціально-економічного розвитку, обґрунтування та конкретизація пріоритетів; уточнення державних програм з вирішення соціально-економічних, науково-технічних та екологічних проблем, цільових комплексних програм розвитку регіонів і окремих галузей; розробка заходів із виконання програм соціально-економічного розвитку.

4. Одним з головних факторів активізації економічних процесів є прискорення темпів науково-технічного прогресу, широке використання інновацій, що забезпечує підвищення рівня матеріально-технічної бази та покращення соціально-економічного розвитку країни.

5. Автором розглянуто і доведено ефективність створення комплексних агропромислових підприємств і розробки державної програми, яка сприятиме залученню інвестицій в сільське господарство та покращить умови для більш дієвого їх використання.

6. Дослідження стану агропромислового сектора економіки дало можливість визначити основні завдання державної аграрної політики в

Україні, а саме: досягнення оптимального рівня продовольчої безпеки; збалансоване поєднання державного регулювання з економічною свободою суб'єктів господарської діяльності; формування внутрішнього ринку продовольства, матеріальних ресурсів, робочої сили; освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої продукції; організація наукового, кадрового та інформаційного забезпечення виробництва.

7. Дослідження особливостей програмного управління і процесів прогнозування та планування дозволяє говорити про доцільність удосконалення державного стратегічного регіонального планування, поліпшення механізму державної підтримки розвитку регіонів, використання змішаної системи планування за допомогою директивних і економічних важелів.

2.3. Регулювання розвитку регіонів

В умовах розбудови незалежної Української держави все більшого значення набуває завдання комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил її регіонів [29, с. 3].

Перехід до ринкових методів господарювання передбачає відповідну радикальну перебудову системи регіонального управління – надання територіям економічної самостійності і самоуправління. Тільки в цих умовах діють об'єктивні економічні закони розвитку суб'єктів господарської діяльності [173, с. 43].

Особливо актуальним стає перегляд форм і методів управління складною соціально-економічною системою, якою є регіон [150, с. 191].

Таблиця 2.4

Пільги, що надаються законом Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.

Податкові пільги	Пільгове кредитування	Пільги при страхуванні	Пільгові ціни	Митні пільги	Бюджетні пільги
На час дії Закону не вносяться зміни в законодавство, які можуть привести до збільшення податкового тиску на сільськогосподарських товаровиробників	Режим спеціального кредитування, що передбачає компенсацію за рахунок держбюджету ставки на кредити в розмірі не менше 50 % облікової ставки НБУ	Платежі із обов'язкового страхування врожаю сільгоспкультур і багатолітніх насаджень компенсуються за рахунок Держбюджету в розмірі не менше 50 % витрат сільгосппідприємств	Підтримка доходів сільгоспвиробників на базі введення зас-тавних цін (цін підтримки) і регулювання доходів через систему держдотацій та субсидій	Звільняються від сплати ввізного мита, ПДВ комплектуючі вироби і запасні частини до сільгосптехніки	Дотування виробництва продукції тваринництва і льону
До 1 січня 2004 року сільгоспвиробники сплачують фіксований сільськогосподарський податок згідно із Законом "Про фіксований сільськогосподарський податок" від 17 грудня 1999 року	Авансування виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок бюджетних коштів		Щорічне визначення Кабміном максимального рівня цін на електроенергію, газ і нафтопродукти, які споживаються сільгосппідприємствами	Не сплачується мито та інші податки при ввозі на митну територію України комплектуючих виробів і запасних частин до сільгосптехніки, засобів захисту рослин і тварин, які не виробляються в Україні, а також сезонному ввозі (з 1 лютого по 1 жовтня) дизпалива	На підтримку і розвиток сільського господарства щорічно повинно направлятися не менше 5% витратної частини бюджету
До 1 січня 2004 року ПДВ при реалізації сільгосппродукції залишається в розпорядженні сільгосппідприємств і використовується для поповнення основних та оборотних запасів	В Закон "Про банки і банківську діяльність" будуть внесені зміни в частині пільгового обкладання податками частини прибутку банків, пропорційної питомій вазі ресурсів, направлених в сільське господарство. Передбачено створення інфраструктури фінансово-кредитного забезпечення сільського господарства		Ціни на товари та послуги для села формуються, виходячи із попиту і пропозиції з урахуванням державної підтримки на основі галузевих нормативних витрат та норми прибутку в середньому по народному господарству		
До 1 січня 2004 року сума ПДВ, яка повинна виплачуватись в бюджет переробними підприємствами за реалізоване молоко, молочні продукти, м'ясо, м'ясопродукти, направляється виключно на виплату дотацій сільгоспвиробникам за продане ними переробним підприємствам молоко, молочні продукти, м'ясопродукти					

Територія України, її природні багатства, ґрунти і надра, рослинний та тваринний світ, рельєф і кліматичні умови, характер та щільність розселення, національний і соціальний склад населення, рівень соціально-економічного розвитку регіонів досліджені досить фундаментально. Є детальні праці описового характеру та картографічний матеріал з визначенням природно-кліматичних, історичних, соціально-економічних та господарських характеристик кожної місцевості.

Вивченню проблем територіальної організації народного господарства, закономірностей формування регіональних систем присвячено ряд наукових праць відомих економістів В.Ф. Бесєдіна, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Ф.Д. Заставного, В.Ф. Оніщенка, М.М. Паламарчука, В.І. Пили, М.Д. Стеченка, М.Ф. Тимчука, О.С. Чмир, М.Г. Чумаченка, О.І. Шаблія та інших.

Це дозволило створити міцний науковий фундамент для розробки і здійснення ефективної регіональної політики. Проте він використовується недостатньо, особливо щодо єдиного соціально-економічного і адміністративного регулювання України, прогнозування її майбутнього розвитку [137, с. 37].

Глибока економічна криза, що охопила країну з початком реформаційних процесів, недостатній державний вплив на комплексний розвиток регіонів не сприяли позитивним зрушенням у територіальних пропорціях, призвели до виникнення подальших відмінностей у територіальній структурі національної економіки, значно затримали поступальний хід соціально-економічного розвитку кожного регіону [203, с. 7].

Для виправлення становища в останні роки проведено ряд теоретичних та практичних заходів. Так, комплекс важливих питань розглянуто на створеній у грудні 2000 року Національній раді з узгодження діяльності загальнодержавних, регіональних органів влади та місцевого самоврядування [229, с. 5]. Активно працював Київський центр Інституту Схід-Захід, який згідно з реалізацією проекту “Розвиток територіальних

громад і регіонів в Україні” випустив збірники “На шляху до Європи (український досвід єврорегіонів)” та “Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України” [140]. Оpubліковано ряд наукових видань щодо регіоналістики, які носять теоретичний характер [278] або спрямовані на соціально-економічне дослідження конкретної області [326].

Деякі вчені у своїх напрацюваннях надають показники стабільного розвитку регіону [57]. На основі проведених досліджень, узагальнень та систематизації розвитку окремих територій автор пропонує наступну схему факторів стабільного соціально-економічного розвитку регіону (рис.2.4).

Головною регіональною проблемою для України є нерівномірний економічний і соціальний розвиток областей та їх груп, диспропорції в техногенному навантаженні на окремі території, значні обсяги первинного ресурсоспоживання і затратний тип виробництва, обумовлені рівнем технологій, що використовуються, моральним і фізичним станом основних засобів, наявність зон економічної депресії та інше. В економіці України, в тому числі у промисловості, спостерігається поглиблення регіональної диференціації [104, с. 81; 170, с. 45; 200, с. 44].

В роки незалежності, при спільних соціальних проблемах, диспропорція в економічному розвитку регіонів посилилась: якщо за радянських часів галузева спеціалізація багатьох територій була не зовсім чіткою, то на сьогодні майже в кожній з них можна виділити одну-дві профільюючі галузі. У випадку, коли такого явища не спостерігається, це означає, що більшість галузей промисловості в даному регіоні знаходиться в депресивному стані [232, с. 24].

Дослідженням нерівномірності розвитку регіонів займалась значна кількість вчених-економістів, якими зроблені конкретні узагальнення та надані пропозиції [23, с. 564-565; 47, с. 77; 175, с. 578-579; 261, с. 219-220; 317, с. 8].

Згідно з їх напрацюваннями, характерною ознакою стану економіки

Рис. 2.4. Схема показників стабільного соціально-економічного розвитку окремого регіону.

територій є те, що протягом досліджуваного періоду не лише збільшилась кількість збиткових підприємств, а ставали збитковими регіони в цілому. Так, якщо в 1995 році збиткових регіонів не було, то у 1997 збитковими стали 2 регіони – Кіровоградський і Херсонський, а за результатами фінансової діяльності 2004 р. їх кількість становила вже 8 областей.

Нерівномірність у розвитку регіонів посилюється внаслідок значних розбіжностей у темпах проведення реформ, їх спрямуванні, змінах у системі господарювання, в тому числі структурних.

Вченими Л. Масловською, Д. Євдокимовою було проведено ранжування регіонів згідно з прийнятими показниками, а також застосований ранговий підхід щодо їх економічного і соціального розвитку протягом десятиліття [74, с. 590-591; 143, с.64]. Результати досліджень показують відсутність взаємозалежності між пріоритетами, перспективами регіонів та їх теперішнім станом у соціальному розвитку і економічній активності.

Для підтвердження подано результати економічного та соціального розвитку регіонів України у динаміці (цифра 1 відповідає найвищому значенню розвитку), табл. 2.6.

Результати аналізу засвідчують відсутність чіткого і незаперечного зв'язку між показниками економічного розвитку та соціальною сферою і рівнем життя населення. Так, у 2000 році у м. Києві це 1-е і, відповідно, 7-е місце, Донецькій області – 6 і 16, Полтавській 3 і 14 тощо.

В Україні в напрямку регіонального розвитку за минуле десятиріччя накопичився комплекс невирішених проблем і диспропорцій. Деякі з них посилюються в період переходу до ринкових відносин. Основними, на думку автора, можна вважати:

- значні відмінності в рівні економічного та соціального розвитку територій;
- диференційовані науково не обґрунтовані дотації і субвенції деяким регіонам;

Показники економічного та соціального розвитку регіонів України

Регіони	Сумарний економічний показник			Сумарний соціальний показник		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000
1	2	3	4	5	6	7
м. Київ	4	6	7	2	2	1
м. Севастополь	15	17	12	1	1	3
Автономна Республіка Крим	12	23	18	12	12	9
Вінницька	16	13	24	24	24	21
Волинська	25	25	16	21	21	10
Дніпропетровська	5	4	4	17	17	11
Донецька	10	9	6	14	14	16
Житомирська	18	7	23	13	13	24
Закарпатська	27	26	26	3	3	2
Запорізька	3	3	1	7	7	13
Івано-Франківська	23	15	15	15	15	12
Київська	1	1	2	18	18	4
Кіровоградська	7	24	27	25	25	27
Луганська	9	11	22	10	10	26
Львівська	22	18	17	4	4	5
Миколаївська	8	8	5	8	8	17
Одеська	20	12	9	11	11	7
Полтавська	2	2	3	16	16	14
Рівненська	19	19	20	6	6	6
Сумська	6	10	10	22	22	18
Тернопільська	24	22	25	23	23	19
Харківська	11	21	21	9	9	8
Херсонська	14	27	11	5	5	22
Хмельницька	21	16	19	26	26	20
Черкаська	17	5	8	20	20	23
Чернівецька	26	14	14	19	19	15
Чернігівська	13	20	13	27	27	25

- наявність застарілого адміністративно-територіального поділу;
- деформація вікової структури сільського населення;
- ріст регіональних відмінностей за якістю навколишнього середовища;
- відставання сільських і малих міських поселень від великих міст за рівнем соціально-економічного розвитку;
- проблеми в зонах радіоактивного забруднення в результаті аварії

на ЧАЕС та інші.

В умовах непослідовного, неефективного і некерованого переходу української економіки до нової ринкової моделі негативні наслідки старих регіональних проблем і диспропорцій загострюються, а також доповнюються рядом нових, з яких доцільно виділити:

- адміністративно-клановий підхід до вирішення деяких проблем регіонів;
- імідж окремих областей, несприятливий для інвестицій та ринкових перетворень;
- державне бюджетне асигнування та дотації територіям і галузям в залежності від соціальної активності задіяного там населення;
- швидкий перехід деяких регіонів від пріоритетних до критичних внаслідок згорання обсягів виробництва та проведення зовнішньоекономічної політики держави, що не забезпечує захисту вітчизняного товаровиробника;
- зростання регіональної диференціації за рівнем доходів, витрат і зайнятості населення, темпами скорочення виробництва, підвищенням цін на товари;
- інтенсивний розвиток недержавного сектору ринкової економіки у великих містах і його практична відсутність в сільських місцевостях країни .

Максимальна концентрація інвестицій спостерігається в столиці країни, яка має високі темпи економічного зростання, що особливо посилились з 1998 по 2005 рр. Через це до м. Києва активно мігрує працездатне населення з інших областей [316, с. 45].

Виробничо-територіальна неоднорідність регіонів посилюється не досить виваженою політикою перерозподілу коштів у межах зведеного бюджету країни, концентрацією кредитних ресурсів банківської системи в кількох потужних центрах при їх хронічній нестачі в решті областей [328, с. 45].

Як показало проведене дослідження, ресурси, що з великою напругою накопичуються в регіонах, в абсолютній більшості направляються в політичний та фінансовий центр держави. На сьогодні в мегаполісі м. Києва працює майже 70 % всіх фінансових ресурсів України, включаючи і банківські [247, с. 33].

Нерівномірність територіального розвитку істотно гальмує реформи. Замість зближення рівнів соціально-економічного розвитку спостерігаємо зворотний процес поглиблення диференціації і фрагментації [130, с. 1].

З розширенням масштабів приватизації гостро постала потреба забезпечення ефективної роботи приватизованих підприємств. Власне промислова політика є прерогативою уваги на загальнодержавному рівні, в той час як відмінності в структурі економіки, а отже й підходи до вирішення питань, суто регіональні [1, с. 83; 120, с. 36].

Будь-який регіон слід розглядати як елемент сукупності суб'єктів діяльності, що становлять господарський комплекс країни. Виробнича спеціалізація регіону в цілому означає активний розвиток підприємств матеріального виробництва, зорієнтованих як на задоволення його потреб, так і на поставки за межі області значної частини виробленої продукції.

Проблемам регулювання промисловості регіону та його окремих галузей присвячені праці вчених-економістів Єпіфанова А.О., Сало І.В., Бойко М.М., Макаркіної Г. [22, 78, 139].

Питання теоретичного обґрунтування державної політики сприяння розвитку підприємництва в Україні теж є актуальною темою для досліджень [147, 198, 269].

Згідно з деякими напрацюваннями, необхідність забезпечення процесів становлення і активізації малих підприємств потребує системного аналізу створення та діяльності, виявлення закономірностей розвитку, здійснення комплексного порівняльного дослідження їх становища в регіонах.

Сучасна структура органів державного управління у сфері підтримки

підприємництва в областях і районах сформована без врахування всієї складності і різноманітності проблем, що потребують вирішення. На регіональному рівні вона склалась значною мірою як копіювання схеми організації загальнодержавних органів, в першу чергу різноманітних міністерств та комітетів. В багатьох випадках функції, сфери діяльності і рівень відповідальності окремих управлінь, департаментів та відділів не відповідають поставленим завданням. Органи регіональної виконавчої влади, під час розвитку і реалізації програм та заходів щодо підтримки підприємництва, нерідко керуються власними прагматичними і галузевими інтересами. Координація різноманітних структур та організацій, які спеціалізуються на управлінні і підтримці малого підприємництва на регіональному рівні, також далека від досконалості та вимог сьогодення.

В повній мірі це стосується досліджуваної автором Чернігівської області, яка за кількістю малих підприємств в розрахунку на 10 тис. населення займає останнє місце в державі, що явилось однією з головних причин звільнення з посади глави адміністрації відповідно до Указу Президента України “Про персональну відповідальність керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади “[293].

Повноваження регіональних органів влади щодо регулювання діяльності підприємництва схематично показані на рис.2.5. Необхідно, щоб вони більш реально втілювалися в життя.

На даному етапі розробляються і впроваджуються місцеві програми сприяння малому бізнесу, яким надається велика увага з боку органів загальнодержавної влади [307, с. 77].

Для підтримки розвитку підприємництва Постановою Кабінету Міністрів від 28 жовтня 1999 року [210] було створено Асоціацію регіональних агентств розвитку України, в чії функції входить розгляд наступних проблем:

- взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування всіх рівнів, недержавних організацій у підготовці і реалізації проектів;

Рис. 2.5. Повноваження регіональних органів влади щодо регулювання діяльності підприємництва.

- методичне забезпечення розроблення стратегії регіонального розвитку, проведення експертної оцінки пропозицій щодо удосконалення законодавства та підготовки кадрів відповідно до міжнародних стандартів;
- налагодження взаємодії регіональних органів з міжнародними організаціями [318, с. 44-45].

Основною структурною одиницею успадкованого Україною регіонального поділу є відносно невелика за населенням і економічним

потенціалом область, яка дієздатна лише як провідник стратегії центральної влади, що забезпечує її ресурсами, проте, недієздатна як самостійний суб'єкт в умовах демократичної системи державного устрою і ринкової спрямованості економіки [113].

На заміну мережі областей рядом авторів в межах адміністративно-територіальної реформи пропонується структурувати територію на вдвічі-втричі меншу кількість одиниць, що, разом з їх укрупненням, дасть можливість більш самостійного вирішення економічних та соціальних питань.

В даному дослідженні пропонується наступний територіальний поділ, табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Територіальний поділ України на краї

№ п/п	Характеристики Край	Адміністративний центр	Теперішні області, що ввійдуть у нього
1.	Донбас	Донецьк	Донецька, Луганська
2.	Карпати	Львів	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька
3.	Крим	Сімферополь	Автономна Республіка Крим
4.	Київський	Київ	Київська, Черкаська
5.	Північний	Чернігів	Сумська, Чернігівська
6.	Полісся	Рівне	Волинська, Житомирська, Рівненська
7.	Поділля	Вінниця	Вінницька, Хмельницька, Тернопільська
8.	Придніпровський	Дніпропетровськ	Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська
9.	Причорноморський	Одеса	Миколаївська, Одеська, Херсонська
10.	Слобожанщина	Харків	Харківська, Полтавська

Питання укрупнення регіональних одиниць обласного рівня має бути вирішене в дещо віддаленому майбутньому після стабілізації соціально-економічного стану і політичної ситуації, запровадження стратегії

економічного розвитку та входження в світові економічні, торговельні і політичні структури.

При проведенні адміністративної реформи, в тому числі в її регіональному аспекті, однією з головних перепон є нестача лідерів нової формації, їх силове та адміністративне усунення від практичної діяльності.

З іншої сторони – небажання здібних людей іти в управлінські структури: нестабільність роботи, постійні реорганізації, слабкі важелі впливу, низька заробітна плата [255].

Розробка і реалізація ефективної державної регіональної політики безпосередньо залежать від реального розв'язання проблем зміцнення кадрової основи виконавчої влади на регіональному рівні та місцевого самоврядування. Мають місце негативні тенденції, помилки при доборі і формуванні керівного складу місцевих органів влади [324, с. 4].

Державне управління, що формується в сучасній Україні, потребує нових підходів до розв'язання проблеми кадрового забезпечення складу органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Комплексна програма підготовки державних службовців, затверджена Указом Президента України 9 листопада 2000 року, визначила цілі і завдання органів державної влади та місцевого самоврядування у справі розвитку професійного кадрового потенціалу управлінців, в тому числі на регіональному рівні [234, с. 118; 264, с.111].

Після декількох невдалих спроб провести проект Концепції державної регіональної політики через Верховну Раду черговий і досить вдалий варіант був затверджений Указом Президента 25 травня 2001 р. Зупинимось на деяких її положеннях.

Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення

процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, посилення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування.

Державна регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України і її областей.

З метою поліпшення державного регулювання у сфері реалізації державної регіональної політики передбачається:

- удосконалення державного стратегічного регіонального планування, яке дозволяло б точніше та обґрунтованіше визначати основні довгострокові і поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, вдосконалювати їх під час розроблення відповідних розділів проектів загальнодержавних програм економічного і соціального розвитку України, регіональних та місцевих програм і планів;
- поліпшення механізму державної підтримки розвитку регіонів, концентрації державних ресурсів на вирішенні пріоритетних проблем, що мають загальнодержавне значення;
- стимулювання транскордонних і міжрегіональних економічних зв'язків на основі виробничої кооперації та інтеграції, створення промислово-фінансових груп, інших сучасних форм господарювання;
- здійснення системи заходів щодо розбудови інфраструктури регіонального розвитку, зокрема ринків продовольства, землі, праці та капіталу, включаючи товарні біржі, оптові ринки, агроторгові дома, аукціони, ярмарки, заготівельні кооперативи, підприємства фірмової торгівлі тощо, а також регіональних агентств розвитку, маючи на меті поліпшення умов використання передових інноваційних технологій,

підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, вдосконалення підготовки і перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіоналістики, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на регіональний розвиток;

- стимулювання регіонів чи їх частин, у межах яких показники економічного розвитку та соціального забезпечення громадян за критеріями, визначеними законодавством, значно нижчі, ніж відповідні середні показники в державі (депресивні території);

- подальше вдосконалення системи місцевих податків і зборів, підвищення їх ролі у формуванні місцевих бюджетів;

- планування та фінансування видатків бюджетів усіх рівнів на заходи щодо соціального захисту та утримання об'єктів соціальної сфери на програмно-цільовій основі, оптимізацію мережі установ, організацій і закладів, що фінансуються з Державного бюджету України та місцевих бюджетів, чисельність їх штатів тощо.

Передбачено два етапи реалізації концепції:

- 2001-2003 роки;
- починаючи з 2004 року .

Починаючи з 2000 р., питанням державної регіональної політики присвячено ряд фундаментальних праць, в тому числі відомих вчених-економістів Михасюка І. Р., Мальського М. З., Мінченко М.В., Герасимчука З. В. [48, 157, 165].

У своїх публікаціях Академік НАНУ М. Долішній та О. Мошенець окреслюють наступні основні елементи інструментарію регулювання регіонального розвитку:

- застосування програмно-цільових методів до розв'язання регіональних проблем;

- впровадження в практику регіонального менеджменту індикативного планування на середньострокову перспективу (п'ятирічний

період) із щорічним аналізом підсумків;

- вплив на майнові відносини в регіоні;
- фінансування в інфраструктуру загального користування;
- ставки та порядок оподаткування до регіонального і місцевого бюджетів;
- гарантійні послуги під реалізацію інновацій (в межах власних коштів);
- надання преференцій щодо інвестування в об'єкти експлуатації місцевих природних ресурсів;
- організація та здійснення запозичень для фінансування регіональних проектів;
- бюджетні асигнування в партнерське створення об'єктів ринкової інфраструктури;
- розміщення регіонального і місцевого замовлення за поставками та підрядом;
- надання в оренду майна;
- місцеві концесії на розробку родовищ корисних копалин;
- організація землекористування для несільськогосподарських потреб [68].

Нами додатково до наданих елементів регулювання пропонується включити:

- розробку довготривалого прогнозу розвитку регіону;
- розробку і подальшу реалізацію на регіональному рівні концепції розвитку регіону;
- розробку довгострокової державної програми регіонального розвитку;
- розробку річних програм економічного і соціального розвитку області;
- розробку заходів щодо виконання планів та інструментарію їх виконання;

- створення і організацію роботи СЕЗ та ТПР;
- створення зон прикордонної торгівлі і євро регіонів;
- створення університетів, де в комплексі будуть вирішуватись питання підготовки фахівців, в тому числі ринкової спрямованості, та наукового забезпечення розвитку території.

Надамо інформацію щодо наявного законодавчого забезпечення регіональної політики держави (табл.2.8) і пропозиції щодо його законодавчо-нормативного вдосконалення в подальшому (табл. 2.9).

Таблиця 2.8

Законодавчі акти, які регулюють регіональну політику України

№ п/п	Назва документу	Термін прийняття	Де надрукований
1.	Закон України “Про місцеві державні адміністрації “(із змінами та доповненнями)	09.04.1999	Відомості Верховної Ради. – 1999. - № 20-21. – С. 426-443.
2.	Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (із змінами та доповненнями)	21.05.1997	Відомості Верховної Ради. – 1997. - № 24. – С. 379-429.
3.	Закон України “Про органи самоорганізації населення”	11.07.2001	Відомості Верховної Ради. – 2001. - № 48. - С. 254.
4.	Декрет Кабінету Міністрів України “Про місцеві податки і збори” №56-93	20.05.1993	Відомості Верховної Ради. – 2002. - №2. - С. 5.
5.	Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування” (із змінами та доповненнями)	07.06.2001	Відомості Верховної Ради. – 1993. - № 26. – С. 670-674.
6.	Господарський кодекс України	01.01. 2004	www/kmu/ua
7.	Закон України “Про місцеві державні адміністрації”	09.03.1999 р	Офіційний вісник України. – 1999 р. - № 18. – С. 3-22.
8.	Закон України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності”	11.09.2003	Відомості Верховної Ради. – 2004. - №9. – ст. 79
9.	“Концепція державної регіональної політики” (затверджено Указом Президента України від 25.05. 2001 р.)	25.05.2001	Офіційний вісник України. – 2001. - №22. - 15 червня. – С. 20-28.
10.	Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”	8.09.2005 р.	Відомості Верховної Ради. – 2005. - №51. – ст. 548-556

Бачиться за доцільне більш детально зупинитися на необхідності

**Законодавчі акти, запропоновані до розробки, у напрямку
регіональної політики держави**

№ п/п	Назва законодавчого акту	Примітка
1.	Закон України “Про створення регіональних агентств розвитку”	Була Постанова Кабінету Міністрів, яка втратила чинність
2.	Закон України “Про статус депресивних і слаборозвинених територій”	Треба впровадити напрацювання Мінекономіки
3.	Закон України “Про адміністративно-територіальний устрій”	Дещо пізніше у зв’язку з передчасністю утворення земель чи країв
4.	Закон України “Про режим транскордонного співробітництва”	Необхідно об’єднати і конкретизувати певні напрацювання
5.	Закон України “Про програму державної підтримки і розвитку місцевого самоврядування”	Вкрай необхідний для забезпечення діяльності інших законів
6.	Закон України “Про урбанізацію та міські агломерації”	Необхідно законодавчо закріпити дану тенденцію
7.	Закон України “Про комунальні цінні папери “	В окремих регіонах впроваджено на практиці
9.	Закон України “Про бюджетний устрій”	Необхідно мати розмежування бюджетних коштів
10.	Закон України “Про фінанси регіонального рівня та місцевого самоврядування”	Необхідно мати законодавство відносно територіального фінансування
11.	Закон України “Про фінансове вирівнювання територій”	Необхідно мати чітке бюджетне фінансування

прийняття закону щодо статусу слаборозвинених та депресивних територій, оскільки різниця між їх рівнями розвитку і ступенем розвитку промислово розвинених областей неухильно збільшується.

В березні 2001 р. Міністерством економіки було розроблено проект закону під умовною назвою “Про заходи стимулювання розвитку регіонів і

депресивних територій”, яким визначались правові та організаційні регулятори, встановлювався механізм взаємодії між Кабінетом Міністрів України, центральними, регіональними і місцевими органами виконавчої влади щодо стимулювання розвитку регіонів, у тому числі депресивних територій. Пропонувалось статус депресивної території, термін, на який він надається, умови продовження або скасування строку дії, форми та інструменти стимулювання розвитку території визначати окремим законом щодо кожної депресивної області.

Правовідносини між Кабінетом Міністрів України та областями (а також Автономною Республікою Крим, Київською і Севастопольською міськими радами) передбачалось регулювати на основі контрактів при попередній наявності затвердженої в установленому порядку стратегії економічного розвитку (в баченні автора цей термін доцільно змінити на “концепція регіонального розвитку”). На жаль, проект закону не знайшов реального втілення.

Проте в Україні буде здійснюватися щорічний моніторинг показників розвитку регіонів, районів та міст, за результатами якого готуватимуться пропозиції щодо визнання територій депресивними і надання їм відповідної допомоги.

Порядок здійснення такого моніторингу затверджено постановою Уряду від 24 червня 2006 року №860 [213]. Моніторинг ґрунтуватиметься на відомостях державних статистичних спостережень та інших даних, що подаються до Міністерства економіки центральними органами виконавчої влади.

Визначення “депресивні території” дає прийнятий у 2005 році Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів”. Такими вважаються регіон чи його частина (район, місто обласного значення або кілька районів, міст обласного значення), рівень розвитку яких за показниками, визначеними цим Законом, є найнижчим серед територій відповідного типу [89].

Для полегшення проведення моніторингу планується здійснювати класифікацію районів в Автономній Республіці Крим та областях з їх наступним поділом на промислові і сільські. Район є промисловим, якщо кількість осіб, зайнятих у промисловості, перевищує працюючих у сільському господарстві. Сільським же – той, у якому превалює частка осіб, зайнятих у сільському господарстві.

Якщо однозначне визначення категорії району неможливе, передбачається проводити аналіз його додаткових показників. Наприклад, промисловими визначаються райони, у яких обсяг реалізованої промислової продукції на одну особу становить не менше 50 відсотків середнього показника в сукупності районів. Райони, які не відповідають таким умовам, вважатимуться сільськими.

Депресивним є промисловий район, де рівень безробіття найвищий, а середньомісячна заробітна плата найнижча і при найвищій частці зайнятих у промисловості обсяг реалізованої продукції на одну особу найнижчий.

Сільський район визнається депресивним, якщо в ньому найнижчі щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, а частка зайнятих у аграрному виробництві найвища або якщо обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати найнижчі.

Міста визнаватимуться депресивними за найвищим рівнем безробіття та найнижчою середньомісячною заробітною платою.

На підставі отриманих від держадміністрацій відомостей Міністерство економіки здійснюватиме до 1 липня кожного року проведення моніторингу та класифікацію районів.

У разі визнання регіону депресивним до нього застосовують “Програму подолання депресивності територій”, яка затверджується Кабінетом Міністрів України. Фінансування здійснюється за рахунок коштів, передбачених Державним бюджетом та місцевим бюджетами. Сума коштів, передбачених для фінансування програм подолання

депресивності, не може бути меншою за 0,2 % доходної частини Державного бюджету на відповідний період.

Території, яка за показниками розвитку продовжує залишатись депресивною, незважаючи на виконання програми подолання депресивності, Кабінет Міністрів, за погодженням із відповідною місцевою радою, може продовжити строки надання статусу депресивної, але не більше ніж на п'ять років [213, 215].

В регіональній стратегії регулювання розвитку сільського господарства України мають враховуватись особливості кожної області та її складових. Мета такої політики – забезпечення ефективного розвитку регіонів із урахуванням таких факторів, як раціональне використання різноманітних можливостей кожного з них, ефект оптимальної інтеграції, територіальний розподіл праці та взаємна економічна кооперація [290, с. 43].

На регіональному рівні необхідна розробка економічних механізмів та організаційних заходів щодо реалізації рівних умов діяльності господарств різних форм власності і господарювання, державної підтримки села з використанням цінкових, дотаційних, фінансово-кредитних важелів та державного замовлення. При такому підході і забезпеченні скоординованих триєдиних зусиль з боку держави, регіону та на місцевому рівні агропромисловий комплекс може з достатнім ступенем ефективності виступити в ролі каталізатора регіональних економічних процесів на депресивних, в основному сільськогосподарських територіях [253, с. 197].

Регулювання ринку праці має переважно регіональний характер. Мікропростір ринку праці перетворюється на комплекс мікропросторів, пов'язаних між собою багатоаспектною взаємодією. Виділення елементів просторової ієрархії (районування) ринку праці – один з найголовніших моментів у процесі його територіального регулювання. Для здійснення цього процесу виділяються чотири рівні ринку робочої сили: загальнонаціональний, регіональний, локальний і первинний [131, с. 123].

Як показано на рис. 2.6, місцеві ринки праці, представлені окремими

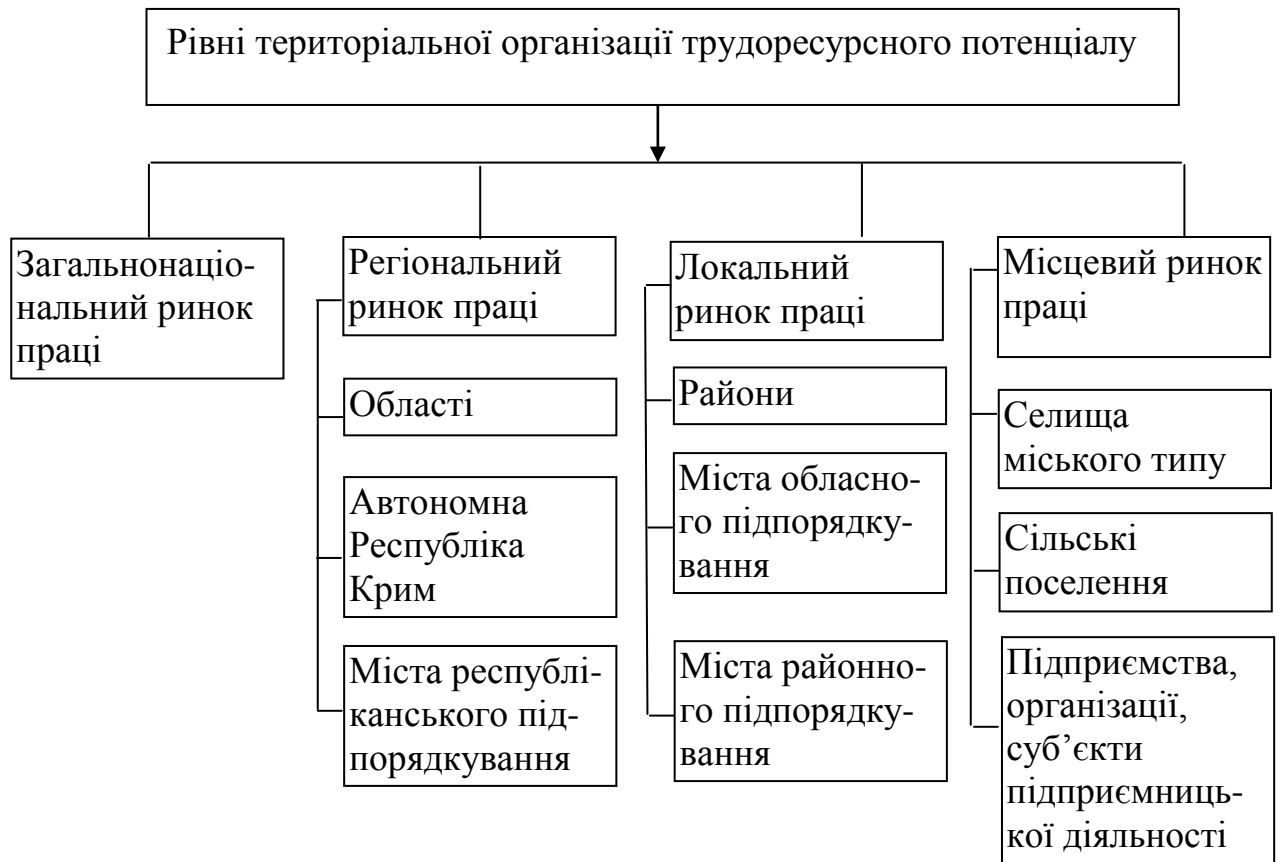

Рис. 2.6. Рівні територіальної організації трудових ресурсів потенціалу

населеними пунктами, об'єднуються в локальні ринки, а останні – в систему ринків робочої сили регіонального рівня.

Узагальнюючи питання регулювання соціально-економічного розвитку регіонів в Україні в її теоретично розроблюваному, в тому числі у даному дослідженні, аспекті, необхідно акцентувати увагу на наступних складових:

1. Конституційне та законодавчо-правове забезпечення.
2. Система класифікації і кодування інформації, інформаційний фонд, регіональні інформаційні системи.
3. Організація управлінських процесів на території – адміністра-

тивні структури, органи для забезпечення інформацією, ринкові структури (комерційні банки, брокерські контори, товарно-сировинні біржі, аукціони, ярмарки, холдингові, консалтингові та аудиторські компанії).

4. Програмне регулювання, розробка програм економічного і соціального розвитку регіону.

5. Прямі і непрямі економічні регулятори – дотації та субвенції, квотування і ліцензування експорту та імпорту, митний контроль, територіальне замовлення, регулювання цін, адміністративні методи (санкції, обмеження), податкові і кредитні пільги, прискорена амортизація.

Нами зроблені принципові узагальнення щодо питання регулювання регіонального розвитку:

По-перше, враховуючи важливість дій на місцях, регіональні ініціативи і тому подібне, вирішальна частка зусиль та результатів залежить від перетворень на державному рівні. При цьому мова йде не тільки про державну регіональну політику безпосередньо, а про державну економічну політику взагалі, особливо в частині її довготривалості в часі і передбачуваності подальших економічних спрямувань. Як наступний фактор цілеспрямованої дії, вступають в силу важелі державної регіональної економічної політики, де на даному етапі особливо важливі:

- законодавче забезпечення повноважень;
- бюджетне розмежування та зафіксований рівень самостійності;
- дозвіл нетрадиційних видів діяльності в окремих, в першу чергу депресивних, регіонах, що забезпечить рівномірний розвиток територій у цілому.

В реалізації можливостей і повноважень значна роль відводиться самим регіонам, їх владним структурам та громадянам.

По-друге, формальне реформування в напрямку ринкової економіки має бути закінчене. За всіма її основними складовими, за винятком виробничих та рівня життя населення, Україна вийшла на рівень розвинених ринкових країн. Ми маємо приватизовану промисловість,

реформоване село, досить вільну торгівлю тощо. Необхідно від революційних змін, якими є реформи, поступово і неухильно переходити до змін еволюційних – відлагодження системи управління та регулювання господарського комплексу держави і регіонів, стабілізації та вдосконалення дій у центрі і на місцях.

По-третє, досвід попередніх десятиріч багато в чому повчальний, про що свідчать реальні показники минулого розвитку. Його потрібно не ігнорувати, а використовувати, особливо в частині довготривалого прогнозування та програмування [242, с. 189].

Розділ 3

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

3.1. Ресурсний потенціал регіону

В Україні загальнодержавні чинники соціально-економічних процесів є визначальними порівняно з регіональними складовими. Тому склалися однакові тенденції в усіх регіонах: за 1991-2000 рр. – падіння обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва, зниження рівня життя населення; початок процесів активізації, економічне зростання в 2000-2005 рр. Перший період пов'язаний з розривом господарських зв'язків з країнами колишнього СРСР, демонтажем командно-адміністративної системи, необхідністю конверсії підприємств військово-промислового комплексу, помилками нового недосвідченого керівництва при проведенні реформ; другий – з частковим подоланням проблем і негараздів внаслідок достатнього часу на їх усунення, набуттям досвіду в усіх ланках державної влади та серед управлінців і підприємців на місцях.

Одночасно в цифрових показниках, що характеризують темпи падіння або зростання, проявляються регіональні особливості управління, вміння владних структур на місцях компенсувати чи уповільнити негативні наслідки рішень вищого керівництва, які були на першому етапі, активно впроваджувати позитивні реформаторські Закони і Укази, задіювати регіональні здобутки та пріоритети.

Актуальність проблеми соціально-економічного розвитку області не викликає сумніву. Доцільно провести аналіз ситуації за кількома основними чи найбільш пріоритетними факторами, що надані на рис. 3.1.

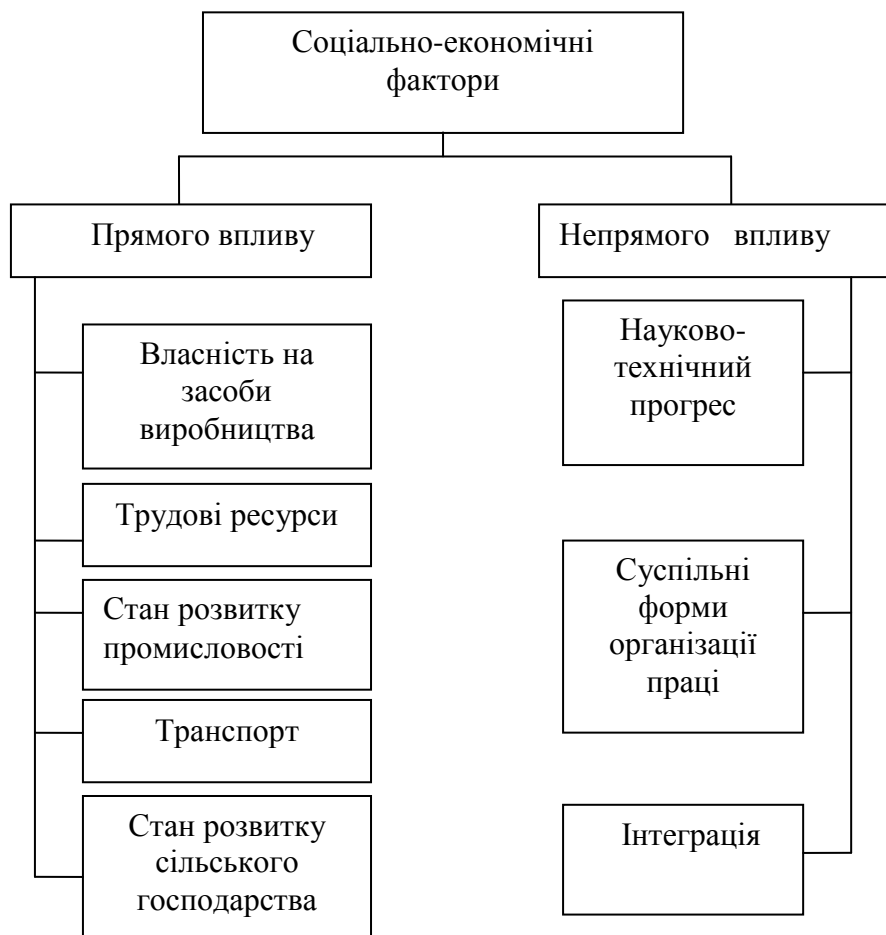

Рис. 3.1. Соціально-економічні фактори розвитку регіону

Автор вважає за доцільне детально проаналізувати особливості, пріоритети і проблеми досліджуваного регіону.

Чернігівська область створена 15 жовтня 1932 року на місці колишньої Чернігівської губернії. Її площа 31,9 тис. кв. км, що становить 5% території держави. Це, разом із Дніпропетровською, друга за територією область держави (рис. 3.2). З півночі на південь область простягається майже на 220 км, із заходу на схід - на 180 км. Протяжністю 194 км вона межує з Російською Федерацією (Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Семенівський та Щорський райони), 227 км становить кордон з Білоруссю (Городнянський, Ріпкинський і Чернігівський райони).

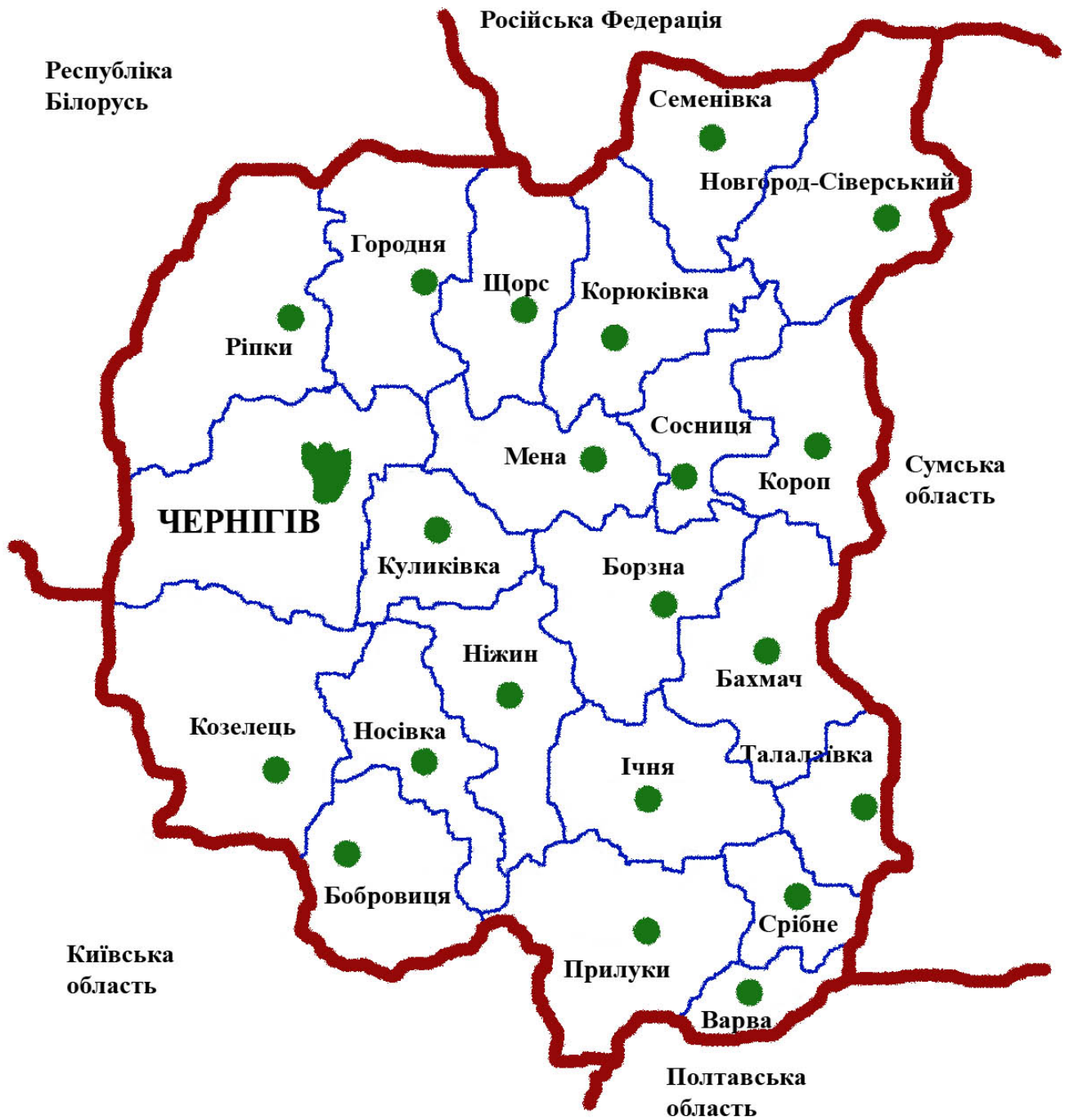

Рис. 3.2. Адміністративний поділ області

- - обласний центр
- - районні центри
- - розмежування районів
- - кордон області

Область відносно невелика за чисельністю населення, яке станом на 01.01.2007 року становить 1 152 тис.чол., з них 57% - міське і 43% - сільське.

Регіон налічує 22 райони та 3 міста обласного підпорядкування, 12 міст, 31 селище міського типу, 1514 сільських населених пунктів, багато з яких малочисленні і вимираючі (табл.3.1) [276, с.36].

Таблиця 3.1.

Територія, щільність та кількість наявного населення в містах обласного значення та районах,

на 1 січня 2006 року

Показники Території	Територія, км ²	Щільність населення на 1 км ² , осіб	Кількість наявного населення, тис.осіб		
			усього	міське	сільське
Чернігівська область	31903	37	1168,4	704,3	464,1
м.Чернігів	78	3841	299,6	299,6	–
м.Ніжин	43	1756	75,5	75,5	–
м.Прилуки	43	1423	61,2	61,2	–
райони					
Бахмацький	1488	35	51,9	24,8	27,1
Бобровицький	1418	27	38,2	11,6	26,6
Борзнянський	1608	24	39,3	11,0	28,3
Варвинський	590	32	18,8	8,7	10,1
Городнянський	1566	21	33,5	13,4	20,1
Ічнянський	1576	24	37,8	15,7	22,1
Козелецький	2660	21	56,2	22,5	33,7
Коропський	1312	22	29,1	8,2	20,9
Корюківський	1424	22	31,1	16,8	14,3
Куликівський	944	22	20,6	5,7	14,9
Менський	1376	31	42,3	20,2	22,1
Ніжинський	1514	22	33,4	4,3	29,1
Новгород-Сіверський	1804	18	32,5	14,5	18,0
Носівський	1152	30	34,1	14,8	19,3
Прилуцький	1793	23	42,0	12,0	30,0
Ріпкинський	2085	16	33,9	15,9	18,0
Семенівський	1470	14	21,0	8,8	12,2
Сосницький	916	25	22,7	7,7	15,0
Срібнянський	579	23	13,3	4,8	8,5
Талалаївський	633	24	15,4	5,1	10,3
Чернігівський	2548	22	57,2	9,8	47,4
Щорський	1283	22	27,8	11,7	16,1

Найбільша щільність населення у Бахмацькому (35 осіб/1 км²), Варвинському (32 особи/1 км²), Менському (31 особа/1 км²) та Носівському (30 осіб/1 км²) районах, які мають досить розвинене сільськогосподарське виробництво, землі, придатні для нього, промислові підприємства чи інтенсивне залізничне сполучення.

Найменша щільність населення у Семенівському (14 осіб/1 км²), Ріпкинському (16 осіб/1 км²), Новгород-Сіверському (18 осіб/1 км²), Городнянському та Козелецькому (21 особа/1 км²) районах. Це в основному північні слаборозвинені територіальні утворення з великою часткою лісових угідь та низькою бальністю землі. Вони носять явно депресивний характер. Переваги прикордонного розташування не використані, надання їм статусу територій пріоритетного розвитку ефекту поки що не дало.

На території всіх районів переважає сільське населення. Найбільша його чисельність у Чернігівському (47,4 тис.чол.), Козелецькому (33,7 тис.чол.), Прилуцькому (30 тис.чол.), Борзнянському (28,3 тис.чол.), Бахмацькому (27,1 тис.чол.) та Бобровицькому (26,6 тис.чол.) районах.

Найменша кількість сільського населення розміщена у Срібнянському (8,5 тис.чол.), Варвинському (10,1 тис.чол.), Талалаївському (10,3 тис.чол.), Корюківському (14,3 тис.чол.), Куликівському (14,9 тис.чол.) і Сосницькому (15,0 тис.чол.) районах.

Крім міст обласного підпорядкування, найбільша кількість міського населення у Бахмацькому (24,8 тис.чол.), Козелецькому (22,5 тис.чол.), Менському (20,2 тис.чол.), Корюківському (16,8 тис.чол.) та Ріпкинському (15,9 тис.чол.) районах.

Найбільшу територію займають Козелецький (2660 км²), Чернігівський (2548 км²), Ріпкинський (2085 км²), Новгород-Сіверський (1804 км²), Прилуцький (1793 км²) та Борзнянський (1608 км²) райони.

Найменші територіальні утворення – це Срібнянський (579 км²), Варвинський (590 км²), Талалаївський (633 км²) та Куликівський (944 км²) райони.

Близьке розташування, досвід співробітництва та дружніх стосунків з двома слов'янськими народами створюють сприятливі умови для функціонування вільних економічних зон на північних кордонах області, інших видів співробітництва. Угода про створення прикордонного співтовариства Єврорегіон “Дніпро” між Гомельською областю Республіки Білорусь, Брянською областю Російської Федерації та Чернігівською областю України дала можливість успішно розпочати реалізацію ряду перспективних проектів з російським та білоруським регіонами.

Угода про створення Єврорегіону „Дніпро” і статут співробітництва розроблені з урахуванням наукових розробок вітчизняних та білоруських вчених, а також досвіду інших єврорегіонів за участю областей України.

Єврорегіон „Дніпро” є першим в Україні, до складу якого не входять регіони країн-членів Європейського Союзу та кандидатів на вступ до ЄС.

Географічно межі єврорегіону збігаються із зовнішніми кордонами областей-учасниць (рис.3.3). Чернігівська, Брянська та Гомельська області розташовані в басейні р. Дніпро. Площа і населення єврорегіону надані в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Площа та населення Єврорегіону „Дніпро”

Показники	Площа		Населення	
	Регіони	тис. кв. км	%	млн. чол.
Україна, Чернігівська область	31,9	30,0	1,3	30,2
Російська Федерація, Брянська область	34,9	32,5	1,5	34,9
Республіка Білорусь, Гомельська область	40,4	37,5	1,5	34,9
Єврорегіон “Дніпро”	107,2	100,0	4,3	100,0

Всі члени співтовариства незалежно від розмірів території і кількості населення є рівноправними. Співтовариство має відкритий характер для органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади, в тому числі інших держав.

Рис 3.3. Територія Єврорегіону „Дніпро“

Метою співтовариства є сприяння соціально-економічному розвитку, науковому і культурному співробітництву прикордонних територій за наступними напрямками:

- економічний розвиток;
- регіональне планування;
- комунікації, транспорт та зв'язок;
- освіта, охорона здоров'я, спорт і туризм;
- охорона та поліпшення стану навколишнього середовища;
- ліквідація надзвичайних ситуацій і їх наслідків;
- сприяння розширенню контактів між жителями прикордонних областей, розвитку співробітництва між установами та організаціями, а також суб'єктами господарської діяльності.

Вищим органом Єврорегіону „Дніпро” виступає Рада прикордонного співтовариства, до складу якої входить по 10 представників, делегованих кожною стороною. Голова Ради обирається щорічно по черзі з числа керівників органів виконавчої влади сторін. Між засіданнями Ради працює призначена нею Президія Ради прикордонного співробітництва у складі шести чоловік – по два від кожної із сторін. Президія здійснює робочі, координаційні та представницькі функції в період між засіданнями Ради і підзвітна їй.

Адміністративним, координуючим та виконавчим органом співтовариства є секретаріат. Кожна із сторін створює національне відділення секретаріату – Національне координаційне бюро. Президія може створювати постійні чи тимчасові робочі групи, які готують пропозиції і матеріали, що подаються на розгляд секретаріату.

Зазначена організаційна структура створена, щоб найбільш ефективно вирішувати питання діяльності такого різнопланового, багатофункціонального утворення, як єврорегіон.

Були сформовані керівні органи єврорегіону, до складу яких увійшли представники влади, бізнесу, громадськості, науковці.

Єврорегіон став членом Асоціації європейських прикордонних регіонів зі статусом спостерігача.

Налагоджені контакти з міжнародними організаціями та фондами, зокрема фондом „Євразія”, представництвом ОБСЄ в Україні, інститутом „Єврорегіон „Україна” [25].

Клімат поліський – помірно теплий, м'який з достатнім зволоженням, придатний для практично безризикового ведення сільського господарства. Його значно погіршило надмірне осушення боліт.

Область в цілому досить забезпечена необхідними природними ресурсами для подальшого розвитку економіки, деякі з них мають загальне народногосподарське значення.

Виявлені і розвідані запаси практично двох груп мінеральних ресурсів – паливно-енергетичних та будівельних. До того ж, якщо перші з них характеризуються високим ступенем розвіданості та освоєння, то другі, навпаки, недостатньою вивченістю і слабким залученням до розробки.

Найвні в регіоні мінеральні води і бішофіт частково вкористовуються для оздоровлення населення.

Серед корисних копалин найбільше значення мають нафта, газ і торф, а також поклади піску, глини, крейди, бішофіту.

Ресурсний потенціал надр Чернігівської області забезпечує можливість нарощування розвіданих запасів нафти і природного газу. Але несприятливі умови покладів та їх розосередження по площі залягання і глибині знижують результативність їх розвідки та ефективність освоєння в перспективі.

Всього налічується 20 родовищ нафти, з яких 16 розроблюються. Регіон виробляє близько 18% республіканського видобутку нафти. Нафта в своїй більшості характеризується високою якістю: легка, високопарафініста, з великою часткою світлої фракції, малосіркова.

Починаючи з 1972 року, обсяг видобутку нафти постійно зменшується. Основними причинами цього є виснаження розвіданих раніше запасів, відсутність нових відкритих потужних або хоч би середніх за потужністю

запасів родовищ, погіршення матеріально-технічного постачання, необхідного для нормального функціонування обладнання для видобутку нафти. В останні роки видобувається від 500 до 550 тисяч тонн нафти щорічно.

Запаси природного газу складають понад 10 млрд. куб. м. Промислова переробка газу здійснюється на Гнідинцівському газопереробному заводі. Газ використовується для газифікації південних районів області, в системі газових мереж.

У даний час пошуки нафти і газу на території області продовжуються. Основні відкриття цих вуглеводнів очікуються в Срібнянському, Ніжинському та Бахмацькому районах.

Щоб прискорити відкриття додаткових родовищ, стабілізувати видобуток нафти і газу, геологами розроблені нові напрямки пошукових робіт. Відкриття очікується у вапнякових відкладах на глибині 3000-5000 метрів, що на Кампанському і Селюківському родовищах, де отримані промислові проби газоконденсату і нафти. Прогнозна оцінка цих відкладень становить більше 100 мільйонів тонн умовного палива. Планується продовжити буріння свердловин у прибортових і бортових частинах Дніпровсько-Донецької западини. Очікується відкриття родовищ у девонських відкладах, на солянокупальних структурах.

Підготовлені і почали реалізовуватися кілька проектів щодо залучення коштів вітчизняних та зарубіжних інвесторів на розвиток геологорозвідувальних робіт. На Луценківському родовищі розпочато видобуток нафти і газоконденсату, що стало можливим завдяки інвестиціям ЗАТ "Баско", за допомогою яких збудовано перший власний газоконденсатний промисел, що включає в себе дві продуктивні свердловини. Сумарний добовий видобуток становить 500 тис.куб. метрів газу і 30 тонн конденсату.

Спільно з українським інвестором "Оріон-Київ" на Скоробогатьківському нафтогазоконденсатному родовищі також ведуться

роботи з метою створення промислу з видобутку нафти і газу. Крім того, буде розширено видобуток, використання і реалізація бішофіту з Новоподільського родовища.

Фірма "Укрнафтівест" отримала ліцензію і має намір вкласти кошти в пошук нафти і газу в девонських відкладах на ділянці Седнів-Ядути. Українська зовнішньоекономічна корпорація "Зарубіжнафтогаз" взяла ліцензію на перспективну Тунівську зону. Значний інтерес до пошуків нафти, підкріплений намірами інвестиційної діяльності, виявляють відомі компанії "Єврогаз" та "Брітіш петролеум".

На території області розвідано біля 300 родовищ торфу із запасами, що перевищують 350 млн. тонн. За якістю і розмірами родовища неоднорідні. До перспективних належать такі родовища, як Замглайське (Ріпкинського району), Убедьське-2 (Корюківського району), Видра, Журавлине-Селезень (Козелецького району) та інші.

Сировинна база області дозволяє нарощувати потужності з виробництва будівельного вапна і силікатних матеріалів. Із 6 відомих родовищ крейди розроблюється лише одне – Путівське в Новгород-Сіверському районі. Його запасів для потреб місцевої будівельної індустрії при річному видобутку 90 тис. тонн буде достатньо протягом 25 років. Величезним резервним родовищем є Пушкарівське Новгород-Сіверського району із запасами понад 25 млн. тонн. Необхідне його освоєння в зв'язку із зростаючою потребою в сировині. Підприємство з проектною потужністю 500 тис. тонн в рік на базі цього родовища буде забезпечене сировиною на строк більше 30 років. До резервних належать також Новгород-Сіверське та Об'єднанське родовища Новгород-Сіверського району.

Надамо один з прикладів потенційного великомасштабного інвестування економіки регіону. Йдеться про наміри збудувати цегельний завод у м.Новгород - Сіверський компанією "Сімент - Україна". Заявлена потужність заводу – 2,6 млн. тонн за рік, тобто 20 % загальнодержавного виробництва. Вартість проекту становить 240 млн. євро. Передбачається, що

буде створено 1200 робочих місць. Час виходу на проектну потужність – 3 роки.

Компанія прямо і опосередковано контролює 22 компанії у світі. “Сімент” винайшла плавучі термінали для обробки цементу навалом. Вона володіє найбільшим приватним парком кораблів-цементовозів та плавучих терміналів.

На сьогодні основними сировинними матеріалами для виробництва цементу є вапняки з великим вмістом вуглекислого кальцію і глинистої породи. Технології у Новгород – Сіверському будуть базуватися на виробництві цементу з крейди, якої тут розміщені величезні запаси – 240 млн. т.

Для виробництва цементу використовують три технології: “мокру”, “напівсуху” і “суху”. “Мокра” є найдавнішою і найенергоємнішою. За нею працюють 13 з 15 цементних заводів України.

40 % європейського цементу виробляють “сухим” способом. Сировину підсушують і подрібнюють. Компоненти змішують у пилоподібному стані. Цементний пил випалюють у зустрічному потоці полум’я. При “сухій” технології економиться 40 – 50 % газу. Ця технологія буде використана на Новгород - Сіверському заводі.

У 2005 році вітчизняні заводи виробили 10.972 млн. т. продукції для внутрішнього ринку та 1.365 млн. т. на експорт. Обладнання цементної галузі зношене на 70 %.

На українському ринку діють 6 зарубіжних цементних груп: “Дикергофф - Україна” (Німеччина), “Лафарж” (Франція), “СіЕрЕч” (Ірландія), “Хайделберг цемент” (Німеччина), “Євроцемент - Груп” (Росія) і “Сіт Роч” (Португалія).

Подальші дії компанії покажуть, наскільки реальні ці наміри. Між тим, поки що офіційно зареєстрований капітал всіх нерезидентів у області (іноземні інвестиції) на 1 жовтня 2006 року становив всього 71,9 млн. дол. США.

Балансові запаси скляних пісків – 8,2 млн. тонн. Піски поставляються за межі України в розмірі середньорічного видобутку 350 тис. тонн. На базі цього родовища доцільне будівництво заводу скляної тари і посуду в Чернігівській області.

Область має значні ресурсні можливості для одержання пісків різного призначення. Їх видобуток ведеться на 50 кар'єрах.

На території Чернігівського регіону серед всіх відомих галузей промисловості будівельних матеріалів найбільшим розвитком характеризується виробництво цегли, всі інші поступають останньому як за обсягами видобутку сировини, так і за випуском готових виробів.

В області налічується біля 100 родовищ цегельної сировини. Їх балансові запаси складають понад 82 млн. куб. м, в тому числі 39 млн. куб. м на родовищах, де не проводиться промисловий видобуток сировини, і 43 млн. куб.м. на родовищах, що експлуатуються.

В області налічується близько 15 родовищ глинистої сировини, придатної для виготовлення черепиці, плитки облицювальної фасадної і для підлоги, кахелю, гончарних виробів та виробів художньої кераміки.

В Ічнянському районі виявлено бішофіт. Він міститься на глибині 2200-2300 м, потужність покладу – до 35 м. Видобуток бішофіту полягає в одержанні хлоромагнієвого розсолу методом підземного вилуговування бішофітної солі. Є реальна можливість вживати в Чернігівській області бішофіт в бальнеологічних цілях в лікарнях, поліклініках, санаторіях і для продажу населенню через роздрібну мережу. Бішофіт може мати широке використання і в промисловості та будівництві.

Лісами в області зайнято 679,6 тис. га. Лісистість території – 19,2%. В породному складі на півночі має перевагу сосна (73%), є дуб, береза, осика, вільха, тополя, граб. В складі лісів півдня високу питому вагу мають дуб (44,1%), сосна і ялина (38,4%), є береза, осика, вільха.

Для вікового складу деревинних порід характерна висока питома вага середньовікових насаджень (46,8%) і молодняків (38,9%), а стиглих і

перестиглих лише 2,1% від покритої лісом площі. Середній вік насаджень – 41 рік.

Лімітуючими факторами при рубках лісу є наступні:

- середній запас насаджень, придатних до експлуатації;
- радіаційне забруднення;
- рекреаційне, водоохоронне, ґрунтозахисне значення;
- інтенсивність росту.

З урахуванням цих факторів повинен визначатись режим лісокористування.

Значну частину продукції галузі складають сортаменти (технологічна, оцтова, фанерна та екстрактова сировина, хвойні баланси, стовпи), які через відсутність на місцях відповідних переробних підприємств та для забезпечення першочергових народногосподарських потреб України вивозяться за межі області. Це ускладнює економічну ситуацію в регіоні, і без того дуже напружену.

Щодо відсутності переробних підприємств, то вкрай важливо створити їх безпосередньо в місцях лісозаготівлі або недалеко від них. Необхідно не вивозити ліс кругляком по дешевій ціні, а переробляти всі його складові з великим ступенем глибини переробки. Це дозволить області повністю використати свій високий потенціал щодо лісових ресурсів, який весь час підвищується (збільшується кількість стиглого лісу).

Основними видами продукції для лісної, деревообробної та целюлозно-паперової галузі є сама деревина, паркет щитовий, меблі, паперово-білові товари, шпалери, лозові вироби, поліграфічна продукція.

З метою підвищення рівня використання сировини в області вважаємо за необхідне передбачити будівництво заводу деревинно-стружкових плит потужністю 110 –150 тис. куб.м в рік.

Область за запасами поверхневої і артезіанської води займає одне з перших місць на Україні. На її території протікає 196 річок довжиною більше 10 км та 1065 річок довжиною до 10 км. Загальна протяжність річок становить

8480 км. В північній частині області середня густина річкової води досягає 0,29 км/км², в південній частині – 0,16 км/км².

Посезонно стік річок розподіляється нерівномірно. Для вирівнювання водопостачання в області є 683 ставки площею 7781,4 га і обсягом води 36,49 млн.куб.м.

Область має значні запаси підземних вод. Їх експлуатаційні ресурси питного призначення прогнозно оцінюються в 3,04 куб. км.

Говорячи про використання водних ресурсів області, необхідно враховувати і деякі інші напрями:

- розвиток пасажирського та грузового водного транспорту;
- рибне господарство, забезпечення свіжою рибою населення міст і сіл;
- використання цілющих якостей води, її рекреаційних можливостей;
- водний спорт, туризм, риболовля.

Всі ці напрями необхідно розвивати в єдиному народногосподарському комплексі.

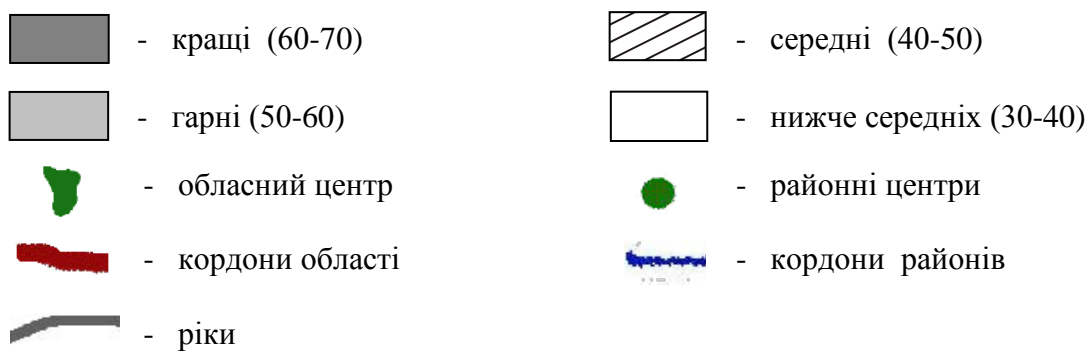
Загальна площа земельних ресурсів регіону 3191,8 тис. га. Сільськогосподарська освоєність території нижча середньої по Україні і складає 66,6%. У всіх землекористувачів існує 2127,1 тис.га сільськогосподарських угідь, в тому числі 1525,2 тис.га ріллі, 299,6 тис. га сіножатей, 276,0 тис. га пасовищ, 26,3 тис. га багаторічних насаджень.

За природною родючістю землі область (в бальній оцінці 52 бали) одна із самих низькопродуктивних в Україні, чорноземні ґрунти займають лише ¼ частину ріллі.

Показники природної родючості сильно коливаються по районах і господарствах (рис.3.4). Так, Корюківський район має 35 балів, Талалаївський – 67 балів, а по окремих господарствах родючість землі знаходиться в діапазоні від 31 до 80 балів. Все це вимагає диференційованого підходу при розміщенні сільськогосподарського виробництва, визначенні рівня напруженості планових показників, зональної спеціалізації.

Рис. 3.4. Якісна оцінка ріллі (у балах)

Примітка: рілля оцінена по загальнодержавній шкалі, де за 100 балів прийнято рілля із самою високою родючістю зернових і технічних культур.

У межах Полісся переважають дерново-підзолисті ґрунти, на півдні – черноземи. В області розповсюджені також сірі, світло-сірі, опідзолені і торф'яно-болотні ґрунти.

В останній час фонд земель сільськогосподарського призначення підлягає значній деградації. Ґрунти поступово втрачають гумус. В деякій мірі це є наслідком загальної ситуації в державі та регіоні. На поля вивозиться менше органічних добрив. Це пов'язано як із згальним їх зменшенням, тому що поголів'я тварин, особливо великої рогатої худоби, падає, так і з труднощами щодо вивозу добрив на поля через високі ціни на паливно-мастильні матеріали, загальне старіння машинного та тракторного парку області.

Незважаючи на систематичні роботи з вапнування, зростають площі кислих ґрунтів. Роботу з вапнування необхідно активізувати, сюди слід направити значні фінансові ресурси. Тільки таким чином можливо добитись покращання якості поліських ґрунтів, особливо на півночі області.

Сильно підлягають дефляції органогенні осушені ґрунти. Цей процес сумісно з посиленням мінералізації торфу обумовлює швидку “відпрацьовку” торф'яних ґрунтів, які поступаються місцем малородючій слабогумусійній породі – піскам, супіскам та суглинкам.

Землезабезпеченість населення області одна з найвищих в Україні і складає 1,53 га/чол, з них сільськогосподарських угідь 1,1 га ріллі, що перевищує середньоукраїнські показники.

3.2. Пріоритети і проблеми розвитку

Економічний потенціал Чернігівщини досить значний. Вона має достатні виробничі потужності. Промисловість забезпечує близько 80% республіканського випуску вовняних тканин, 30% хімічних волокон і ниток,

62% шпалер. Область єдина в Україні випускає пожежні машини, білкову оболонку, кордну тканину, окремі види обладнання для галузей АПК (рис. 3.5).

Головним є і в найближчій та подальшій перспективі розвитку, на думку автора, буде аграрний сектор народногосподарського комплексу. Аграрній спрямованості регіону сприяють його територіальні (велика територія) і кліматичні особливості, а також наявність давньої спеціалізації та вирішальних напрямків сільськогосподарського виробництва (тваринництва, льонарства, вирощування картоплі тощо).

Водночас розвиток одного тільки сільськогосподарського виробництва відводить області роль сировинного придатку на товарних ринках України і держав СНД. Необхідні ефективне використання, а також організаційні зміни і оновлення діючих підприємств харчової та переробної промисловості.

Сільськогосподарський комплекс і похідні від нього харчова та переробна промисловість в умовах сьогодення ефективною своєю незначною задіяністю в частині кооперованих та інших господарських зв'язків, пристосованістю до виробництва продукції в своєму секторі з початкових операцій, “з нуля”. Конкурувати по цих складових з ними може хіба що нафто- і газовидобувна та лісова і лісопереробна промисловість.

Великі площі сільськогосподарських угідь (а по них регіон займає друге місце в Україні після Одеської області) дозволяють отримувати відносно значні обсяги сільськогосподарської продукції. Так, в регіоні у процентному відношенні до загальнодержавного виробляється: зерна – 3,9%; буряків – 2,8%; картоплі – 9,7%; льону-довгунця – 28,1%; м'яса – 4,7%.

Разом з тим ефективність господарювання, віддача з одного гектара вкрай низькі у більшості випадків навіть в порівнянні з іншими поліськими областями України, які знаходяться у практично однакових кліматичних умовах, та й за родючістю землі не дуже відрізняються від Чернігівщини.

Рис 3.5. Розміщення галузей промисловості області

- 1 – паливна
- 2 – виробництво хімічних волокон
- 3 – виробництво пластмасових і скловолокнистих виробів
- 4 – лакофарбна, целюлозно-паперова
- 5 – гумова
- 6 – електротехнічна
- 7 – хімічне і нафтове машинобудування
- 8 – станкобудувальна та інструментальна
- 9 – автомобільна

- 10 – тракторне і сільськогосподарське машинобудування
- 11 – будівельно-дорожнє та комунальне машинобудування
- 12 – машинобудування для легкої і харчової промисловості
- 13 – металообробка і виробництво металоконструкцій
- 14 – ремонт машин і обладнання
- 15 – легка

- – районні центри, де промисловість відсутня
- – центри промисловості – обласний, районні центри, селища міського типу (діаметр залежить від кількості підприємств)

- ріки
- кордони області
- кордони районів

Регіон має розвинуту транспортну систему, яка відіграє стратегічне значення у вирішенні питань об'єднання ринків України, Росії та Білорусі. Його перетинають автошляхи державного значення Одеса-Київ-С.-Петербург та Київ-Москва, розгалужена мережа залізниць (загальна довжина близько 892 км). Як транспортна артерія використовується р. Десна. Територією області проходять магістральний газопровід Дашава-Москва і нафтопровід Гнідинці-Кременчук.

Чернігівщина – одна з найбільш древніх та історично значущих земель України і всього слов'янського світу. Даний пріоритет також має підлягати використанню в її соціально-економічному розвитку.

В регіоні розташована велика кількість визначних архітектурних пам'яток XI-XII ст. і XVII-XIX ст. Всього в області налічується 201 пам'ятка архітектури, з них державного значення – 128, обласного – 73. Проте на даний час 62 пам'ятки архітектури знаходяться в аварійному стані і потребують невідкладного проведення ремонтно-реставраційних робіт.

У зв'язку з важким економічним становищем, що склалося в Україні, уряд виділяє недостатні кошти на проведення проектних та реставраційно-ремонтних робіт з відновлення пам'ятників архітектури, які вкрай необхідні.

При оцінці природних рекреаційних ресурсів для організації масового відпочинку і туризму автором враховувались реальні поєднання кліматичних, ландшафтних, водних і промислових ресурсів, архітектурних пам'яток, національна багатоплановість туризму і відпочинку, ступінь екологічної, в тому числі, радіаційної, чистоти територій.

Надамо порівняльну характеристику викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря за регіонами (табл. 3.3). З даних таблиці можна зробити висновок, що регіон в цьому відношенні досить сприятливий для відпочинку і оздоровлення.

**Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря за
регіонами**

Території	Показники			Всього, тис. т			У розрахунку на 1 км ² , т		
	1990	2000	2004	1990	2000	2004	1990	2000	2004
Україна	15549,4	5908,6	6325,9	25,8	12,4	10,5			
Автономна Республіка Крим	651,1	123,4	127,2	24,9	5,8	4,9			
Вінницька	428,7	145,6	145,1	16,2	7,6	5,5			
Волинська	168,4	35,2	51,7	8,3	2,4	2,6			
Дніпропетровська	2528,4	939,5	1044,1	79,3	34,7	32,7			
Донецька	3090,1	1795,3	1835,4	116,6	86,6	69,3			
Житомирська	277,2	61,8	71,3	9,3	2,3	2,4			
Закарпатська	144,5	40,7	46,7	11,3	2,9	3,6			
Запорізька	887,1	333,3	352,0	32,6	12,7	12,9			
Івано-Франківська	549,5	184,8	222,9	39,5	23,4	16,0			
Київська	509,1	167,5	173,2	18,1	7,4	6,2			
Кіровоградська	338,0	80,4	72,1	13,7	5,4	2,9			
Луганська	1170,5	529,2	573,1	43,8	25,1	21,5			
Львівська	567,3	192,9	181,2	26,0	11,0	8,3			
Миколаївська	300,3	54,2	70,6	12,2	3,5	2,9			
Одеська	426,1	113,5	140,7	12,8	3,8	4,2			
Полтавська	500,5	151,9	160,0	17,4	8,1	5,6			
Рівненська	204,9	49,7	60,0	10,2	3,2	3,0			
Сумська	297,4	81,1	82,7	12,5	4,2	3,5			
Тернопільська	220,2	43,3	45,6	16,0	4,7	3,3			
Харківська	674,5	268,6	294,9	21,5	11,7	8,6			
Херсонська	263,8	64,3	59,1	9,3	3,1	2,1			
Хмельницька	308,6	70,0	56,9	15,0	5,4	2,8			
Черкаська	342,9	93,1	100,2	16,4	6,4	4,8			
Чернівецька	133,2	35,1	34,3	16,4	4,3	4,2			
Чернігівська	256,3	64,2	84,5	8,0	3,2	2,7			

Згідно з практикою рекреаційного природокористування до потенційно придатних для рекреаційного використання ландшафтів належать лісові, луково-лісові, водно-луково-лісові ландшафти.

Площа ландшафтів, придатних для рекреації без обмежень, складає 666,6 тис.га або 21% території області. Їх функціональна структура свідчить, що область має значні туристичні ресурси – 561,9 тис.га (84,3%) – площа міжрічних лісних ландшафтів, 58,8 тис. га (8,8%)

займають пойменні, в т.ч. 5,5% навколоводні ландшафти. Решту території займають схилі ландшафти.

Планова організація місць масового відпочинку і туризму в Чернігівській області стає все більш актуальною, оскільки за короткий час рекреаційна діяльність отримала значний розвиток.

В межах рекреаційних районів організацію масового відпочинку і санаторного лікування потрібно проводити в комплексах, що дає ряд переваг перед розосередженим розміщенням установ відпочинку в частині організації транспорту, інженерного обладнання території, централізації основних видів обслуговування відпочиваючих.

Місткість установ відпочинку, туризму та санаторного лікування, розташованих на території області, характеризується наступними показниками (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Характеристика установ відпочинку, розташованих на території області

Вид установ	Кількість установ	Одночасна ємність	
		місць	% до підсумку
Будинки відпочинку	3	672	7,6
Санаторії	9	1246	14,0
Профілакторії	8	671	7,6
Пансіонати	1	226	2,5
Бази відпочинку	52	6071	68,3
Всього	84	8886	100

Тому в регіоні необхідно вжити всіх заходів для розширення рекреаційного комплексу, створення умов для відпочинку і оздоровлення населення.

Це повинна бути добре організована система експлуатації уже діючих закладів відпочинку та оздоровлення, а також створення нових на базі відкритих джерел лікувальної мінеральної води і особливо бішофіту. Бішофіт, родовища якого знаходяться на півдні області, повинен попрацювати на відновлення здоров'я людей.

Проведене дослідження в цьому напрямі дозволяє надати наступні висновки і пропозиції:

1. Архітектурна та історична спадщина регіону приваблює пам'ятками часів Київської Русі, гетьманської епохи, славою діячів української культури на рубежі XIX-XX ст.

2. Геополітичне положення області, її насиченість транспортними магістралями внутрідержавного та міжнародного сполучення, близькість до столиці України міста Києва робить туризм і оздоровлення доступними, зручними та порівняно недорогими.

3. Для задіяння індустрії оздоровлення та туризму в економічному відродженні регіону і України в цілому необхідні:

- позитивні зміни в економічній ситуації, покращення рівня життя населення;

- політична, економічна і законодавча стабільність в державі;

- капіталовкладення в індустрію оздоровлення та туризму під спеціально розроблені інвестиційні проекти, комплексний підхід до галузі, проведення робіт без розпорошення коштів і зусиль;

- нетрадиційні методи вирішення питань відновлення оздоровчого і туристичного комплексу, пам'яток старини та архітектури з допомогою підприємців і банківського капіталу;

- маркетингові зусилля, реклама в усіх країнах світу, а на першому етапі в ближньому зарубіжжі, щодо рівня послуг та пом'якшення негативного синдрому Чорнобиля;

- значна увага розвитку туризму на місцях, створенню туристичних клубів з метою патріотичного виховання молоді.

Доцільно охарактеризувати і дві найбільш характерні для регіону проблеми, які негативно впливають на його соціально-економічний розвиток: зменшення народонаселення та наслідки Чорнобильської катастрофи.

Демографічний стан Чернігівської області можна визначити як кризовий. Факти, що підтверджують це, наступні: падіння загальної

чисельності, а також рівня народжуваності, збільшення смертності.

Чернігівщина – одна з областей України, де тривалий час відсутній приріст населення. Його чисельність, починаючи з 1950 року, зазнала значних змін. Ріст загальної кількості населення до 1959 року уповільнювався, а потім почався спад. Кількість сільського населення почала зменшуватись вже після 1950 року. За останні роки кількість сіл з населенням понад 2000 осіб зменшилась в 2,6 рази, а малих сіл (до 100 осіб), навпаки, зросла майже в 2 рази.

Поряд із значним зменшенням людності сільських поселень інтенсивний процес їх зникнення. Найбільш гостро ця проблема стоїть на окраїнних територіях області, які віддалені від обласного та інших розвинутих центрів виробництва і обслуговування. В першу чергу це стосується сіл Новгород-Сіверського та Семенівського районів.

У даний час в регіоні існує 49 поселень з кількістю жителів до 10 осіб (переважно пенсійного віку), в 13 поселеннях немає жодного жителя. А всього з карти Чернігівщини за останні 30 років зникло 36 населених пунктів.

Істотно змінився і такий показник, як щільність населення. В 1975 році він становив 47,9, а в 2005 – 37,0 осіб/км². За цим показником область займає останнє місце в Україні (табл. 3.5).

Слід відмітити, що в розрізі районів щільність населення коливається в залежності від ряду причин. У лісостеповій зоні переважання чорноземних ґрунтів, значна їх розораність та висока родючість обумовили значну сільськогосподарську освоєність земель, розвинену систему сільських поселень. Райони області, розташовані в цій зоні, мають, в порівнянні з іншими, вищу щільність населення і більшу людність сільських населених пунктів. Так, наприклад, Бахмацький район має густоту сільського населення 25,4 осіб/км², Борзнянський – 25,7 осіб/км², Бобровицький - 26 осіб/км² при середньообласному показнику 21,1 осіб/км². В усіх згаданих районах частка сільгоспугідь в загальній площі становить 85-90%.

Таблиця 3.5

Територія, щільність та кількість наявного населення

Показники Території	Територія, тис.км ²	Щільність населення на 1 км ² , осіб	Кількість наявного населення, тис. осіб		
			всього	міське	сільськ
Україна	603,7	78	47280,8	32009,3	15271,5
Автономна Республіка Крим	26,1	76	1994,3	1254,0	740,3
області					
Вінницька	26,5	65	1720,1	813,1	907,0
Волинська	20,2	52	1044,8	526,2	518,6
Дніпропетровська	31,9	109	3476,2	2893,5	582,7
Донецька	26,5	176	4671,9	4217,1	454,8
Житомирська	29,9	45	1345,3	760,2	585,1
Закарпатська	12,8	98	1248,5	462,5	786,0
Запорізька	27,2	69	1877,2	1427,7	449,5
Івано-Франківська	13,9	100	1393,6	590,6	803,0
Київська	28,1	63	1778,9	1050,1	728,8
Кіровоградська	24,6	44	1083,9	659,2	424,7
Луганська	26,7	91	2440,3	2105,4	334,9
Львівська	21,8	119	2588,0	1549,8	1038,2
Миколаївська	24,6	50	1229,5	821,9	407,6
Одеська	33,3	73	2415,7	1594,6	821,1
Полтавська	28,8	55	1572,5	935,5	637,0
Рівненська	20,1	58	1160,7	546,3	614,4
Сумська	23,8	52	1243,9	815,2	428,7
Тернопільська	13,8	81	1119,6	478,5	641,1
Харківська	31,4	91	2848,4	2251,5	596,9
Херсонська	28,5	40	1138,2	687,1	451,1
Хмельницька	20,6	67	1388,0	724,2	663,8
Черкаська	20,9	65	1357,1	740,6	616,5
Чернівецька	8,1	113	911,5	372,6	538,9
Чернігівська	31,9	37	1187,7	709,0	478,7

Чернігівська область – один з регіонів, що найбільш постраждав від аварії на Чорнобильській АЕС. До зон радіоактивного забруднення по цезію та стронцію віднесений 251 пункт, в тому числі районні центри Корюківка, Ріпки і Семенівка. В зоні знаходиться 74,5 тис. га сільгоспугідь, 102,7 тис. га лісів. На радіоактивно забруднених територіях проживають 118,1 тис. осіб, в тому числі 25,7 тис. дітей. В цілому по

області розміщено 249,1 тисяч постраждалих громадян, серед них 140,6 тисяч дітей. Це 20% всіх жителів регіону.

Негативно вплинула аварія на здоров'я населення. В даному дослідженні використані матеріали кількарічної давнини, але ситуація не покращилась, на ній додатково відбився і важкий матеріальний стан життя більшості жителів регіону. Згідно з отриманими даними, наприклад, в порівнянні з доаварійним періодом захворюваність злоякісними утвореннями у Козелецькому районі зросла на 76,3%, Семенівському – 176,5%, Чернігівському – 86,5%, цукровим діабетом у Семенівському районі – на 270%, Сосницькому – 190%, Козелецькому – 59,7%, гіпертонічною хворобою в Сосницькому районі – на 480%, Корюківському – 420%, Семенівському – 230% і т. ін.

У відповідності з результатами диспансеризації серед постраждалих осіб, в тому числі дітей, щорічно зменшується кількість здорових. У постраждалих зростає психо-емоційне напруження, слабшає імунна система, проявляються генетичні дефекти та симптоми передчасного старіння у дітей і дорослих.

Потрібне здійснення комплексу заходів щодо поліпшення здоров'я осіб, які зазнали радіаційного впливу, створення для них умов щодо забезпечення повноцінного фізичного, психологічного та соціального добробуту, в тому числі:

- удосконалення системи підготовки кадрів, що надають медичну допомогу постраждалим особам;
- впровадження наукових і технічних розробок сучасних методів лікування, виробництво лікувальних засобів;
- виробництво продуктів харчування з пектином та без радіонуклідів;
- створення нових і переобладнання діючих лікувально-профілактичних та оздоровчих закладів;
- придбання спеціального медичного обладнання.

Враховуючи, що забруднені території носять здебільшого сільськогосподарський характер, необхідне відпрацювання проблем безпечного ведення на них агропромислового виробництва і одержання чистої від радіонуклідів продукції, споживання якої без обмежень не призведе до перевищення середньорічної дози опромінення людей до аварії. Для вирішення цього питання можливе здійснення комплексу організаційних, агрохімічних, меліоративних та зооветеринарних заходів, частина з яких має не разовий, а циклічний характер, з наступним контролем за забрудненням землі і продукції.

Необхідна робота по щорічному вапнуванню 8-8,5 тис. га землі, внесенню підвищених норм мінеральних та органічних добрив, в т.ч. торфокомпостів. До речі, останні знаходяться недалеко від місць забруднення, що полегшує і здешевлює процес їх доставки на поля. Разом з тим вони в 3-4 рази зменшують надходження радіонуклідів у продукцію, підвищують урожайність культур на 50-80%, покращують структуру ґрунту. Та колективні сільськогосподарські підприємства слабкі і вражені економічною кризою, села малолюдні, фермерський рух не набрав сили. Державна допомога теж значно нижча від необхідної.

Задіяння пріоритетів, подолання перешкод, вирішення проблем з допомогою регулюючих важелів на регіональному рівні може стати основою для прискорення соціально-економічного розвитку області.

3.3. Стан господарського комплексу

Покажемо питому вагу Чернігівської області в різних напрямках соціально-економічного розвитку в динаміці (табл.3.6).

Починаючи з 1991 року, питома вага таких показників, як обсяги промислової продукції та продукції сільського господарства значно

Питома вага області в Україні (відс.)

№ п/п	Показники	Рік						
		1991	1995	1997	1999	2001	2003	2004
1.	Обсяг промислової продукції	2,0	1,7	1,3	1,5	1,9	1,6	1,8
2.	Продукція сільського господарства	5,1	4,6	4,0	3,9	4,1	4,4	4,3
3.	Інвестиції в основний капітал	2,5	2,3	2,0	1,8	1,8	1,6	1,5
4.	Транспорт:							
4.1	вантажооборот	4,5	4,0	2,2	1,9	0,08	0,1	0,1
4.2	пасажирооборот	3,8	3,2	2,7	2,4	1,2	1,0	1,1
5	Зовнішньоекономічна діяльність:							
5.1.	надходження іноземних інвестицій	0,9	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1	1,1
5.2.	експорт товарів	0,8	1,6	1,6	1,4	0,9	1,1	1,0
5.3.	імпорт товарів	1,2	1,6	1,6	1,5	1,0	0,9	0,9

знизились. Особливо різкий спад відбувався протягом 1991-1995 років, що пов'язано із розривом старих господарських зв'язків, зміною форми власності підприємств, гіперінфляцією і, як наслідок, браком коштів, неадекватними діями і непрофесіоналізмом керівництва регіону. Зараз ситуація стабілізувалась, але частка області за цими показниками в загальноукраїнському виробництві залишається недостатньо високою. Особливо повинен насторожувати показник продукції сільського господарства, адже Чернігівська область є аграрною. Суттєво знизились обсяги інвестицій в основний капітал. Регіон в силу ряду факторів, в основному суб'єктивних, має низьку інвестиційну привабливість. Значних інвестиційних проектів не впроваджується. Розвиток виробництва відбувається, в основному, за рахунок іноземних інвесторів, але цих коштів недостатньо. Для покращення економічної ситуації, сприяння інноваціям та науково-технічному прогресу слід звернути увагу на необхідність

удосконалення інвестиційної політики, розвиток банківської сфери, застосування підприємствами методів реінвестування.

У порівнянні з 1991 роком відбулось незначне зростання частки експорту, перш за все за рахунок покращення експортної діяльності підприємств харчової промисловості. Становище у транспортному комплексі значно погіршилось, про що свідчить зниження частки вантажообороту та пасажирообороту. Головна причина цього – застаріла матеріально-технічна база, стан економіки, рівень життя населення, значне скорочення річкових перевезень та ліквідація авіаційного виду транспорту на території регіону.

Розглянемо абсолютні показники головних галузей промисловості в динаміці. Починаючи з 1990 року, виробництво продуктів харчування зменшилось у 3,4 рази, непродовольчих товарів – в 1,7 рази, в тому числі товарів легкої промисловості – в 5,6 раз. З 2000 року показники роботи господарського комплексу почали зростати. Так, в 2001 році порівняно з 1999 роком обсяги промислового виробництва збільшились на 19,1 %, в тому числі по машинобудуванню – на 21,3 %, металургії і обробці металу – на 49,1 %, харчовій та переробці сільськогосподарських продуктів – на 40,4 %, легкій – на 71,3 %, в тому числі текстильній і пошиттю одягу – на 74,9 %, виробництву деревини та виробів з деревини – на 68,1 %, хімічній промисловості – на 28 %.

Аналіз економічного стану області за останні роки свідчить про закріплення позитивних тенденцій. В 2003 році промисловими підприємствами вироблено продукції на 10,4 % більше, ніж у 2002 році, а виробництво сільськогосподарської продукції зросло на 1,7%.

У 2004 році промисловими підприємствами вироблено продукції на 9,9% більше, ніж у 2003 році. Приросту досягнуто на підприємствах видобувної (на 12,5%) і обробної (на 10,3%). Разом з тим, у виробництві та розподіленні електроенергії відбулося скорочення на 2,2%. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у порівнянні з 2003 роком зросли на 15,6%. Приріст продукції рослинництва становив 25,5% за рахунок

збільшення валових зборів зернових культур, льону-довгунця, цукрових буряків, картоплі. Обсяги продукції тваринництва проти 2003 року знизились на 1,5%.

Підсумки роботи господарського комплексу області у 2005 р. свідчать про існування протирічних тенденцій у соціально-економічному розвитку.

Обсяги промислового виробництва зросли за рік на 11,1%. Підприємствами області у 2005 році реалізовано продукції на суму 6,1 млрд.грн. Зросло виробництво в добувній (на 7,5%) та обробній (на 11,8%) промисловості. За основними видами діяльності обробної промисловості суттєвий приріст виробництва (17-41%) одержано в харчовій, целюлозно-паперовій промисловості, транспортному машинобудуванні, хімічному виробництві, металургії і обробленні металу. Скоротили обсяги продукції підприємства з виробництва та розподілення електроенергії (на 1,7%).

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, порівняно з 2004 роком, знизилися на 10% як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення.

Обсяги продукції рослинництва знизилися на 15,8%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – на 15,4% (за рахунок зниження валових зборів зернових культур, льону-довгунця, картоплі, овочів), у господарствах населення – на 16,1 %. Господарствами населення у 2005 році вирощено 96% картоплі, 94% овочів, 19% цукрових буряків і 14% зерна.

Обсяг продукції тваринництва підвищився на 2,7%. У сільськогосподарських підприємствах він зріс на 11,2%, у господарствах населення – знизився на 0,3%. Із загального обсягу в приватному секторі вироблено 73% м'яса, 71% молока та 82% яєць.

В сільськогосподарському відношенні область характеризується як район інтенсивного землеробства із значною питомою вагою технічних культур. Його перспективна спеціалізація – виробництво картоплі, льону і зернових, продукція тваринництва. Важливу роль відіграє виробництво цукрових буряків. На цих напрямках, а також промислових комплексах з їх

переробки зупинимось дещо детальніше.

Чернігівська область має сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування картоплі. Елементарне виконання вітчизняних технологій дозволяє отримувати її врожаї близько 170 ц/га. Товарна картопля має бути одним з основних продуктів виробництва великотоварних та індивідуальних господарств поліських районів області. Особливо сприятливі умови для її вирощування мають Менський, Сосницький, Ріпкинський, Щорський, Корюківський, Коропський та Чернігівський райони. Ситуацію в картопляно-крохмальному комплексі зображено на рис.3.6. На ньому відображено картопляні підприємства та питому вагу посівів картоплі в загальній посівній площі районів.

Ще в 1970 році картоплею було засаджено 13.9 % структури посівних площ всіх категорій господарств області. У той час майже сорок років тому Чернігівщина зібрала понад 3 млн.т., або 15 % валового збору республіки. Середня урожайність картоплі складала 149 ц/га. Впроваджувались сучасні на ті роки зразки техніки, з'являлись нові сорти, був забезпечений гарантований ринок збуту, нарощувались потужності та різноманітність виробів переробної промисловості.

Тоді була створена Чернігівська дослідна станція в смт. Седневі. У 1985 році на її базі організоване науково-виробниче об'єднання "Чернігівеліткартопля". Важко переоцінити роль закладу в розвитку галузі. Виведені науковими співробітниками і передані у виробництво нові сорти, забезпечення елітних господарств репродуктивним матеріалом, розроблення ґрунтозахисної, безгербіцидної технології вирощування картоплі, що не поступається технологіям розвинених країн – все це сприяло стабільним урожаям та достатньо високому валовому збору культури. Звичайно, були помилки, недоліки і невдачі. Інформація щодо основних показників картоплярства надана в таблиці 3.7.

Рис. 3.6. Картопляно - крохмальний комплекс

	- обласний центр		- картоплепереробні підприємства		- великі (60-70)
	- районні центри, де немає картоплепереробних підприємств		- відходи виробництва (мезга)		- значні (50-60)
	- кордони області		- кордони районів		- середні (40-50)
					- нижче середніх (30-40)

Таблиця 3.7.

Валовий збір картоплі за категоріями господарств та урожайність культури,

№ п/п	Показники	Роки					
		1990	1995	2000	2003	2004	2005
1.	Валовий збір						
1.1.	господарства всіх категорій	1597,6	1244,2	1471,1	1521,6	1571,8	1258,3
1.2.	сільськогосподарські підприємства	769,9	155,5	62,4	47,7	48,6	44,7
1.3.	у тому числі фермерські господарства	–	1,1	2,6	5,9	7,9	6,5
1.4.	господарства населення	827,7	1088,7	1408,7	1473,9	1523,2	1216,6
2.	Урожайність (ц), усі категорії господарств	103	119	149	148	155	132

Аналізуючи наведені дані, зробимо наступні висновки:

- валовий збір культури за останні 15 років в цілому змінився незначно;
- виробництво картоплі в сільськогосподарських підприємствах зменшилося в 17 разів;
- фермерські господарства дещо наростили виробництво, але воно несуттєве в загальних обсягах продукції;
- визначальні обсяги продукції виробляються в індивідуальних господарствах населення;
- урожайність в господарствах населення вища, ніж в сільськогосподарських підприємствах.

Надамо показники та зміну ситуації щодо вирощування картоплі в районах області, таблиця 3.8 [276].

З наведених показників можна зробити наступні висновки:

- найбільшим виробником картоплі, разом з Чернігівським районом, став чорноземний Прилуцький район, в якому обсяги виробництва за останні роки збільшилися в 8,9 раза;

Таблиця 3.8.

Валовий збір картоплі в районах області,

усі категорії господарств, тис.т

Роки Території	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Чернігівська область	1597,6	1244,2	1471,1	1521,6	1571,8	1258,3
райони						
Бахмацький	15,4	1,8	58,9	82,3	93,2	57,5
Бобровицький	7,1	1,0	52,6	57,9	63,8	52,6
Борзнянський	42,8	6,4	75,8	66,8	98,3	54,5
Варвинський	1,1	0,1	29,2	45,7	37,0	21,1
Городнянський	51,5	12,1	54,3	55,8	55,3	45,4
Ічнянський	18,9	2,9	72,7	59,0	53,8	44,2
Козелецький	46,8	8,7	133,1	105,7	94,1	94,7
Коропський	55,9	9,9	88,1	71,1	56,4	40,9
Корюківський	36,0	8,3	39,7	45,0	49,4	25,7
Куликівський	35,5	3,4	45,5	83,5	85,6	87,4
Менський	80,7	20,4	115,5	110,9	106,0	90,3
Ніжинський	23,4	2,3	137,5	101,0	112,4	98,0
Новгород-Сіверський	60,0	8,2	37,9	63,8	51,2	33,2
Носівський	21,5	4,9	44,9	49,8	72,3	51,3
Прилуцький	12,8	0,7	97,5	73,5	106,1	103,5
Ріпкинський	30,7	9,2	35,3	48,3	44,5	37,1
Семенівський	67,2	12,5	30,9	39,5	38,4	25,4
Сосницький	39,0	7,5	49,8	47,5	50,5	48,5
Срібнянський	4,1	0,6	43,9	47,6	48,0	38,4
Талалаївський	2,5	0,6	41,5	42,3	43,1	31,8
Чернігівський	88,4	25,8	137,9	167,5	169,3	142,6
Щорський	27,3	4,5	48,6	53,1	39,2	29,9

- тенденції до суттєвого збільшення обсягів виробництва спостерігаються і в інших південних районах – Бахмацькому, Бобровицькому, Варвинському, Ічнянському, Ніжинському, Срібнянському і Талалаївському;

- ряд північних поліських районів зменшили валовий збір картоплі – Городнянський, Коропський, Корюківський, Новгород-Сіверський і Семенівський.

Доцільно зробити деякі висновки та узагальнення щодо ситуації в картоплярстві.

1. Продаж картоплі заготівельним організаціям зменшився більш ніж у 15разів, що характеризує стан підприємств по заготівлі як критичний.

2. Виробництво культури в індивідуальних господарствах населення та його частка в загальних обсягах з кожним роком збільшуються, про що свідчать дані таблиці 3.7. Це ті господарства, де практично не використовують механізований обробіток та збирання, хімічні засоби захисту від шкідників (крім колорадського жука), сівозміни та інші атрибути цивілізованого ведення рослинницької галузі. Між тим урожаї на ділянках значно вищі, що вказує на критичний стан у секторі суспільного виробництва з його об'єктивно кращими стартовими можливостями.

3. Споживання продукції на душу населення зменшилось на незначні відсотки при тому, що заготівля її майже відсутня. Більшість людей самі вирощують картоплю для споживання. Це характеризує її як основну продовольчу культуру жителів області в умовах низького життєвого рівня, що не відповідає рекомендаціям відносно здорового та раціонального харчування.

4. Південні області – традиційні споживачі Чернігівської картоплі – зменшили заготівлі, оскільки транспортні витрати настільки збільшились, що їм стає не вигідним одержувати продукцію. Вони починають самі вирощувати культуру.

5. Традиційним споживачем сушеної картоплі у значних обсягах був Північний флот і взагалі північні регіони СРСР. Це стимулювало як розвиток картоплярства, так і переробну галузь. З розпадом Радянського Союзу ринки збуту втрачені.

6. В умовах енергетичної кризи господарствам стає не вигідно займатися виробництвом енерговитратних культур, зокрема таких, як картопля. Для її вирощування на 1 га необхідно до 400 кг пального, тоді як, наприклад, на зерно - 60-80 кг. Картопля також потребує багатьох інших матеріальних затрат. Затрати на 1 га картоплі в цілому більш ніж у

7 раз перевищують витрати на зернові, а рентабельність виробництва нижча від тих же зернових у 6-7 разів.

7. Відсутнє держзамовлення на картоплю. Чітко відпрацьованої системи, яка включала б у себе фінансову відповідальність за зрив угод, також немає, за відмову від заготівель практично ніхто відповідальності не несе.

8. Місцеве замовлення для торгівлі, громадського харчування, переробних галузей в умовах інфляції не отримало стабільної основи. Відсутність взаємопогодженої ціни ставить товаровиробника і заготівельника в невизначені умови, що в кінцевому рахунку негативно позначається на розвитку галузі.

9. Програмне регулювання, застосоване керівними економічними службами регіону щодо розвитку цієї пріоритетної поліської культури з урахуванням зазначених та інших об'єктивних факторів неефективне і не дає результатів.

З метою стабілізації цього напрямку сільськогосподарського виробництва з боку держави було б доцільно визначити споживачів та обсяги поставок на перспективу (не менше 4-5 років) з гарантіями взаємної відповідальності. Причому, попередню ціну треба взяти аналогічну світовій ціні на картоплю. Хоча при таких умовах виробництво важко зробити високорентабельним, оскільки рівень технічної забезпеченості у наших картоплярів набагато нижчий, ніж в розвинених країнах, які спеціалізуються на цій культурі і, як наслідок, значно нижча продуктивність праці, ми отримуємо стабільність цінового курсу, відносний паритет цін. Буде стимул знижувати собівартість продукції, нарощувати її обсяги, щоб мати більший прибуток.

Необхідно також сприяти товаровиробникам в експорті її за межі країни з тим, щоб закріпити там ринки збуту. Крім того, гарантований збут, в першу чергу у Росію і Казахстан, знову "потягне за собою"

збільшення виробництва, дасть поштовх розвитку цієї чисто поліської культури.

Потрібно все насінництво взяти під державну опіку, починаючи з матеріально-технічного забезпечення і закінчуючи фінансуванням. Треба зберегти насінницьку галузь, укріпити господарства, що нею займаються.

Доцільно мати спеціальну програму розвитку переробної промисловості під картоплю, що включала б у себе не тільки виготовлення з неї спирту чи крохмалю, але і значну кількість інших продуктів, які можна виробити, коли освоїти відповідні технології і закупити чи виготовити обладнання.

Ставлячи понад усе інтереси держави та її населення, а значить і захист вітчизняного товаровиробника, потрібно з допомогою митного податку захистити український ринок від картоплі та продуктів її переробки з інших країн, водночас стимулюючи впровадження сучасних технологій і створення спільних підприємств.

Дещо детальніше розглянемо окремі питання розвитку картоплярства та його переробної галузі. Те, що на Чернігівщині діє вже згадуване науково-виробниче об'єднання “Чернігівеліткартопля” – позитивний фактор для картоплярів регіону, який конче потребує ефективного використання. Так, ще п'ятнадцять років тому ця організація разом з елітними господарствами області реалізовувала насіння до 130 тисяч тонн на рік в центральні та північні регіони Росії і практично в усі області України. А, наприклад, у 2005 році показник упав більш ніж у 100 разів. Закон “Про насіння”, в якому віддаються переваги вітчизняному виробнику, не виконується. Сортооновлення на присадибних ділянках взагалі практично відсутнє.

Разом з тим сорти картоплі в об'єднанні за своїми смаковими якостями переважають західні зразки, оскільки вирощені на придатному для цього ґрунті за екологічно чистими технологіями.

Розглянемо питання переробки картоплі. В Україні нині переробляється (на спирт та крохмаль) 0.3 відсотка вирощеної картоплі. На споживчий ринок у вигляді чипсів, крекерів, картоплі фрі та інше потрапляє лише 0.03 відсотка. В Сполучених Штатах Америки маємо наступну ситуацію: 30 відсотків зібраного врожаю реалізується після первинної обробки (картоплю вимито, відкалібровано, розфасовано), а решта поступово переробляється на готові до вживання вироби, перелік яких складає понад сто найменувань.

В Чернігівській області великі резерви виробництва з картоплі спирту, крохмалю на базі діючих підприємств, які повинні запрацювати в повну силу в міру економічного пожвавлення у регіоні та державі.

Перелік спиртових заводів буде надано в подальшому. Крім них, на сьогодні, хоча і не на повну потужність, працюють підприємство „Вітал” (м.Чернігів), ВАТ „Нехаївський крохмальний завод” (Коропський район), товариство з обмеженою відповідальністю „Петрівський комбінат крохмально-паточний” (Щорський район) та науково-виробниче підприємство „Пелюхівський крохмальний завод” (Ічнянський район).

Потребує міждержавного врегулювання питання поставки на північ Росії сушеної та мороженої картоплі. Незадіяний у цьому плані і споживчий ринок країн Середньої Азії.

Крім того, в цій галузі промисловості доцільно передбачити реконструкцію та технічне переозброєння діючих заводів, а також практикувати будівництво підприємств середньої та малої потужності безпосередньо в зонах вирощування рослинницької культури, застосовуючи при цьому інвестиційні можливості і міжвідомчу кооперацію коштів та ресурсів. Раціональним бачиться створення потужностей для виробництва продуктів харчування з картоплі як на діючих підприємствах харчової промисловості (спиртових, плодоовочевих тощо), так і на тих, котрі заплановано спорудити та ввести в дію.

Картоплярство, як одна з визначальних пріоритетних галузей Чернігівщини, має значні можливості і перспективи, повинно бути задіяним у механізмі господарського комплексу регіону [242].

Льон – це та культура, яка при зваженому підході та усуненні чинників об’єктивного і суб’єктивного характеру в змозі вилікувати хвору економіку аграрних великотоварних підприємств області без великих затрат на її відновлення. Льон-довгунець (саме його вирощують на Чернігівщині) – типово поліська культура, що у недалекому минулому відзначалася дуже високою рентабельністю. В той час площі під нею досягали 40 тис.га і більше, а обсяги виробництва складали біля 20 % льоноволокна України. Льон був головною технічною культурою області, неабиякою опорою в цілому невеликим та слабким поліським колгоспам. За останні роки ситуація різко змінилася.

Інформація щодо основних показників льонарства надана в таблиці 3.9.

Таблиця 3.9.

Валовий збір льоноволокна за категоріями господарств та урожайність культури,

тис.т

№ п/п	Роки Показники	Роки					
		1990	1995	2000	2003	2004	2005
1.	Валовий збір						
1.1.	господарства всіх категорій	28,7	15,3	3,7	5,6	8,4	6,1
1.2.	сільськогосподарські підприємства	28,7	15,3	3,7	5,6	8,4	6,1
1.3.	у тому числі фермерські господарства	–	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1
1.4.	господарства населення	–	–	–	–	–	–
2.	Урожайність (ц), усі категорії господарств	7,5	5,6	4,4	4,8	5,4	5,2

З даних таблиці доцільно зробити висновок, що основними і фактично єдиними виробниками льону залишаються сільськогосподарські підприємства.

За урожайністю льону область опустилася до рівня 1966 року.

Крім того, наведений матеріал вказує на повний занепад галузі льонарства порівняно з початком 90-х років. Це в однаковій мірі відноситься до таких показників як посівні площі, врожайність та валовий збір льоноволокна.

Між тим, в недалекому минулому, займаючи 6-7 відсотків у структурі посівних площ, галузь забезпечувала понад 80 % чистого прибутку, який давало все виробництво. Отримані кошти сприяли розвитку інфраструктури, вирішенню соціальних питань на селі.

Для вирощування і переробки льону була створена відповідна матеріально-технічна база: побудовані сушильні комплекси, придбано достатню кількість комбайнів та іншої техніки, освоєна і відпрацьована технологія механізованого вирощування та збирання.

Зважаючи на пріоритетність і високу складність у роботі галузі, до 1990 року для стимулювання виробництва льонопродукції державою проводилася доплата з бюджету 45 % вартості проданої продукції, а також компенсація витрат на насіння, понесених господарствами при сортооновленні, та інші заохочувальні заходи. З початку дестабілізації в економіці країни і, зокрема, у сільськогосподарському виробництві та після позбавлення державної підтримки вирощування льону стало збитковим, що і призвело до наведених вище результатів.

Між тим це не тільки сільськогосподарська галузь, що само по собі дуже важливо, а ще і база для переробної промисловості. Льонопереробні агропромислові комплекси області були сформовані на основі розвитку тривало діючих виробничих зв'язків щодо вирощування льоносировини і її промислової переробки (рис.3.7).

На рисунку надані місцезнаходження та потужність льонозаводів, рекомендовані посівні площі льону та передбачуване виробництво льоноволокна на 1 га посівів.

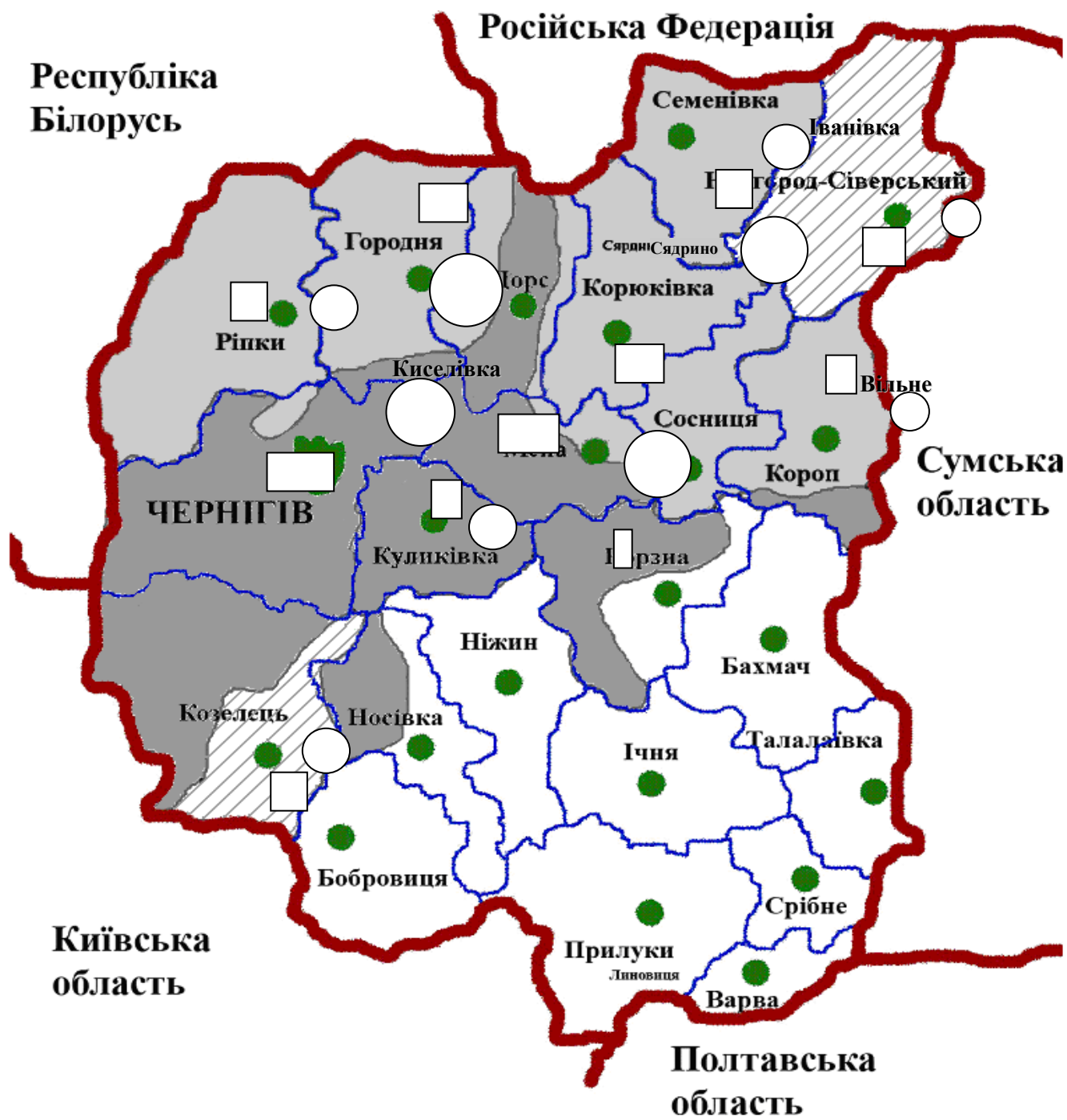
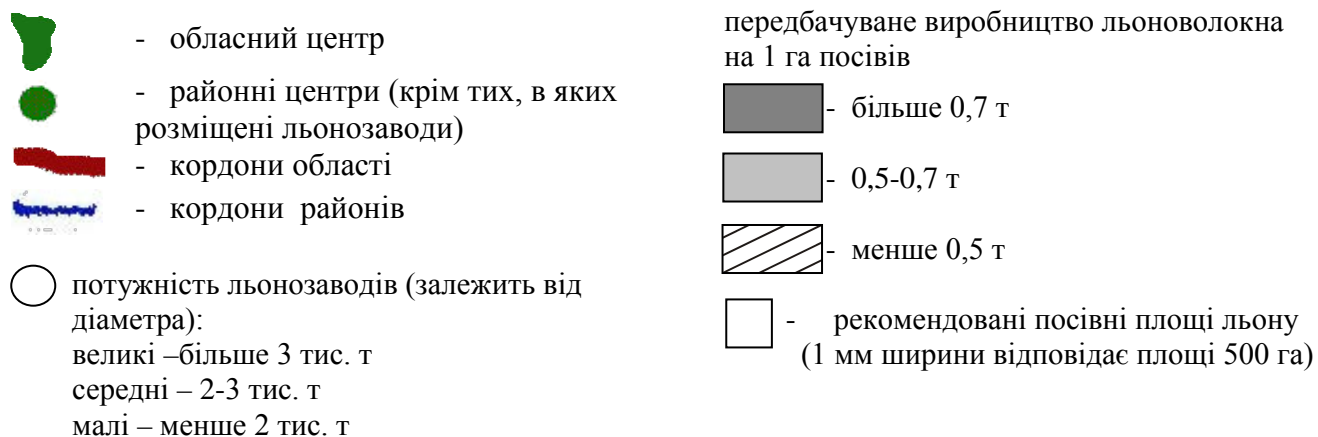

Рис.3.7. Льнопромисловий комплекс

Створенню комплексів у такому вигляді сприяли природні та сировинні умови. Були побудовані і довго та досить ефективно працювали такі льонозаводи як Киселівський Чернігівського (в даний час не працює), Батуринський Бахмацького (на сьогодні він ліквідований), Сядринський Корюківського, Іванівський Семенівського районів, а також розташовані в районних центрах Куликівський, Козелецький та Ріпкинський. Зараз всі ці підприємства, що сплачували значні податки до державного бюджету, утримували соціальну сферу, забезпечували роботою і достатньою заробітною платою працівників, а гідними умовами для життя – їх сім'ї, знаходяться в стані економічної кризи. Через відсутність сировинних ресурсів їх виробничі потужності завантажені на 20-25 %. Підприємства працюють неповні зміни та незначну частину року. В таких умовах переробка трести є збитковою. Заводи не в змозі своєчасно проводити розрахунки із господарствами за продаж сировини. До того ж вони забезпечували до 30-40 % надходжень до місцевих бюджетів, Пенсійного фонду і сплати інших платежів у поліських районах. Тепер, коли підприємства працюють неефективно, місцеві бюджети цих коштів позбавлені.

Льонарство, як і вирощування картоплі, стало не вигідним і непрестижним. До того ж основні льоносіючі райони потрапили в зону високого рівня радіаційного забруднення, що негативно вплинуло на обсяги виробництва. Крім того, культура потребує значної ручної праці, а цю проблему дуже непросто вирішувати в малолюдних поліських селах Чернігівщини. Валовий збір льону-довгунця у районах області протягом останніх 15 років показано у таблиці 3.10.

З даних таблиці можна зробити наступні висновки:

- падіння обсягів виробництва спостерігається у всіх без винятку районах області;
- раніше льоносіючі Бахмацький, Борзнянський та Носівський райони зовсім перестали вирощувати культуру;

**Валовий збір льону-довгунця (у перерахунку
на волокно) у районах,**

усі категорії господарств, тис.т

Роки Території	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Чернігівська область	28,7	15,3	3,7	5,6	8,4	6,1
райони						
Бахмацький	0,2	0,1	–	–	–	–
Бобровицький	–	–	–	–	–	–
Борзнянський	1,5	0,6	0,0	–	0,1	–
Варвинський	–	–	–	–	–	–
Городнянський	3,0	1,7	0,3	0,5	0,9	0,6
Ічнянський	–	–	–	–	–	–
Козелецький	2,7	1,1	0,0	0,2	0,2	0,1
Коропський	2,2	1,2	0,4	0,4	0,4	0,6
Корюківський	1,5	0,8	0,1	0,5	0,8	0,5
Куликівський	2,1	0,8	0,3	0,3	0,8	0,5
Менський	1,7	0,9	0,2	0,6	0,7	0,7
Ніжинський	–	–	–	–	–	–
Новгород-Сіверський	2,4	1,3	0,25	0,3	0,3	0,2
Носівський	0,9	0,5	–	–	0,0	–
Прилуцький	–	–	–	–	–	–
Ріпкинський	1,3	0,8	0,2	0,3	0,6	0,8
Семенівський	2,1	1,6	0,9	1,3	1,6	0,7
Сосницький	1,4	0,6	0,1	0,0	0,1	0,1
Срібнянський	–	–	–	–	–	–
Талалаївський	–	–	–	–	–	–
Чернігівський	4,2	2,6	0,8	0,9	1,2	0,8
Щорський	1,5	0,6	0,2	0,3	0,7	0,5

• найбільше льону вирощують в Ріпкинському, Семенівському та Чернігівському районах.

Головні особливості льонарства, які негативно відбиваються на товаровиробниках:

* відсутня можливість маневрувати з реалізацією, як це робиться з іншою сільськогосподарською продукцією;

* розтягнутий в часі процес переробки;

* місцеві льонозаводи не доводять продукцію до готових виробів, а поставляють її в інші регіони як напівфабрикат, що ставить підприємства у залежність від фінансового стану кінцевого і часто єдиного споживача;

* сівба проводиться з великим запізненням, в більшості випадків по веснооранці. Не все насіння протруюється, тому посіви вражені грибковими захворюваннями. Добрива, особливо калійні, не вносяться, а це головна причина низького вмісту льоноволокна у тресті. Як ніяка інша культура, льон дуже болісно реагує на запізнення із збиранням. Воно повинно проводитись у липні впродовж 12-15 днів, а розтягується більш ніж на три місяці.

Основні напрямки виправлення положення:

1. концентрація виробництва;
2. виконання технологічних вимог;
3. зменшення витрат на вирощування.

Спрацювати подібним чином дуже важко, оскільки протягом 15 останніх років техніка в льонарстві майже не оновлювалася. Вона фізично і морально застаріла. Відновити технічний рівень і ефективно його використовувати зможуть господарства, які будуть засівати від 100 до 200 га культури. Тоді вони отримають 400-600 тонн трести і матимуть значний прибуток. Абсолютна більшість господарств, які займаються льонарством, цих показників не досягли.

В перспективі головними напрямками розвитку даної культури є підвищення урожайності на базі всебічної механізації процесів вирощування, а також визначення найбільш сприятливих угідь для посівів льону та дотримання сівозмін.

Льонопродукція має не тільки регіональне, але й загальнодержавне значення. Тому відносно неї повинна бути відповідна довготермінова та послідовна державна політика, яка через систему матеріальних заохочень має і в подальшому створювати необхідні умови для товаровиробників. Разом з тим рівень організації виробництва в самих господарствах теж

потребує значного підвищення, як і відповідальність керівників аграрних підприємств.

Позитивним для розвитку галузі було б вирішення питань експорту продукції в далеке зарубіжжя при умові спільної зацікавленості товаровиробників з переробними підприємствами в кінцевих результатах, пропорційного розподілу валютного прибутку. Це може значно краще вирішуватись при наявності власних переробних підприємств із закінченим циклом виробництва – виготовленням тканин, а також готових виробів з них. Будівництво заводу із сучасною технологією вкрай необхідне. Також доцільне виробництво деяких видів товарів народного споживання безпосередньо на існуючих потужностях льонозаводів. Крім того, реальне створення на базі існуючих промислових підприємств регіону цехів із виробництва і ремонту обладнання, запасних частин та механізмів для вирощування і переробки льону-довгунця. В подальшому можна запропонувати подібні послуги іншим областям України. Це також буде сприяти розвитку регіону [242].

Розглядаючи пріоритет зернових культур, насамперед необхідно визначити, чому у поліській Чернігівській області, де ґрунти та клімат не зовсім підходять для вирощування зернових, де тверді пшениці не родять, а кукурудза на зерно – тільки на півдні регіону і то при сприятливій погоді та абсолютному дотриманні технологій, де урожаї набагато нижчі, ніж в лісостеповій частині, а особливо в українських степах, автор пропонує назвати галузь пріоритетною. Звичайно, льон і картопля, як оптимум, області більше підходять в умовах збалансованого між попитом і пропозицією, врівноваженого з цінових позицій, відпрацьованого в технологічному та організаційному відношенні ринку праці і виробництва. Але такого ринку у нас немає. А в ситуації неефективного працюючого сільськогосподарського комплексу та розбалансованого економічного механізму держави зернові дають можливість протриматись. Назвемо основні переваги галузі в умовах сьогодення:

1. Технологія вирощування потребує набагато менше нафтопродуктів ніж, скажімо, технічні культури, що має неабияке значення при значних цінах на паливно-мастильні матеріали.

2. Урожайність культур в меншій мірі залежить від рівня внесених органічних і мінеральних добрив, гербіцидів та пестицидів.

3. Клімат Полісся, характерний дощами в кінці травня – на початку червня, дає можливість ідеально сформувати стебло і сприяє колосінню.

4. Виведені низькорослі сорти, якими на сьогодні засівають поля на Поліссі, не бояться вологого літа, не вилягають.

5. Культури не потребують ручної праці, що особливо важливо для малолюдних сільських поселень.

6. Зерно стабільно і довго зберігається, легко транспортується тощо, не вимагаючи ніяких умов, крім сухого приміщення (наприклад, плюсова температура для картоплі, чи навпаки, мінусова для тваринницьких продуктів). В такому вигляді воно може перечекати низький попит, інфляцію, адміністративні обмеження та інше.

7. Зернові культури – сировина для багатьох видів продукції, які випускає харчова промисловість, головна частка першооснови існування – хліба, а також кормових раціонів для тваринництва.

8. Російська Федерація і Білорусь, які межують з областю, завжди мають потребу в імпорті зерна, як фуражної сировини.

9. Жито є районованою цінною культурою Полісся.

Тому зерновий клин все більше поширюється на північ. В основному завдяки погодним умовам за кілька останніх років в області отримані непогані урожаї. Під погодними умовами маються на увазі майже щоденні дощі у травні-червні. Зернові, що набрали силу, не можуть заглушити ні суріпа, ні волошка.

Назвемо деякі з найбільш поширених видів. Головною зерновою культурою області є озима пшениця. Вона має найвищу територіальну

концентрацію посівів, яка доходить до 30 %. Вирощують її практично повсюди, але в ефективності виробництва є деякі відмінності. Південні і центральні райони мають вищі показники концентрації посівів та урожайності, ніж на півночі області.

Озиме жито найбільш часто сіють у поліських та перехідних районах, де воно займає площі до 30 % зернових. Найбільш раціонально цю культуру розміщувати на кислих дерново-підзолистих ґрунтах.

Кукурудза на зелену масу є головною культурою кормовиробництва. Водночас кукурудза на зерно – цінний продукт для тваринницької галузі. Її посіви займають значну площу в південних і центральних районах області. Це культура лісостепових територій. Найбільших успіхів по її вирощуванню в останній час досягають у Бобровицькому районі.

Інші культури, які мають досить високий потенціал – ярий ячмінь, овес, гречка тощо.

Із-за наведених переваг зернових культур вони займають значні площі (рис.3.8). На даному рисунку в розрізі районів області передбачається і пропонується:

- урожайність зернових культур;
- рекомендовані обсяги посівних площ культур;
- пропозиції щодо структури посівних площ (продовольчі, круп'яні, фуражні);
- рекомендована питома вага посівів зернових культур в загальній посівній площі районів.

Але тут необхідно зробити одне застереження: на думку науковців, частка зернових в усіх посівах не повинна перевищувати 47 %, оскільки щільніша їх концентрація не дає змоги розмістити посіви на кращих попередниках. Якщо ми хочемо мати стабільні урожаї, сівозмін треба дотримуватися. Про попередники, як було сказано, теж не можна забувати. І взагалі, ми маємо шанс отримати звинувачення у

Рис. 3.8. Зернові культури в області

○ - Рекомендовані посівні площі зернових культур по районах (в тис. га)
 великі - більше 40
 середні - 25-40
 малі - менше 25

Рекомендована структура посівних площ зернових культур (у відсотках)

- 1 - продовольчі
- 2 - круп'яні
- 3 - фуражні

- кордони області
 - кордони районів

Рекомендована питома вага посівів зернових культур в загальній посівній площі району (у відсотках)

- більше 52 - 48-50
 - 50-52 - менше 48

Урожайність (в ц з 1 га)

- висока - середня - мала

некомпетентності, написавши про абсолютну невибагливість зернових культур. Це вірно як принцип у порівнянні, скажімо, жита з картоплею, але звичайно ж, все має свою межу, в тому числі і терпеливість рослин щодо порушення вимог агротехніки. Розглянемо стан справ у зерновому господарстві області, виходячи з даних таблиці 3.11.

Таблиця 3.11.

Основні показники зернового господарства області

Роки	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Культури						
Валовий збір (всі категорії господарств), тис.т						
Зернові культури	1737,2	1248,6	832,3	1057,3	1969,1	1594,7
Озимі зернові	1036,5	640,2	361,8	234,6	678,2	581,0
пшениця	804,3	429,9	200,7	93,8	372,4	345,3
жито	232,2	210,3	161,1	140,8	305,8	235,4
ячмінь	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3
Ярі зернові	700,7	608,4	470,5	822,7	1189,9	1013,7
пшениця	0,6	17,6	34,8	48,7	61,2	58,6
ячмінь	326,7	291,2	120,2	181,4	219,4	209,4
овес	155,1	153,4	133,1	137,8	149,6	146,4
кукурудза на зерно	73,7	48,8	109,2	394,6	695,3	532,7
просо	7,7	10,0	16,5	6,8	5,5	3,6
гречка	36,3	19,7	30,6	12,1	13,6	15,8
зернобобові	100,6	58,6	24,1	37,8	44,4	46,7
інші ярі зернові	–	9,1	2,0	3,5	0,9	0,5
Урожайність з 1га/ц						
Зернові культури	26,3	18,4	16,0	22,3	30,2	25,8
Озимі зернові	29,2	20,1	14,7	16,3	27,7	21,6
пшениця	31,9	22,3	15,5	14,6	32,2	26,5
жито	22,7	16,8	13,8	17,7	23,6	16,9
ячмінь	33,0	6,4	22,3	24,0	14,0	20,8
Ярі зернові	24,5	16,9	17,1	24,9	31,9	29,1
пшениця	27,5	20,3	13,6	15,9	19,9	19,4
ячмінь	26,5	17,2	16,5	20,1	26,5	23,3
овес	23,8	18,0	18,9	18,0	19,4	18,6
кукурудза на зерно	32,0	33,9	39,4	46,1	51,1	52,8
просо	10,3	13,5	8,7	10,2	9,0	10,9
гречка	11,1	6,5	7,1	8,3	7,8	7,6
зернобобові	18,4	14,4	16,6	16,1	20,4	19,0

З даних таблиці доцільно зробити наступні висновки:

- на обсяги виробництва та урожайність в значній мірі впливають погодні умови. Тому спостерігається деяка непослідовність і непередбачуваність у результатах;

- незважаючи на попереднє твердження, у цілому прослідковується погіршення результатів в 1990-2000 рр. і зміна ситуації на краще, починаючи з 2003 року;

- по окремих культурах ми маємо чіткі тенденції: погіршення результатів по озимій пшениці, ячменю, просу, гречці та зернових;

- збільшення обсягів ярих зернових у цілому, особливо пшениці і кукурудзи на зерно.

Урожайність культур, її зміни в окремі роки, в основному має схожість із ситуацією щодо загальних обсягів по зерновому господарству.

Розглянемо показники валового збору зерна за категоріями господарств (табл.3.12).

Таблиця 3.12.

Валовий збір зерна за категоріями господарств,

Роки		тис.т				
Господарства	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Сільськогосподарські підприємства	1691,2	1144,8	725,3	884,7	1631,8	1371,8
у тому числі фермерські господарства	–	17,4	13,5	34,1	75,7	84,6
Господарства населення	46,0	103,8	107,0	172,6	236,3	222,9

З даних таблиці можна зробити наступні висновки:

- сільськогосподарські підприємства залишаються головними виробниками зернових культур;

- спостерігається значне зростання обсягів виробництва у фермерських господарствах (в 4,9 раза) та в господарствах населення (в 4,8 раза). Водночас частка зернових в цих секторах аграрного виробництва залишається другорядною.

В області зруйнована система насінництва. Елітгоспи знаходяться в тяжкому фінансовому становищі. Державне замовлення ліквідовано. Без розв'язання цієї проблеми ефективне вирощування зернових неможливе. За останні сім років внесення органічних добрив скоротилось більш ніж утричі, мінеральних – у 12 раз. Значну роботу слід провести і станціям захисту рослин. Ними послаблена увага до протруювання насіння, боротьби із шкідниками і хворобами. Є господарства, де взагалі сіють непротруєним насінням і озимі знищують гризуни.

Доцільно зупинитись на кількох проблемах цього напрямку землеробства. Розпочнемо з вирощування жита. Про переваги культури та увагу хліборобів щодо її виробництва вже було сказано. Але не всі можливості задіяні.

Озиме жито – одна з важливих і найбільш економічно вигідних продовольчих культур. Воно має велике агротехнічне значення і є цінним попередником для просапних, бо добре знищує бур'яни, а також чудовою покривною культурою для багаторічних трав. Перевагами жита бачаться його пристосованість до умов вирощування та невибагливість до поживних речовин ґрунту.

Зерно жита користується великим попитом на міжнародному ринку. В той же час потреби населення України в житньому хлібі, згідно з медичними нормами, задовольняються тільки на 6,82 %. Водночас сучасні сорти озимого жита мають високий і стабільний рівень урожайності, стійкі до висихання і хвороб, зимостійкі, потребують мінімальних затрат праці та нафтопродуктів.

Чернігівщина має базу для нарощування потенціалу даного напрямку – на її території знаходиться Носівська селекційна станція, яка займається житом. Сорти Носівської станції мають стабільну врожайність, високу зимостійкість і якість зерна, стійкість до вилягання та хвороб.

Випробування селекційних сортів Носівської станції довело переваги вітчизняних сортів – синтетиків над кращими гібридами першого покоління іноземного походження. При експортно-імпортних операціях багато уваги приділяється якості жита. За цим показником носівські сорти теж переважають іноземні.

Враховуючи особливості культури та переваги вітчизняних сортів, на Чернігівщині є всі можливості значно розширити обсяги озимого жита не тільки для себе, але і для продажу, в першу чергу на території України. Цим регіон покращить свої фінансові можливості, а також допоможе державі позбутися імпорту зерна жита з Білорусі, Польщі та Російської Федерації.

Назвемо кілька питань функціонування харчової та переробної галузей даного напрямку.

Для ефективного функціонування харчової галузі було б доцільно при збереженні діючих потужностей підприємств розширити асортимент, передбачивши при цьому випуск продукції дитячого та дієтичного харчування.

Ще один напрямок галузі – комбікормові заводи, в основному міжгосподарські. Вони, на жаль, простоюють через нераціональні, дуже енерговитратні технології, відсутність коштів у споживачів, чим у свою чергу послаблюється галузь тваринництва.

Для виробництва спирту також використовуються зернові культури. Сировиною може бути, крім них, цукор-сирець, дефектний цукор, патока та інше. Зокрема, на Чернігівщині в свій час активно використовувались патока та картопля, під які придатні обладнання і технологія виробництва кількох заводів. Та все-таки домінуючою основою для галузі завжди залишалось зерно, а серед зернових переважають пшениця, жито, ячмінь і кукурудза.

Потужності спиртової промисловості в цілому відповідали сировинній базі, а обсяги спирту задовольняли потреби підприємств, які

його використовують. Передбачалось подальше вдосконалення технології виробництва, модернізація обладнання, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості, а також посилення комбінування і кооперації з іншими галузями народного господарства. Доцільним вважалось впорядкування сировинних зон, тобто закріплення за кожним заводом постійних господарств-виробників сировини, які матимуть високу концентрацію зернових під спиртову промисловість, підписання обома сторонами довготермінових угод щодо подальшого співробітництва тощо. На базі спиртових заводів перспективним було створення відгодівельних комплексів, а також організація виробництва лимонної кислоти, вітамінів, комбікормів, пекарських і кормових дріжджів, харчових виробів із зернових культур, переробка сивушних масел та інше.

В Чернігівській області працюють сім спиртових заводів – Ічнянський, Шабалинівський (Борзнянський район), Ковалівський (Городнянський), Крисківський (Коропський), Новоборовицький (Щорський), Холминський (Корюківський) та Чемерський (Козелецький) (рис.3.9). На рисунку показано сировинні зони спиртових заводів, розміщення спиртових підприємств та продукцію, яку вони виробляють.

Крім того, у Чернігові є лікєро-горілочаний завод. Галузь працювала ефективно. Для подальшого вдосконалення потрібні були певні заходи. Наприклад, концентрація зернових господарств навколо заводів тощо.

Прийшли роки так званої перебудови, а з нею і псевдоалкогольна кампанія. В той складний період у керівництва області знайшлись здоровий глузд та мужність, щоб відстояти галузь. Заводи в цілому, їх трудові колективи і технологічне обладнання були збережені.

Коли з'явилися суверенні держави, які почали створювати свої економічні моделі, першочергова увага була приділена високодоходним галузям – тютюновій, спиртовій та горілочаній тощо. Спирт став потрібний в кожній країні, кожному регіоні. Свої заводи там були знищені. Тому протягом 1992-1995 років спиртова галузь області переважно працювала на

Рис. 3.9. Спиртовий комплекс

	- обласний центр		- кордони області
	- районні центри, де відсутні спиртіві підприємства		- кордони районів
	- сировинні зони спиртівих заводів		- виробництво продукції (спирт етиловий, вуглекислота, ефірно-альдегідна фракція), відходи виробництва (мезга)
	- спиртіві підприємства		

давальницькому зерні в основному із Казахстану та Російської Федерації. Вигідність такої співпраці не викликає сумнівів: на заводі залишались половина отриманого спирту (як плата за переробку зерна), а також відходи виробництва на корм великій рогатій худобі.

Крім того, була пом'якшена ступінь державної монополії на виробництво спирту – колгоспам дозволялось отримувати продукцію як результат переробки давальницького зерна. Там, де колективні господарства відзначались низькою дисципліною і недбалістю керівництва, нововведення користі не принесло. Більш того, воно посилювало алкоголізм та деградацію сільського населення. Але для галузі це стало ще одним сприятливим фактором.

Заводи ефективно розвивались. Посилилась їх технічна озброєність. Багато уваги стало приділятися зовнішньому вигляду підприємств, культурі виробництва. Висока технологічна дисципліна, відсутність порушень в частині організації праці доповнювали картину. Села, чії люди працювали на заводах, почали розширювати і покращувати соціальну сферу – будівництво і реконструкцію шкіл та дитячих садків, газифікацію, обладнання водогоном тощо. Особливо сучасним за цими показниками був Новоборовицький спиртовий завод. Крім вже вказаних факторів, на ньому була розширена сфера підсобного господарства – з'явилися тепличні комплекси та інше.

Одним з важливих елементів подальшого розвитку галузі було стійке і послідовне неприйняття керівництвом об'єднання спиртової та лікеро-горілчаної промисловості різних псевдоринкових нововведень, “параду суверенітетів” цехів, заводів та фабрик, який охопив абсолютну більшість господарського комплексу області. Об'єднання в той час не поділилось, його ланки у важких умовах не кинули напризволяще.

Нарощував потужності, асортимент і якість виробів лікеро-горілчаний завод, чю продукцію знали далеко за межами України.

Прибутки галузі були значними, державний та місцевий бюджети мали стабільне і солідне поповнення. Здавалося б, спиртовій та лікеро-горілчаній промисловості забезпечено довге і безбідне життя, роль заможного осередку у розваленому економічному механізмі держави.

Одним із факторів, який стимулював подальший розвиток галузі у 1994-1995 роках, було те, що в умовах бартеризації народного господарства України, наприклад, обмін спирту на нафтопродукти у два рази вигідніший, ніж аналогічний обмін зерна, яке використано на його виготовлення. Та ще і барда залишається для потреб виробництва.

Тому автор вважає, що в той період на рівні регіону було доцільне будівництво мінізаводів з виробництва спирту на базі зернових культур на півдні області, а також на базі картоплі – на півночі. Для випуску обладнання потрібно було задіяти потужності промислових підприємств регіону. Водночас необхідно акцентувати, що даний напрямок роботи був сприятливий тільки при стабільній економічній політиці держави, включаючи її податкову та зовнішньоекономічну складову, а також організаційні важелі і законодавче забезпечення.

Між тим у другій половині 90-х років галузь із стану прискореного розвитку перейшла в положення депресії та занепаду. Назвемо і коротко охарактеризуємо головні чинники ситуації:

1. Періодичні немотивовані і непередбачені спроби вищих владних структур залучити якомога більше коштів до державного бюджету від підприємств спиртової та лікеро-горілчаної промисловості за рахунок значного підвищення ставок акцизного збору.

2. Неврегульованість зовнішньоекономічних зв'язків відносно експорту спирту та лікеро-горілчаних виробів до інших держав, особливо до Російської Федерації, яка раніше була головним споживачем, а на сьогодні з допомогою високого митного збору майже закрила свій споживчий ринок для наших підприємств.

3. Значна сфера “тіньового” спирту та продажу лікєро-горілочаних виробів в державі і регіоні.

4. Недостатнє обмеження ввозу низькопробних спиртових напоїв із-за кордону. Держава кинула напризволяще вітчизняного товаровиробника. Маючи величезні проблеми з поставками критичного імпорту (нафтопродукти, газ та інше), держава дозволяє завозити не тільки високоякісні виноградні вина, які у нас не виробляються (це ще в якійсь мірі було б зрозуміло), але і напої, основною складовою яких є етиловий, причому в ряді випадків низькоякісний, спирт. При цьому спирт, вироблений в Україні, зокрема в Чернігівській області, не знаходить споживача.

5. Низька купівельна спроможність населення, відсутність коштів для споживання навіть найбільш необхідних продуктів харчування. Населення в своїй основній масі не в змозі купувати продукцію лікєро-горілочної промисловості високої якості.

6. Реконструкція діючих і створення нових заводів Російською Федерацією, Казахстаном та іншими країнами ближнього зарубіжжя, подолання наслідків антиалкогольної компанії, після чого вони мають можливість виробляти спирт у себе.

7. Занепад галузей машинобудування, таких як авіа-, приладо-, суднобудування, електронна промисловість та інші, що у масових кількостях використовували спирт як складову частину технологічних процесів виробництва і експлуатації.

Тому виробничі потужності області досягають 3 млн. декалітрів, а випускається десь 15 % від можливого.

Для повного відродження і ефективного функціонування спиртової промисловості відносно всіх складових необхідне подолання на державному та регіональному рівнях проблем, що були названі і охарактеризовані [242].

Продуктивне тваринництво є однією з головних галузей сільського господарства Чернігівщини. Основні напрямки – скотарство (вирощування великої рогатої худоби), свинарство, вівчарство та птахівництво. У структурі галузі переважає велика рогата худоба (близько 80 % всіх обсягів). Решта припадає на свинарство (17 %), вівчарство (менше 1 %) та птахівництво (менше 1 %).

В результаті значної роботи, проведеної в області за останні десятиріччя, суспільний сектор тваринництва характеризувався високим рівнем індустріалізації, який зростав за рахунок подальшої механізації та електрифікації виробничих складових, заміни окремих технологічних процесів, в яких використовувалась ручна праця, індустріальними, створення тваринницьких комплексів та спеціалізованих господарств. Велику увагу було приділено кормовій базі, як основі успішного розвитку багатогалузевого тваринництва.

Головним джерелом надходження кормів в умовах інтенсивного сільського господарства Чернігівщини є польове кормовиробництво. В структурі посівів основними культурами визначені кукурудза на силос і зелений корм, коренеплоди, багаторічні та однорічні трави тощо. Особливу вагу мають концентровані польові корми – зерно пшениці, жита, ячменю, зернобобових культур, а також кукурудзи як корму, що дає найвагоміші результати. Іншим важливим напрямком отримання кормів, який в останній час дещо несправедливо знецінений, вважаються природні кормові угіддя (сіножаті, пасовища). За своїми кліматичними умовами та значними площами сільськогосподарських територій регіон має реальні можливості для нарощування кормової бази (основних її складових), подальшого розвитку тваринництва, особливо тих видів, які не потребують ручної праці у значних обсягах – м'ясного скотарства, вівчарства тощо.

Додаткові корми, що мають порівняно незначну кількість у вазі та інших характеристиках, але абсолютно необхідні для ведення ефективного

виробництва, представлені кормами тваринного походження (незбиране молоко, відходи молочної промисловості, м'ясокісткове і рибне борошно), мінеральними домішками (сіль, крейда тощо), макро- і мікроелементами, хімічними препаратами (біостимулятори), ліками (вакцина, антибіотики) та відходами промислової переробки продукції рослинництва (жом, меляса, барда та інше).

В перспективі планувалось укріпити кормову базу тваринництва через розширене виробництво концентрованих кормів. Цьому в значній мірі мало сприяти зростання площ посівів під ячмінь, а також нарощування потужностей комбікормових виробництв. Передбачалось збільшення кількості зерна, яке повинно виділятися на фуражні цілі. Здійснення програми щодо інтенсифікації кормовиробництва мало забезпечити кормами потреби тваринництва і, як наслідок, гарантувало зростання виробництва м'яса всіх видів, молока, яєць та іншої продукції.

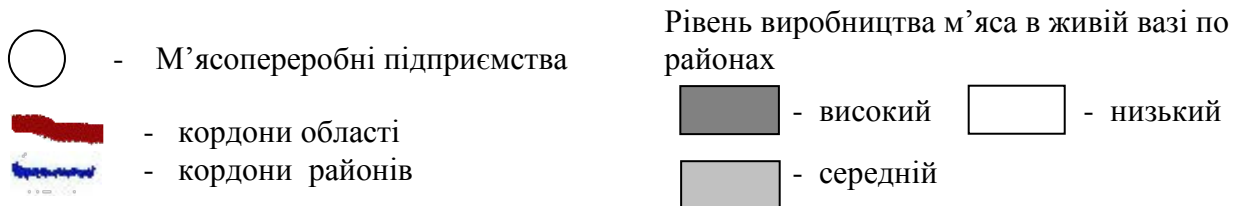
Коротко охарактеризуємо головні напрямки тваринництва і м'ясопереробного комплексу області в цілому (рис.3.10). На рисунку надана інформація щодо м'ясопереробних підприємств області (13 підприємств) та рівня виробництва м'яса в живій вазі у розрізі районів. При цьому найвищим рівнем вирощування м'яса відрізняються Чернігівський, Куликівський, Менський і Коропський райони в центральній частині області, а також південні Прилуцький, Варвинський, і Талалаївський райони. Ряд районів, де розміщені м'ясопереробні підприємства, характеризуються низьким рівнем вирощування м'яса у живій вазі: Новгород-Сіверський (розміщені два підприємства), Бахмацький та Ніжинський райони.

Аналізуючи дані рисунка, необхідно враховувати, що у містах Чернігів і Прилуки розміщено по два м'ясопереробних підприємства.

Скотарство є провідною галуззю тваринництва в усіх районах області. Воно вважається і головним споживачем вироблених кормів – отримує більш ніж 70 % їх загальної кількості. В основному у області розводять

Рис. 3.10. М'ясопереробний комплекс області та пропозиції щодо його розвитку

велику рогату худобу симентальської, лебединської, бурої, латвійської, чорно-рябої, червоно-рябої та інших порід. В останні роки має місце завезення ембріонів високопродуктивних голштинської, абердино-ангуської порід тощо, яке не набуло широкого розповсюдження із-за факторів організаційного та фінансового характеру.

Головними товарними продуктами скотарства є яловичина, телятина, молоко і шкури. М'ясо та молоко формують виробничі напрямки скотарства, які обумовлені, поряд з породними особливостями худоби, структурою згодованих кормів. Виробництво м'яса ВРХ в цілому більш рентабельне і ефективне, ніж молока. Молоко практично завжди знаходилось на межі збитковості. М'ясна спеціалізація особливо вигідна в господарствах, які розміщені на території сировинних зон цукрових, спиртових і плодоовочевих заводів чи безпосередньо біля останніх і мають змогу більше згодувати жому, барди, мезги та інших відходів промислової переробки рослинницької сировини. Тому було прийнято і практично реалізовувалось рішення з метою нарощування поголів'я м'ясної худоби створити спеціалізовані господарства з відгодівлі молодняка. Як приклад тваринництва такого напрямку, можна назвати Чемерський, Парафіївський, Тупичівський відгодівельні комплекси та інші. Молочний сектор скотарства необхідно розвивати біля великих міст області і підприємств харчової промисловості відповідного профілю.

Свинарство, завдяки високій скоростиглості, являє собою важливе джерело виробництва високоякісного м'яса, а також жиру (сала) та шкур. В раціоні свиней переважають концентровані корми (більше 50 %), решта припадає на соковиті, зелені, грубі і тваринного походження. Така годівля обумовлює переважно напівсальну та сальну спеціалізацію галузі і потребує деяких змін. В області розводять свиней переважно великої білої породи, яка характеризується універсальністю використання, а також миргородську та інші. Свинарство і надалі повинно залишатись спеціалізованою галуззю тваринництва області. На перспективу обсяги

свинини передбачалось довести до 30 % у структурі виробництва м'яса регіону.

Вівчарство є допоміжною сферою тваринництва. В структурі умовного поголів'я воно займає менше 1 відсотка. Галузь має вовняно-м'ясний напрямок, де вовна в обсягах реалізації займає понад 95 %. Вівчарство в цілому рентабельне, невибагливе щодо кормів та умов утримання, має незначні працезатрати. Крім того, вовна потрібна провідним підприємствам області – акціонерному товариству "Чексіл" та фабриці первинної обробки вовни. Тому галузь має всі перспективи розвитку.

Птахівництво регіону відіграє велику роль у балансі харчових продуктів населення. Воно належить до ефективних напрямків тваринництва. На перспективу частку продукції птахівництва в загальній структурі тваринництва передбачається збільшити у 3 рази.

У попередньому матеріалі показані кормова база та напрямки розвитку тваринництва, його перспективи відповідно до програм довгострокової дії. Розглянемо основні показники тваринницької галузі регіону за останні 15 років (табл.3.13) [276].

З даних таблиці напрошуються наступні невтішні висновки:

1. Тваринницька галузь за останні роки за всіма своїми складовими різко знизилася обсяги виробництва.

2. Основний спад прийшовся на колективні сільськогосподарські підприємства.

3. Індивідуальні селянські господарства (включаючи фермерські), отримавши землю та моральну підтримку держави, не зуміли наростити обсяги продукції, щоб перекрити спад у громадському секторі.

4. Відбувається стабільне і неухильне падіння поголів'я великої рогатої худоби і, що особливо погано, корів, а також молодняка для репродукції.

Таблиця 3.13.

Поголів'я худоби за категоріями господарств

на початок року, тис. голів

Роки	1991	1996	2001	2004	2005	2006
Показники						
Господарства всіх категорій						
Велика рогата худоба	1434,2	1037,5	504,4	384,1	356,2	345,1
у тому числі корови	455,5	405,4	258,1	216,7	206,9	196,6
Свині	760,8	523,8	275,1	245,7	224,5	249,0
Вівці та кози	199,0	91,0	52,2	49,2	47,4	42,7
у тому числі вівці	172,5	46,3	8,6	7,3	7,5	7,5
Птиця	7436,0	5802,9	5982,5	5831,8	5808,9	5394,0
Сільськогосподарські підприємства						
Велика рогата худоба	1290,5	883,5	347,0	234,2	212,5	204,2
у тому числі корови	331,5	264,7	117,9	81,0	75,8	71,7
Свині	534,0	261,5	76,1	65,1	64,1	86,5
Вівці та кози	169,8	41,4	5,3	4,0	4,1	4,0
у тому числі вівці	169,7	41,3	5,3	4,0	4,1	4,0
Птиця	1658,3	627,9	323,6	272,1	360,4	425,0
у тому числі фермерські господарства						
Велика рогата худоба	–	1,0	1,3	1,2	1,7	3,4
у тому числі корови	–	0,4	0,4	0,5	0,8	1,3
Свині	–	0,7	0,4	1,2	1,3	9,0
Вівці та кози	–	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1
у тому числі вівці	–	0,1	0,0	0,2	0,2	0,1
Птиця	–	4,7	0,0	0,7	0,4	0,4
Господарства населення						
Велика рогата худоба	143,7	154,0	157,4	149,9	143,7	140,9
у тому числі корови	124,0	140,7	140,2	135,7	131,1	124,9
Свині	226,8	262,3	199,0	180,6	160,4	162,5
Вівці та кози	29,2	49,6	46,9	45,2	43,3	38,7
у тому числі вівці	2,8	5,0	3,3	3,3	3,4	3,5
Птиця	5777,7	5175,0	5658,9	5559,7	5448,5	4969,0

5. Ми є свідками значного послаблення дуже необхідної для регіону галузі свинарства. Майже повністю зникло вівчарство.

6. Область не в змозі забезпечити фізіологічні потреби населення в продуктах першої необхідності тваринного походження. Їх виробництво на душу населення за кілька останніх років зменшилось у 2-4 рази. Це неприйнятна ситуація, враховуючи сільськогосподарський характер

регіону, сприятливі для галузі природні умови та незначну щільність і загальну кількість населення Чернігівщини.

Молочна та маслосироробна промисловість складається з підприємств, які розміщені на території області залежно від наявності сировини і масового споживання (рис.3.11). На даному рисунку показані підприємства молочної та маслопереробної промисловості, їх потужність, орієнтовні обсяги виробництва молока по районах на 100 га сільськогосподарських угідь та види молочної продукції, які виробляють конкретні підприємства.

Заводи (22 підприємства) розташовані більш-менш рівномірно майже в усіх районах. Разом з тим, рівень концентрації галузі далеко не однорідний. Біля 70 % виробничих потужностей підприємств розміщено у центральних і південних районах. Найбільші заводи теж знаходяться у південній і центральній частинах регіону.

Переважно в регіоні діють маслосирзаводи, на які припадає біля 60 % всіх виробничих потужностей з переробки молока. Крім того, масло виробляють майже всі молокозаводи регіону. Отже маслоробна промисловість є провідною і до останнього часу рентабельною. Виробництво сухого знежиреного молока також рентабельне, продукція користується попитом. Після переробки молока на підприємствах залишається велика кількість відходів, які переробляються на місці з метою отримання харчових продуктів (сиру, кисломолочної продукції, казеїну тощо), або відправляються виробникам, де використовуються для відгодівлі молодняка.

Ситуація в молочній та маслоробній промисловості вкрай тяжка. В осінньо-зимовий період підприємства забезпечені сировиною тільки на 10-15 %. Навіть літом сировини для роботи на повну потужність не вистачає. Крім того, багато видів продукції, особливо масло та молочні консерви, значний період не отримують платоспроможного попиту населення і торговельних організацій.

Рис. 3.11. Молочно - промисловий комплекс області та пропозиції щодо його розвитку

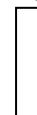
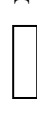

○ - Підприємства молочної та масло-сироробної промисловості

1 – міськмолзаводи	4 – маслоробні
2 – молочні	5 – сироробні
3 – з виробництва сухого молока	

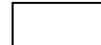
 - кордони районів

 - кордони області

Потужність підприємств:

- висока	- середня	- мала

Обсяги виробництва молока по районах на 100 га сільськогосподарських угідь

- високі	- нижче середнього
- середні	- малі

Виробництво продукції підприємствами молочної промисловості

1 - цільномолочна	4 - сухе обезжирене молоко
2 - масло	5 - замітник цільного молока
3 - сир	6 - інша молочна продукція

Для виправлення становища та покращення ситуації в галузі необхідні:

1. Місцева сировинна база в достатніх обсягах.
2. Купівельна спроможність населення області, яка відповідає б обсягам продуктів, необхідним для раціонального харчування.
3. Впровадження нових технологій з достатньою якістю та глибиною переробки сировини, що забезпечить як достатню рентабельність, так і просування конкурентоздатної продукції хоча б на внутрішньодержавний ринок та ринки співдружності незалежних держав.
4. Підписання міжурядових рішень з країнами СНД, в першу чергу Росією, Білоруссю та Казахстаном, щодо режиму найбільшого сприяння торгівлі продукцією тваринництва.

Для цього потрібні час та цілеспрямована праця в центрі і на місцях. А в найближчій перспективі доцільно створити на діючих молоко- та маслозаводах цехи з виробництва продуктів дитячого харчування на молочній основі. Крім того, в кожному районі необхідно мати потужності для виробництва продукції з незбираного молока. Враховуючи дефіцит сировинної бази, ми мусимо максимально направити на випуск продуктів харчування вторинні молочні ресурси (нежирне молоко, сироватку). Це також дозволить, поряд із іншими видами молочних продуктів, виробляти доступні для широких верств населення дешеві, із зниженим вмістом жиру та нежирні вироби.

Значну питому вагу в сільськогосподарському комплексі області займають посіви цукрових буряків. Велике народногосподарське значення цукру загальновідоме. Крім безпосереднього вживання, він широко використовується у виробництві кондитерських, хлібопекарських, плодоовочевих виробів, вітамінів, вин, харчових концентратів та інше. Найбільшим споживачем цукру є кондитерська промисловість.

Чернігівська область за обсягами вирощування цукрових буряків та виробництва цукру (близько 3% загальнореспубліканських обсягів)

завжди набагато поступалася перед такими бурякосіючими регіонами як Вінницька, Полтавська, Черкаська області, які розміщені в лісостепу і мають кращі для вирощування буряків ґрунтово-кліматичні умови. Основними територіями виробництва цукрових буряків є південні лісостепові райони (рис.3.12). На рисунку надані розміщення та потужність підприємств з переробки цукрового буряка і сировинні зони цукрових заводів [8].

Ситуація в галузі в районному розрізі характеризується наступними показниками (табл.3.14). З даних таблиці можна зробити такі висновки:

- найбільше цукрових буряків вирощують в Носівському районі. Значні обсяги виробляють у Бобровицькому, Бахмацькому, Ічнянському та Прилуцькому районах. На ці п'ять районів припадає визначальна частка виробництва буряків;

- за п'ятнадцять останніх років обсяги виробництва збільшилися в одному тільки Носівському районі, що в першу чергу пояснюється стабільною роботою цукрового заводу та своєчасними розрахунками за здану продукцію;

- в п'яти регіонах області буряки не вирощують взагалі.

В області розміщені п'ять працюючих цукрових заводів: Носівський цукрокомбінат, який крім цукрового заводу включає в себе сировинну зону у складі сільськогосподарських виробників Носівського, Бобровицького та Ніжинського районів; Линовицький комбінат Прилуцького району з цукрозаводом і бурякосіючими аграрними виробниками Ічнянського, Прилуцького, Варвинського та Срібнянського районів; Бобровицький цукрокомбінат з цукровим заводом та господарствами Бобровицького району; Парафіївський цукрокомбінат Ічнянського району – цукровий завод і сировинна база у складі Бахмацького, Ічнянського і Талалаївського районів; Новобиківський цукрокомбінат Бобровицького району – цукровий завод і його сировинна база із бурякосіючих підприємств Бобровицького, Носівського та Прилуцького районів.

Рис. 3.12. Бурякоцукровий комплекс

- - обласний центр
- потужність підприємств з переробки цукрового буряка (залежить від діаметра): великі – більше 2 тис. т, середні – 1,5-2,0 тис. т, малі – менше 1,5 тис. т
- - кордони області
- - кордони районів
- - районні центри, де відсутні цукрові підприємства
- - сировинні зони, цукрових заводів

Таблиця 3.14.

Валовий збір цукрових буряків у районах,

усі категорії господарств, тис.т

Роки Території	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Чернігівська область	1045,5	746,8	341,4	476,4	576,4	695,1
райони						
Бахмацький	150,6	125,5	57,1	78,0	93,9	125,3
Бобровицький	132,0	119,7	90,0	87,6	106,0	128,5
Борзнянський	88,7	39,0	15,8	22,4	16,4	21,1
Варвинський	62,7	29,6	10,8	10,5	22,6	18,9
Городнянський	–	–	–	–	–	–
Ічнянський	126,9	78,2	44,7	62,4	71,5	75,9
Козелецький	–	14,3	1,8	2,5	1,8	1,7
Коропський	–	–	–	–	–	0,0
Корюківський	–	–	–	–	0,6	–
Куликівський	–	3,6	0,0	–	–	0,3
Менський	–	12,7	1,3	0,6	0,7	0,5
Ніжинський	91,4	65,5	23,6	43,6	38,0	40,7
Новгород-Сіверський	–	3,0	0,2	–	–	–
Носівський	113,1	90,2	42,0	74,2	122,9	171,8
Прилуцький	167,4	69,6	28,6	59,5	67,8	76,1
Ріпкинський	–	0,2	–	–	–	–
Семенівський	–	–	–	–	–	–
Сосницький	–	0,2	–	–	0,0	0,0
Срібнянський	5,0	25,9	11,2	18,8	16,1	16,9
Талалаївський	57,6	34,0	13,7	15,6	18,0	17,3
Чернігівський	–	8,9	0,6	0,7	0,1	0,1
Щорський	–	0,2	–	–	–	–

Цукрокомбінати поєднують у собі власне переробні підприємства, а також допоміжні (відгодівельне, насінницьке, комбікормове та інші) і обслуговуючі (виробництво та ремонт деякого обладнання, тари, видобуток вапна і його випалювання тощо).

В часи командно-адміністративної економіки галузь розширювалась, займаючи свою визначену нішу в народногосподарському механізмі регіону.

Найбільш пріоритетним напрямком буряківництва став у перші роки незалежності України, коли через цукор велась більша частина

товарообмінних операцій всередині держави, а особливо між країнами близького зарубіжжя. З набуттям цукром високої бартероспроможності виробництво цукрових буряків в основному стабілізувалося в лісостеповій зоні та почало розвиватись в багатьох господарствах Полісся.

В основному вони вирощувались і здавались на цукрові заводи великотоварними підприємствами та фермерськими господарствами.

Основні показники буряківництва області надаються в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15.

Валовий збір цукрових буряків за категоріями господарств та урожайність культури,

№ п/п	Показники	Роки					
		1990	1995	2000	2003	2004	2005
1.	Валовий збір						
1.1.	господарства всіх категорій	1045,5	746,8	341,4	476,4	576,4	695,1
1.2.	сільськогосподарські підприємства	1045,5	738,8	317,5	381,1	453,4	565,0
1.3.	у тому числі фермерські господарства	–	18,2	22,3	51,2	70,5	113,3
1.4.	господарства населення	–	8,0	23,9	95,3	123,0	130,1
2.	Урожайність (ц), усі категорії господарств	258	184	185	246	268	319

тис.т

З даних таблиці доцільно зробити наступні висновки:

- обсяги виробництва цукрових буряків зменшувалися до кінця 2000-го року. Далі розпочався підйом, який носить стабільний характер, проте відбувається значно меншими темпами, ніж попереднє падіння;

- визначальними у виробництві буряків є великотоварні сільськогосподарські підприємства, проте у фермерських господарствах і господарствах населення теж виробляється значна частка продукції (відповідно 16% та 19%);

- урожайність продукції за останні три роки значно виросла.

Проблеми буряківництва носять як загальнодержавний, так і регіональний характер. Серед них:

- * втрата ринків збуту цукру на геополітичному просторі Радянського Союзу, особливо в Російській Федерації, яка шляхом жорстких митних зборів фактично закрила доступ продукції до своїх споживачів;
- * відсутність дотування галузі державою;
- * фізично зношене та морально застаріле обладнання цукрових заводів, кожен з яких конче потребує реконструкції і впровадження сучасних технологічних ліній;
- * критичний фінансовий та організаційний стан значної частини сільськогосподарських підприємств, які не в змозі цілеспрямовано і ефективно займатись вирощуванням такої енергоємної та трудомісткої технічної культури, що потребує суворого виконання вимог технологічних процесів і високого ступеня їх механізації, як цукрові буряки;
- * відсутність спеціальної порівняно недорогої техніки достатньої якості, яка може забезпечити виконання майже всіх робіт без використання ручної праці. Це надало б можливість працювати у даному секторі сільськогосподарського виробництва фермерським господарствам;
- * невідпрацьованість системи заготівлі цукрових буряків в індивідуальному секторі та своєчасних розрахунків за продукцію, що спонукало б селянина активніше включатись в буряківництво, тим більше, що урожаї в індивідуальних селянських господарствах отримують високі.

На останні дві проблеми необхідно звернути особливу увагу, оскільки вони звужують напрямки буряківництва, обмежують його тільки неефективними на сьогодні та в найближчому майбутньому колективними сільськогосподарськими підприємствами.

Авторові бачаться наступні шляхи подолання кризових явищ.

1. Повернення російського ринку цукру для нашої держави. Підписання довготермінової угоди, відпрацювання її по всіх організаційних та фінансових складових.

2. Державне дотування галузі на період виходу її з кризи. Забезпечення реального державного замовлення, підкріпленого ціновим фактором, який був би сприйнятним як для виробників, так і для споживачів.

3. Організація системи заготівлі цукрових буряків в індивідуальному секторі сільськогосподарського виробництва.

4. Створення спеціальної техніки для фермерів, яка має забезпечити можливість займатися вирощуванням цукрових буряків.

5. Реконструкція та технічне оновлення цукрових комбінатів регіону з нарощуванням потужностей окремих з них, упорядкування сировинних зон реконструйованих заводів. У міжсезонний період на базі цукрових заводів з використанням окремого їх обладнання налагодити багатопрофільне виробництво продуктів харчування.

6. З метою скорочення залізничних перевезень сировини і її втрат при цьому побудувати Бахмацький цукрозавод, а потребу інших заводів в буряках перекрити вищою їх концентрацією виробництва та урожайністю в межах сировинних зон.

7. Передбачити повну переробку цукрових буряків на підприємствах області. В пору найвищого збору урожаю в кінці 80-х років із області вивозилось 200 тисяч тонн сировини, вихід цукру з неї дорівнював 24 тис.т. (не говорячи про патоку, жом та інше). Переробка такої кількості буряків можлива на Парафіївському цукровому заводі при умові здійснення його реконструкції. Для поглиблення ступеня переробки та зменшення в області і державі дефіциту лимонної кислоти доцільно передбачити будівництво відповідного підприємства. Як сировину можна використати вторинний продукт переробки – патоку. Здійснення реконструкції Парафіївського цукрозаводу та будівництво заводу

лимонної кислоти дозволить знизити втрати цукрових буряків, підвищити ефективність галузі і досягти обсягів виробництва цукру до 130 тис.т, а також зменшити дефіцит лимонної кислоти для потреб харчової промисловості.

8. Забезпечити впровадження передових технологій, відповідний рівень механізації при проведенні робіт на всіх етапах вирощування цукрових буряків в громадському секторі виробництва. Це неможливо без комплексної допомоги держави та ефективного керівництва на регіональному рівні.

3.4. Економічний та соціальний стан області

Економічний та соціальний стан території найбільш повно відображає надана в таблиці 3.16 інформація щодо структури валового суспільного продукту області. З даних таблиці можна зробити висновок, що народногосподарський комплекс Чернігівщини має як промисловий, так і сільськогосподарський характер, але оскільки промисловий сектор найбільш постраждав від розриву напрацьованих зв'язків з регіонами-сусідами інших держав, конверсійних процесів, а також враховуючи роботу підприємств промисловості на привозній сировині та в деякій мірі неконкурентоздатність їх виробів, найбільш перспективним є сільськогосподарський напрямок розвитку області. У структурі промисловості пріоритетними галузями є машинобудівна і металообробна, харчова, паливна, легка, целюлозно-паперова, деревообробна, хімічна та нафтохімічна, електроенергетика.

З даних таблиці постає, наскільки нерозвинені напрямки нематеріального виробництва, що мають визначати і стимулювати його прискорений розвиток (фінанси, кредит, страхування – 1,4%; інформаційно-обчислювальне обслуговування 0,04% та інше). Робота в напрямку освіти і охорони здоров'я також потребує активізації та вдосконалення.

Структура валового суспільного продукту області

№ п/п	Назва галузі	Питома вага галузі, %
1.	Всього по народному господарству	100
2.	Сфера матеріального виробництва – всього	64,8
2.1.	промисловість	31,2
2.2.	сільське господарство	28,4
2.3.	будівництво	4,4
2.4.	інші види діяльності сфери матеріального виробництва	0,8
3.	Нематеріальне виробництво	35,2
3.1.	транспорт	7,1
3.2.	освіта	6,1
3.3.	торгівля, громадське харчування, побут	5,3
3.4.	житлове і комунальне господарство	5,2
3.5.	охорона здоров'я	4,4
3.6.	зв'язок	1,4
3.7.	фінанси, кредит, страхування	1,4
3.8.	матеріально-технічне постачання	0,8
3.9.	інформаційно-обчислювальне обслуговування	0,04
3.10.	інші види нематеріального виробництва	3,46

Хоча в останні роки обсяги продукції, виробленої як у промисловому, так і в сільськогосподарському секторі виробництва, дещо підвищуються, перехід на нові види діяльності, енергозберігаючі технології, виробництво кінцевих видів продукції надто повільний. Крім того, знижується поголів'я великої рогатої худоби, свиней та інше, що негативно впливає на стан харчової промисловості і забезпечення населення місцевими продуктами харчування.

Значний вплив на розвиток економіки області матимуть інвестиції. Основний напрямок іноземного інвестування – харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів (68,1%), а також будівництво (20,3%) та торгівля (5,3%). Сільське господарство як напрямок інвестування явно обділене увагою – 4% при сільськогосподарському спрямуванні економіки регіону занадто мало [259, с.96].

Структура прямих іноземних інвестицій в економіку надана на рис. 3.13.

Згідно із Законом України “Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області” з

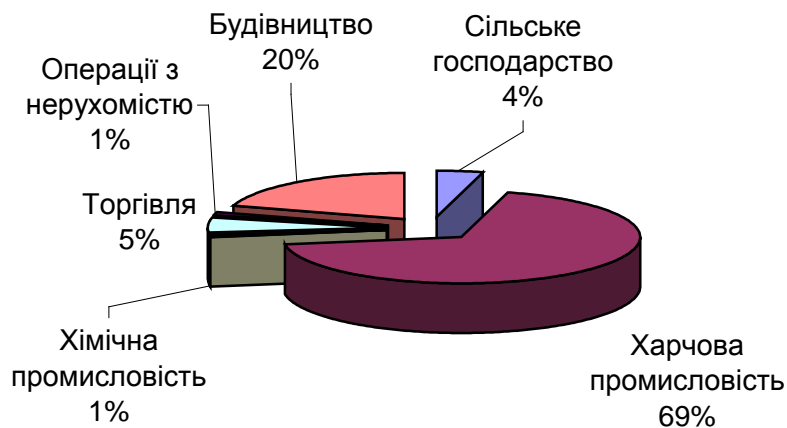

Рис. 3.13. Структура іноземних інвестицій в економіку області

1 січня 2000 року Городнянський, Корюківський, Новгород-Сіверський, Ріпкинський, Семенівський, Чернігівський, Щорський райони були оголошені територіями пріоритетного розвитку [233, с.5]. Спеціальний режим інвестиційної діяльності передбачає встановлення на них податкових і митних пільг для суб'єктів підприємницької діяльності. Але звужений перелік видів економічної діяльності на територіях пріоритетного розвитку, встановлений Кабінетом Міністрів в липні 2000 року, різко знизив можливості інвестування північних депресивних районів, включивши в себе лише наступні види:

- вирощування картоплі і прядильних культур;
- видобування та агломерація торфу;
- м'ясна промисловість;
- виробництво молочних продуктів;
- підготовка і прядіння лляної пряжі;
- обробка деревини та виготовлення виробів з неї;
- виробництво паперу і картону: поверхнева обробка (крейдування, ламінування, тиснення);

- виготовлення виробів з паперу та картону;
- виробництво листового скла [115, с.130].

Поки що реальні результати досягнуті тільки в Корюківському районі, де зусиллями райдержадміністрації впроваджено проекти з випуску вінілових шпалер і виробництва поліграфічних фарб. Інші напрямки не задіяні – з 51 суб'єкта господарювання, що мають інвестиційні пропозиції, тільки 8 розробили і затвердили необхідні документи для впровадження. Практично нічого не зроблено в Новгород-Сіверському, Городнянському і Щорському районах. Причини цього – складна економічна ситуація в області, недостатньо кваліфікований підхід до управління інноваціями, а також вузько спеціалізований перелік напрямків діяльності.

Якщо розглядати результати діяльності підприємств за формою власності, то у 2004 році позитивний фінансовий результат мали підприємства приватної форми власності (208,6 млн. грн). Робота державних та комунальних підприємств характеризувалась від'ємним значенням фінансового результату (-22,6 та -13,0 млн. грн. відповідно). Всього в області на початок 2005 року зареєстровано 13784 підприємства приватної форми власності, 1052 державних і 2383 комунальних підприємств, що становить, відповідно, 80%, 6% та 14% від загальної кількості.

Значний вплив на розвиток економіки регіону мають малі підприємства. Якщо порівнювати роботу малих підприємств різної форми власності, то у 2004 році найбільші обсяги реалізованої продукції також мали підприємства приватної власності (1012,4 млн. грн. або 93%). Розподіл малих підприємств за основними видами економічної діяльності у 2004 році виглядав наступним чином:

- торгівля та ремонтний сервіс – 40%;
- промисловість – 16,4%;
- операції з нерухомістю - 12,6%;
- сільське господарство – 9,7%;
- будівництво – 7,8%.

На інші види діяльності (освіта, охорона здоров'я, готельне господарство, транспорт і зв'язок) припадає 13,5%.

Найбільша кількість таких підприємств – в Чернігівському (233), Борзнянському (165) та Ічнянському (150) районах.

Підприємницькі структури на селі – це фермерські господарства. В області 511 фермерських господарств, за якими закріплено 38,3 тис. га сільгоспугідь (1,8% всієї площі) – 75 га на одне господарство. Понад 24 тисячі гектарів сільськогосподарських угідь вони взяли в оренду у землевласників [259, с.52].

Фермерами засіяно 3,3% посівних площ області. Окремі господарства мають в своєму розпорядженні більше тисячі гектарів землі, нарощують виробництво, освоюють переробку сільськогосподарської продукції. Проте на фоні цього залишилась достатня кількість проблем:

- фермерська частка в загальних обсягах сільськогосподарської продукції невелика і складається переважно із зернових культур;
- тваринницька галузь ними практично не освоєна;
- кредити банків в необхідних обсягах важко отримати через відсутність ліквідного заставного майна;
- фінансове становище господарств не дозволяє придбати високопродуктивну техніку;
- значні труднощі зі збутом вирощеної продукції;
- частка комерційної посередницької діяльності в доходній та прибутковій частині їх балансу в багатьох випадках велика, а то і визначальна.

Потрібні клопітка і багатогранна робота владних структур на обласному, а особливо районному та сільському рівнях, стабільність ситуації в агропромисловому комплексі, доброзичливе ставлення і реальна допомога. Тільки якщо фермерські господарства даватимуть 30-40% продукції тваринництва та рослинництва регіону, цей ринковий підприємницький механізм можна буде вважати задіяним в повній мірі.

Більшість країн з ринковою економікою досягли значних успіхів в розвитку агропромислового комплексу і на цій основі вирішують соціальні проблеми сільських місцевостей. Держава активно проводить регулюючу функцію, не покладаючись на всесильну дію ринку.

В останні роки на цей шлях поступово переходить Україна. Починаючи з 1994 року, в законотворчому та нормативному плані зроблено значні кроки в реформуванні аграрних відносин, зокрема у вирішенні питання приватної власності на землю. Здійснення реформ на селі було попередньо опрацьовано вітчизняними вченими і практиками та послідовно впроваджується в життя. Важливі проблеми відродження і ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва втілені в “Національній програмі розвитку агропромислового виробництва і соціального відродження села України на 1999-2010 роки”, розробленій Міністерством агропромислової політики [85].

Для забезпечення незворотності позитивних процесів, стабілізації та підйому економіки в аграрному секторі потрібні економічні важелі впливу. Вони в певних обсягах були використані вже в 2000 році. Мова йде про єдиний сільськогосподарський податок на землю і кредитування комерційними банками на компенсаційній основі. Ситуація вимагала посилення економічного сприяння. Заходи, прийняті на найвищому державному рівні, адекватні становищу та намірам зробити аграрний сектор пріоритетним у господарському комплексі, а також в основному продумані і чіткі щодо виконання та контролю.

Пріоритетними напрямками розвитку агропромислового комплексу регіону автор вважає наступні:

- картоплярство;
- льонарство;
- розведення м'ясних порід великої рогатої худоби.

Також потребують значної уваги, особливо у південних районах області, буряківництво, вирощування зернових, свинарство, велика рогата

худоба молочних порід. Перспективними галузями є птахівництво, рибництво, звірівництво [214].

Впровадження ринкових економічних механізмів державного регулювання, при умові їх прозорості, стабільності, нарощування в часі і розширення діапазону дії має вивести сільськогосподарське виробництво із стану руйнації, надати поштовх економічному та соціальному розвитку села, підняти рівень життя і мотивацію до праці його жителів.

В переробній промисловості необхідний випуск кінцевої продукції, що конкурентоспроможна за ціною та якістю. В першу чергу потрібна реконструкція діючих підприємств, створення нових технологій і виробництв в таких галузях переробної промисловості: молокозаводи з великою глибиною переробки; м'ясокомбінати, в тому числі ті, що випускають м'ясні консерви; спиртові та горілчані заводи; льонозаводи і льонокомбінати з випуску кінцевої продукції; чинбарний завод з випуском готової продукції із шкіри; деревообробні та реконструйовані меблеві підприємства; цукрові заводи з тваринницькими комплексами з відгодівлі великої рогатої худоби при них; невеликі підприємства з переробки риби, хутра звірів.

Необхідне першочергове проведення великої за обсягом роботи щодо створення соціальної інфраструктури відповідно до загальноприйнятих норм. Причому, роботу потрібно починати із поліпшення соціальної інфраструктури села. Вона повинна проводитись в наступних напрямках: будівництво доріг; газифікація; водогін; будівництво лікарень, шкіл; медичне обслуговування; торговельне та побутове обслуговування; організація дозвілля для молоді; встановлення регулярного автобусного сполучення з районними і обласним центрами. Це потребує великих коштів та зусиль з боку держави і регіону, але дасть позитивний результат в основному в двох напрямках:

- в значній мірі поліпшить загальну ситуацію, рівень життя людей, особливо в сільській місцевості;
- на етапі вирішення проблем буде задіяна в роботі значна кількість жителів області – сприятливе явище на фоні досить високого безробіття.

Раціональне розміщення та використання продуктивних сил території – одна з найбільш важливих складових ефективно діючої економіки, необхідна умова прискорення процесів економічного та соціального характеру. Людські ресурси – невід’ємна і основна частина продуктивних сил, тим більше, що населення одночасно виступає як виробником суспільного продукту, так і його безпосереднім споживачем [214].

Основні причини значного безробіття, в тому числі прихованого, на Чернігівщині за останні роки:

- * занепад галузей машинобудування, легкої промисловості, які були найбільш розвинені;
- * зупинка більшості підприємств і філій військово-промислового комплексу;
- * моноструктура виробництва в малих містах;
- * скорочення можливостей маятникової трудової міграції в міста Київ, Шостку Сумської області та Гомель республіки Білорусь;
- * задіяність в тіньовій економіці, в тому числі на неофіційних роботах в містах Київ і Москва;
- * загальний економічний занепад і падіння обсягів виробництва в державі.

На теперішній час ситуація на ринку праці та рівень зайнятості мають тенденцію до покращення. За даними державної служби зайнятості чисельність громадян із статусом безробітних на початок 2005 року становила 26,2 тис. осіб, що на 1 тис. осіб (3,7%) менше, ніж на початок 2004 року. Рівень зареєстрованого безробіття на 01.01.2005 року становив 3,9% працездатного населення працездатного віку проти 4,1% на 01.01.2004 року. Ситуація на ринку праці дещо стабілізувалась, що є наслідком пожвавлення економічних процесів в Україні та Чернігівському регіоні. Проте ці явища в основному мають несистемний і нерегульований характер [259, с. 130].

При визначенні чисельності безробітних необхідно враховувати, що використання інформації виключно на базі адміністративних та юридичних

норм і вимог (обов'язкова реєстрація у центрах зайнятості, поширення офіційного статусу безробітних тільки на працездатне населення працездатного віку і таке ін.) ніколи не відображатиме реальної ситуації. Міжнародні критерії визначення безробіття стосуються виключно дій особи впродовж певного періоду часу незалежно від наявності чи відсутності в неї законних нетрудових доходів (стипендії, пенсії, ренти, процентів, дивідендів тощо) або права на одержання допомоги через безробіття.

В сільській місцевості ситуація ускладнюється тим, що існуюча система регулювання зайнятості в країні фактично не поширюється на село. Інформаційна база, система статистичного обліку змін на ринку праці, заходи політики зайнятості і таке ін. його не охоплюють. В такій ситуації негативні зміни у працевлаштуванні сільського населення поглиблюються, носять нерегульований характер, призводять до руйнування трудового потенціалу.

Забезпечення ефективної зайнятості населення – один з основних факторів прискореного розвитку країни в умовах перехідного періоду до соціально орієнтованої економічної моделі ринкового типу.

Головними умовами, які визначили специфічні риси сучасного виробничого потенціалу області, виступають, по-перше, особлива структура природно-ресурсного потенціалу, у якій домінує частка сільськогосподарських ресурсів, по-друге, довготривала аграрно-промислова спеціалізація господарства регіону. В останні 15 років в промисловості, а особливо у сільському господарстві відбулося суттєве фізичне та моральне старіння основних фондів. У багатьох галузях фактично припинилось оновлення і нарощування виробничих потужностей. Особливої шкоди при цьому нанесено галузям спеціалізації регіону – легкій та харчовій промисловості, машинобудуванню, сільськогосподарському виробництву тощо. Не належним чином використовується виробничий потенціал, сконцентрований в зоні радіоактивного забруднення. Особливо це стосується підприємств агропромислового комплексу.

Вирішальна частка зусиль і напрямків залежить від перетворень на державному рівні. При цьому мова йде не про державну регіональну політику, а про державну економічну політику взагалі, особливо в частині її довготривалості в часі та передбачуваності подальших економічних спрямувань. Як приклад, можна навести знецінення зерна внаслідок умовного надлишку його виробництва в останні роки, яке в результаті некерованості процесів негативно впливає як на виробника, так і його кредиторів. Вже потім, як наступний фактор цілеспрямованої дії, вступають в силу важелі державної регіональної економічної політики, де на даному етапі особливо важливий розвиток наступних напрямів:

- законодавче забезпечення повноважень;
- бюджетно розмежований і зафіксований рівень самостійності.

Необхідно по кожному підприємству області мати конкретні та цілеспрямовані програми, розраховані на кілька років, забезпечити неухильне їх виконання і жорсткий контроль на всіх етапах. В сільському господарстві потрібно стратегічно відмовитись від державної орієнтації на особисте підсобне господарство як головний сектор розвитку. Доцільний пріоритетний розвиток комплексних механізованих підприємств на селі на базі реальної приватної власності під неухильним контролем влади щодо законопослушності власників і соціального захисту простого селянина [96,с.58].

Також слід звернути увагу на розвиток наступних шляхів господарювання:

- створення і допомогу спільним підприємствам, особливо україно-російським, враховуючи геополітичний фактор області, та україно-західноєвропейським, виходячи з ефективності господарювання і європейського вибору держави;
- сприяння функціонуванню територій пріоритетного розвитку і створення вільних економічних зон на кордонах з іншими державами (Ріпки – Нові Яриловичі, Городня – Сеньківка, Новгород-Сіверський – Грем'яч).

Область має перспективи розвитку, не повністю задіяні пріоритети, і головне завдання регулюючих механізмів – вибрати правильний напрямок та забезпечити його програмну реалізацію.

Покращення соціально-економічного становища бачиться у використанні ефективних методів господарювання, таких як реформований сільськогосподарський сектор, спільні підприємства з країнами-сусідами, точкові вільні економічні зони тощо. Також у повній мірі повинні бути задіяні наступні пріоритети: геополітичний, кліматичний, транспортний, територіальний, сільськогосподарський, туристичний та ін. Від цього залежать перспективи і темпи економічного розвитку регіону.

3.5. Програмне забезпечення та вирішення питань інноваційного розвитку

Проаналізуємо ефективність програмного забезпечення інноваційного розвитку.

Розглянемо основні складові і сутність виконання “Програми соціально-економічного розвитку області на 2005 рік” у цьому напрямку.

Уваги інноваціям приділяється явно недостатньо. Так, на с. 7 в розділі II “Цілі і пріоритети економічного і соціального розвитку у 2005 році” серед головних пріоритетів програми вказується “модернізація економіки на основі інноваційної програми розвитку”.

На с. 32 даного документу затверджені основні завдання на 2005 рік:

- розширення джерел фінансування інноваційної діяльності шляхом більш активного залучення коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, кредитів банків, створення згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність” комунальної інноваційної фінансово - кредитної установи з кредитування регіональних інноваційних проектів;

- концентрація фінансових ресурсів на провідних напрямках технологічного оновлення виробництва та випуску конкурентоздатної продукції відповідно до середньострокових пріоритетів інноваційної діяльності в області;

- зміцнення інноваційної інфраструктури регіону через розвиток консалтингових, юридичних, освітніх послуг, участь провідних підприємств області в роботі технологічних парків, а також широке залучення до інноваційної діяльності наукових установ та навчальних закладів;

- активізація роботи Регіонального фонду підтримки підприємництва у напрямі розвитку інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу;

- підвищення рівня кваліфікації кадрового потенціалу інноваційної сфери регіону (проведення циклу тематичних семінарів для місцевих органів виконавчої влади, науково-технічних працівників, керівників підприємств) тощо.

У 2005 році товаровиробниками області прогнозувалось запровадити 35 прогресивних технологій (109 % до 2004 року), у тому числі 12 – ресурсозберігаючих, освоїти випуск 65 нових видів продукції (108 %), з яких 8 – нові види техніки) [226].

Реальні цифри за підсумками року засвідчують невиконання затверджених показників. Крім того, конкретні заходи також не виконуються:

- залучення коштів іноземних інвесторів та кредитів банків не відбулось;

- комунальної інноваційної фінансово-кредитної установи з кредитування регіональних інноваційних проектів не створено;

- технологічні парки відсутні;

- малий бізнес в інноваційній діяльності участі не бере.

Програма економічного і соціального розвитку області на 2006 рік, не продовживши і не знявши з контролю невиконаних заходів попередньої

програми, пріоритетними визначає набагато більш скромні завдання: інноваційно-інвестиційний розвиток господарського комплексу та зростання обсягів високотехнологічної промислової продукції через реалізацію основних інвестиційних проектів, з яких 6 – у сфері переробки деревини та виготовлення виробів з неї, а також з виробництва насінневої картоплі, вирощування і переробки льону-довгунця, виготовлення крохмалю, молочних та м'ясних продуктів, виробництва поліграфічних фарб, лінійної арматури, кабельно-провідникової продукції.

Крім цього, в програмі надані тексти загального характеру, а також заходи, які теж неконкретні. Для наочності наведемо їх у формі таблиці (табл. 3.17) [220].

У зв'язку з приходом в обласну державну адміністрацію в 2006 р. нового керівництва, нею, незважаючи на наявність “Програми економічного і соціального розвитку області на 2006 рік”, було розроблено “Програму першочергових дій Чернігівської ОДА на 2006 рік” [223].

В ній є окремий підрозділ 3.4 “Інновації – перспектива розвитку економіки”, в якому проведено аналіз ситуації в інноваційній сфері.

Надані основні фактори, що стримують інноваційне оновлення виробництва, темпи його технологічного переоснащення:

- домінування в економіці сировинних галузей з низьким рівнем обробки, які природно мають порівняно низький потенціал інноваційної активності і ефективності;
- низький попит на високотехнологічну вітчизняну продукцію на внутрішньому і, особливо, зовнішньому ринках;
- неадекватність організації виробництва і рівня менеджменту завданням інноваційного розвитку;
- слабкість системи підвищення кваліфікації та досвіду в галузі організації праці робочої сили в умовах інноваційного розвитку;
- незадовільний стан виробничого апарату більшості галузей, зумовлений зношеністю основних фондів;

**Заходи щодо розвитку науково -технічної та інноваційної
сфери області на 2006 рік.**

№ п/п	Зміст заходів	Термін виконання	Відповідальні виконавці	Очікуваний результат
1.	Продовжити роботу щодо розробки та впровадження системи корпоративного інформаційного ресурсу області	Протягом 2006 року	Чернігівський центр науково-технічної і економічної інформації, головне управління економіки облдержадміністрації	Розширення та спрощення доступу підприємств і організацій до інформаційного ресурсу
2.	Забезпечити участь підприємств, організацій, установ, їх науково-технічних розробок і проєктів у регіональних та державних конкурсах, форумах, презентаціях	Протягом 2006 року	Головне управління економіки облдержадміністрації, Чернігівський центр науково-технічної і економічної інформації	Розширення кола потенційних інвесторів та споживачів науково-технічних розробок підприємств
3.	Провести серед підприємств, організацій, установ, регіональний конкурс науково-технічних розробок і проєктів	ІІІ кв. 2006 року	Чернігівський центр науково-технічної і економічної інформації, головне управління економіки облдержадміністрації	Стимулювання науково-технічної діяльності в регіоні
4.	Організувати відбір найбільш ефективних інноваційних проєктів підприємств області для подальшого їх фінансування	Протягом 2006 року	Фонд підтримки підприємництва, головне управління економіки облдержадміністрації	Сприяння реалізації перспективних інноваційних проєктів підприємств
5.	Посилити актуалізацію розділу "Інноваційні наміри (проєкти) суб'єктів господарювання" на Web-сайті облдержадміністрації	Протягом 2006 року	Головне управління економіки облдержадміністрації	Розширення можливостей пошуку інвесторів для фінансування інноваційних проєктів

- відсутність на підприємствах ефективних структур, що спеціалізуються на зборі, зберіганні, обробці науково-технологічної та економічної інформації з метою її оперативного використання;

- недосконалість законодавчого механізму дієвого захисту інтелектуальної власності, а також об'єктивної інформації про наявний інтелектуальний потенціал країни;

- вітчизняні підприємства у своєму інноваційному розвитку через слабку орієнтацію державних та недержавних фінансових інституцій на інвестування інновацій вимушені розраховувати в основному на власні фінансові ресурси.

Ускладнює ситуацію:

- недосконалість нормативної бази, передбаченої Законом України “Про інноваційну діяльність”;

- припинення фінансування проектів Українською державною інноваційною компанією;

- відсутність механізму фінансування кредитними установами довгострокових інноваційних проектів.

Основними завданнями (пріоритетними напрямками) реалізації науково-технічної та інноваційної політики на 2006 рік в рамках області були визначені:

- активізація взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у напрямку динамізації розвитку інноваційної діяльності;

- підвищення ефективності використання ринкових механізмів підтримки підприємництва у науково-виробничій сфері;

- здійснення заходів щодо підтримки міжнародної науково-технічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішні ринки України;

- впровадження дієвих механізмів фінансової підтримки;

- створення основних об’єктів інноваційної інфраструктури;

- впровадження єдиної системи інформаційного забезпечення;

- підготовка кадрів та підвищення їх кваліфікації.

Реалізацію цих завдань планувалось здійснювати шляхом:

- проведення моніторингу науково-технічної та інноваційної діяльності суб’єктів господарювання в області;

- актуалізації інформаційних ресурсів для забезпечення трансферу технологій серед науково-дослідних організацій і господарюючих суб'єктів малого та середнього бізнесу;
- продовження розробки підпрограми створення в області корпоративної інформаційної системи науково-технічної діяльності;
- проведення серед підприємств, організацій, установ регіонального конкурсу науково-технічних розробок і проектів.

В програмі надані конкретні обсяги інвестицій (в тому числі на інновації), які передбачається залучити на вдосконалення виробництва в розрізі районів та міст обласного підпорядкування (табл. 3.18) [223].

З даних таблиці можна зробити наступні висновки щодо намірів і передбачень владних структур обласного рівня:

1. Капіталовкладення мають зрости майже в 1,5 раза. Це бажана, але не зовсім реальна цифра в умовах економічно слабкої регіональної економіки та недостатнього відтинку часу для здійснення суттєвих змін.

2. Більш ніж у 2 рази, порівняно з попередніми двома роками, планується наростити інновації в м. Чернігові, Козелецькому, Куликівському, Прилуцькому та Щорському районах.

3. Деяка активізація порівняно з попереднім роком передбачається в Бахмацькому, Коропському, Менському, Ріпкинському, Семенівському, Сосницькому районах, містах обласного підпорядкування Ніжин і Прилуки.

4. Варвинський район, який протягом двох попередніх років взагалі не мав інноваційних проектів, планує вийти на 4 – 5 місце серед районів області завдяки новаціям у виробництво Гнідинцівського газопереробного заводу.

5. Прогнозно зменшують інноваційну діяльність Борзнянський, Городнянський, Ічнянський, Ніжинський, Новгород-Сіверський і Чернігівський райони.

6. Срібнянський і Талалаївський райони вже третій рік поспіль не впроваджують новацій.

**Обсяги інвестицій, які передбачається залучити у 2006 році на
технічне оновлення виробництва в розрізі районів та міст обласного
підпорядкування,**

тис. грн.

Території	2004 р.		2005 р.	2006 р.
	Всього	у т.ч. на інновації	очікувані	наміри господарюючих суб'єктів
Бахмацький	2 000,0	—	—	200,0
Бобровицький	1 297,3	40,0	1 700,0	3 000,0
Борзнянський	1 774,8	154,0	455,2	250,0
Варвинський	—	—	—	3 000,0
Городнянський	1 553,6	1 041,9	1 336,2	600,0
Ічнянський	2 794,0	—	1 516,0	900,0
Козелецький	421,0	—	8 755,5	16 599,0
Коропський	2 131,0	34,6	1 847,0	2 000,0
Корюківський	25 634,7	25 634,7	13 765,9	2 000,0
Куликівський	135,0	80,9	134,0	1 300,0
Менський	3 426,8	1 117,7	290,0	686,0
Ніжинський	2 418,0	2,3	5 194,0	950,0
Н.-Сіверський	597,0	—	1 236,2	1 200,0
Носівський	140,2	—	548,0	630,0
Прилуцький	2 823,0	31,5	3 458,6	5 180,0
Ріпкинський	24 046,2	—	4 265,6	6 400,0
Семенівський	456,5	0,5	298,0	300,0
Сосницький	889,0	—	161,5	400,0
Срібнянський	—	—	—	—
Талалаївський	—	—	—	—
Чернігівський	4 755,6	—	3 254,9	935,0
Щорський	66,0	—	255,8	800,0
м. Ніжин	2 508,9	2 508,9	24 245,0	25 000,0
м. Прилуки	35 516,0	0,1	39 156,8	40 000,0
м. Чернігів	95 155,0	95 155,0	98 153,0	192 474,6
Всього	210 539,6	125 802,1	210 027,2	304 804,6

7. Ситуація в конкретних районах дуже різниться від занадто оптимістичної до різкого падіння обсягів інвестицій.

В цілому планується значне покращення інвестиційного клімату. Було б дуже добре, якби сподівання та передбачення ґрунтувалися на науковому економічному прогнозуванні і проявилися в реальних показниках статистичної звітності за 2006 рік.

Доцільно звернути увагу на документ програмного характеру, цілком присвячений досліджуваній проблемі – “Програму науково-технічного та інноваційного розвитку області на 2004 – 2007 роки”.

Вона не має конкретних цифр щодо впровадження інноваційних проектів та технологічних процесів, деталізації по районах тощо і скоріше нагадує інформаційний матеріал, придатний для аналізу ситуації. Виділимо її наступні складові:

1. Організаційні заходи щодо реалізації програми.
2. Основні напрями використання коштів обласного та місцевих бюджетів на фінансування заходів.
3. Підприємства і організації області, які займаються науково-технічною діяльністю.
4. Анотації перспективних інноваційних проектів.

Визначені пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в області. У галузевому розрізі до них відносяться:

1. Паливно-енергетичний комплекс:
 - реконструкція Чернігівської ТЕЦ;
 - вдосконалення локальних електричних мереж з використанням високотехнологічного обладнання та передових технологій;
 - впровадження енергозберігаючих технологій (використання енергії масопотоків, енергоекономічні джерела світла тощо);
 - застосування нових технологій пошуково-розвідувального буріння та нафтогазоконденсатовилучення;
 - використання енергозберігаючих технологій у торф'яній галузі, розширення виробництва нових видів продукції, переведення системи опалення на місцеве торф'яне паливо;
 - розробка, створення та впровадження теплогенераторів і котлів, працюючих на відходах агропромислового виробництва і торфу;
 - розвиток нетрадиційної енергетики (використання геотермальної енергії, енергії малих річок та інше).

2. Машинобудування і приладобудування – розробка та впровадження:
 - продукції для потреб авіакосмічної галузі та оборони країни;
 - засобів діагностики, агрегатів, приладів і комплектуючих техніки нового покоління;
 - нових видів протипожежної техніки, засобів пожежогасіння;
 - обладнання, комплектуючих та нових технологій для складання і виробництва автомобілів;
 - обладнання нового покоління для сільськогосподарської галузі.
3. Мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації:
 - розробка та впровадження електронних систем зв'язку, комп'ютерних і телекомунікаційних технологій; волоконнооптичних систем.
4. Удосконалення хімічних технологій:
 - випуск продукції хімічного спрямування з новими властивостями широкого спектру застосування;
 - реконструкція діючих виробництв з метою модернізації та оновлення обладнання.
5. Легка промисловість:
 - розробка та впровадження сучасних енерго- і ресурсозберігаючих технологій, освоєння виробництва нових видів продукції у текстильній промисловості.
6. Високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості:
 - розробка та застосування сільськогосподарської техніки нового покоління;
 - селекційна робота, використання нових сортів сільськогосподарських культур;
 - нові технології в льонарстві, зерновому господарстві та картоплярстві;
 - розвиток м'ясо-молочного скотарства;

- впровадження продуктивних систем в кормовиробництві;
- розробка та широке використання мікробіологічних препаратів та біотехнологій в рослинництві і тваринництві з метою підвищення урожайності, стійкості рослин до захворювань, якості сільськогосподарської продукції;
- оздоровлення насінневого матеріалу, діагностика захворювань рослин;
- розробка та застосування біопрепаратів у тваринництві для лікування, профілактики захворювань, підвищення продуктивності;
- сучасні технології та обладнання для пакування продуктів харчування і напоїв;
- екологічно чисті харчові продукти та продукти з високими оздоровчими властивостями із зернових культур.

7. Охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища:

- впровадження нових технологій для знешкодження та переробки відходів виробництва і споживання;
- застосування новітніх енергозберігаючих технологій водоочищення, реконструкція системи водозабезпечення та каналізаційних мереж.

Для забезпечення динамічного розвитку інноваційної сфери критично необхідною є наявність надійного фінансування, як бюджетного, так і позабюджетного.

Найбільшими проблемами для суб'єктів інноваційної діяльності в цьому питанні є:

- відсутність нормативної бази, передбаченої Законом України “Про інноваційну діяльність”;
- скасування постанови Правління Національного банку України від 2 серпня 2002 року № 283 “Про затвердження Тимчасового положення про порядок кредитування (рефінансування) Національним банком України банків, які здійснюють довгострокове кредитування”;
- накладення Законом України “Про державний бюджет України на 2004 рік” мораторію на запровадження податкових та митних пільг щодо

інноваційної діяльності, визначених ст. 21, 22 Закону України “Про інноваційну діяльність”;

- відсутність законодавства щодо формування і регулювання ринку венчурного капіталу в Україні.

Для вирішення проблеми збільшення інноваційної та інвестиційної активності суб’єктів господарювання необхідні зниження податкового навантаження, а також використання системи державних замовлень, гарантійних програм, формування ринку ефективних інноваційних та інвестиційних проектів.

Прямої підтримки потребує створення інфраструктури інноваційної діяльності, до якої в першу чергу входить система науково-технічної інформації для створення в регіонах мережевих інноваційних структур, що сприятимуть розвитку співробітництва технологічно пов’язаних між собою підприємств, наукових установ, фінансових інституцій і адміністративних органів.

Ефективним механізмом позабюджетного фінансування інноваційної діяльності є кредитування комерційними банками суб’єктів інноваційної діяльності.

Доцільно залучити до фінансування інституційних інвесторів – пенсійні та страхові фонди, в тому числі через венчурні структури.

Інноваційна діяльність в області, зокрема інноваційні проекти, будуть фінансуватись за рахунок власних коштів підприємств, кредитних ресурсів банків, коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, Українського банку реконструкції і розвитку, Державної інноваційної компанії тощо.

Фінансування інноваційних проектів підприємницьких структур малого бізнесу переважно здійснюватиметься за рахунок бюджетних коштів через Регіональний фонд підтримки підприємництва.

Організаційні заходи щодо реалізації програми та окремі проекти фінансуватимуться за рахунок коштів обласного і місцевих бюджетів [222].

Пройшло вже три з чотирьох років терміну дії програми. За два перші роки, щодо яких автор має інформацію, ситуація погіршилась за всіма основними показниками інноваційного розвитку. Крім того, не здійснився ряд передбачень та заходів, на які спирається програма. Достатньо назвати кошти Державної інноваційної компанії, як джерело інвестицій (вона так і не була відновлена).

Програма економічного і соціального розвитку області на 2007 рік була затверджена 28 грудня 2006 року. В ній визначається основна мета розвитку Чернігівської області у 2007 році – спрямування результатів активізації інвестиційно-інноваційного розвитку господарського комплексу та збалансованого зростання в усіх сферах економіки на підвищення життєвого рівня населення.

Досягнення поставленої мети передбачається забезпечити шляхом стабільного економічного зростання на основі активізації інноваційно-інвестиційного розвитку господарського комплексу регіону:

- підвищення суб'єктами господарювання технічного рівня виробництва і ефективності господарювання за рахунок інноваційного розвитку виробничої сфери, сертифікації систем управління якістю на відповідність стандартам серії ISO;
- більш широке залучення вітчизняних та прямих іноземних інвестицій в господарський обіг, прискорення введення в дію об'єктів незавершеного будівництва, напрацювання і розроблення нових інвестиційних проектів та їх адміністративний супровід;
- вжиття заходів щодо зниження витрат паливно-енергетичних ресурсів на одиницю валового внутрішнього продукту шляхом подальшого впровадження у виробництво енергозберігаючих процесів і технологій, запровадження систем і приладів обліку та контролю за енергоспоживанням в усіх галузях господарського комплексу області;
- збільшення питомої ваги витрат на оплату праці у собівартості продукції поряд із раціональним формуванням інших статей витрат;

- сприяння стабільній роботі обсяго- та бюджетоутворюючих підприємств і системна робота з проблемними та тривалий час непрацюючими господарюючими суб'єктами [221].

Конкретних цифрових показників, які будуть виконані у плановому періоді, не спрогнозовано.

В обласному бюджеті на 2007 рік закладені кошти на реалізацію регіональних галузевих програм, зокрема “Програми науково-технічного та інноваційного розвитку області” в сумі 100,0 тис. грн. Це перший випадок фінансування на реалізацію програм.

Разом з нею були профінансовані:

- Програма розвитку малого підприємництва на 2007 – 2008 рр. – 445,5 тис. грн.;
- Програма розвитку виставкової діяльності – 100,0 тис. грн.;
- Програма нарощування експортного потенціалу та присутності області на зовнішніх ринках – 100,0 тис. грн.;
- Програма “Молодій родині – доступне житло” – 170,0 тис. грн.;
- Програма підтримки будівництва на селі “Власний дім” – 600,0 тис. грн.;
- Програма енергозбереження – 2539,1 тис. грн.;
- Програма розвитку туризму на Чернігівщині – 150,0 тис. грн.;
- Програма охорони життя людей на водних об'єктах – 30,0 тис. грн.

За умов фінансування всіх програм, розпорошення досить незначних в цілому коштів, нерівномірного підходу до різних документів (співвідношення більш, ніж у 80 разів) це скоріше символічне, а не реальне визначення сум та напрямів капіталовкладень. Хоча для чисто організаційних заходів воно все-таки в деякій мірі підмога.

В тому ж 2006 р. було розроблено ще один документ, на цей раз довгострокового характеру – “Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року”, схвалений розпорядженням

голови обласної державної адміністрації № 448 від 13 грудня 2006 р. і затверджений відповідним рішенням обласної ради народних депутатів.

При цьому необхідно зазначити, що ми вже маємо одну стратегію, затверджену 2 роки тому, яка називалась так само “Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року” і була схвалена розпорядженням попереднього голови облдержадміністрації від 16 листопада 2004 року. Вони дуже перекликаються між собою, а також з іншими документами інноваційного характеру. В підрозділі “Утвердження інноваційної моделі розвитку регіональної економіки” в тезисному вигляді характеризуються наступні питання інноваційної діяльності:

- передумови інноваційної активності;
- фактори, що стримують інноваційну активність підприємств;
- інноваційний потенціал області;
- перспективи розвитку інноваційної діяльності;
- заходи з реалізації стратегічних напрямів інноваційної діяльності.

Майже всі ці питання були охарактеризовані в попередньо розглянутих програмах. Розглянемо тільки напрямок інноваційного потенціалу регіону.

Науково-технічний потенціал області представлений 22 організаціями та установами, три з яких – багатогалузеві наукові установи.

Більше третини наукових організацій належить до галузевого сектору науки, четверта частина – до академічного, кожна п’ята – займається науковою діяльністю, представляє вищі навчальні заклади, 13,6 % від загальної кількості – заводську науку.

Близько половини наукових організацій зосереджено у м. Чернігові, 18,2 % – у м. Ніжині, 9,1 % – у м. Прилуки, решта знаходиться у шести районах області.

У 2005 р. виконанням наукових досліджень і розробок займалось 962 особи.

У галузевому секторі та секторі вищої освіти чисельність дослідників збільшилась на 6,5 % і 10,5 % відповідно. При цьому зменшилась чисельність таких фахівців у академічному секторі та заводській науці.

Чисельність дослідників, що мають ступінь доктора або кандидата наук, не змінилась – 77 осіб.

В області створюється продукція машинобудування та приладобудування, авіакосмічної галузі, електронних систем зв'язку, комп'ютерні і телекомунікаційні технології тощо.

Разом з тим, питома вага наукової продукції в загальному обсязі промислових виробів досить незначна, критичної межі досяг рівень зносу основних фондів [282].

В умовах, що склалися, необхідно розробити і впровадити механізм залучення і утримання грошових ресурсів у виробничій сфері, в реалізації якого провідну роль повинні відігравати банки. Ключовими питаннями механізму повинні стати:

- введення окремого режиму руху амортизаційних коштів підприємств і коштів, що звільняються від оподаткування у зв'язку з їх інноваційною спрямованістю;
- система рахунків з обмеженням використання коштів, що на них накопичуються, винятково для технологічного оновлення виробництва.

Особливо актуальними залишаються питання ефективного використання науково-технічного потенціалу для активізації інноваційного процесу, прискорення комерціалізації науки, залучення науковців до процесу створення інфраструктури інноваційного середовища [221].

В цілому програмне забезпечення інноваційного розвитку в області характеризується недостатньою увагою в планових документах, а також поступовим відходом від конкретизації у передбачуванні показників [202, 241, 245, 246, 252, 254, 258, 259].

3.6. Стратегічні напрямки економічного розвитку на сучасному етапі

Державне регулювання соціально-економічних процесів у Чернігівському регіоні давніми, тривалий час працюючими методами неможливе в силу того, що ми маємо приватну форму власності на засоби виробництва, законодавство, яке обмежує державне втручання в діяльність суб'єктів господарювання, все більш повне входження до світової економічної спільноти.

Потрібні теоретичні напрацювання як на рівні держави, так і регіонального характеру. Водночас на даний час їх мало в загальноукраїнському масштабі і за деякими напрямками вони взагалі відсутні в Чернігівському регіоні, хоча в ньому працює ряд інститутів, маємо фахові наукові видання, є вчені та практики-економісти високого рівня. Доцільно назвати такі проблеми, як конкурентоспроможність регіональної економіки, наслідки вступу до світової організації торгівлі тощо.

Тому бачиться за необхідне зробити наукову розвідку з даних питань, які є важливими на сучасному етапі і можуть позитивно вплинути на ефективність регіональної економіки, надати їй деякий поштовх у розвитку та хоча б зупинити вищевказані тенденції до все більшого відставання. Маються на увазі кластерні структури, підготовка до роботи в умовах входження до Світової організації торгівлі, транскордонне співробітництво, підвищення конкурентоздатності регіональної економіки та інше.

Бачиться раціональним програмне ініціювання даних питань на рівні області, послідовна робота щодо створення теоретичного підґрунтя, використання законодавства і нормативної бази, організаційного та технічного забезпечення роботи.

Розглянемо ситуацію зі створенням кластерів в Чернігівській області.

Станом на початок 2007 року вони в регіоні відсутні. Проте теоретичні

напрацювання існують. В 2004 і 2005 роках дослідження були проведені у трьох напрямках під загальним керівництвом автора. Підготовлені та обгрунтовані пропозиції щодо створення наступних кластерів на території області:

I. Кластер виробників пивобезалкогольної промисловості.

Пропонується добровільне об'єднання підприємств пивобезалкогольної галузі регіону, які пов'язані технологічно та спроможні постачати, виробляти і реалізувати пивобезалкогольну продукцію в області і за її межами. Основні складові кластеру:

- виробники профільної продукції;
- сільськогосподарські виробники регіону, що є постачальниками ячменю, та торговельні фірми, які здійснюють забезпечення іншою сировиною;
- суб'єкти господарської діяльності, що надають необхідні додаткові вироби і послуги, інформаційне та технічне забезпечення;
- вищі навчальні заклади, які здійснюють підготовку спеціалістів;
- торговельні асоціації.

Основними виробниками профільної продукції кластеру будуть:

- Чернігівське відділення ВАТ «САН Інтербрю Україна»;
- ЗАТ «Ніжинське пиво»;
- ТОВ «Нептун»;
- ТОВ «Джерело».

Внаслідок створення кластеру в регіоні передбачаються наступні позитивні зміни:

1. Підвищиться продуктивність підприємств. Зміни відбудуться за рахунок:

- кращого вибору робочої сили та постачальників;
- доступу до спеціалізованої інформації;
- доповнюваності продуктів, які внаслідок цього стануть привабливішими для споживачів;

- мотивації керівників, що прагнуть здобути повагу місцевих колег.

2. Збільшаться темпи інновацій, визначиться їх цілеспрямоване використання, створиться фундамент для майбутнього економічного зростання. Досягнення ефекту забезпечать:

- бачення і розуміння ринку;
- здатність впроваджувати швидкі зміни та достатня гнучкість;
- тиск конкурентів, включаючи інших виробників кластеру.

В результаті нарощування обсягів старих видів продукції, освоєння нових передбачається збільшення прибутку і, як наслідок, відрахувань до бюджету. Зростанню прибутку сприятиме і зниження собівартості продукції, яке відбудеться внаслідок:

- зменшення фонду оплати праці за рахунок зниження чисельності працюючих в результаті впровадження інновацій;
- зміцнення фінансового стану підприємств, що призведе до зниження на 6-7% річних ставок кредитування.

Розглянемо інші варіанти створення кластерів на території регіону.

II. ВАТ “Чернігіввовна” є базовим підприємством з первинної обробки сировини для виготовлення вовняної пряжі. Концерн “Чексіл” виготовляє вовняну пряжу, ватин, тканини тощо. Льонозаводи області переробляють льон і виготовляють волокно для подальшого виробництва тканин. Для розвитку галузі необхідно в обласному центрі побудувати високотехнологічне льонопереробне підприємство із закінченим циклом виробництва – виготовленням льняних тканин. Швейні підприємства регіону виробляють одяг, головні убори тощо із льняних і вовняних тканин. Маркетингова служба концерну “Чексіл” та його дочірньої структури “Чексіл-постач” займаються реалізацією готової продукції зазначених підприємств. Таким чином у загальних рисах можна визначити функціонування потенційного майбутнього кластеру.

III. Область має великі можливості для розвитку індустрії туризму і рекреації та формування кластерів у цій сфері, в першу чергу завдяки

потужному природному рекреаційному і архітектурно-історичному потенціалу.

IV. Доцільно навести ще одне напрацювання кластерного напрямку. Це також туристичний, але вже міжнародний кластер. Бачиться реальним наступний механізм формування туристичного кластеру “Євро регіон “Дніпро”:

1. Створення сприятливого соціально-економічного мікроклімату для виникнення і розвитку взаємовигідних національних об’єднань виробників туристичного продукту в межах Гомельської, Брянської та Чернігівської областей.

2. Реалізація найбільш перспективних туристичних проектів національними кластерами.

3. Створення міжнародного кластеру і реалізація загальних туристичних проектів, вихід на зовнішній ринок із спільним туристичним брендом.

Серед спільних туристичних проектів можна виділити наступні напрямки:

- культурно-історичні тури “Дорогами князя Ігоря” та “Колиска слов’янських народів”;
- екологічні тури “Зона Чорнобиля” і “Деснянський шлях”;
- релігійний тур “Православні святині”;
- етнографічний тур “Витоки слов’янської культури” та інше.

Перспективним є розвиток лікувально-оздоровчого, наукового, пригодницького і ділового туризму.

Туристичним проектом міжнародного кластера, що заслуговує на увагу, є також розвиток сільського зеленого туризму і його різновидів – агротуризму та агроекотуризму.

Нами вважається за доцільне надання ще кількох пропозицій щодо створення кластерних об’єднань на території області.

I. Створення трьох кластерів в результаті процесу реформування

великомасштабних виробничих систем:

1.1. Прилуцького орендного заводу “Пожспецмаш”. В минулому це завод “Пожмашина” – єдине підприємство з виробництва протипожежної техніки Радянського Союзу. Розташоване в селищі міського типу Ладан Прилуцького району. Підприємство змінило кілька міністерств, яким воно підпорядковувалось. В даний час знаходиться в підпорядкуванні Міністерства з надзвичайних ситуацій. Становище заводу погіршується з кожним роком. Включений у Програму соціально-економічного розвитку області на 2004 рік захід “Здійснити реформування Прилуцького заводу “Пожмашина” (с.110 Програми соціально-економічного розвитку області на 2004 рік) ні до чого, крім зміни назви підприємства, не призвів, позитивних наслідків не дав.

Необхідні невідкладні першочергові заходи, а саме:

1. Реорганізація економічної служби заводу із запровадженням сучасних систем стратегічного планування, бюджетування, управління витратами, управлінського обліку, контролінгу.

2. Погашення заборгованості по заробітній платі працівникам та недопущення її виникнення в подальшому.

3. Підвищення ефективності використання активів підприємства.

4. Передача об’єктів житлово-соціальної сфери у комунальну власність Ладанської територіальної громади.

5. Відпрацювання проекту реструктуризації заводу та можливих варіантів його реформування.

1.2 Відкрите акціонерне товариство “Чернігівський завод радіоприладів”. Підприємство засноване у лютому 1967 року. Воно розташоване на території площею 80 га і має 30 виробничих та адміністративних будівель загальною площею 250 тис.кв.м. В минулі часи 17-тисячний колектив підприємства працював на оборону країни. В даний час чисельність складає близько 3,5 тис.чол.

1.3 Відкрите акціонерне товариство “Чексіл” – в минулому найбільший в Європі виробник вовняних тканин. В даний час він має наступну структуру:

- відкрите акціонерне товариство “Чексіл”;
- закриті акціонерні товариства “Камвольно-суконна компанія “Чексіл”, “Чексіл-автосервіс”;
- товариства з обмеженою відповідальністю “Чексіл-ремекс”, спільне товариство “Чексіл-Аріадна”, “Чексілмед”, “Чексіл-Ярославна” (м.Новгород-Сіверський), “Чексіл-В”;
- підприємство “Ливарно-механічний завод”;
- дочірнє підприємство “Чексіл-барва”;
- фірмовий салон-магазин “Деснянка”, оптово-роздрібний магазин “Деснянка-2”, прилуцький фірмовий магазин “Деснянка”;
- медично-санітарна частина.

Проте така реструктуризація в межах акціонерного товариства, незважаючи на складність організаційної складової утворення, успіху не принесла.

Можливий варіант, коли всі ці структури у складі “Чексілу” ввійдуть у кластер “Чернігіввовна-льон”, питання створення якого уже досліджувалось на сторінках даного підрозділу.

II. Продовольчий кластер продукції тваринництва, куди ввійдуть регіональні заводи продовольчих товарів м'ясного, молочного і рибного напрямків, а саме:

- м'ясна промисловість – чернігівські підприємства ЗАТ “Чернігівський м'ясокомбінат”, ЗАТ “Ритм”, ТОВ “Ексім-Чернігів”; ніжинські ВАТ “Ніжинський м'ясокомбінат”, ПП “Аверс-плюс”; прилуцькі ТОВ виробничо-комерційне підприємство “Прилуки-Агропереробка”, ЗАТ “Прилуцький м'ясокомбінат”, ВАТ “Прилуцький птахокомбінат”, птахофабрика “Прилуцька”; “Бахмачм'ясо”; Куликівське селянське фермерське господарство “Колос”; “ТОВ “Агрофірма “Продагро” Носівського району; ТОВ “Придеснянське” і “Березнянська птиця” Менського району;
- молочна промисловість – відкриті акціонерні товариства „Чернігівський молокозавод”, „Бобровицький молокозавод”, „Ічнянський

завод сухого молока і масла”; закриті акціонерні товариства “Молокозавод “Прилуки”, “Бахмачконсервмолоко”, “Варвамаслосирзавод”, „Городнянський молокозавод”, куликівський завод “Молоко”, „Новгород-Сіверський сирзавод”, „Сосницький сирзавод”; товариства з обмеженою відповідальністю „Чернігівська маслосирбаза”, ніжинський “Кришталь”, „Козелецький маслозавод”, “Менський сир”, Лосинівський маслосирзавод Ніжинського району, торговий дім “Сіверяни” Ріпкинського району; дочірні підприємства “Коропський сирзавод” ТОВ “СИЛ”, “Корюківський маслозавод” ЗАТ “Корпорація “Інтерагросистема”; приватне підприємство “Сирний дім” Куликівського району; філія “Ніжинський міськмолзавод” ДП “Аромат”;

- промислове виробництво рибної продукції – чернігівські підприємства ЗАТ “Чернігівриба”, ТОВ “Мурена”, ПП “Виробничо-комерційна фірма “Гарпун”.

III. Продовольчий кластер продукції рослинництва – виробництво жирів, плодоовочеві підприємства, оброблення зерна, виробництво крохмалю, готових кормів для тварин, хліба і хлібобулочних виробів, цукру (всього 64 підприємства).

В даному випадку доцільно визначитись з оптимальною структурою та кількістю членів кластеру, щоб об’єднання не було занадто громіздким і швидко реагувало на зміну ситуації в економіці.

Сюди також повинні ввійти постачальники сировини, збутові організації. Підприємствами-флагманами, навкруг яких будуть групуватися інші учасники кластеру, пропонується визначити ВАТ “Продовольчу компанію “Ясен”, яка на сучасному етапі випускає абсолютно конкурентоздатну за ціною і якістю продукцію, нарощує обсяги виробництва, а також чернігівське закрите акціонерне товариство “Млибор” та відкрите акціонерне товариство “Чернігівський хлібокомбінат”.

IV. Кластер підприємств лікєро-горілкової і спиртової промисловості, в який увійдуть ЗАТ “Чернігівський лікєро-горілковий завод “Чернігівська горілка”, а також спиртові заводи Шобалинівський Борзнянського, Ковалів-

ський Городнянського, Ічнянський, Чемерський Козелецького, Криківський Коропського, Холминський Корюківського та Новоборовичський Щорського районів, постачальницькі і збутові організації.

Гострота проблеми в даному напрямку обумовлена втратою позицій чернігівських виробників. 15 років тому в області вироблялось більше 4% всієї лікєро-горілчаної продукції України, а в 2005 році – менше 1%.

Звичайно, можливі інші варіанти чи їх сполучення в якійсь частині наданих пропозицій. Одночасно і в короткі строки виконати дану роботу неможливо, особливо якщо процеси йтимуть спонтанно і будуть віддані на відкуп ситуації.

Автор наголошує, що майбутній розвиток регіону повинен йти через максимально можливу кластеризацію його економіки на основі попередньо розроблених спеціальних розділів програм соціально-економічного розвитку регіону на середньостроковий період та на рік.

Проаналізуємо ситуацію з використанням прикордонного геополітичного становища досліджуваної нами Чернігівської області.

В загальних рисах визначимо зовнішньоекономічну та інвестиційну ситуацію в регіоні. Особливу увагу звернемо на співробітництво з Російською Федерацією і Республікою Білорусь, з якими межує Чернігівщина.

Зовнішня торгівля області в загальних обсягах та щодо прикордонних з нею Російською Федерацією і Республікою Білорусь надається в таблиці 3.19.

Ми маємо різке падіння експорту та імпорту в 2000 р. порівняно з 1996 р., яке по Російській Федерації та Білорусі не було компенсовано навіть у 2004 р., а за деякими напрямками – і в 2005 р. Переваги прикордонного розташування не реалізуються.

Прямі іноземні інвестиції в область на початок 2006 року за останній рік знизились з 95,9 млн. дол. США до 94,6 млн. дол. США. Подібну ситуацію ми маємо тільки в одній Черкаській області, проте загальні обсяги там дещо більші (відповідно 122,3 та 106,7 млн. дол. США). Російська Федерація в 2005

Таблиця 3.19

Зовнішня торгівля області в загальних обсягах та з прикордонними країнами,

тис. дол. США

Роки Країни	Експорт				Імпорт			
	1996	2000	2004	2005	1996	2000	2004	2005
Усього	181482	130787	245378	250817	154191	173055	209404	246976
у тому числі Білорусь	20608	3980	11543	26740	15147	6831	4755	9140
Російська Федерація	118899	92979	95123	106073	49141	37981	38189	52741

році інвестувала економіку області в незначних обсягах – в розмірі 135,8 тис. дол. США. Білоруське інвестування взагалі відсутнє.

Найбільш доцільною, реальною та ефективною для кожної з названих територіальних одиниць нині суверенних держав є співпраця з основних складових соціально-економічного розвитку – промислового і сільськогосподарського виробництва, будівництва, транспортних перевезень, а також з питань науки, освіти, вирішення екологічних проблем, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та інше [242].

Особливим і важливим етапом співробітництва Чернігівської, Брянської та Гомельської областей стало підписання 29 квітня 2003 року Угоди про створення прикордонного співробітництва Єврорегіон „Дніпро”, про що вже говорилось при визначенні пріоритетів області.

Враховуючи важливість окреслених проблем, бачиться єдино правильним програмний підхід до їх вирішення. Між тим в головному плановому документі регіону – річній „Програмі соціально-економічного розвитку” за 3 останні роки практично відсутні питання транскордонного співробітництва.

Так, у заходах програми на 2004 рік обмежились наступним пунктом: „Провести комплекс організаційних заходів щодо вступу області до Асоціації

Європейських Прикордонних Регіонів у складі „Єврорегіону Дніпро” (с. 128).

Програма на 2005 рік взагалі одним абзацом (с. 52) обмежилась спогадами про те, що зроблено в 2004 році (проведено рекламний тур „Туристичні можливості Чернігівщини”).

Програма на 2006 рік серед завдань називає „розвиток транскордонного співробітництва в рамках Єврорегіону „Дніпро” (с. 8). Крім того, на с. 60 у розділі „Розвиток туризму” написано: „Продовження подальшого співробітництва з питань туризму в рамках Єврорегіону „Дніпро”. Ніякої смислової нагрузки чи конкретизації в подальшому дані продекларовані положення не несуть.

Враховуючи всю важливість транскордонного співробітництва, певну роботу, проведenu з цього питання в Чернігівському регіоні, деякі недоліки, вказані в даному матеріалі, і перспективи подальшого розвитку Єврорегіону „Дніпро” та транскордонного співробітництва в цілому, автор вважає за доцільне звернути увагу на наступні особливо важливі питання:

1. Унікальне геополітичне становище області, як кордону трьох держав пострадянського простору, використане в незначній мірі.

2. Створений Єврорегіон „Дніпро” не націлений на вирішення проблем економічного характеру та покращення рівня життя людей.

3. Програмний підхід до вирішення питань транскордонного співробітництва відсутній.

4. Немає конкретних справ, програм, проектів, їх реалізації.

5. В 2005-2006 роках інтенсивність роботи виконавчих органів Єврорегіону „Дніпро” значно послабилась.

6. Асоційоване членство зі статусом спостерігача в Асоціації європейських прикордонних регіонів для областей, що входять до Єврорегіону „Дніпро”, стосовно питань інвестиційного забезпечення нічого не дає. Робота відносно досягнення повноправного членства в Асоціації не ведеться.

Деяка зміна методологічних і організаційних підходів до проблем транскордонного співробітництва, вирішення названих та деяких інших

проблем дозволить підняти рівень зовнішньоекономічних зв'язків, орієнтованих на збереження та посилення взаємовигідного співробітництва, нарощування зайнятості і реальних доходів населення прикордонних областей, створити умови для контактів і співпраці на місцевому та особистісному рівні.

Проаналізуємо, як відбувається підготовка до вступу до Світової організації торгівлі на окремих галузях досліджуваного нами Чернігівського регіону.

Серед галузей, на яких позитивно позначиться приєднання до СОТ і які отримають певні вигоди, експерти виділяють легку промисловість, будівництво, торгівлю, туризм і частково транспорт, хімічну та харчову промисловість.

До галузей, які внаслідок загострення конкурентної боротьби між національними та іноземними фірмами, скасування податкових пільг, субсидій та ліквідації інших преференцій з боку держави матимуть деякі труднощі і проблеми, відносять сільськогосподарське виробництво, радіоелектроніку, сільськогосподарське машинобудування.

На нашу думку, треба взагалі проаналізувати ситуацію на кожному підприємстві всіх галузей регіону на предмет підготовки до діяльності після вступу України до Світової організації торгівлі та ефективної роботи в нових умовах, продиктованих світовою спільнотою.

Окремо зупинимось на сільськогосподарському виробництві. Побуває думка, що вступ України до СОТ знищить вітчизняний аграрний сектор, оскільки її правилами передбачено відмову від державної підтримки сільгоспвиробників. До речі, це головний аргумент противників вступу України до Світової організації торгівлі.

На противагу необхідно підкреслити, що норми СОТ не вимагають скасування всіх субсидій, а лише встановлення їхнього граничного рівня. Для країн, що розвиваються, в тому числі і для України, загальна сума всіх субсидій виробникам не повинна перевищувати 10 % загальної вартості всієї

сільськогосподарської продукції, виробленої в країні. У більшості країн, які розвиваються, розмір субсидій, що виплачуються для підтримки національного аграрного сектора, не досягає граничного рівня.

Крім того, ринок сільськогосподарської продукції, виробництво якої є традиційним, в значній мірі захищений від імпорту наступними факторами:

- суттєві транспортні витрати на доставку імпортованої продукції порівняно з продукцією місцевого виробництва;
- відсутність інфраструктури обслуговування великих обсягів імпортованої сільськогосподарської продукції в регіонах;
- невисока купівельна спроможність населення;
- традиційні уподобання людей, у першу чергу в сільській місцевості [151, 253, 308].

До того ж, активно турбуючись про розвиток сільського господарства в умовах вступу держави до Світової організації торгівлі, доцільно не забувати в якому стані знаходяться наші порівняно крупнотоварні сільськогосподарські товаровиробники на даному етапі.

Упродовж 1998 – 2004 років збитковими були відповідно 70, 84, 35, 43, 54, 50, 34 % сільськогосподарських підприємств України.

Господарства населення в останні роки виробляють понад 60 % валової продукції сільського господарства і обробляють 29 % сільськогосподарських угідь. Починаючи з 2001 року, чисельність самозайнятих в особистих селянських господарствах перевищує середньорічну кількість зайнятих у сільськогосподарських підприємствах.

Тому, на нашу думку, складові питання співробітництва з країнами-учасниками СОТ у даному напрямку та розвитку аграрного сектору виробництва органічно поєднуються. Назовемо деякі з них:

- сприяння зростанню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках шляхом проведення реструктуризації збиткових сільськогосподарських підприємств, ефективного державного

регулювання аграрних ринків, використання ефективних механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

- підтримання на державному рівні розвитку обслуговуючої та збутової кооперації дрібних товаровиробників і формування для них ринкової інфраструктури;

- активізація розвитку сільської місцевості;

- реалізація програм створення ринкової інфраструктури у сільській місцевості – відкриття заготівельно-збутових кооперативів, маркетингових груп, кредитних спілок, ринкових інформаційних систем тощо [184, с. 33].

Є ще один напрямок сільськогосподарського виробництва, прийнятний для області. Мова йде про виробництво органічних продуктів, яке можна буде успішно розвивати в умовах вступу України до Світової організації торгівлі.

В цілому приєднання України до Світової організації торгівлі приведе до масштабних змін. Тому необхідно розробити дієву державну політику щодо внутрішньої торгової політики, визначити стратегічні пріоритети її розвитку, створити механізм ефективного функціонування торгівлі в нових умовах, перевести внутрішню торгівлю в кероване русло на базі сучасної системи управління [6, с. 94 – 95; 287].

До Світової організації торгівлі Україна, безумовно, буде вступати. Дебати відносно доцільності такого підходу не мають перспективи. Питання в іншому – ґрунтовно підготуватися до роботи в нових умовах членства в СОТ, а потім і в Європейському Союзі.

Підсумуємо ситуацію в Чернігівській області з даного питання.

1. Аналіз та теоретичні обґрунтування проблем і переваг членства в СОТ для економіки регіону в працях науковців Чернігівщини взагалі відсутні. За три останні роки не було жодної статті, жодного дослідження теоретичного чи прикладного спрямування.

2. В головних планових документах області “Програмах соціально-економічного розвитку” на 2004 – 2006 роки проблема вступу до СОТ взагалі не розглядається. Точніше, вона відсутня в програмах на 2004 і 2005 роки, а в

програмі на 2006 рік її розгляд обмежений двома рядками загального декларативного характеру (із 176 сторінок дрібного насиченого тексту), а саме “адаптація промисловості до вимог законодавства Європейського Союзу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу та Світової організації торгівлі”.

Замість того, щоб пасивно чекати та остерігатися вступу до Світової організації торгівлі, господарський комплекс, влада та населення регіону повинні готуватися до зміни ситуації, при цьому враховуючи фактори об’єктивного і суб’єктивного характеру та проводячи відповідні заходи і дії.

Підготовка повинна носити програмний характер. До річної програми соціально-економічного розвитку необхідно включити окремий розділ даного спрямування, де в обов’язковому порядку будуть розроблені конкретні заходи. Зокрема, нами пропонується:

- вивчення документів і нормативів СОТ, щоб запобігти антидемпінговим процесам;
- сертифікація систем якості підприємств та організацій відповідно до вимог міжнародних стандартів ІСО серії 9000;
- підготовка до співпраці з Брянською областю Російської Федерації з питань транскордонного співробітництва (Єврорегіон “Дніпро”), створення спільних підприємств, інвестування, торгівлі та інше у випадку вступу Росії до Світової організації торгівлі;
- розробка фінансової стратегії регіону в умовах вступу до СОТ;
- розробка заходів щодо галузей: на яких, згідно з теоретичними напрацюваннями, позитивно позначиться приєднання України до СОТ, а саме легкої промисловості, будівництва, торгівлі, туризму і частково транспорту та хімічної промисловості; які матимуть певні труднощі і проблеми, а саме сільськогосподарського виробництва, радіоелектроніки, сільськогосподарського машинобудування, складних наукоємних галузей; інших галузей та спрямувань;

- окреме виділення складних питань щодо: цукрової галузі, органічного виробництва та інше.

Обласній державній адміністрації необхідно ініціювати розробку на кожному з підприємств області конкретних заходів щодо роботи в умовах входження держави у Світову організацію торгівлі.

Конкурентоспроможність, як один з головних факторів ефективного розвитку національної економіки, потребує уважного вивчення, наукових напрацювань та практичних дій в усіх ланках наукового і господарського механізму. Для високого рівня конкурентоздатності нації важливо мати:

- сильну державу, яка створює умови для господарської діяльності та забезпечує функціонування її суб'єктів, спрямовує результати здобутків від підвищення ефективності суспільної праці на розвиток інфраструктури, охорони здоров'я, науки тощо;

- підприємців, що, реалізуючи свої наміри і здібності, створюють нові виробництва та робочі місця і збільшують дохідну частину бюджетів;

- кваліфіковані кадри, висока заробітна плата яких створює значний платоспроможний попит, згодом інвестований в економіку [311, с.37].

Результати аналізу свідчать, що протягом 15 років розвиток регіонів України має очевидний асиметричний характер – поглибилася диференціація за динамікою основних економічних показників. Кількість розвинених регіонів скоротилася з 10 до 7, областей, що розвиваються, – збільшилась з 8 до 19, а в групі регіонів із середнім рівнем розвитку з 8 одиниць залишилася лише Харківська область.

Конкуренту позицію зміцнили лише м.Київ, Донецька область та АР Крим (перемістилися у верхні квадрати таблиці), а втратили Харківська, Сумська, Черкаська, Миколаївська, Чернігівська, Луганська, Херсонська, Івано-Франківська, Волинська, Київська, Кіровоградська області.

В даному підрозділі на основі теоретичних напрацювань та фактичного матеріалу по регіону і державі в цілому [272, 310] доцільно провести порівняльний аналіз 11 показників та комплексного показника

конкурентоспроможності Чернігівської області за основними складовими, розбивши всі області за рівнем розвитку на п'ять груп: високий, вищий за середній, середній, нижчий за середній, низький.

1. Область знаходиться серед 8 найбільш забезпечених потенціалом природних ресурсів. Поряд з нею Дніпропетровська, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська та Херсонська області, а також Автономна Республіка Крим.

2. За інтегральним показником розвитку область знаходиться в останній, п'ятій групі (низький рівень розвитку) разом з Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Житомирською, Кіровоградською, Луганською та Херсонською областями, незважаючи на високий природний потенціал.

3. За ефективністю функціонування господарського комплексу регіону, формуванням матеріального базису для соціально-економічного розвитку область також знаходиться в останній, п'ятій групі регіонів з низьким рівнем розвитку. Однакові з нею показники мають Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Тернопільська і Херсонська області.

4. За відтворенням, збереженням демографічного потенціалу та забезпеченням умов його соціально-культурного розвитку область, знову-таки, знаходиться в останній групі з низьким рівнем розвитку поряд з Вінницькою, Житомирською, Закарпатською, Кіровоградською і Херсонською областями.

5. Щодо зайнятості населення та ринку праці область також розміщена в п'ятій групі поряд з такими ж слаборозвиненими з даного питання – Житомирською, Закарпатською, Луганською, Львівською, Сумською, Тернопільською, Херсонською та Чернівецькою областями, а також Автономною Республікою Крим.

6. За транспортною інфраструктурою і житловим забезпеченням населення регіон, знову-таки, не зміг піднятися вище останньої групи. На

одному з нею рівні розвитку, який характеризується як низький, знаходяться Івано-Франківська, Закарпатська, Луганська, Рівненська і Сумська області.

7. За соціальною спрямованістю господарського комплексу, створенням безпечних та сприятливих умов для проживання населення область знаходиться серед регіонів, де рівень розвитку вищий за середній (друга група) – поруч із Дніпропетровською, Кіровоградською, Миколаївською, Сумською, Херсонською і Хмельницькою областями.

8. За рівнем розвитку промислового виробництва, який визначається по валовій доданій вартості на душу населення (у відсотках до середньої по Україні) область знаходиться у четвертій групі із зниженим рівнем розвитку (60-70%) поряд із Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Кіровоградською, Херсонською та Черкаською областями, а також Автономною Республікою Крим.

9. Рівень забезпечення бюджетів власними доходами характеризується діапазоном показників від 41 % (Тернопільська область) до 96 % (м.Київ). Досліджувана Чернігівська область знаходиться в передостанній, четвертій групі (від 50 до 60 %) з рівнем забезпечення бюджету 53%. В одній з нею групі розміщені Львівська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька і Черкаська області.

10. Рівень експорту продукції, який характеризується як ВДВ на душу населення у відсотках до середньої по Україні, теж дуже відрізняється – від 150% у Донецькій до 50% у Черкаській області. Чернігівська область знаходиться у четвертій групі разом з Волинською, Житомирською, Закарпатською, Івано-Франківською, Львівською, Херсонською, Чернівецькою областями і Автономною Республікою Крим.

11. Забезпеченість інвестиційними ресурсами на душу населення, у відсотках до середньої в Україні, також коливається від 150% до 50%. Крім того, в деяких областях вона значно виросла (Закарпатська, Луганська, Одеська області); в інших, навпаки, зменшилась (Рівненська, Хмельницька та Черкаська області).

Нами пропонується методика визначення комплексного коефіцієнта конкурентоспроможності регіонів (КККР), який підраховується як сума 11-ти зазначених показників, кожного з них по п'яти рівнях оцінки (табл.3.20).

$$\text{КККР} = \sum_{i=1}^n x_i ,$$

де x_i – значення окремого показника;

$i \dots n$ – кількість показників оцінки ($n = 11$);

$x_i = 1$ – найкраще значення показника;

$x_i = 5$ – найгірше значення показника;

КККР_{\min} – найкращий результат;

КККР_{\max} – найгірший результат.

З даних таблиці 3.20 визначаємо конкурентоспроможність Чернігівського регіону в цілому – він знаходиться на 18-му місці. Попереду нього Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Київська, Полтавська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Вінницька, Сумська, Черкаська, Хмельницька, Луганська, Херсонська, Кіровоградська, Рівненська області і Автономна Республіка Крим. Відстають – Львівська, Тернопільська, Волинська, Житомирська, Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська області.

Ситуація потребує комплексного програмного підходу, врахування як традиційних методів регулювання соціально-економічного розвитку, так і новітніх важелів впливу, які були проаналізовані у попередніх розділах дослідження.

Між тим в усіх програмах соціально-економічного розвитку регіону системне вирішення питань конкурентоспроможності відсутнє. Статистичні збірники, які підводять підсумки роботи за відповідний рік, показника конкурентоспроможності теж не надають.

В деякій мірі, хоча і не зовсім комплексно та системно, а також не на рівні всієї області цю нішу намагається заповнити наступний документ. 31 жовтня 2006 року Чернігівською міською радою було схвалено “План

Таблиця 3.20.

Комплексний коефіцієнт конкурентоспроможності регіонів

№ п/п	Показники Території	Потенціал природних ресурсів	Інтегрований показник розвитку	Ефективність функціонування господарського комплексу	Демографічний потенціал	Зайнятість населення, ринок праці	Транспорт, житлове забезпечення населення	Соціальна спрямованість господарського комплексу	Рівень розвитку промислового виробництва	Забезпечення бюджету власними доходами	Рівень експорту продукції	Забезпеченість інвестиційними ресурсами	Комплексний коефіцієнт конкурентоспроможності
1.	Дніпропетровська	1	1	2	1	2	1	2	2	2	2	2	18
2.	Запорізька	3	1	2	1	1	1	1	2	2	2	2	18
3.	Донецька	1	2	2	2	2	1	4	1	2	1	1	19
4.	Київська	5	1	1	1	1	1	1	3	4	3	3	24
5.	Полтавська	2	2	2	2	4	2	1	2	3	2	2	24
6.	Миколаївська	1	2	3	3	1	4	2	3	3	3	3	28
7.	Одеська	5	2	3	3	4	1	3	2	3	2	2	30
8.	Харківська	5	2	2	2	3	3	3	3	3	3	3	32
9.	Вінницька	3	4	5	5	3	2	1	3	5	3	3	37
10.	Сумська	3	4	4	4	5	5	2	3	3	3	3	39
11.	Черкаська	2	3	4	4	4	3	1	4	4	5	5	39
12.	Хмельницька	4	3	4	3	3	2	2	5	4	5	5	40
13.	Автономна Республіка Крим	1	4	4	4	5	4	4	4	2	4	4	40
14.	Луганська	1	5	5	4	5	5	5	3	3	3	3	42
15.	Херсонська	1	5	5	5	5	4	2	4	4	4	4	43
16.	Кіровоградська	1	5	5	5	4	4	2	4	4	5	5	44
17.	Рівненська	5	3	4	3	1	5	4	5	4	5	5	44
18.	Чернігівська	1	5	5	5	5	5	2	4	4	4	4	44
19.	Львівська	5	4	3	3	5	3	5	5	4	4	4	45
20.	Тернопільська	3	4	5	4	5	3	3	5	5	4	4	45
21.	Волинська	4	5	5	4	4	4	4	4	5	4	4	47
22.	Житомирська	3	5	5	5	5	4	3	5	5	4	4	48
23.	Чернівецька	5	4	4	4	5	4	4	5	5	4	4	48
24.	Закарпатська	2	5	5	5	5	5	5	4	5	4	4	49
25.	Івано-Франківська	4	5	5	4	4	5	5	4	5	4	4	49

посилення конкурентоспроможності м.Чернігова” – документ, який визначає основні напрями діяльності із залучення інвестицій та розвитку туристичного потенціалу міста на середньотермінову перспективу.

Посиленню конкурентоспроможності регіону в повній мірі сприятимуть стратегічні напрямки економічного розвитку області на сучасному етапі:

- кластеризація економіки;
- вільні економічні зони та території пріоритетного розвитку;
- транскордонне співробітництво в межах Єврорегіону “Дніпро”;
- підготовка до роботи в умовах вступу до Світової організації торгівлі.

Розділ 4

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ ГОСПОДАРСТВА ОБЛАСТІ

4.1. Система планових документів регіону

Методи державного програмного регулювання соціально-економічного розвитку країн та їх складових використовують практично всі розвинуті країни світу. Особливе поширення вони одержали у Франції та Японії. Як правило, в країнах з ринковою економікою характерним є використання методологічних напрацювань у частині середньострокового і довгострокового планування та прогнозування. Особливо це стосується територіального напрямку регулювання економічних процесів.

23 березня 2000 року був прийнятий Закон України “Про державне прогнозування і розроблення програм економічного та соціального розвитку України”, який визначає правові, економічні і організаційні засади формування цілісної системи прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць як складової системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави. В законі вказується, що програма економічного та соціального розвитку – це документ, в якому визначаються цілі і пріоритети економічного та соціального розвитку, засоби і шляхи їх досягнення, формується комплексна та взаємоузгоджена система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв’язання проблем

економічного та соціального розвитку, досягнення стабільного економічного зростання .

Програма є документом, що забезпечує реалізацію таких принципів програмно-цільового методу, як цільова направленість, комплексність, альтернативність і централізація управління. Разом з тим вона представляє сам об'єкт управління, оскільки створює нову організаційну систему, має конкретні заходи, у виконанні яких беруть участь колективи, об'єднані роботою над програмою.

Україна на даному етапі застосовує тільки короткострокове програмне регулювання. Стаття 4 закону “Про державне прогнозування і розробку програм економічного та соціального розвитку України” передбачає середньо- та короткострокові періоди регулювання. У ній також передбачається, що в разі потреби можуть бути розроблені програмні і прогнозні документи на більш тривалий період. На практиці поки що все обмежується програмним регулюванням на рівні держави і регіонів тривалістю в один рік [84, с.200].

На підставі оцінки сталості розвитку економіки держави, матеріалів галузевих та регіональних програм розробляється довгостроковий прогноз розвитку України. Він уточнюється один раз в 5 років. Середньостроковий прогноз проробляється більш детально. Він розробляється як по Україні в цілому, так і по її областях. В ньому визначається участь держави в управлінні господарським комплексом країни та її регіонів, формуються рішення, які стосуються структури господарського комплексу, напрямків централізованих інвестицій, інших ресурсів, що контролюються державою, для регіонів, які являють собою загрозу економічній безпеці України. Це стосується розміщення держзамовлень, згортання неефективних галузей та виробництв, врегулювання соціальних проблем, створення сприятливих умов щодо залучення іноземних інвестицій. Подібні рішення оформлюються у вигляді законодавчих актів.

Головною метою державної регіональної політики, проголошеної у Концепції державної регіональної політики, яка була прийнята у травні 2001 року, є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, посилення дієвості управлінських рішень, вдосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування [116].

Відповідно до проведеного автором дослідження головним документом на регіональному рівні є Концепція соціально-економічного розвитку регіону, яка визначає стратегію його розвитку за наступними основними складовими:

- кінцеві цілі розвитку регіону на довготривалий період;
- шляхи досягнення цілей;
- основні напрямки розвитку соціальної сфери, інфраструктури міст і сіл;
- зміни демографічного характеру;
- оптимальні рішення щодо екологічних проблем;
- структурна перебудова, основні галузеві зміни, система переходу на енерго- та матеріалозберігаючі технології підприємств промисловості і агропромислового комплексу;
- фінансові та інвестиційні можливості, їх розвиток;
- ефективне використання переваг і пріоритетів;
- зовнішньоекономічна діяльність, необхідність досягнути позитивного торгового балансу регіону з іншими територіями та країнами;
- тісні міжрегіональні і міждержавні (це особливо важливо для прикордонних областей) зв'язки, їх напрямки;

- освоєння місцевих ресурсів, їх задіяння на потреби території. Під ресурсами маються на увазі не тільки корисні копалини, але і рекреаційні можливості, історико-архітектурна та культурна спадщина і т. ін.;

- нетрадиційні форми розвитку: вільні економічні зони різного типу, спільні підприємства промислового, фінансового, торговельного напрямку;

- ринкові перетворення і реформи, їх розвиток з врахуванням економічних, демографічних, геополітичних та інших факторів.

Концепція розвитку регіону – стратегічний глобальний документ. Вона повинна розроблятися після вивчення всіх матеріалів, що характеризують життєдіяльність регіону, проведення детального аналізу його стану в усіх напрямках. Особливо мають бути опрацьовані питання, чому в тій чи іншій мірі не спрацювали раніше прийняті довготривалі планові документи. До підготовки концепції необхідно підключати академічні, а також регіональні та міжрегіональні інститути, всі необхідні галузі та організації, відповідні планові та адміністративні служби регіону.

Другим плановим документом, що визначає життя регіону на тривалий період, є комплексна регіональна програма його соціально-економічного розвитку. Дана програма повинна стати інструментом виконання вищеназваної концепції розвитку. Вона носить комплексний характер, охоплює всі питання розвитку регіону. Галузеві програми, що розроблюються по цій же території, повинні бути ув'язані з комплексною програмою, не йти з нею врозрід, входячи до неї на правах частин (розділів та підрозділів) єдиного живого організму. Як правило, в часі програма розділена на кілька етапів (від 2-х до 4-х) і носить довготривалий характер – 15-20 років.

Обласною державною адміністрацією розроблена середньострокова Програма поглиблення ринкових перетворень і стабілізації роботи аграрно-промислового комплексу області на період з 2000 по 2010 рр., яка є одним з основних програмних документів регіону [224].

Пріоритетними завданнями цієї програми є створення умов для прибуткового і рівноправного функціонування різних організаційно-правових господарюючих структур та формування ринкової інфраструктури в галузі, орієнтація виробництва на конкретні потреби внутрішнього і зовнішнього ринків з поглибленням інтеграційних процесів у виробництві сировини та використанням потужностей у переробній і харчовій промисловості.

Виходячи з реалій сучасної економічної ситуації в Україні, а також враховуючи особливості соціально-економічного стану області, визначені етапи реалізації програми.

На першому етапі (2000 – 2001 рр.) було заплановане реформування АПК, поліпшення його ресурсного забезпечення і сервісного обслуговування, створення ринкової інфраструктури та на цій основі – зупинення спаду сільськогосподарського виробництва.

На другому етапі (2002-2004 рр.) було передбачено здійснити глибокі структурні перетворення і ліквідувати міжгалузеві диспропорції, що мало дозволити сформуванню оптового ринку сировини та продовольства і стабілізувати роботу галузі.

На третьому етапі (починаючи з 2005 р.) – заплановано досягнення високоефективного розвитку виробництва, нарощування обсягів та підвищення якості сільськогосподарської продукції, насамперед потенційно експортних її видів: льону-довгунця, олійних культур, картоплі, м'ясо- і молокопродуктів, сортового насіння різних культур, племінної худоби.

Головний соціальний компонент реалізації програми полягає в стабілізації ситуації на ринку праці у сільській місцевості, більш надійній соціальній захищеності громадян, а також підвищенні рівня споживання продовольчих продуктів.

Перші два етапи програми, строк дії яких закінчений у 2004 році, не були реалізовані. Основні причини – недостатня кваліфікація управлінських кадрів, низький рівень співпраці керівників підприємств та представників

влади, незабезпеченість фінансовими коштами, зміна загальнодержавних пріоритетів розвитку у 2004 році.

Необхідним є поєднання інтересів усіх учасників єдиного технологічного процесу – від виробництва сировини до реалізації готової продукції при умові забезпечення господарської незалежності і економічної відповідальності кожного, рівноправності всіх форм власності та господарювання. У конкретному виразі це означає поглиблення інтеграції сільськогосподарських виробників, торговельно-збутових і переробних підприємств шляхом створення на їх базі господарських об'єднань, компаній, асоціацій та інших формувань.

В центрі інтеграційних процесів є виробництво конкурентоспроможної продукції рослинництва і тваринництва в сільськогосподарських підприємствах та приватних підсобних господарствах.

Довгострокова програма соціально-економічного розвитку області на період до 2010 року є логічним продовженням Програми структурних перетворень економіки області, формування ринкової інфраструктури та ринкових відносин, яка була розрахована на п'ятирічний період 1996–2000 рр.[225].

В її основу покладені основні положення програми “Україна – 2010” і загальнодержавної економічної політики, які знайшли своє відображення в численних програмних та законодавчих урядових документах з питань соціального і економічного розвитку. Враховані загальнодержавні заходи щодо стабілізації фінансово-грошової системи, вдосконалення системи оподаткування, управління регіональною економікою, структурної перебудови галузей матеріального виробництва, реформування відносин власності, розвитку фондового ринку та поліпшення життєвого рівня населення.

Програма базується на реальній оцінці соціально-економічної ситуації, яка склалась в області на початок 2000 р., наявних матеріально-технічних, трудових, сировинних ресурсів і фінансових можливостей території.

Метою програми було припинення спаду у сфері матеріального виробництва, підготовка відповідної бази та перехід до високоефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка на основі структурних перетворень і підвищення ефективності роботи господарського комплексу області забезпечить мотивацію до трудової та підприємницької діяльності, підвищення рівня життя населення. Вона визначила основні орієнтири розвитку господарського комплексу регіону на найближчі 10 років.

З огляду на складну соціально-економічну ситуацію, необхідність вжиття цілеспрямованих заходів для стабілізації виробництва та досягнення економічного зростання на якісно новій основі передбачається, що структурна перебудова проводитиметься не за галузевим принципом, а буде зосереджена на пріоритетних напрямках реформування економіки. Для цього визначено шість першочергових основних взаємопов'язаних завдань:

- підвищення конкурентоспроможності виробництва і збільшення експортного потенціалу області;
- посилення соціальної орієнтації економіки, освоєння випуску нових конкурентоспроможних товарів широкого вжитку;
- реалізація енергозберігаючої моделі економіки;
- оновлення виробництва на науково-технологічній основі;
- реструктуризація підприємств;
- створення відповідних ефективних ринкових структур.

Програма передбачає реалізацію комплексу заходів, пов'язаних з підвищенням рівня життя населення, створення умов та реальних можливостей для забезпечення ним власного добробуту. Вона сформована на принципах збалансованості системи соціально-економічних показників і цільових балансів. Їх прогностичні орієнтири визначені, виходячи із загальнодержавної економічної політики та комплексу заходів, які пропонується здійснити. Документ є основою для розробки річних і середньострокових програм соціально-економічного розвитку області, районів, міст.

В 90-х роках на державному рівні особливо активно розроблялися програми розвитку кількох областей відразу. Такий метод має свої переваги – чітке відпрацювання міжобласних кооперованих виробничих зв'язків, розподіл напрямків випуску продукції і надання послуг між областями, що входять до програми, можливість на етапах виконання переорієнтувати розподіл фінансів, перекрити зриви і відставання одного учасника програми іншою областю і т.ін. [48].

Недоліки методу наступні:

1. Кожна область – це живий організм унікального характеру. Тому врахувати особливості кожної та створити уніфіковану програму для ряду областей практично неможливо.

2. Нереальним є справедливий розподіл фінансів між областями.

Третій плановий документ – річна програма соціально-економічного розвитку регіону. Він повинен забезпечити виконання окремих етапів і підетапів довгострокової програми, вирішення завдань в ситуації, що змінюється, організувати роботу народногосподарського комплексу регіону на порівняно короткий термін – один рік.

Крім цих програмних документів окремій розробці підлягають заходи щодо організаційного і економічного забезпечення планових показників, на основі яких здійснюється регулювання соціально – економічних процесів у регіоні.

Зупинимось на методиці створення програми територій, що склалась на сьогодні, та факторах, які об'єктивно впливають на спрямування і показники планових документів. В роки переходу до ринкових відносин стосовно нових принципів підходу до планування прерогатива віддана розробці планів "знизу". "Зверху" вони не доводяться.

При цьому в реаліях життя головне завдання районів – включити в план якнайбільше інвестицій з обласного та державного бюджетів. Крім того, кожен орган планування і керівництво району чи міста намагаються включити в проект плану якнайменші за обсягом планові показники

фактично по всіх галузях народного господарства. З позицій району чи міста це зрозуміло – є бажання розвивати матеріальну базу (в даному випадку не за свій рахунок) та забезпечити собі надійний резерв для обов'язкового виконання плану на випадок складнощів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Але внаслідок такого планування немає чітко визначеного напрямку розвитку.

Райони та міста, а начить і області та держава в цілому рухаються в тому ж напрямку, що і раніше, тільки в дещо уповільненому темпі. Це і є однією з причин спаду виробництва. Тому пропозиції з місць потрібно отримувати, але необхідне їх жорстке коригування відповідно до завдань концепції та довгострокової програми її реалізації, а також загальнодержавних програмних завдань.

При розробці програми особливу увагу треба звернути на її прибуткову частину. На сьогоднішній день увага звертається більше на витратну частину: обговорення, затвердження, коригування бюджету і так далі. Взагалі, бюджетній політиці приділяється надзвичайно велика і не зовсім виправдана увага в центральних органах влади і засобах масової інформації.

На нашу думку, необхідно вирішити наступні питання для стабілізації ситуації:

1. Програма повинна бути детально відпрацьована, прийнята і після цього мати силу закону.

2. Показники програми необхідно регулярно контролювати і обговорювати, попередньо розробивши організаційно-економічний і методичний механізм їх виконання. Коригування планових показників повинно проводитись в крайньому разі і носити комплексний характер, що визначав би терміни і шляхи зміни ситуації на краще після коригування, варіанти компенсації втрат тощо.

3. Програма повинна бути направлена на створення конкурентного середовища, об'єктивна і неупереджена щодо підприємств різних форм власності, але з однаковою ступінню вимогливості до них.

4. Ринкові перетворення, що плануються, необхідно відпрацьовувати за єдино правильним критерієм – чи покращують вони економічне становище регіонів та держави в цілому.

5. Доцільно згадати пріоритетні напрямки, як це планувалось кілька років тому, і зробити все для їх розвитку. Це агропромисловий комплекс, випуск готової (кінцевої) конкурентоздатної продукції машинобудування і т.ін.

6. Розвиток конкурентоздатних виробництв військової техніки, що мають збут на міжнародних ринках, потрібно планувати і нарощувати.

7. Необхідно планово передбачити пріоритет вітчизняного товаровиробника над імпортером виробів. Захистити вітчизняну продукцію повинні розумні податки, в тому числі митні, постійний контроль якості закордонних виробів та інше.

8. Потрібно планувати ефективну структурну перебудову промислових і сільськогосподарських підприємств в напрямках повної глибини переробки, енергозберігаючих та екологічно чистих технологій, виходу сертифікованої продукції високої якості.

9. Програма повинна задіяти ініціативу людей, їх ділові якості і інвестиційні можливості. Необхідний розвиток виробництва з місцевої сировини, внутріобласних ремесел та інше.

10. В програму обов'язково мають бути включені заходи щодо підвищення рівня життя людей, покращення інфраструктури територій, рівня соціальних благ, забезпечення населення роботою і заробітною платою. Ці заходи повинні бути забезпечені фінансово і постійно контролюватись.

Науково-технічний прогрес є невід'ємною складовою економічного розвитку, направленою як на далеку перспективу, так і на рішення практично поточних сьогоденних завдань. Тому і увага йому повинна приділятися відповідна. Загальний економічний стан України та її областей призвів до того, що ця сфера знаходиться в кризовому становищі. Продовжується міграція вчених за кордон, закриваються науково-дослідні інститути як

фундаментального, так і прикладного напрямків. Заміна технологічного обладнання, яка серед промислово розвинених країн світу коливається від 8 до 12 % за рік, а в стратегічних напрямках значно вища, в окремих галузях фактично не проводиться [67, с.8].

Між тим регіональна науково-технічна політика в умовах переходу України до ринкових відносин повинна стати однією з найважливіших складових соціально-економічної політики. В найближчі роки науково-технічна політика має бути направлена на прискорення та розширення діапазону розробки і впровадження принципово нових технологій та систем машин. Вказані технології повинні формуватись на базі цілеспрямованих фундаментальних досліджень, які, як правило, охоплюють декілька напрямків науки. Універсальність їх результатів, в свою чергу, обумовлює міжгалузевий характер процесів створення та використання даних технологій.

Потреба в чіткій взаємодії всіх наукових і виробничих колективів також викликана тим, що в сучасному спеціалізованому виробництві реалізація кінцевої цілі досягається через велику кількість проміжних етапів. Таким чином виникає об'єктивна необхідність не тільки в інтеграції, пов'язаній з об'єднанням зусиль кількох галузей і регіонів, але і в координації дій в часі, що забезпечує органічний зв'язок всіх стадій та етапів того чи іншого процесу.

Всі ці питання повинен вирішувати єдиний комплексний документ, що органічно вписався б в регіональну програму соціально-економічного розвитку.

Науково-технічні програми можуть бути ефективними при виконанні таких організаційно-економічних умов:

1. Цільове фінансування, яким розпоряджається безпосередньо замовник програми.
2. Незалежна позаповідомча експертиза проектів та результатів їх реалізації.

3. Відбір проектів, що складають науково-технічне рішення проблеми в цілому і її окремих частин, на конкурсній основі.

4. Інформаційне забезпечення.

5. Формування програмно-цільових структур управління, а також науково-дослідних консорціумів.

6. Створення тимчасових науково-дослідних і конструкторських колективів, як правило на базі відбору найбільш здібних спеціалістів з різних організацій.

Необхідне формування спеціальних органів управління програмами на регіональному та місцевих рівнях. Структура, функції і права органів управління програмами повинні забезпечити узгодженість їх кінцевих цілей із змістом та результатами завдань, а саме:

1) концентрацію на найвищому рівні керівництва програмою тільки тих рішень, що мають принципову важливість для результатів виконання всього документу;

2) надання органам оперативного керівництва достатніх обсягів повноважень, забезпечення їх важелями надійного впливу на виконавців при оптимальному співвідношенні адміністративних та економічних методів управління.

Є необхідність досить детально зупинитись на організаційно-економічному механізмі управління програмами. Він повинен включати в себе організаційну структуру управління, економічний механізм і систему контролю. Формування оргструктури безпосередньо після визначення переліку проблем для програмного вирішення є важливою умовою їх ефективної реалізації. Потреба у вдосконаленні організаційних форм управління програмами міжгалузевого характеру диктується специфікою цілей, підходом до програми як до єдиного об'єкту управління. Основні фактори, що обумовлюють ці особливості:

1. Централізація в одному органі процесів управління формуванням і виконанням програми. Своїми повноваженнями він повинен доповнювати, а

не підміняти існуючу систему регіонального управління і створюватись тільки на період формування і реалізації програми. Тому система органів управління повинна будуватися на принципі взаємодії централізованого управління з господарською самостійністю організацій-виконавців, а також економічної зацікавленості всіх ланок господарського управління, що беруть участь в реалізації програми. В умовах переходу до ринку характер централізованого впливу зі сторони органів управління програмами змінюється від переважно директивного до індикативного, але принцип централізації функцій повинен виконуватись в повній мірі. При цьому він має базуватися в основному на дії економічних важелів і стимулів.

2. Необхідність тісної взаємодії створюваних органів управління з діючою системою координації науково-технічного прогресу і господарського комплексу в цілому.

3. Узгодження загальнопрограмних цілей із завданнями конкретних виконавців, що мають власні пріоритети, які часто не співпадають з системою цілей програми.

4. Чітка регламентація процесу прийняття рішень і розподілу повноважень та відповідальності між різними рівнями системи управління.

5. Повнота відображення всіх функцій управління в діяльності відповідних підрозділів, керівників та відповідальних виконавців.

Для успішного управління програмами необхідне оптимальне співвідношення стратегії (процесу визначення цілей та шляхів їх досягнення) і тактики (процесу використання всіх видів ресурсів для реалізації стратегії). При цьому на етапах обґрунтування необхідності проекту, встановлення системи цілей, розгляду альтернативних шляхів їх досягнення, створення програми, ув'язки її з ресурсним забезпеченням значення стратегії набагато перевищує роль тактики, а на етапах завершення і реалізації проекту значення тактики швидко зростає.

Незважаючи на тенденцію посилення економічних критеріїв, на думку автора, повинні зберегтись і окремі елементи адміністративного впливу.

Враховуючи, як правило, міжгалузевий та міжвідомчий характер регіональних програм, головні органи повинні мати компетенцію, яка дозволила б їм концентрувати фінансові і матеріальні ресурси та маневрувати ними, а також самостійно стимулювати виконавців завдань.

В умовах розширення економічної самостійності виконавців, а також інших організацій регіонів істотно підвищується роль системи контролю як важливої складової організаційно-економічних методів управління формуванням і реалізацією програм.

Особливістю організації контролю є необхідність формування впливу на процеси, над якими здійснюється управління, котрий забезпечує досягнення кінцевих цілей програми.

Контроль, не сковуючи ініціативи виконавців, дозволяє підвищити вимоги до них. Його потрібно проводити на всіх стадіях робіт. Методичне забезпечення системи контролю повинне надати порядок визначення відповідності результатів робіт з плановими показниками за термінами виконання, обсягами, витратами, економічними показниками програми в цілому (ефективність, економія ресурсів і т.ін.) та техніко-експлуатаційними параметрами програмної продукції, а також виявлення можливих відхилень від запланованого ходу робіт і причин, які спричинили чи можуть спричинити відхилення.

Розробка регіональних програм фінансується з обласного бюджету. При відсутності чи недостатці коштів для фінансування робіт, направлених на розробку регіональних науково-технічних програм, може створюватись пайовий фонд програми (резерв фінансових коштів) за рахунок добровільних разових внесків окремих громадян, підприємств, організацій-виконавців програми чи споживачів програмної продукції. Внески в пайовий фонд проводяться зі згоди підприємств і організацій з прибутку, що залишається в їх розпорядженні.

З метою фінансування розробки науково-технічних програм можуть бути використані інноваційні фонди, які створюються за рахунок державного

бюджету, коштів підприємств, організацій, ділових кіл, інших джерел фінансування.

Для забезпечення цільового принципу фінансування доцільно передавати кошти, що виділяються на розробку програми, органу управління. Фінансування розробки науково-технічних програм здійснюється у відповідності з угодою між розпорядником коштів та авторами програми – головною науковою організацією і її співавторами.

Фінансування реалізації науково-технічних програм може проводитись різними методами в залежності від характеру заходів, складу виконавців, їх зацікавленості у виконанні, джерел фінансування:

- централізовано;
- через загальнопрограмні фонди – окремо для кожної програми;
- із спеціально створюваних у кожного учасника фондів;
- шляхом самофінансування виконавців програм.

З метою концентрації коштів для вирішення актуальних регіональних проблем суб'єкти господарської діяльності можуть створювати регіональні фонди з розвитку виробництва, науки і техніки шляхом солідарного фінансування власного розвитку. Це сприятиме підвищенню рівня незалежності власного бізнесу від державних джерел фінансування, надасть можливість стабільного забезпечення фінансовими коштами.

Фінансування робіт щодо реалізації програми повинно виконуватись на добровільній основі. Орган управління заключає господарські угоди з виконавцями та споживачами результатів її реалізації. В свою чергу інститути, підприємства, організації - виконавці та споживачі програмної продукції, як етапної, так і кінцевої, підписують між собою договірні відношення на створення чи передачу науково-технічної продукції.

В системі відношень щодо реалізації програми повинні бути передбачені як пільги, так і економічні санкції, що мають характер стимулів та пересторог. Щодо пільг, то можна назвати деякі з них:

- цільові дотації і субсидії для реалізації окремих проектів;

- довготермінове кредитування;
- відповідна податкова політика і так далі.

Більш детально зупинимося на характері економічних санкцій. Потрібно установити господарську відповідальність організацій-виконавців за невиконання чи несвоєчасне і неякісне виконання завдань програми, недосягнення встановлених в програмі показників чи неефективне використання ресурсів.

Економічні санкції потрібно використовувати не тільки для учасників програми, але і для органів управління у випадку неякісного виконання ними своїх функцій.

Кошти, отримані в результаті економічних санкцій, можуть бути перераховані в централізований фонд з регіональної програми і використовуватись на покриття витрат, що з'являються в ході роботи по її реалізації.

Підсумовуючи наданий матеріал, доцільно зробити висновок, що програмне забезпечення науково-технічного прогресу працює на перспективу економічного розвитку регіону, є одним з гарантів стабільності економіки та її поступального процесу в напрямку ринкових перетворень. Необхідно зазначити, що для реалізації вказаних пропозицій необхідні зміни в частині законодавчого, нормативного та організаційного забезпечення.

Розпочати зазначену роботу пропонується зі створення інвестиційного паспорта регіону як передумови прискорення економічного розвитку.

Основною метою при такому підході є сприяння залученню інвестицій в область шляхом розробки паспорта та його розповсюдження серед потенційних інвесторів, що зацікавить підприємницькі структури вкладати кошти у розвиток. Реалізація задуму багато в чому залежить від залучення урядовців, депутатів парламенту, обласної та місцевих рад, обласної та районних державних адміністрацій, мерій міст, бізнес-асоціацій, засобів масової інформації.

Мета і завдання створення паспорта відповідає такому тематичному пріоритету, як вплив на темпи економічних реформ через залучення інвестицій.

В умовах кризових явищ у вітчизняній економіці виникає постійна потреба спрямування фінансових потоків у виробництво. Чим краще діє система управління і господарювання в регіоні, повніше використовується його природно-ресурсний і виробничий потенціал, тим більш тісними стають міжрегіональні ринкові зв'язки, міцніє держава і швидше поліпшується добробут її людей. Тому при успішному впровадженні інвестиційного паспорта є можливість досягнути спрямування фінансових потоків у формі інвестицій в регіон, що в цілому сприятиме прискоренню темпів економічних реформ, зростанню виробництва, створенню додаткових робочих місць та поліпшенню рівня життя населення.

Створення паспорта і реалізація його можливостей включає в себе два етапи:

Перший – залучення фахівців облдержадміністрації, райдержадміністрацій, Центру залучення інвестицій Мінекономіки, НДЕІ Мінекономіки та НДІ Мінфіну, які займаються залученням інвестицій, сприянням виробництву, до співпраці в експертній раді. Сформована експертна рада збере та проаналізує дані в наступних напрямках:

- соціально-економічний потенціал області з точки зору геополітичного, географічного, територіального, монопольного, транспортного, рекреаційного та туристичного пріоритетів;
- загальна інфраструктура;
- потенціал трудових ресурсів;
- сировинний потенціал області і окремих районів, враховуючи перспективи їх розвитку;
- комплексна оцінка установ виробничої та невиробничої сфер;
- соціально-економічна характеристика кожного міста, району, селища і сільського населеного пункту;

- характеристика галузей виробництва, включаючи перспективи розвитку кожного підприємства.

Зібрана і проаналізована інформація повинна ввійти до складеного інвестиційного паспорта.

Другий етап проекту потрібно розпочати з розсилки інвестиційного паспорта на посольства, консульства, торговельні представництва, які знаходяться в Україні, а також економічні фонди та фундації США і європейських країн. Рекомендується запросити фахівців-психологів та іміджмейкерів з ведення переговорів. На цьому етапі доцільне проведення занять, на яких будуть висвітлені наступні питання:

- методика складання інвестиційного паспорта;
- вивчення досвіду залучення інвестицій в аграрно-промисловий комплекс та переробну промисловість;
- проведення міжнародних презентацій;
- методика ведення ділових переговорів та основи ділового спілкування;
- співпраця бізнес-асоціацій і органів місцевої влади з метою залучення інвестицій.

Заняття повинні проводитись для представників органів місцевої влади та бізнес-асоціацій. Для їх проведення доцільно запросити фахівців Мінекономіки, Мінфіну, Українського фонду підтримки реформ, представників Кабміну та облдержадміністрацій.

Необхідно зібрати інформацію для створення WEB-сторінки "Унікальні інвестиційні пропозиції" та розміщення її в системі Internet, зокрема, інформації про підприємства області, які готові до співпраці з потенційними інвесторами. Крім того, експертна рада має надавати поточні консультації щодо ведення переговорів із закордонними партнерами та розробці бізнес-планів з метою залучення інвестицій.

Створення інвестиційно-привабливого клімату в регіонах залежить не стільки від стану економічного розвитку, виробничої і фінансової інфраструктури, трудових ресурсів (оскільки ці показники змінні і залежать від ефективності діяльності місцевої влади та ситуації на макрорівні), як від бажання і вміння органів влади впливати на економічну ситуацію в перспективі та створювати позитивний імідж свого регіону. Результатом проведеної роботи повинно стати:

- налагодження співпраці між бізнесом і владою;
- формування інвестиційно-привабливого іміджу регіону;
- розроблення стратегії розвитку регіону та презентування її перед потенційними інвесторами, що в свою чергу сприятиме залученню інвестицій в регіон.

Результати роботи з безпосереднього створення та впровадження інвестиційного паспорта можна оцінити за наступними кількісними показниками: проведено занять; публікацій в засобах масової інформації; відвідувачів WEB сторінки; установ та підприємств, які отримують інвестиційні паспорти; осіб та керівників, що матимуть можливість навчитися складати інвестиційний паспорт; закордонних інституцій, які отримують інформацію про інвестиційний потенціал регіону; посольств, консульств, торговельних представництв, що матимуть дані відносно до інвестиційного потенціалу; бізнес-асоціацій, які отримують інформацію про реалізацію інвестиційних пріоритетів; представників органів влади, що будуть залучені до проекту.

Окрім кількісних показників, за якими можна оцінити обсяги виконаної роботи, головними є якісні показники, а саме:

- привабливий інвестиційний імідж області;
- бажання влади співпрацювати з інвесторами;
- вміння влади вести переговори та презентувати регіон на міжнародному рівні;

- вміння підприємців складати інвестиційно-привабливі бізнес-плани.

Головний результат роботи зі складання та впровадження інвестиційного паспорту – поштовх до залучення інвестицій, що в цілому сприятиме прискоренню темпів економічних реформ в регіоні.

В області розроблено Програму науково-технічного та інноваційного розвитку області на 2004 – 2007 рр., яка є складовою стратегії соціально-економічного розвитку області на період до 2015 року [222]. Її метою є забезпечення системності розвитку інноваційних процесів у регіоні та формування інноваційної інфраструктури. Реалізація основних завдань і заходів Програми дозволить максимально задіяти регіональний науково-технічний потенціал, сприятиме стимулюванню інноваційної активності підприємств, розширенню можливостей щодо інвестування проектів.

Доцільно розглянути проблеми інформаційного характеру при розробці програмних документів. При цьому як об'єкт дослідження визначимо “Програму економічного і соціального розвитку області” на короткостроковий період.

Інформаційною базою для розробки такої програми, на думку автора, повинні стати:

1. Законодавчі і нормативні документи загальнодержавного характеру.
2. Рішення обласної державної адміністрації та обласної ради за попередні періоди.
3. Програма соціально-економічного розвитку і бюджет області за попередній рік.
4. Програма соціально-економічного розвитку і бюджет України за попередній рік.
5. Програма дій уряду.
6. Довгострокові попередні програми по галузях і напрямкам (залучення інвестицій, розвитку агропромислового комплексу, розвитку підприємництва та інші).

7. Довгострокові державні програми розвитку територій, які розроблені і чекають затвердження Верховною Радою (програми “Донбас”, “Полісся”, “Карпати” і т.ін.).

8. Статистичні матеріали на рівні держави і регіону.

9. Теоретичні і прикладні дослідження, розробки вчених, що стосуються регіону.

10. Концепція розвитку регіону.

11. Довгострокова програма розвитку регіону, що включає в себе етапи реалізації стратегічної лінії, визначені концепцією.

12. Інвестиційний паспорт регіону, документи, що визначають статус вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку та інша інформація щодо нових форм економічної і господарської діяльності.

13. Аналіз виконання програми соціально-економічного розвитку за попередній рік і заходів щодо її реалізації.

14. Методичні і методологічні напрацювання Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки.

15. Інформація, накопичена безпосередньо у виконавців за роки роботи.

16. Досвід регіонального та муніципального планування в розвинутих країнах і особливо в країнах з перехідною економікою (наприклад, у Польщі).

17. Пропозиції з районів, підприємств та установ.

18. Обсяги, сфери діяльності, напрямки подальшого розвитку тіньової економіки, її точки дотику і вплив на економіку прозору.

В даний час у більшості випадків при підготовці програм використовуються інформаційні ресурси п.17 (в основному), 1,8,14,15, тобто близько 30% інформації, пропонованої автором, що не претендує на всеосяжний характер напрацювань і пропозицій. При цьому необхідно враховувати, що пропозиції з районів і підприємств у частині показників в основному носять перестраховано занижений характер, а в частині

бюджетного фінансування – навпаки, завищений. Крім того, роль п.14,15 знижується в міру відходу від активного планового життя досвідчених працівників, яким до того ж важко адаптуватися до реалій і плутанини в стратегії планування економічних процесів в Україні в останній період. Деякі документи (п.11,12) не розроблені, інші (п.4 і п.5) у ряді випадків суперечать один одному [258, с.4].

Виходячи із запропонованої інформації, на думку автора, було б доцільно:

1. Підвищити роль програмного регулювання соціально-економічного розвитку держави і регіонів.

2. Особливу увагу приділити довгостроковому плануванню і прогнозуванню.

3. Підняти рівень кваліфікації керівних працівників органів виконавчої влади, працівників Головного управління економіки обласної державної адміністрації та відділів соціально-економічного розвитку районних і міських органів виконавчої влади.

4. У методичних матеріалах щодо розробки програмних документів вказувати основні інформаційні джерела обов'язкового та додаткового характеру.

5. Забезпечити відновлення інформаційного ресурсу на рівні держави і регіону.

6. Особливу увагу приділити науковим і прикладним розробкам вчених, що стосується області.

Нагромадження та ефективне використання інформаційного ресурсу при розробці і реалізації програм соціально-економічного розвитку буде сприяти їх більшому ступеню реальності, комплексності і всеосяжності, що значно наблизить нас до очікуваних господарських та соціальних результатів.

4.2. Перспективне та поточне планування

На етапі переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової одним з головних критеріїв вважався повний відхід від планування розвитку регіонів – як короткострокового, так і перспективного. Подібна точка зору стала домінуючою протягом кількох років, починаючи з 1991 р. В цей період було допущено чимало помилок, зроблено ряд хибних кроків. В результаті регіон отримав ослаблені планові органи, підірваний авторитет до плану як організуючого і управлінського важеля для вирішення питань стабільного функціонування та розвитку народногосподарського комплексу держави і її структурних одиниць, нерозвинену методику та методологію створення планових документів.

Автором запропоновано регулювання розвитку регіону за допомогою чотирирівневої системи планування:

- концепція розвитку регіону;
- комплексна державна програма щодо реалізації завдань концепції;
- програма соціально-економічного розвитку;
- заходи щодо виконання планових завдань.

Такий підхід дає можливість як перспективного, так і поточного регулювання економіки, забезпечує струнку систему прийняття та виконання планових показників, дозволяє стабілізувати економічні процеси.

Комплексний підхід, пріоритет планового розвитку народногосподарського комплексу особливо необхідні в регіонах, які мають слаборозвинену соціальну структуру, галузеві переваги в народногосподарському комплексі, низький життєвий рівень населення, а бюджет в силу ряду факторів носить дотаційний характер.

До таких регіонів відноситься досліджувана область. Розкрити і використати потенціал регіону, забезпечити нормальне функціонування його народногосподарського механізму, перехід економіки на ринкову основу, належний рівень життя людей, включаючи поступову ліквідацію наслідків

Чорнобильської катастрофи – така ціль повинна бути окреслена перед органами з розробки та затвердження планових документів регіону на довготривалий період.

Чернігівська область завжди розвивалась за галузевим принципом, комплексний підхід до вирішення проблем регіону був відсутній. Фінансування проводилось за залишковим методом. Програми і плани, що діяли, не давали належного ефекту по причині недостатнього ресурсного забезпечення, а також непродуманих управлінських рішень.

Планування повинно бути засновано на концептуальному підході, тобто базою для планових документів регіону повинна бути концепція. В п.4.1 дослідження автором вже згадувалась Концепція соціально-економічного розвитку області (далі – Концепція) та основні її складові. Але питання розробки документу, який повинен стати основним серед інших планових документів довгострокового характеру, потребують подальшого обґрунтування, розвитку та уточнення [259].

В центрі Концепції повинен стояти суб'єкт, заради якого проводиться робота, тобто жителі області. Виходячи з цієї позиції, основні критерії нормального розвитку території, на нашу думку, такі:

- відсутність значної міграції населення за її межі;
- ріст чисельності;
- економічний і соціальний розвиток міст обласного підпорядкування;
- комплексний розвиток районних центрів та селищ міського типу;
- нормальна демографічна і соціальна ситуація у віддалених місцевостях;
- зростання рівня доходів населення;
- покращення соціальної інфраструктури;
- ріст тривалості життя та загального рівня життя населення.

Серед цих факторів всеохоплюючим комплексним показником є ріст чи падіння чисельності населення регіону. Даний показник можна встановлювати у трьох напрямках:

- відносно попередніх років у даному регіоні;
- відносно інших регіонів держави;
- відносно регіонів, що межують з областю, та сусідніх держав (Російська Федерація, Білорусь).

Якщо показники, включаючи комплексний, покращуються, процес розвитку території проходить нормально, необхідно ввести тільки деякі корективи відповідно стану окремих показників. В протилежній ситуації необхідно приймати рішення стратегічного характеру, змінювати відношення до території з боку держави, відпрацювати заходи як поточного, так і перспективного характеру.

Передумовою розробки Концепції має бути SWOT-аналіз як метод проведення аналітичного дослідження стану об'єкта, що використовується в практиці стратегічного планування. Цим аналізом в даному документі охоплюються не всі сфери діяльності і складові області. Аналізуються лише ключові для її соціально-економічного розвитку напрямки. Переваги застосування даного виду аналізу випливають з його змісту, який приводиться в додатку першому. Проведений SWOT-аналіз вказує потенціал та обмеження розвитку більшості видів економічної діяльності.

Необхідне першочергове проведення великої за обсягом роботи зі створення соціальної інфраструктури відповідно до загальноприйнятих норм. Роботу доцільно розпочинати з поліпшення соціальної інфраструктури села. Це потребує великих коштів та зусиль з боку держави і регіону, але дає позитивний результат у двох напрямках:

1. Значною мірою поліпшує загальну ситуацію, рівень життя людей, особливо в сільській місцевості.
2. Сприятиме задіяння до праці значної кількості жителів.

Виходячи з аналізу, один з основних напрямів Концепції – підвищення прибутків населення, підприємств і організацій, покращення фінансової ситуації в області. Підвищення прибутків населення необхідне для покращення рівня життя, поліпшення купівельної спроможності. Підвищення

прибутків підприємств та організацій призведе до більш ефективної їх господарської діяльності, гарантованої стабільної ситуації в регіоні і зростання доходів населення. Для цього треба використати наступні важелі:

1. Господарська діяльність.
2. Інвестиції.

Пріоритетними напрямками господарської діяльності в області є сільськогосподарське виробництво (перш за все, картоплярство, льонарство, буряківництво, вирощування м'ясних порід великої рогатої худоби, свинарство), промислове виробництво та туризм.

В області необхідно розробити Програму структурної перебудови промислового комплексу, якою повинні бути охоплені всі підприємства. Особливу увагу слід звернути на пріоритети:

- освоєння менш енергоємних технологій;
- виробництво готової продукції всіх видів;
- виробництво експортоспроможної продукції промисловості;
- випуск виробів для потреб сільського господарства;
- освоєння виробництва кінцевих продуктів нафтової промисловості.

Організаційно потрібно відпрацювати наступні питання:

- створення спільних підприємств, використовуючи для цього вигідне географічне розташування області;
- організація філій підприємств у сільській місцевості для задіяння жіночої праці.

Туристична діяльність дає значний прибуток у розвинених країнах, роботу людям. В області є всі умови для організації індустрії туризму:

- близькість інших держав і великих населених пунктів;
- зручне сполучення автомобільними та залізничними шляхами;
- лісові масиви;
- пам'ятки історії і архітектури;

- м'який поліський клімат, рекреаційні можливості, включаючи мінеральну воду та бішофіт.

Основні напрямки торгової діяльності в регіоні:

- міжнародна торгівля;
- торгівля з країнами ближнього зарубіжжя;
- прикордонна торгівля;
- торговельне обслуговування на селі.

Всі види торгівлі необхідно підтримувати, отримуючи взаємовигідне і взаємоприйнятне для держави та населення мито.

Регіон повинен дотримуватись стратегічного напрямку, який передбачає перехід на вивіз готової продукції, перетворює область із сировинного придатка в переробну. Тому інвестиційна діяльність має бути направлена перш за все на технологічне удосконалення виробництва в переробній галузі. Інший важливий напрямок інвестицій – випуск конкурентоздатної на світовому ринку продукції. Третій напрямок – структурна перебудова промислового комплексу. Інвестиційна діяльність не повинна обмежуватись названими пріоритетними напрямками, а носити комплексний характер.

При впровадженні Концепції в життя, як і при її розробці, слід поетапно переходити до нових, ринкових умов господарювання. При цьому мають бути вирішені основні питання:

1. Створення юридично-правового та морального клімату для підйому нових форм господарської діяльності.
2. Стимулювання вищеназваної діяльності рішеннями на рівні регіону.
3. Надання можливості займати ніші ринку, де неефективно працює відповідна ланка народногосподарського комплексу, підприємницьким структурам, спільним підприємствам і т. ін.
4. Особливу увагу доцільно звернути на підтримку ефективно діючих нових форм організації праці на селі.

Реалізуючи Концепцію, необхідно пам'ятати про згубні для регіону

наслідки Чорнобильської катастрофи. Особливо це стосується змін в навколишньому середовищі, екології. В області була розроблена Регіональна програма ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту громадян на період до 2000 року. Вона включала в себе заходи щодо будівництва об'єктів, оздоровлення постраждалих, медичного обслуговування населення, торговельного обслуговування, заходи системи радіаційного контролю. Планові показники, що містились в програмі, не були досягнуті. Основна причина цього – недбалість обласного керівництва, недостатній професіоналізм управлінських кадрів з питань управління реалізацією програми [233].

Для подальшого розв'язання проблеми необхідне створення нової програми ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на період з 2005 по 2010 рр. Основними напрямками даної програми повинні бути:

1. Вивчення, аналіз і прогнозування стану здоров'я населення, яке постраждало внаслідок аварії на ЧАЕС.
2. Здійснення комплексу взаємопов'язаних заходів щодо забезпечення здоров'я населення, що зазнало радіаційного впливу.
3. Розширення мережі лікувально-профілактичних, санаторно-курортних та оздоровчих закладів.
4. Об'єднання і координація дій всіх організацій та установ, які надають медичну допомогу постраждалому населенню.
5. Розвиток соціальної інфраструктури постраждалих територій, житлове будівництво.
6. Оптимальне забезпечення населення, що зазнало впливу радіаційного ураження, продуктами харчування відповідно до науково-обґрунтованих норм споживання.

Концепція повинна бути побудована на принципі використання наступних пріоритетів регіону:

1. Геополітичного.
2. Географічного.

3. Історичного.
4. Кліматичного.
5. Транспортного.
6. Сільськогосподарського.
7. Рекреаційного.
8. Монопольного (за рядом сільськогосподарських культур).

Згідно з проведеними дослідженнями Концепція стає узаконеною основою для розроблення:

- довгострокових планів і програм економічного та соціального розвитку області, що мають визначити показники видатків державного і місцевого бюджетів, необхідних на наступні бюджетні періоди для здійснення цілей, реалізація яких триває більше одного бюджетного року;
- щорічних планів та програм економічного і соціального розвитку області, що визначають послідовні заходи першочергової реалізації обласної Концепції розвитку та необхідні для цього витрати, які включаються до проекту бюджету на наступний рік.

Сумніви в доцільності планування, нечіткість позицій вищих органів влади, відсутність своєчасного довгострокового, обгрунтованого і обов'язкового щодо виконання плану призвели до хаосу в здійсненні процесів на макро- та мікрорівні, некерованості в проведенні приватизації, структурної перебудови промисловості та ряду інших найбільш важливих питань розвитку країни і її регіонів.

Життя показало необхідність відновлення довгострокового планування. На думку автора, план повинен бути обгрунтованим, всебічно розглянутим, затвердженим після детального обговорення. Після виконання цих процедур він повинен бути не просто директивним, а мати силу закону. План має стати механізмом забезпечення бюджету території та держави в цілому на відповідний період. Документи перспективного планування безпосередньо уточнюються і конкретизуються при формуванні річних програм економічного та соціального розвитку області і обласного бюджету,

виходячи з потреб та наявних ресурсних можливостей економіки регіону.

Головною функцією регіональних органів виконавчої влади є управління соціально-економічними процесами відповідних територій, здійснення якого передбачають Конституція держави та закон України "Про місцеві державні адміністрації" [85, 115]. Одним з інструментів реалізації цих процесів є програма соціально-економічного розвитку області на довготривалий період. Автор пропонує удосконалити структуру довгострокової "Програми соціально-економічного розвитку області на період до 2010 року", яка детально розглядалась у п. 4.1.

При розробці програми повинна враховуватися економічна сфера всіх розташованих на території регіону суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування. До її складу також включаються заходи і показники, які мають місце у попередньо розроблених державних, галузевих та інших програмних і планових документах.

Організаційно-методичну роботу з розробки регіональних програм повинно здійснювати Головне економічне управління обласної державної адміністрації із залученням (по мірі необхідності) відповідних відділів та управлінь обласної виконавчої влади, економічних відділів районних адміністрацій і міських (обласного підпорядкування) рад народних депутатів. В ці організації надсилаються зразки форм та розрахунків, повідомляються економічні орієнтири, при необхідності проводяться наради організаційно-методичного характеру і розгляд проектів планів відповідними комісіями.

Розробку проекту програми доцільно проводити у наступному порядку:

- аналіз стану регіону на кінець допрогнозного періоду;
- обґрунтування пріоритетів, цілей і завдань на прогностичний період;
- визначення заходів та цифрових показників з урахуванням:
 - а) природно-ресурсного і виробничого потенціалу;
 - б) проведення ринкової трансформації економічних процесів;
 - в) підвищення рівня життя населення;

- взаємоузгодження завдань і показників проекту із заходами, поданими районами та містами обласного підпорядкування, а також підприємствами і організаціями;

- розгляд документу на колегії обласної державної адміністрації;
- корективи за результатами зазначеного розгляду;
- затвердження програми сесією обласної ради.

Доцільно надати деякі пропозиції щодо розробки програмного документу:

1. Показники програми повинні спиратися на діючу систему звітної інформації органів державної статистики.

2. При розробці враховуються положення законів, Указів Президента, постанов Уряду та нормативних актів різних рівнів, прийнятих в установленому порядку.

3. Розгляд проектів програм районів, міст обласного підпорядкування, підприємств і організацій потрібно проводити спеціальною робочою групою з числа спеціалістів економічного, фінансового та галузевого напрямків, при необхідності в присутності керівників структури, чия програма розглядається, у терміни, прийнятні для своєчасної розробки регіонального документу.

4. В процесі створення проекту програми використовується інформація управлінь і відділів державних адміністрацій, рад народних депутатів, науково-дослідних і проектних організацій, ВУЗів, аналітичних центрів.

5. Розрахунки деяких основних показників пропонується здійснювати у мінімальному та максимальному варіантах в основному у залежності від обсягів фінансових ресурсів.

6. Для визначення показників доцільно використати наступні методи прогнозування:

6.1. аналітичний, як найбільш прийнятний для виявлення тенденцій та проблем у розвитку продуктивних сил регіону у ретроспективному періоді

та на сучасному етапі, а також визначення переваг і цілей на майбутнє та формування оптимальної системи показників;

6.2. нормативний – він спирається на систему науково обґрунтованих норм і нормативів (соціальних, виробничо-технічних, демографічних, фізіологічних тощо) та дає можливість здійснювати розрахунки потреб в об'єктах інфраструктури, оцінити ступінь задоволення потреб населення у матеріальних благах і послугах;

6.3. балансовий – для визначення галузевих та територіальних пропорцій у виробництві і споживанні паливно-енергетичних ресурсів, продуктів харчування, використанні трудових, матеріальних і природних ресурсів, збалансуванні доходної та витратної частин бюджетів;

6.4. експертних оцінок – для обґрунтування доцільності будівництва об'єктів виробничого та невиробничого призначення, прогнозування розвитку підприємництва, передбачення реструктуризації господарського комплексу та інше.

7. За результатами вивчення проблем і протиріч, розробки варіантів програми готуються пропозиції до відповідних міністерств та відомств з метою вирішення на державному рівні найбільш складних (тих, що не можуть вирішитися в регіоні) питань соціально-економічного, екологічного, демографічного і науково-технічного розвитку.

При розробці документу потрібно дотримуватися наступних основних положень:

- покращення рівня життя населення через поетапне досягнення нормативних значень щодо його реальних доходів, забезпечення об'єктами і послугами соціальної інфраструктури;
- реальне впровадження ринкових методів регулювання соціально-економічного розвитку території при умові їх достатньої ефективності;
- використання елементів планової системи минулого періоду, які можуть і повинні приносити значну користь;
- підвищення ефективності функціонування економічного сектора;

- опора переважно на власні фінансові ресурси при реалізації запланованого;
- задіяння всіх суб'єктів господарювання, що розташовані на території, незалежно від форм власності та підпорядкування.

Розрахунок показників програми повинен здійснюватись не шляхом узагальнення та підсумовування даних, отриманих від підприємств і організацій, а на основі попередньо розрахованих загальноекономічних та соціальних завдань, які мають бути витримані. При цьому потрібне факторне обґрунтування основних показників через виконання балансових розрахунків, а також включення додаткових складових, що характеризують зміни в питаннях форми власності, розвитку малого і середнього бізнесу та інше.

Сучасний підхід до прогнозування пропонує здійснювати розрахунки основних показників проекту програми, як мінімум, у двох варіантах (максимальний і мінімальний) в залежності від визначених завдань та обсягів фінансових ресурсів. Автор, не поділяючи подібної методики, не вбачає в ній великої шкоди на попередньому етапі, водночас наголошуючи на необхідності обґрунтованих, скоригованих в процесі обговорення, захисту і затвердження, але єдиних та обов'язкових для виконання завдань і показників. Інакше ми не зможемо добитися неухильного розвитку регіону (стратегічна ціль) та виконання бюджетних напрацювань в доходній частині, що є одним з головних завдань документу.

Програма соціально-економічного розвитку регіону на довгостроковий період не містить інформації про фінансове забезпечення етапів програми. Тому автор пропонує до складу програми включити наступну форму таблиці по роках, що дасть можливість більш наочного уявлення виконання фінансових показників програми (табл. 4.1).

Програма має носити комплексний характер. При розробці її матеріалів враховуються положення відповідних законів держави, Указів Президента і

Таблиця 4.1

Основні показники фінансових ресурсів, потрібних для реалізації завдань програми

Показники	Значення	Роки		Графа 2 у % до графи 3
		Звіт	Проект	
		2	3	
Загальний обсяг фінансових ресурсів				
Кошти місцевих бюджетів				
Позабюджетні кошти місцевих бюджетів				
Кошти державного бюджету				
Кошти підприємств та організацій				
Кошти іноземних інвесторів				
Кредити банків				
Кошти від реалізації цінних паперів				
Інші кошти				
Із загального обсягу фінансові ресурси по розділах:				
Промисловість				
Сільське господарство				
Торівля				
Транспорт і зв'язок				
Наука і освіта				
Охорона здоров'я				
Екологія				
Туризм				
Прибуток підприємств і організацій				
Доходи бюджету області				
Видатки бюджету області				

постанов Кабінету Міністрів, рішень органів місцевого самоврядування та держадміністрацій.

Стратегічними цілями довгострокової програми мають стати: підвищення матеріального, освітнього та культурного рівня населення, досягнення збалансованого розвитку території, здійснення структурної перебудови та зростання ефективності функціонування господарського комплексу, покращення становища в соціальній сфері.

При розробленні програми на довгостроковий період доцільно передбачати щонайменше три етапи її здійснення, які відображають зміни пріоритетів в залежності від внутрішніх і зовнішніх умов, а саме:

- перший етап – здійснення невідкладних заходів щодо виходу з кризи;

- другий етап – економічна та соціальна стабілізація;
- третій етап – концентрація зусиль для забезпечення сталого розвитку господарського комплексу.

Враховуючи особливості регіону, екологічну ситуацію і можливості економічного забезпечення програми, в області необхідно розробити плани дій на довгостроковий період на всіх рівнях, а також довгострокові галузеві заходи та заходи природокористування. На різних стадіях розробки програми необхідно застосувати відповідні критерії для оцінки: граничні концентрації забруднюючих речовин в середовищі, рівні і нормативи навантаження на той чи інший природний ресурс, екологічно допустимі співвідношення, оптимальне навантаження.

При еколого – економічній оцінці використання природних ресурсів критеріями можуть бути такі показники, як природоємність, матеріало- та енергоємність.

При екологічній оцінці стану в тій чи іншій галузі, того чи іншого ресурсу необхідно робити співставлення з рівнями, які визначені в цілому по державі в Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля [214].

Критеріями оцінки впливу стану природного середовища на здоров'я людей доцільно взяти показники демографічної ситуації, співставлені з різними рівнями забруднення окремих територій. Щодо критеріїв при визначенні пріоритетів, то вони можуть бути різними для тієї чи іншої території в залежності від екологічних проблем, їх впливу на здоров'я населення, природні ландшафти і біорізноманіття.

При розробці програми необхідно витримати чітку орієнтацію по пріоритетах відповідно концепції розвитку регіону. План повинен бути інструментом для досягнення поставленої мети. Кожен розділ, пункт чи показник має пройти наступні етапи від задуму про розробку програми до її кінцевої мети та зняття з контролю:

1. Мета.

2. Аналітичне дослідження:

2.1. ситуація сьогодення (проводиться відповідно до підготовленої методики);

2.2. тенденції зміни ситуації в часі;

2.3. причини зміни ситуації;

2.4. рекомендації.

3. Індикативний прогноз на перспективу (без зовнішнього впливу на ситуацію).

4. Плановий показник відповідно до концепції розвитку, програми щодо її впровадження в регіоні та реальної ситуації (враховуючи фактори зовнішнього і внутрішнього впливу на показник) :

4.1. завдання в цифрах (методика розрахунку в кожному випадку підбирається окремо);

4.2. завдання на окремих етапах його виконання;

4.3. механізм забезпечення планового показника;

4.4. інформаційне забезпечення роботи;

4.5. контроль за виконанням;

4.6. фактори ризику;

4.7. корекція залежно від ситуації, що має комплексний характер, враховує інші показники плану;

4.8. звітність про виконання і прийняття рішення щодо зняття показника з контролю.

Порядок і строки розробки програми економічного та соціального розвитку області на довготривалій період встановлюються згідно із Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”.

Перед складанням плану необхідне проведення детального аналізу ситуації. Аналіз повинен охоплювати всі основні відтворювальні процеси, що здійснюються на відповідній території, дозволяє виявити тенденції, фактори і структурні перетворення в економіці регіону, рівні збалансованості та

комплексності розвитку суспільного виробництва. Разом з іншими питаннями вивчаються результати впливу перебудови виробничих відносин на соціально-економічний розвиток регіону.

Аналізуються показники рівня життя населення, розвитку соціальної сфери та забезпеченості потреб населення у товарах і послугах. Здійснюється аналіз використання ресурсної бази регіонів (природних, трудових, фінансових ресурсів). Проводиться вивчення рівнів розвитку виробничої інфраструктури, бази будівельної індустрії, енергопостачання, будівництва автошляхів та інше.

На основі аналізу обґрунтовуються основні напрями, пріоритети і завдання плану на період від 5 до 10 років. Для вирішення регіональних проблем з цією метою використовуються також передпланові розрахунки розвитку та розміщення продуктивних сил області, схеми розселення, проекти районного планування області і районів, генеральні плани міст та промислових вузлів, інші матеріали науково-дослідних і проектних інститутів.

Організаційно-методичну роботу з погодження проектів планів на довгостроковий період рекомендується зосередити в економічній службі обласної і районних державних адміністрацій, міськвиконкомів і проводити її по відповідних адміністративно-територіальних одиницях. За результатами погодження повинен бути складений документ (акт). Акт складається за довільною формою. Він вміщує перелік показників та заходів, за якими досягнуто погодження, і окремо за якими виявились розбіжності. Щодо останніх необхідно додатково і оперативно визначити можливості їх усунення в плановому періоді.

Для обґрунтування показників проектів планів та проведення необхідних розрахунків на перспективу рекомендується використовувати балансовий і нормативний методи планування. Для цілей регіонального управління розробляються баланси фінансових та трудових ресурсів, грошових доходів і видатків населення, використання природних ресурсів

(земельних, водних, лісових), потреб у місцевих будівельних матеріалах, паливі тощо. За допомогою балансового методу встановлюються та підтримуються необхідні пропорції щодо галузей і сфер діяльності у регіонах, забезпечується ув'язка між суспільними потребами та наявними територіальними ресурсами [153,с.28]. Приклад застосування балансового методу покажемо у вигляді запропонованої автором форми таблиці (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Баланс виробництва та споживання основних видів промислової продукції Чернігівської області

Показники Продукція	Вироб- ництво	Ввіз	В т.ч. імпорт	Вивіз	В т.ч. експорт	Спожи- вання	Залиш- кове сальдо
Назва та од. виміру: звітний період очікуване проект							

На регіональному рівні управління також слід застосовувати нормативний метод, зокрема для обґрунтування показників забезпечення потреб населення у товарах і послугах, об'єктах соціальної інфраструктури, визначення обсягів капітальних вкладень, нормативів формування місцевих бюджетів та інших.

Ефективність програмного підходу управління регіоном визначається не тільки обґрунтованістю основних показників програми та їх узгодженістю з реальними матеріально-фінансовими ресурсами, але і надійністю організаційно-економічного механізму реалізації завдань, який буде докладно розглянутий у підрозділі 4.3.

Економічні та організаційні засади формування цілісної системи прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку

України, окремих галузей економіки та регіонів як складових частин загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави визначається Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 року № 1602-ІІІ [84].

Відповідно до Закону, в Автономній Республіці Крим, областях, районах та містах України розробляються програми економічного і соціального розвитку на короткостроковий період (на поточний рік).

Кожний регіон має специфічні проблеми у розвитку господарства і соціально-культурній сфері, відмінні умови соціально-економічного стану та різні перспективи розвитку в залежності від природних умов, ступеня концентрації промисловості, структури господарства. Цілі економічного і соціального розвитку області на поточний рік визначаються, виходячи із загальної довготривалої стратегічної мети розвитку регіону – піднесення рівня життя людей та добробуту населення. Ця мета закладена у Стратегію соціально-економічного розвитку області. Оскільки рівень життя забезпечується досягнутим обсягом ВВП на душу населення, який в регіоні є дуже низьким порівняно з іншими областями, стратегічною метою економічного розвитку на кожний конкретний рік має бути забезпечення умов для започаткування економічного зростання і на цій основі підвищення рівня життя і добробуту людей.

Досягнення стратегічної мети потребує окреслення ряду загальних цілей економічної політики на конкретний рік, що визначають шляхи забезпечення умов для економічного розвитку. Ці умови реально створити за допомогою:

- фінансової стабілізації;
- досягнення необхідного ступеня реформування економіки в різних сферах;
- ефективності використання наявних ресурсів праці, капіталу, природних ресурсів.

Кожна із зазначених цілей економічної політики регіону охоплює ряд компонентів, які можна розглядати як напрямки цієї політики в окремих галузях.

Так, фінансова стабілізація полягає у формуванні бездефіцитного чи низькодефіцитного бюджету. При цьому враховуються загальнодержавні компоненти фінансової стабілізації:

- низький рівень інфляції;
- стійкість національної валюти;
- відносно невеликі обсяги державного внутрішнього і зовнішнього боргу;
- достатні (за кількістю та структурою) обсяги грошової маси для забезпечення нормального функціонування економіки та здійснення процесів грошового і товарного обігу.

В області щорічно складається „Програма соціально-економічного розвитку регіону” [226]. Як і в попередні роки, Програма 2006 року має соціальну спрямованість, що виходить з необхідності забезпечення соціальних гарантій, встановлених Конституцією України. Вона базується на основних положеннях Закону України „Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, постанови Кабінету Міністрів України від 26.05.2003 року № 621 „Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету”, комплексі завдань, що обумовлені Стратегією економічного і соціального розвитку України „Шляхом європейської інтеграції” на 2004-2015 роки, Стратегії соціально-економічного розвитку області на період до 2015 року. Програма розроблена із урахуванням загальнодержавних заходів щодо забезпечення сталого економічного зростання, підвищення життєвого рівня населення, створення конкурентоспроможної ринкової економіки, поліпшення її структури на основі інноваційної моделі розвитку. У 2006 році програмою були заплановані темпи економічного зростання на основі інноваційно-

інвестиційної складової, стимулюючої оплати праці та повноцінного відновлення робочої сили, збільшення індивідуальних доходів громадян.

Головні пріоритети Програми були узгоджені із проектом Державної програми економічного і соціального розвитку України на 2006 рік, відповідають довгостроковим цілям економічного та соціального розвитку України і для 2006 року конкретизувались, як:

- суттєве підвищення соціальних стандартів та розвиток людського потенціалу;
- модернізація економіки на основі інноваційної моделі розвитку;
- проведення структурних реформ у стратегічних секторах економіки;
- посилення ролі регіону у забезпеченні економічного зростання України;
- інтеграція України до світової економічної та фінансової систем.

Основні заплановані макроекономічні показники на 2006 рік повинні враховувати можливості реалізації продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, прогнозовану динаміку розвитку галузей матеріального виробництва та рекомендовані Міністерством економіки індекси цін. Здійснення Програми передбачалось забезпечити шляхом мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів, продовження приватизації за реальні кошти, а також залучення прямих вітчизняних та іноземних інвестицій.

В Програмі недостатньо висвітлюються питання удосконалення галузевої структури промисловості за рахунок диверсифікації виробництва, зменшення питомої ваги добувних галузей і підвищення питомої ваги переробних, розвитку наукоємних виробництв. Відсутні заходи з розвитку міжгалузевих виробництв та поглиблення міжрегіональної кооперації, можливої кластеризації економіки.

Автор пропонує розроблення показників програми здійснювати не шляхом узагальнення і підсумовування даних підприємств та організацій, а на основі попередньо розрахованих загальноекономічних і соціальних цільових завдань, що задаються. При цьому важливе факторне обґрунтування

основних показників шляхом виконання необхідних балансових розрахунків, а також використання нових якісних показників, які характеризують тенденції перетворення форм власності, розвиток малого та середнього підприємництва.

Фінансове забезпечення програми полягає в отриманні джерел фінансування, неухильному контролі над надходженням фінансових ресурсів за джерелами утворення і їх використанням на конкретні заходи програми.

Найбільш поширеними джерелами надходження фінансових ресурсів в сучасних умовах функціонування економіки є:

- обласний бюджет;
- субсидії, дотації, субвенції із Державного бюджету;
- кошти підприємств, установ і організацій;
- кошти населення;
- закордонні інвестиції;
- обласні, районні, міські цільові позики;
- кошти приватних осіб.

Забезпечення своєчасного надходження фінансових ресурсів та їх ефективне використання на заходи програми є найважливішим засобом місцевих органів влади і самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів на території регіону.

В залежності від напрямків використання фінансові ресурси програми поділяються на фінансування поточних заходів (утримання бюджетних організацій, соціальна допомога населенню) та завдань з розвитку регіону (реалізація інвестиційних програм і проектів).

З метою досягнення балансу потреб і фінансових ресурсів здійснюються заходи щодо пошуку додаткових джерел залучення коштів або уточнення інвестиційних завдань та проектів будівництва конкретних об'єктів.

Розроблення проекту програми рекомендується проводити у такій послідовності:

1) аналіз існуючого стану соціально-економічного розвитку області на початок прогнозного періоду, виявлення найбільш гострих і складних проблем у господарському комплексі, соціальній, екологічній та інших сферах, визначення причин їх виникнення;

2) обґрунтування цілей, завдань і пріоритетів у соціально-економічному розвитку на прогнозний період, визначення засобів поетапного вирішення виявлених проблем, розроблення відповідних заходів та кількісних характеристик розвитку господарства на майбутнє з урахуванням формування ринкових відносин, структурних та інституціональних перетворень, визначення джерел фінансування;

3) узгодження основних завдань і параметрів проекту програми з намірами та завданнями центральних і місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, поданими підприємствами і організаціями проектами планів з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком області і задоволенням потреб населення;

4) складання проекту програми, її узгодження з найважливішими економічними, соціальними та фінансовими показниками;

5) внесення уточнень у показники програми і подання її на розгляд та затвердження обласній раді.

Як показують результати проведеного дослідження, керівництвом області не в повній мірі використовуються принципи поточного планування стосовно розвитку окремих галузей промисловості, сільського господарства та інших сфер діяльності. Розгляд напрямів поліпшення їхнього стану наводиться у довгострокових планових документах: "Стратегії соціально-економічного розвитку області", „Програмі науково-технічного та інноваційного розвитку області на 2004-2007 роки”, річних програмах соціально-економічного розвитку [222,283]. Тому поряд із Програмою соціально-економічного розвитку слід звернути увагу на планове вирішення проблем розвитку провідних галузей виробництва. Однією з галузей спеціалізації регіону є агропромисловий комплекс.

Незважаючи на те, що в останні роки відбувається зростання виробництва у сільському господарстві, особливо рослинництві, існує багато проблем, які залишаються невирішеними протягом багатьох років: застаріла матеріально-технічна база, низький рівень доходів сільгоспвиробників, депопуляція населення, незадовільний стан інфраструктури на селі. Тому необхідна щорічна розробка комплексу заходів щодо поліпшення соціально-економічного стану агропромислового виробництва з обов'язковим контролем за їх виконанням.

Автор пропонує розробляти річну Програму розвитку сільськогосподарського виробництва, метою якої буде поетапний розвиток сільського господарства за всіма сферами діяльності, визначення основних напрямів реформування економічних і соціальних відносин в аграрній сфері, стабілізація економічних та фінансових умов для здійснення відтворювального процесу в усіх галузях продовольчого комплексу, створення економічного механізму функціонування різних форм власності і господарювання. В Програмі обґрунтовуватимуться напрями техніко-технологічного переоснащення агропромислового виробництва, розвиток інноваційних процесів виробництва із залученням банківської системи, поліпшення соціально-культурного рівня життя населення. За рахунок нарощування виробництва зерна, льону, картоплі, цукру, м'ясомолочної та плодоовочевої продукції, насіння сільськогосподарських культур і племінної худоби збільшиться експортний потенціал АПК. Причому структурні зміни у виробництві м'ясних ресурсів відбуватимуться у напрямі прискореного розвитку свинарства, м'ясного скотарства, створення мережі репродуктивних господарств великої рогатої худоби м'ясних порід та свиней вітчизняних і зарубіжних порід, а також м'ясного птахівництва.

Складанню Програми передуює економічний аналіз стану сільського господарства. Зокрема, оцінюється динаміка виробництва основних видів продукції, аналізуються склад земельних угідь, посівні площі і урожайність культур, поголів'я худоби і птиці та їх продуктивність, стан

кормовиробництва, забезпеченість матеріально-технічними ресурсами, фінансовий стан підприємств, ефективність капітальних вкладень і кредитів.

Пропонуються наступні розділи Програми:

1. Цілі, завдання та шляхи реалізації Програми.
2. Аналіз стану сільськогосподарського виробництва за попередній період.
3. Основні заходи із землекористання і рослинництва.
4. Розвиток тваринницької бази.
5. Прогнозні параметри розвитку агропромислового виробництва.
6. Основні напрями техніко-технологічного переоснащення агропромислового комплексу.
7. Економічний механізм ринкового регулювання.
8. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності.
9. Наукове, інформаційне та кадрове забезпечення.
10. Основні джерела фінансування.

В Програмі повинні бути висвітлені питання механізації і хімізації сільського господарства, а саме:

- 1) активізація організаційних форм використання складної техніки на основі довгострокової оренди (лізингу) та закупівлі сільськогосподарської техніки за прямими зв'язками;
- 2) формування розгалуженої мережі торговельно-посередницьких організацій, сервісних установ, лізингових і дилерських фірм;
- 3) здійснення подальшого технічного переозброєння підприємств області, які виготовляють сільськогосподарські машини і обладнання, впровадження сучасних технологій у виробництві;
- 4) застосування нових технологій обробки та вирощування в рослинництві.

Значну увагу в Програмі доцільно приділити проблемі техніко-технологічного оснащення агропромислового виробництва, яке передбачатиме поповнення парку тракторів, машин та обладнання, їхню

модернізацію з урахуванням фізичного зносу і створення торгових посередницьких організацій (прокатних пунктів, лізингових компаній). Вирішення даної проблеми слід реалізовувати як процес впровадження конкретного проекту з технологічного удосконалення сільськогосподарського виробництва, що включатиме повний аналіз робіт, формування спеціалізованої керівної команди, розрахунок необхідних строків та ресурсів за допомогою плану-графіку і визначення ефективності проекту, а також прогноз щорічних грошових потоків. Його реалізація дозволить вирішити проблему задоволення потреби АПК регіону в технічних засобах, підняти якісні показники технологічних процесів у сільськогосподарському виробництві.

Програма повинна містити пропозиції з питань подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Поки що, як показують дослідження, ситуація залишається незадовільною. Суттєвою причиною цього є відсутність глибокого опрацювання проблем економічного, в першу чергу фінансового, забезпечення заходів в агропромисловому комплексі, відсутність стабільного матеріально-технічного постачання. В даному напрямку необхідні:

- раціональне використання ресурсів, що виділяються на основі обґрунтованих пріоритетів і відповідних заходів;
- більш цілеспрямоване планування та реалізація комплексу заходів щодо пом'якшення наслідків катастрофи.

Інформаційною базою для складання Програми є річні звіти сільськогосподарських підприємств, аналітичні розробки обласних статистичних органів та матеріали разових обстежень, проекти планів розвитку підприємств. При розробці Програми повинні бути обґрунтовані такі показники, як обсяги виробництва основних видів продукції рослинництва і тваринництва в усіх категоріях господарств, рівень споживання продуктів харчування на душу населення. Доцільне використання балансів основних видів сільськогосподарської продукції, розрахунок обсягів валової продукції, проміжного споживання, валової

доданої вартості, прибутку, розмірів капіталовкладень, введення в дію основних виробничих фондів та виробничих потужностей.

Розміри капітальних вкладень повинні обґрунтовуватись як по об'єктах виробничого, так і невиробничого призначення з визначенням можливих джерел їх фінансування, передусім за рахунок власних коштів підприємств, коштів місцевого бюджету і кредитів.

4.3. Заходи щодо організаційного і економічного забезпечення та методика контролю планових показників

Система комплексних планів і перспективних програм розвитку регіону, яка розробляється в області, містить визначені цілі і пріоритети, чіткий перелік завдань. Проте виконання цих документів, в значній мірі, не принесло бажаних результатів, оскільки вони не мали фінансового та ресурсного забезпечення, а також ефективного механізму реалізації. Водночас регулювання соціально-економічних процесів на території регіону здійснюється центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, але, як правило, воно не базується на конкретних заходах із забезпечення виконання планових показників.

Конкретні заходи програми повинні мати наступні характеристики:

- відповідність основним напрямкам регіональної та державної економічної політики;
- суттєва значущість вирішення проблеми для здійснення радикальних структурних змін, спрямованих на формування прогресивної галузевої структури і нового технологічного укладу економіки регіону, отримання значного соціально-економічного ефекту, вирішення нагальних соціальних потреб, забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та енергозбереження;

- можливість ресурсного забезпечення реалізації, в тому числі з інших, крім бюджету, джерел, не заборонених законодавством;
- наявність необхідного виробничого, науково-технічного і природно-ресурсного потенціалу;
- збалансованість показників як у загальній структурі програми, так і для одержання балансової рівноваги ресурсів регіону, на території якого вона реалізується.

Управління складними процесами розвитку території вимагає налагодження і опрацювання відповідного економічного механізму регулювання. Регулювання спрямовується на стримування та недопущення негативних явищ, викликаних нестабільністю виробництва, нерівномірністю розвитку окремих галузей на території, майновою і соціальною диференціацією, а також діями товаровиробників.

В умовах дефіцитної економіки основним обмежуючим фактором при виконанні завдань є витрати конкретних видів ресурсів (фінансових, матеріально-технічних тощо). У зв'язку з цим доцільно послідовно проранжувати попередньо відібрані проблеми за показником відношення їх важливості до загальної суми очікуваних витрат ресурсів на вирішення проблем.

Автор визначає економічні та організаційні заходи щодо забезпечення виконання програм і планів. До числа економічних методів на регіональному рівні пропонується віднести їх наступні складові та вектори спрямування:

- оптимальне формування доходної та видаткової частини місцевих бюджетів;
- пільговий режим оподаткування окремих галузей економіки в межах податкових надходжень до місцевих бюджетів (наприклад, сільське господарство);
- контроль за обсягами місцевих податків і зборів;
- об'єднання на договірних засадах коштів підприємств та організацій з метою їх спрямування на вирішення окремих місцевих проблем;

- залучення іноземного капіталу для розвитку конкретних підприємств і організацій у виробничій, соціально-культурній, екологічній сферах;
- розвиток міжрегіонального співробітництва та прикордонної торгівлі.

Необхідність розробки даних заходів була обґрунтована автором в 1993 році і вперше вони були задіяні в напрямку виконання „Плану економічного і соціального розвитку області на 1994 рік” [206].

Щоб економічні заходи діяли ефективно, на регіональному рівні необхідно створювати на території відповідні умови шляхом надання більших можливостей у підприємницькій та фінансово-кредитній діяльності.

Згідно із Законом України “Про стимулювання розвитку регіонів” виконання заходів повинно забезпечуватись за рахунок:

- збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку;
- програмно-цільового підходу до розв’язання проблем соціально-економічного розвитку, створення сприятливого інвестиційного середовища в регіоні;
- концентрації на конкурсній основі коштів місцевого бюджету з метою досягнення найбільш ефективного їх використання [89].

Значну увагу слід приділити фінансовому забезпеченню виконання запропонованих заходів. Інвестиційний клімат складний, хоча область має вигідне географічне розташування та кліматичні умови, розвинуту транспортну мережу, матеріально-сировинну базу, достатні земельні ресурси, значний трудовий потенціал. Однак дисбаланс між державним регулюванням інвестицій та можливими наслідками для іноземних інвесторів, неорганізованість представників середнього і малого бізнесу, важкий фінансовий стан суб’єктів господарювання, наявність „тіньового” сектора економіки, низький фінансовий потенціал населення унеможливають повну реалізацію пріоритетів.

Інвестиційна стратегія регіону є одним із заходів загальної регіональної економічної політики. Вона передбачає вибір методів підтримки економічного потенціалу, які забезпечуватимуть конкурентоспроможність галузей господарювання та подальший розвиток економіки. Інвестиційна стратегія має базуватись на визначенні пріоритетів ресурсної політики, соціальної бази регіону, інфраструктури, наукового і виробничого потенціалів.

В області інвестиційна стратегія реалізується за допомогою заходів Програми соціально-економічного розвитку на період до 2010 року, Програми залучення інвестицій в економіку області та програм розвитку конкретних підприємств пріоритетних галузей економіки: харчової, легкої, хімічної промисловості, машинобудування, будівництва. Вона спрямована на:

- збільшення обсягів продукції, що випускається;
- підвищення рівня конкурентоспроможності;
- створення резервів виробничих потужностей для освоєння нової техніки і технологій;
- підвищення ефективності використання діючих виробничих потужностей;
- удосконалення виробничої та соціальної інфраструктури.

На нашу думку, формування інвестиційної стратегії регіону має включати наступні заходи:

- 1) вибір підприємств, які забезпечать ефективність інвестиційного процесу;
- 2) визначення та обґрунтування джерел формування капіталовкладень;
- 3) розрахунок ефективності реалізації стратегії.

Для збільшення потенційних джерел інвестування і фінансових потоків автор пропонує наступні заходи:

- створення паспорту інвестиційної привабливості регіону;
- залучення до інвестування підприємців та суб'єктів всіх форм власності;

- застосування цільового банківського та бюджетного кредиту галузей і підприємств, визначених як пріоритетні;
- приділення більшої уваги іноземному інвестуванню;
- використання методів прискореної амортизації.

Підвищенню ефективності дієвості запропонованих заходів сприятиме удосконалення податкової і бюджетної системи регіону. Податкова система створює умови для нагромадження значної частини коштів місцевого бюджету при оподаткуванні юридичних і фізичних осіб.

Напрями бюджетної політики передбачають здійснення місцевими органами влади ролі отримувача і розпорядника коштів, які концентруються в області відповідно до прийнятого законодавства, визначення шляхів раціоналізації доходної і витратної частин бюджету.

Поряд з часткою коштів, що перерозподіляються через бюджет, особливу увагу слід приділити допоміжним джерелам державних коштів, у тому числі від використання державної власності, рентним платежам (особливо – рентним платежам за використання природних ресурсів). Передбачені витрати бюджету області повинні бути соціально і економічно ефективними. Okремо необхідно виділити бюджетні витрати, що впливають на структуру попиту і виробництва товарів широкого вжитку та тривалого користування. Не менш важливо займатися питаннями мінімізації дефіциту бюджету, а також його ліквідації у поточному році.

Виконанню запропонованих заходів сприятиме і цінова політика в області, що здійснюється в межах загальних принципів, які окреслені державними органами з регулювання цін. Робота повинна бути спрямована на стримування зростання цін по номенклатурі товарів і продуктів, закріпленій за регіональними органами влади. Слід звернути увагу на формування цінових пропорцій між окремими товарними групами.

Виходячи з рівня відпрацьованості законодавчої бази діючого механізму господарювання, розподілу повноважень і компетенції між центром і периферією, обласні органи управління повинні задіяти всі інші

заходи економічного характеру, що дозволяють в бажаному напрямку впливати на соціально-економічний розвиток відповідної території. Основними з них є:

- залучення інвестиційних ресурсів, спрямованих на вдосконалення структури місцевого господарства, будівництво об'єктів житлового і соціально-культурного призначення;
- організація позабюджетних, резервних, валютних фондів для кредитування місцевих регіональних програм;
- об'єднання коштів підприємств і організацій, які не входять до складу місцевого господарства, на будівництво і ремонт об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури, екологічні заходи;
- фінансування підприємств, що не входять до складу місцевого господарства, або надання їм пільг щодо податків і платежів, які надходять до місцевих бюджетів за виконання окремих замовлень з випуску товарів тривалого користування;
- обсяги збільшення понад встановлених норм податків на утримання соціально-культурних закладів, надання матеріальної допомоги з безробіття, багатодітним та малозабезпеченим громадянам.

В умовах сьогодення потрібне першочергове організаційне і управлінське забезпечення виконання розроблених заходів, яке включатиме в себе:

- регулювання основних економічних процесів щодо промислового та сільськогосподарського виробництва, соціальної політики в регіоні;
- складання звіту за плановими завданнями поточного місяця відповідальними підрозділами не пізніше ніж через 3 доби після закінчення строку виконання;
- складання відомості боржників щодо заходів головним управлінням економіки за минулий місяць до 10 числа місяця, наступного за звітним;
- створення при органах управління інформаційної системи та сітки комунікацій, необхідних для погодження різних видів діяльності та взаємодії

виконавців з метою успішного вирішення програмних завдань і розроблених заходів;

- необхідність розгляду об'єкту управління (програми) в поєднанні із зовнішнім середовищем, де вона реалізується.

Цьому питанню істотна увага приділяється в закордонній практиці, де управління "діловим середовищем" програми має задачу гармонізації відношень органу управління програмою із зовнішніми організаціями (в першу чергу державного і вищого рівня господарського управління), дії яких можуть вплинути на хід робіт [34, 71, 124, 301].

Порядок виконання заходів значною мірою залежить від вирішення на державному рівні питань стабілізації законодавчої бази та підзаконних актів, податкової політики, зовнішньоекономічної діяльності та інше, а це неможливо без сильної і стабільної виконавчої влади. Також необхідно належну увагу приділяти проведенню кадрової політики, яка має забезпечити працю на всіх посадах керівників з достатньою теоретичною підготовкою та практичним досвідом, що не скомпрометували себе попередніми управлінськими діями чи пасивністю, готові до проведеній реальних (не лозунгових) регульованих ринкових перетворень.

З метою посилення виконання показників соціального захисту населення повинна здійснитись розробка регіональних систем мінімальних соціальних стандартів і нормативів та критеріїв їх застосування в області.

Доцільним є впровадження багатоступеневого характеру структури управління програмою, коли поряд з центральним органом визначаються органи та окремі особи, відповідальні за виконання заходів щодо реалізації підпрограм, проектів, основних завдань, у тому числі в окремих організаціях і на підприємствах. Це забезпечує чітку відповідальність за виконання будь-якої частини програми, коли за кожною роботою закріплено одного відповідального виконавця.

Слід забезпечити тісне поєднання та взаємодію органів управління програмою з діючою лінійно-функціональною системою управління

областю. Трудність поєднання викликана принциповою різницею механізму управління реалізацією заходів програм від традиційних методів керівництва самостійно організацією (підприємством), обумовленою різним ступенем визначеності процесів і завдань у згаданих системах. В процесі реалізації програм часто виникає необхідність в більш гнучкому поточному плануванні з метою найкращого пристосування до імовірних результатів, тоді як для забезпечення стійкої роботи підприємств в значній мірі важливим фактором залишається стабільність поточних планів, замовлень та контрактів [245].

В області необхідне зосередження повноважень і відповідальності за формування та реалізацію заходів програми на рівні управління і в його ланці, де зосереджена реальна влада прийняття рішень, тобто, як правило, на вищому регіональному рівні управління, зважаючи на важливість та міжгалузевий характер програми. В той же час повинна забезпечуватись активна участь представників основної ланки виробництва, територіальних і галузевих органів управління в колегіальних органах управління заходами програми.

Крім того, необхідна концентрація на вищому рівні керівництва області управління тими програмними документами, результати виконання окремих заходів яких слабо пов'язані поміж собою.

Заходи програм з охорони навколишнього середовища, ресурсозбереження повинні включати тільки рішення, що мають принципову важливість і впливають на результати виконання програми в цілому. При цьому надається можливість відповідальним виконавцям окремих груп заходів програми самостійно здійснювати їх детальне опрацювання та приймати конкретні рішення.

Органи управління заходами програми повинні мати адаптивний, динамічний характер, їх функції і структура – змінюватись відповідно до змін програмних пріоритетів і завершення окремих стадій робіт. Так, при виконанні програм науково-технічного розвитку на початковій стадії реалізації науково-дослідних робіт слід створити наукову раду і головну

наукову організацію з програми. В той же час на стадії широкого використання нововведень у виробництві, крупних інвестицій на перший план повинні виходити науково-виробничі організації (асоціації, акціонерні товариства), які через ринкові структури тиражують результати попередніх стадій шляхом широкого залучення інвестицій.

Також слід досягти у діяльності органів управління оптимального поєднання адміністративно-правових важелів з економічними та поєднання загальнопрограмних інтересів, як пріоритетних, з інтересами конкретних виконавців завдань, що мають власні цілі, які часто не співпадають із системою цілей програми. Важливою є повнота відображення усіх необхідних функцій управління в діяльності відповідних підрозділів, керівників і відповідальних виконавців органів управління програмою.

Необхідна чітка правова регламентація процесу прийняття рішень та розподілу повноважень і відповідальності між різними рівнями системи управління заходами програми за всіма необхідними функціями:

- розробка стратегії вирішення проблеми та досягнення головної цілі програми;
- акумулювання і розподіл ресурсів;
- підготовка та прийняття рішень;
- координація і контроль за виконанням заходів реалізації програми, що забезпечує повну відповідність обсягів повноважень та відповідальності.

Цього можна досягти, коли побудова організаційного і економічного механізму управління заходами програми ґрунтується на її моделі, що інтегрує різні види діяльності, необхідні для досягнення програмних цілей.

Ефективність виконання регіональних програм досягається певними схемами та механізмами адміністративного управління. В умовах розширення економічної самостійності виконавців, а також інших організацій регіонів істотно підвищується роль системи контролю як важливої складової організаційно-економічних методів управління формуванням і реалізацією програмних документів.

Особливістю організації контролю є необхідність формування впливу на процеси, над якими здійснюється управління, котрий забезпечує досягнення кінцевих цілей програми.

Контроль, не сковуючи ініціативи виконавців, дозволяє підвищити вимоги до них. Його необхідно проводити на всіх стадіях робіт. Методичне забезпечення системи контролю повинно надати порядок визначення відповідності результатів робіт плановим показникам за термінами виконання, обсягами, витратами, економічними показниками програми в цілому (ефективність, економія ресурсів і так далі) та техніко-експлуатаційними параметрами програмної продукції, а також виявленням можливих відхилень від запланованого ходу робіт та причин, які викликали чи можуть викликати відхилення.

Контроль є однією з головних форм попередження негативного розвитку подій і зменшення наслідків від непередбачених процесів. Чим ґрунтовніші елементи контролю, тим більше підстав вважати, що цілі, поставлені в програмі, будуть досягнуті.

Контроль – це особливий вид управлінської діяльності, що полягає у відслідковуванні та оцінці проходження процесу реалізації планових завдань, впливі на їх виконання шляхом встановлення стійкого зворотнього від'ємного зв'язку у випадку негативного відхилення [215].

Контроль дає змогу своєчасно виявити проблеми, розробити і здійснити заходи щодо коригування ходу та змісту робіт з реалізації програми. Водночас контроль допомагає виявляти та поширювати позитивні явища, що відбуваються у регіоні, ефективні напрямки соціально-економічної діяльності. Головна мета контролю – зменшувати негативні відхилення в ході виконання завдань і цілей програмного документа.

Методика контролю за виконанням планових документів повинна бути:

- всеосяжною та об'єктивною, тобто зорієнтованою на адекватне відображення досягнутих параметрів відносно встановлених цілей і обраних стратегій;

- стратегічно спрямованою на кінцеві результати;
- безперервною та регулярною, з невідворотним плановим характером;
- відповідати змісту робіт, які контролюються, перевіряти не лише кількість і термін, але і якість роботи;
- зрозумілою для тих, хто здійснює процес контролю;
- своєчасною, щоб можна було скорегувати події, які відбуваються;
- економною, тобто відповідати вимозі – витрати на проведення контролю не можуть перевищувати результати, що досягаються у процесі виконання заходів;
- дієвою, тобто не обмежуватися виявленням фактичного стану об'єкта контролю, а супроводжуватись, у разі необхідності, відповідними корегуючими рішеннями.

Незалежно від рівня підготовки виконавця, процес контролю і оцінки виконання повинен бути формалізований, що більшою мірою гарантуватиме якість виконання перевірки.

Контроль заходів програми повинен проводитись з метою оцінки їх роботи із забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Досягнення мети передбачає:

- проведення аналізу відповідності напрямів розвитку регіональної економіки та соціальної сфери пріоритетам держави;
- оцінку результатів діяльності органів виконавчої влади в розрізі галузей економіки та сфер діяльності.

При проведенні моніторингу використовуються наступні напрями соціально-економічного розвитку регіону: фінансовий сектор, малий бізнес, інвестиційна та зовнішньоекономічна діяльність, соціальна сфера, споживчий ринок і безпека життя. До основних показників, за якими має проводитись контроль, відносяться:

- рівень виконання доходної і видаткової частини бюджету;
- темпи зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій;
- обсяг прямих іноземних інвестицій на 1 особу;

- темпи зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал;
- коефіцієнт покриття експортом імпорту;
- сальдо зовнішньої торгівлі;
- питома вага збиткових підприємств;
- фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування;
- приріст (зменшення) населення;
- кількість створених робочих місць;
- приріст середньомісячної заробітної плати одного працюючого;
- темпи зростання (зменшення) заборгованості з виплати заробітної плати;
- абсолютний приріст обсягу обороту роздрібною торгівлю на одну особу;
- абсолютний приріст обсягу реалізованих послуг на одну особу;
- рівень злочинності в розрахунку на 10 тис. осіб.

Контроль результатів пропонується проводити:

- щомісяця – за основними показниками соціально-економічного розвитку регіону в цілому;
- щокварталу – за основними показниками в розрізі галузей економіки та сфер діяльності [215].

Керівництво будь-якої стратегічної програми чи плану для організації ефективного контролю та отримання необхідної інформації про хід робіт над реалізацією прийнятого документу повинно чітко знати відповіді на запитання стосовно:

- виконання запланованих робіт;
- участі у здійсненні робіт виконавців, яких вважалось за доцільне залучити;
- заходів, що виконуються, та визначення проміжних і кінцевих результатів, їх конкретних показників;

- заходів, що потребують спеціального прийняття документів нормативного характеру;
- виконання конкретних робіт своєчасно та в необхідній послідовності;
- здійснення своєї роботи головним виконавцем (тим, хто відповідає за основні обсяги робіт);
- процесу взаємодії між співвиконавцями;
- зміни організаційної системи, що розглядається як інструмент виконання запланованих заходів відповідно обраних стратегій;
- ресурсів, які споживаються в межах планових кошторисів;
- інтегрування діяльності відносно виконання програм або проектів з іншими запланованими видами діяльності.

В розвинутих країнах світу для проведення контролю за виконанням регіональних та цільових програм використовується консорціум – об'єднання підприємств і організацій у формі відкритого акціонерного товариства з метою реалізації великих регіональних програм [172].

Для забезпечення постійного контролю за ходом виконання завдань і заходів регіональної програми в дослідженні пропонується створити обласну Координаційну раду на чолі з першим заступником (заступником) голови облдержадміністрації. До її складу рекомендується включити начальників відповідних відділів головних управлінь економіки та сільського господарства, а також керівництво інших задіяних управлінь і відділів облдержадміністрації, банківських і статистичних установ, голів адміністрацій та міськвиконкомів найбільших територіальних складових регіону, голів комісій обласної ради народних депутатів.

Для виконання зазначених функцій обласною держадміністрацією повинно бути розроблено та узгоджено з обласною радою народних депутатів "Положення про Координаційну раду із забезпечення виконання програмних завдань". Поточну роботу має координувати і вести один з відділів Головного управління економіки, на який ці функції покладені

відповідно вищеназваного "Положення...". Нами розроблено і надається варіант такого положення (додаток 2).

Для забезпечення тісної взаємодії місцевих органів виконавчої влади і самоврядування та спрямування їх зусиль на виконання регіональної програми доцільно при райдержадміністраціях і міськвиконкомах міст обласного підпорядкування також створювати відповідні Координаційні ради.

Головне завдання цих рад – забезпечення систематичного відслідкування показників регіональної програми на рівні міст та районів, підготовка пропозицій щодо надолуження відставань у виконанні програмних завдань чи внесенню окремих змін у встановлені показники і подання підготовлених пропозицій на розгляд обласної Координаційної Ради для подальшого прийняття рішень у встановленому порядку.

Важливу роль у пропагуванні результатів виконання програм відіграють зв'язки з громадськістю. Кожний причетний до планування чи зацікавлений у його результатах повинен бути ознайомлений з досягнутими етапними показниками. Для цього Рада щомісяця повинна надавати інформацію про стан виконання програми у формі газетних статей та виступів на місцевому радіо і телебаченні.

Через певний час ситуація може змінитися настільки, що виникне необхідність часткового перегляду програми. Ця необхідність є нормальною і пов'язана з наступним:

- швидше, ніж планувалося, досягнені певні оперативні цілі, що виключає деякі етапи виконання подальших стратегічних завдань;
- змінилась зовнішня та внутрішня ситуація;
- автори програми побачили свої прорахунки і визначили нові шляхи в досягненні поставленої мети тощо.

Якщо виявиться, що обрані напрямки досягнення цілі не спрацьовують, слід замінити їх на інші. Для цього необхідні бути в наявності розроблені альтернативні заходи.

Періодично розглядаючи питання виконання планових документів, Рада інформує керівництво області або району про хід їх виконання як в цілому, так і окремих розділів. Інформація повинна надаватися у формі офіційних звітів.

Методика контролю планових документів регіону може працювати на рівні:

- регіону;
- територій регіону (райони, міста, окремі території – наприклад, поліська частина області);
- підприємств, установ і організацій.

Для прикладу покажемо та обґрунтуємо методику організації контролю за виконанням документів на великих підприємствах області із складним циклом виробництва і реалізації продукції, розробка якої проведена автором даного дослідження [245].

Контроль виконання документів здійснюється керівництвом підприємства, начальниками цехів і відділів у відповідності з їх посадовими інструкціями. Безпосередній контроль виконання документів в самих підрозділах підприємства здійснюється особами, що призначені наказом по цеху чи відділу. Реєстрацію та формування кореспонденції керівництву підприємства виконує канцелярія. Реєстрацію і формування пошти начальнику цеху чи відділу виконує особа, відповідальна за цей напрямок роботи.

Керівник підприємства (підрозділу) відпрацьовує документи, що надійшли, і пише резолюцію для виконавців з терміном виконання та прізвищами відповідальних осіб.

Одним з типових документів, розроблених автором, є завдання на контроль (табл.4.3).

У відповідності з резолюцією керівника канцелярія знайомить з документами виконавців протягом трьох днів. В самих підрозділах

Затверджую

Головний інженер

„__” _____ 200...р.

Завдання на контроль

Шифр _____ номер _____ Дата _____

Відповідальна особа _____ тел _____

Зміст документу _____

№ п/п	Номер пункту	Зміст пункту	Строк виконання	Цех(відділ)-виконавець	Прізвище виконавця

Відповідальна особа _____

підпис

відповідальний виконавець повинен бути ознайомлений з документом протягом одного дня.

Особи, відповідальні за контроль, здійснюють реєстрацію документів, що поступили, забезпечують видачу завдання установлені форми на інформаційно-обчислювальний центр (ІОЦ). Контролювати необхідно найбільш важливі завдання, які мають конкретні терміни виконання та виконавців.

Автоматизована система контролю виконання документів забезпечує:

- централізований контроль виконання документів з використанням засобів обчислювальної техніки;
- підвищення рівня виконавчої дисципліни працівників на базі організації попередньої інформації про терміни виконання документів та використання даних для розрахунку конкретного коефіцієнта строкової

дисципліни виконавця, дільниці (бюро), цеху (відділу).

Функціонування системи забезпечує контрольна служба (КС) підприємства, яка організовує роботу системи якості на ньому спільно з ІОЦ.

Строки виконання документів повинні бути дещо випереджаючі відносно тих, що вказані в документах чи резолюціях.

Контролю на ІОЦ підлягають наступні документи:

- бізнес-план;
- план;
- календарний план підприємства;
- заходи колективного договору;
- накази директора;
- розпорядження головного інженера;
- розпорядження заступників директора;
- технічні рішення;
- графіки підготовки виробництва нових видів продукції;
- протоколи технічних нарад;
- протоколи днів якості, постійно діючої комісії з якості підприємства;
- план підвищення якості і надійності;
- рішення профспілкового комітету;
- накази міністерства та головного управління;
- рішення колегії міністерства;
- плани наукової організації праці;
- плани технічного переозброєння;
- заходи щодо техніки безпеки і охороні праці, промсанітарії та пожежній безпеці;
- плани стандартизації, заходи щодо виконання стандартів;
- місцева кореспонденція (місто, область);
- листи керівних установ і організацій, а також інших підприємств з резолюціями керівника підприємства;

- вихідні ініціативні документи самого підприємства з основних питань його діяльності;

- плани щодо впровадження новин, винаходів та раціоналізації;
- акти авторського контролю.

Вказаний перелік документів може доповнюватись чи змінюватись в залежності від особливостей організаційної структури підприємства, форми власності, напрямку його діяльності, пріоритетних галузей та завдань тощо.

На контроль ІОЦ направляються документи розпорядженнями головного інженера підприємства після попереднього узгодження із службою, відповідальною за організацію системи контролю, строки виконання яких настають не раніше, ніж через 8 днів з часу передачі їх на ІОЦ. Для контролю передається екземпляр документа, якщо контроль ведеться по всіх його пунктах, або завдання на контроль.

На базі завдань на контроль ІОЦ випускає наступні машинограми:

- відомості планових завдань на місяць не пізніше 25 числа місяця, попереднього відносно планового. Вони направляються КС, безпосередньо контролюючій службі (по запиту) та підрозділам підприємства спільно з картками звіт-завдань (табл.4.4);

- доповнення до планових завдань поточного місяця підрозділам підприємства не пізніше, ніж за 4 доби до закінчення строку виконання;

- попередню відомість боржників на 25 число поточного місяця для всіх підрозділів;

- відомість боржників за минулий місяць до 14-ї години в перший день місяця, наступного за звітним, в КС.

Завдання на виконання директивних документів включається в план роботи підрозділів підприємства. По мірі виконання завдань виконавці повертають відповідним чином оформлений звіт-завдання в контрольну службу. Особа, відповідальна за контроль, підтверджує виконання завдання своїм підписом з указанням конкретної дати виконання.

Звіт-завдання про виконання документа

Зміст документа _____

Зміст завдання _____

Установлений термін виконання _____

№ п/п	Цех(відділ), виконавець	Шифр документа	Номер документа	Номер пункту	Дата виконання

Завдання виконано _____

підпис керівника підрозділу

Виконання завдання підтверджую _____

підпис керівника контрольної служби

Коефіцієнт строкової дисципліни ($K_{с.д.}$) розраховується згідно з формулою:

$$K_{с.д.} = \frac{K_1 + K_2}{K_1 + K_2 + K_3 + K_4}, \text{ де} \quad (4.1)$$

K_1 - кількість завдань, виконаних в строк;

K_2 – кількість завдань, знятих з контролю;

K_3 – кількість невиконаних завдань;

K_4 – кількість завдань, виконаних із зривом.

Коефіцієнт строкової дисципліни визначається за результатами виконання заходів поточного місяця. Інформація про $K_{с.д.}$ враховується при визначенні результатів діяльності підрозділів підприємства та окремих виконавців.

Право зміни терміну виконання документа надається керівнику, що затвердив цей документ, або особі, яка призначена ним відповідальною за контроль із наданням права змінювати строки.

Така система контролю дозволяє не тільки контролювати виконання заходів, але і ефективно впливає на процес самого виконання, стимулюючи своєчасне вирішення питань.

Даний принцип організації роботи автор рекомендує на всіх рівнях контролю за виконанням планових документів поточного та перспективного характеру з відповідним коригуванням деяких ланок системи там, де це необхідно.

Аналіз виконання завдань повинен відбуватися в строки, визначені планом. Регулярний аналіз дає можливість своєчасно побачити необхідність відповідного реагування для досягнення поставлених цілей та завдань, що є гарантією отримання реально можливих результатів.

Для впевненості, що проблеми, які містяться в плані, не втратили значення, необхідний постійний контроль і оцінка зовнішнього середовища. Будь-які суттєві зміни навколишнього оточення та внутрішньої ситуації можуть викликати необхідність корегування програми.

Розділ 5

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗРОБКИ ОКРЕМИХ РОЗДІЛІВ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБЛАСТІ НА РІК

5.1. Загальні положення щодо розробки розділів програми

Одним з найбільш важливих інструментів державного регулювання економіки в умовах становлення ринкових відносин, керованості структурної перебудови економіки, її переорієнтації на збільшення виробництва споживчих товарів та послуг, технологічного переозброєння виробництва на базі використання новітніх досягнень науки і техніки, підвищення ефективності використання всіх видів ресурсів, формування нової експортної бази повинні стати річні програми розвитку економіки та соціальної сфери регіонів. Актуальність використання програмного методу в управлінні розвитком регіону обумовлена також загостренням ряду проблем, зокрема екологічних, комплексного використання місцевих мінерально-сировинних ресурсів, зростаючою залежністю кінцевих результатів від багатьох проміжних ланок і ефективного функціонування системи міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків. Проте, як свідчать результати, отримані за останні роки, потенційні можливості програмно-цільового методу використовуються далеко не у повній мірі.

Найбільш характерними завданнями і пріоритетними напрямками для регіону мають бути:

- випереджаючий розвиток АПК, досягнення раціональної спеціалізації регіону щодо виробництва конкурентоспроможних видів сільськогосподарської сировини і продукції її переробки;

- удосконалення галузевої структури промисловості за рахунок диверсифікації виробництва, зменшення питомої ваги сировинних галузей та підвищення питомої ваги переробних галузей, розвитку наукоємних виробництв у машинобудуванні;

- активне проведення санації і реструктуризації підприємств, їх технічного переозброєння, розвиток міжгалузевих виробництв та поглиблення міжрегіональної кооперації у межах країни, а також зовнішньоекономічної діяльності;

- активний розвиток виробництва та інфраструктури на територіях пріоритетного розвитку;

- раціональне використання сировинних і вторинних ресурсів, відходів виробництва;

- зміцнення матеріальної бази соціальної інфраструктури у сільській місцевості, районах, постраждалих від аварії на ЧАЕС;

- забезпечення надійного водопостачання та стабільної роботи комунального господарства і міського транспорту в обласному центрі та інших містах;

- збереження етнографічної самобутності регіону, охорона і відродження пам'яток історії та культури;

- розвиток курортно-рекреаційного господарства та туризму.

Найважливішим соціальним завданням є створення міцних засад для послідовного підвищення якості життя населення, ефективної зайнятості трудових ресурсів, поліпшення демографічної ситуації на основі стабільного і ефективного функціонування сфери матеріального виробництва та широкого розвитку міжрегіонального і зовнішньоекономічного співробітництва.

Застосування програмного методу, на відміну від традиційного

планово-адміністративного управління, вимагає підвищення наукового рівня передпланового відпрацювання проблем, що вирішуються, та цілей на базі кількісних методів прийняття рішень та експертних процедур, використання більш складного організаційно-економічного механізму управління.

За своєю спрямованістю річні програми регіонального розвитку поділяються на:

- економічні, що направлені на розв'язання комплексних галузевих і міжгалузевих проблем виробництва, підвищення його ефективності та якісних характеристик, забезпечення ресурсозбереження, створення нових виробництв, розвиток виробничої кооперації;
- наукові, метою яких є забезпечення виконання фундаментальних досліджень у галузі природничих, суспільних і технічних наук;
- науково-технічні, що розробляються для розв'язання науково-технічних проблем, створення принципово нових технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукоємної та конкурентоспроможної продукції;
- соціальні, які передбачають розв'язання проблем підвищення рівня і якості життя, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти;
- національно-культурні, що спрямовані на розв'язання проблем національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних і духовних потреб людини;
- екологічні, метою яких є здійснення природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків.

Як свідчить аналіз конкретних річних програм і методичного підходу при їх формуванні, сучасний метод розробки та управління виконанням програми не дозволяє досягнути запланованих цільових показників. Серед основних причин ситуації доцільно виділити:

1. Неможливість вирішення проблеми в установлені строк за допомогою традиційних методів планування та управління.

2. Відсутність необхідного виробничого та науково-технічного потенціалу.

3. Фінансування програм.

При підготовці програми повинні бути враховані Закони України, Укази Президента, постанови Верховної Ради, нормативні акти Кабінету Міністрів, Мінекономіки України. Також необхідно врахувати зміни в політичному та економічному житті України за останні роки, зокрема розширення демократизації управління, різноманітність організаційних форм та форм власності, посилення економічної незалежності регіонів, перехід до ринкових відносин тощо.

Виходячи із системного підходу і таких основних принципів програмного управління як цільова спрямованість, комплексність, альтернативність, керованість, процес розробки річних програм регіонального рівня повинен передбачати виконання в ітеративному режимі окремих стадій, етапів та процедур, зокрема формування дерева цілей, розробку проектів програм на альтернативних засадах, вибір оптимального варіанту, розробку сітьових графіків для контролю за формуванням і реалізацією програм, оцінку фактичних кінцевих результатів тощо. Виконання цих стадій та процедур повинно супроводжуватись ґрунтовними і трудомісткими прогнозно-аналітичними дослідженнями, техніко-економічними обґрунтуваннями, проектними та плановими варіантними розробками із застосуванням сучасних методів прогнозування, економіко-математичних моделей.

Метою програми даного типу є наукове обґрунтування соціально-економічного розвитку території, завдань і напрямків реалізації регіональної господарської політики. Етапи формування, кількісного та строкового узгодження, уточнення та ідентифікація цілей, виконання поставлених завдань складають основну частину роботи з підготовки програми соціально-економічного розвитку регіону.

Зміст програми повинен відображати найважливіші проблеми і

питання, що стоять на перешкоді досягнення поставлених цілей, а також шляхи та методи розв'язання визначених питань і найбільш суттєві показники, які є базою для деталізації при розробці річних програм соціально-економічного розвитку області та районів, інших галузевих документів.

Під питанням розуміється об'єктивно існуюча невідповідність між наявним і бажаним станом суспільно-господарського комплексу регіону та його окремих напрямків і галузей, що передбачає пошук і обґрунтування найбільш доцільних способів переходу від реального стану до запланованого, більш ефективного та раціонального.

При розробці річної програми соціально-економічного розвитку регіону необхідно виходити з необхідності удосконалення:

- системи використання потенціалу трудових ресурсів для окремих районів і центрів;
- міжрайонних та міжгалузевих пропорцій на основі раціонального використання регіонального ресурсного потенціалу;
- розміщення галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери та реорганізацію і структурну перебудову вже розміщених;
- заходів щодо охорони природних ресурсів та істотного зменшення шкідливих викидів у повітряний басейн і водойми;
- транспортної системи;
- будівельного комплексу;
- шляхового будівництва;
- функціонування сільськогосподарської системи та життя на селі в цілому.

Головним завданням річної програми регіонального рівня повинно бути забезпечення реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку області, визначених регіональними органами управління. Програма має бути спрямована на вирішення поточних проблем, а саме: стабілізацію виробництва; поступове нарощування обсягів виробництва продукції та

послуг з урахуванням загальнодержавних завдань і пріоритетів та наявних ресурсних можливостей і стану фінансово-економічного потенціалу регіону.

Кожна річна програма повинна мати чітко визначені кінцеві цільові показники, що формуються на перспективу виходячи з новітніх високоефективних рішень, прогресивних норм та нормативів. Досягненню кінцевої мети повинні бути підпорядковані всі заходи і завдання програми, використання фінансових, матеріально-технічних, кадрових та інформаційних ресурсів, діяльність всіх виконавців. Процес формування програми розпочинається з визначення кінцевої мети або системи цілей з наступною поетапною їх дезагрегацією до рівня адресних завдань і заходів.

Програма в повній мірі повинна:

- забезпечувати міжгалузеві зв'язки;
- включати сукупність завдань, заходів та відповідних ресурсів, розрахованих на весь період реалізації;
- мати комплексний характер процесу управління, під час якого реалізується обов'язковий логічний порядок підготовки рішень: потреба – мета – способи її досягнення – ресурс – результати;
- забезпечувати комплексність цілей, що передбачає довершеність, повноту очікуваних результатів.

Річна програма соціально-економічного розвитку регіону повинна бути цілісним об'єктом управління незалежно від відомчого підпорядкування та форми власності елементів, що її складають. Це передбачає створення відповідної організаційної системи управління, перерозподіл прав і обов'язків між існуючими органами управління, використання різних форм координації та забезпечення програми необхідними ресурсами.

Виходячи з основних принципів програмно-цільового методу при формуванні і реалізації програми необхідно виконати наступні типові етапи:

- підготовка вихідного завдання на формування;
- обґрунтування і формування цілей;
- розробка проекту;

- оцінка кінцевих результатів та ефективності виконання.

З цією метою пропонується на базі регіонального відділення УкрІНТЕІ організувати формування банків найважливіших соціально-економічних, екологічних і науково-технічних проблем регіону. Джерелами виявлення проблем, зокрема, можуть служити:

- матеріали сесій обласної ради народних депутатів;
- щорічні статистичні звіти про стан соціально-економічного розвитку регіону;
- матеріали соціологічних анкетних опитувань вчених, фахівців та населення;
- підсумки засідань дискусійних клубів, "круглих столів", обговорення проблем в спеціальних виданнях та засобах масової інформації, в громадських організаціях тощо.

Враховуючи, що більшість критеріїв, які використовуються на всіх етапах оцінки та відбору проблем, мають якісний характер, кількісно їх можна оцінити тільки експертним шляхом. Для цього діапазон кожного критерію поділяється на інтервали, яким присвоюються оцінки в балах.

В процесі відбору проблем для програмного вирішення, а також наступних етапів формування програм доцільно використовувати метод побудови сценаріїв.

Сценарій – це змістовний текстовий та формалізований опис подій, що ведуть до поставленої мети, і необхідних умов (наприклад, організаційно-економічних, правових) їх здійснення. Він дозволяє визначити ключові моменти, коли вчасно прийняте рішення може вплинути на розвиток проблемної ситуації в необхідному напрямку. Підготовка сценаріїв включає послідовні процедури прогнозування в загальних концептуальних рисах майбутнього кінцевого результату реалізації програми, його оцінки і можливих наслідків, визначення послідовно пов'язаних поміж собою проміжних цілей, які приводять до кінцевого результату, та шляхів їх досягнення [172].

Після остаточного визначення переліку проблем уточнюється формулювання кожної з них. При цьому виключається неоднозначне тлумачення та передбачається безпосередній вихід на кількісні показники. Проблема, що реалізується за допомогою програми, повинна формулюватись не в термінах стану, а в термінах цілей і завдань. У такому випадку формулювання проблеми є одночасно і головною метою реалізації програми чи її окремого етапу.

Слід зауважити, що кожний регіон має специфічні проблеми у розвитку господарства і соціально-культурній сфері, відмінні умови соціально-економічного становища та різні перспективи розвитку у залежності від природних умов, структури господарства, ступеню концентрації промисловості і таке інше. Це зумовлює своєрідність цілей, завдань і засобів вирішення економічних та соціально-культурних проблем у конкретному регіоні. Проте принциповими залишаються положення про необхідність дотримання пріоритетів загальнодержавного значення та органічної єдності розвитку продуктивних сил регіону із завданнями соціально-економічного розвитку країни в цілому. Головні напрямки і цілі досліджуваного регіону на плановий період встановлюються з урахуванням реальних інвестиційних можливостей території в будівництві об'єктів виробничого призначення, соціальної та виробничої інфраструктури, створення сприятливих умов для розвитку ринкового середовища, експортних та імпортозамінних виробництв у районах, що мають для цього реальні можливості, активного проведення комплексу заходів щодо реформування економіки регіону.

При побудові дерева цілей програми слід керуватися наступними принциповими положеннями:

- дерево цілей характеризується повнотою, тобто на кожному рівні мають визначатися всі цілі, досягнення яких достатньо для реалізації цілей більш високого рівня;
- цілі формулюються лаконічно, зрозуміло, без зайвих ускладнень,

детального опису і тлумачень, аби уникнути індивідуальних інтерпретацій та довільних трактувань;

- текст надається у позитивній формі, тобто вказано, що потрібно досягти, а не те, чого потрібно уникнути;
- не повинні існувати цілі окремі, ізольовані, не пов'язані з іншими цілями;
- потрібно відображати бажані результати, а не засоби їх досягнення;
- формулювання цілі повинно бути адресним і включати час, необхідний для її досягнення [154].

В умовах переходу до ринкових відносин, економічної самостійності об'єднань, підприємств, організацій, розширення демократизації управління, введення конкурсних засад повинна суттєво змінитися технологія та порядок формування регіональних програм, тобто необхідний перехід від методів і практики безальтернативної, статичної їх розробки до варіантних, динамічних методів [202].

Координаційна Рада розробляє пропозиції щодо змісту і заходів річної програми та подає їх до Головного управління економіки облдержадміністрації не пізніше 30 травня разом з детальним обґрунтуванням необхідності її розроблення, яке повинне містити:

- визначення проблеми – дається формулювання проблеми, на розв'язання якої спрямована програма, наводиться аналіз причин її виникнення, окреслюються масштаби;
- пояснення, чому розв'язання проблеми потребує розроблення і виконання програми;
- обґрунтування відповідності мети програми пріоритетним напрямкам розвитку регіону;
- суттєві фактори – викладаються статистичні, аналітичні, інші дані, які мають бути взяті до уваги під час прийняття рішення щодо розроблення програми;
- визначення орієнтовних обсягів фінансових витрат, необхідних для

виконання програми;

- оцінку очікуваних результатів виконання програми (економічних, соціальних, екологічних тощо) та визначення її ефективності;
- узгодження – визначаються точки зору і розбіжності в позиціях зацікавлених органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, які виникли в ході консультацій щодо розроблення програми.

Програма повинна містити пояснення щодо основних цілей і пріоритетів у розвитку економіки та соціально-культурної сфери, визначення найважливіших завдань і параметрів розвитку окремих сфер економіки, галузей промисловості та сільського господарства, засоби вирішення першочергових проблем і усунення диспропорцій.

Після формування цілей програми проводиться аналіз функціонування регіонального соціально-економічного комплексу. Він повинен виконуватись, виходячи із зацікавленості регіону та країни в цілому, виявляти пріоритетні можливості розвитку і протиріччя. Встановлюються як позитивні, так і негативні тенденції в минулому розвитку окремих функціональних елементів регіональної системи (галузей, підгалузей та їх об'єктів, соціальної інфраструктури, демографічної ситуації, подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи та інше). Проводиться оцінка структурних змін у господарському комплексі регіону, пропорційності розвитку його взаємодіючих компонентів. Оцінюється вплив змін в організації господарського комплексу на ефективність виробництва і показники соціального розвитку, вдосконалення інфраструктури. В результаті аналізу потрібно виявити фактори, що стимулюють розвиток, визначають його темпи. Поєднання аналізу попереднього розвитку і ресурсів для цього дає загальне уявлення про потенціал господарського комплексу регіону.

Аналіз дозволяє виявити тенденції, фактори та структурні перетворення в економіці регіону, рівні збалансованості і комплексності розвитку суспільного виробництва. Разом з іншими питаннями вивчаються

результати впливу перебудови виробничих відносин на соціально-економічний розвиток.

Аналізуються показники рівня життя населення, розвитку соціальної сфери і забезпеченості потреб населення у товарах та послугах. Здійснюється аналіз використання ресурсної бази регіону (природних, трудових, фінансових ресурсів). Проводиться вивчення рівнів розвитку виробничої інфраструктури, будівельної індустрії, енергопостачання, будівництва автошляхів.

На базі аналізу обґрунтовуються основні напрями та пріоритети програми. Для визначення шляхів вирішення регіональних проблем використовуються також розрахунки розвитку і розміщення продуктивних сил області, схеми розселення, проекти районного планування, генеральні плани міст і промислових вузлів, інші матеріали науково-дослідних та проектних інститутів.

Система основних показників програми дає кількісну характеристику відтворювальних соціально-економічних процесів, вказує параметри найважливіших завдань у різних сферах в залежності від фінансових і ресурсних можливостей регіону та залучених коштів іноземних інвесторів і населення. Використовуються вартісні та натуральні, абсолютні і відносні показники.

Рекомендується для включення до проекту регіональної програми наступна система основних показників:

1. Загальноекономічні (зведені) показники.
2. Чисельність та зайнятість населення.
3. Розвиток сфери матеріального виробництва.
4. Промисловість.
5. Сільське господарство.
6. Інвестиційно-будівельний комплекс.
7. Лісове господарство.
8. Транспорт і зв'язок.

9. Науково-технічний розвиток.
10. Рівень життя населення та розвиток соціальної сфери.
11. Зведені показники рівня життя і соціального захисту населення.
12. Споживання товарів та послуг.
13. Житлово-комунальне господарство.
14. Освіта і культура.
15. Охорона здоров'я і фізична культура.
16. Структурні та інституціональні перетворення в економіці, демонополізація виробництва, розвиток підприємництва.
17. Використання природних ресурсів і охорона навколишнього природного середовища.
18. Використання вторинних ресурсів.
19. Фінансові показники.
20. Зовнішньоекономічна діяльність.
21. Розвиток територій пріоритетного розвитку.
22. Основні показники соціально-економічного розвитку міст та районів [153].

Автор вважає доцільним окремо розглянути загальноекономічні показники, що характеризують динаміку відтворювальних процесів на території регіону у таких основних сферах і галузях, як виробнича (у тому числі промисловість, сільське господарство, будівництво), соціальна, фінансова. Вони дають загальну уяву про параметри розвитку господарського комплексу та можливі зрушення у соціально-економічних процесах в прогностичному періоді.

Вказані показники розраховуються в основному як зведені дані шляхом підсумування вартісних розрахунків або виконанням відповідних розрахунків на душу населення. Більша частина показників береться з інших розділів проекту програми або з інших програм (державних, регіональних, цільових обласних).

Показник "валовий внутрішній продукт" (валова додана вартість)

регіону розраховується за спеціальною методикою, що прийнята у державній статистиці, як сукупна ринкова вартість всього кінцевого випуску товарів і послуг у виробничій та невиробничій сферах за рік. Валовий внутрішній продукт (ВВП) характеризує результати економічної діяльності всіх підприємств і організацій сфери матеріального виробництва та невиробничої сфери, а також населення.

Загальноекономічні показники програми доцільно складати згідно з формою, що наводиться нижче (табл.5.1).

Ресурсне забезпечення річної програми має містити:

- орієнтовні обсяги фінансових витрат, необхідних для виконання програми в цілому і диференційовано за кварталами з назвою джерел фінансування, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету;

- розрахунок потреби у матеріально-технічних, кадрових та інших ресурсах для її виконання.

Ресурсне забезпечення визначається на основі техніко-економічного обґрунтування та оцінки всіх витрат, які можуть надаватись як додатки до річної програми.

Автором пропонується наступний зміст програми:

1. Ресурсний потенціал.
2. Економічний розвиток.
3. Соціальна сфера.
4. Баланс фінансових ресурсів.
5. Бюджет.
6. Інвестиції.
7. Використання пріоритетів.

У розділі «Ресурсний потенціал» надається інформація про стан відтворювального процесу трудових ресурсів, передбачаються заходи, які забезпечать раціональне використання природних ресурсів, у тому числі

Загальноєкономічні показники

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	20...р., звіт	20..р., очікуване	20..р., проект	20...р., проект у % до 20... р. очікуване
1	2	3	4	5	6	7
1	Середньорічна чисельність населення	тис.чол.				
2	Чисельність працівників, зайнятих у господарстві	тис.чол.				
3	Валовий внутрішній продукт:					
3.1	у фактично діючих цінах - всього	млн.грн.				
3.2	в тому числі на душу населення	грн.				
4	Обсяг продукції промисловості:					
4.1	у порівнянних оптових цінах підприємств на 01.01.20... р.	млн.грн.				
4.2	у розрахунку на душу населення	грн.				
5	Виробництво товарів народного споживання:					
5.1	у порівнянних цінах 20. .р.	млн.грн.				
5.2	у розрахунку на душу населення	грн.				
6	Валова продукція сільського господарства:					
6.1	у порівнянних цінах 20... р. - всього	млн.грн.				
6.2	у розрахунку на душу населення	грн.				
7	Обсяг капітальних вкладень за рахунок усіх джерел фінансування (у цінах відповідних років)	млн.грн.				
7.1	у тому числі на будівництво:	млн.грн.				
	- об'єктів соціальної сфери;	млн.грн.				
	- природоохоронних об'єктів.	млн.грн.				
8	Обсяг фінансових ресурсів, що отримує регіон	млн.грн.				
9	Доходи місцевих бюджетів (у цінах відповідних років)	млн.грн.				
10	Видатки місцевих бюджетів (у цінах відповідних років)	млн.грн.				
11	Грошові доходи на душу населення (у цінах відповідних років)	грн.				
12	Обсяг реалізації платних послуг на душу населення (у порівнянних цінах звітного періоду)	грн.				
13	Виробництво товарів народного споживання на душу населення	грн.				
14	Обсяг експорту товарів (у цінах відповідних років)	млн.дол. США				

шляхом залучення у виробництво вторинних ресурсів, здійснення заходів щодо охорони навколишнього природного середовища. Наводяться ресурсні показники, які визначають механізм реалізації цільових регіональних програм та знаходяться можливості реалізації вказаних показників. В цьому ж розділі наводяться дані про передбачуваний стан забезпечення в майбутньому році потреб господарств і населення в паливно-енергетичних ресурсах, місцевих будівельних матеріалах.

У розділі «Соціальна сфера» основна увага приділяється питанням орієнтовного збільшення обсягів споживання населенням товарів і послуг, прогнозуванню споживчого бюджету населення області, розрахункам середніх рівнів споживання продовольчих і непродовольчих товарів, визначенню правильних співвідношень між грошовими доходами населення, роздрібним товарообігом, обсягами наданих послуг і заощаджень. В ньому також надається інформація про основні показники розвитку соціальної сфери та її матеріальної бази, а також заходи, що передбачаються місцевими органами для соціального захисту населення, надання фінансової та іншої матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам. Визначаються напрямки та надається перелік реконструкції і будівництва нових об'єктів соціальної сфери.

У розділі «Використання пріоритетів», що фактично завжди був відсутній при складанні річного плану соціально-економічного розвитку регіону і який, на думку автора, необхідний в сучасних умовах при підвищенні ролі територій в економічному і політичному житті держави, відображається робота, яка запланована на наступний рік у стратегічних напрямках, що передбачаються концепцією розвитку регіону та Державною Комплексною цільовою програмою соціально-економічного розвитку [202].

В ньому надаються основні переваги регіону, їх розвиток чи ослаблення в динаміці за останній період, обґрунтовуються правильність продовження діяльності у вибраному напрямку чи внесення необхідних змін у зв'язку з обставинами, що склалися. Прогнозно підводяться підсумки цієї

роботи за поточний рік, включаються планові показники по всіх напрямках на наступний період.

Зміст інших розділів програми буде детально надано в п 5.3-5.5.

Очікувані кінцеві результати виконання річної програми соціально-економічного розвитку регіону містять перелік результативних показників (економічних, соціальних, екологічних тощо), які будуть досягнуті в результаті реалізації заходів програми.

Для координації та контролю за ходом виконання програми нами пропонується визначати основні завдання та етапи їх виконання за формою (табл.5.2).

Таблиця 5.2

Завдання та етапи виконання річної програми соціально-економічного розвитку області

№ п/п	Основні завдання програми	Етапи виконання завдань	Відповідальні виконавці, співвиконавці	Строки виконання	Організація, що фінансує	Кошторисна вартість	Обсяг робіт, що підлягають виконанню				
							Одиниці виміру	I квартал	II квартал	III квартал	IV квартал
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

В програмі важливо збалансувати доходну та витратну її частини. Обласна державна адміністрація повинна у великих містах та промислово розвинених районах області залишати в їх місцевому бюджеті таку частину доходу, щоб це стимулювало подальший ефективний розвиток виробництва. Водночас це дасть змогу частково вирішити проблему фінансування деяких інших заходів програми.

Розкрити і використати потенціал області, забезпечити нормальне функціонування її народногосподарського механізму, належний рівень

життя, подальшу ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи – таке завдання повинно бути поставлене перед обласними органами влади при розробці і затвердженні Програми. Хід виконання Програми рекомендується аналізувати не рідше двох разів на рік, а також періодично заслуховувати ситуацію щодо виконання заходів на засіданнях Координаційної ради.

5.2. Економічний розвиток

Регіональний розвиток передбачає розв'язання великомасштабних завдань Концепції та довгострокової програми у напрямку підвищення ефективності використання та нарощування економічного потенціалу, інтенсифікації промислового і сільськогосподарського виробництва через їх раціональну спеціалізацію, реформування економічних та соціальних відносин, структурну перебудову з одночасним формуванням ефективних внутрішньогалузевих, міжгалузевих і територіальних пропорцій у розвитку промисловості.

Розділ „Економічний розвиток” річної програми соціально-економічного розвитку регіону повинен містити заходи, направлені на:

- нарощування обсягів промислового і сільськогосподарського виробництва;
- поліпшення територіальних пропорцій та забезпечення прогресивних структурних змін економіки районів;
- децентралізацію процесів управління соціально-економічним розвитком, підвищення ефективності роботи районних державних адміністрацій і місцевих рад народних депутатів при здійсненні економічних реформ;
- раціональне використання трудового, сировинного і науково-технічного потенціалу;

- підтримання внутрішньорегіональної збалансованості економічного розвитку, поліпшення соціально-демографічної ситуації;
- органічну єдність розвитку продуктивних сил регіону та завдань соціально-економічного розвитку країни;
- досягнення економічного ефекту за рахунок територіального поділу праці, розвитку міжрегіональних і зовнішньоекономічних відносин;
- розвиток сфери послуг;
- повернення до нормального економічного життя територій, постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС;
- сприяння розвитку територій пріоритетного розвитку.

В цьому розділі надається інформація про заходи, що вживаються місцевими органами влади і самоврядування для реалізації програм та постанов Кабінету Міністрів України щодо активізації економічної діяльності на території регіону, насамперед у промисловості, сільському господарстві, будівництві.

Основні цілі економічної складової програми повинні розроблятися з урахуванням реальних можливостей території щодо ефективного розвитку і раціонального розміщення продуктивних сил, рівності умов господарювання всіх форм власності, економічної самостійності та відповідальності суб'єктів господарювання.

Зміст економічного розділу програми передбачатиме:

- розвиток споживчого сектору економіки: створення матеріальних і фінансових передумов для насичення регіонального ринку товарами народного споживання непродукційної групи та продуктами харчування; збільшення обсягів, якості і спектру споживчих послуг;
- зведення до мінімуму господарських втрат від диспропорцій та "вузьких" місць у сфері виробничих послуг (матеріально-технічному постачанні, заготовках, транспорті, зв'язку тощо).

Система економічної складової програми надається на рис 5.1.

Рис. 5.1. Система економічної складової програми

В умовах соціально-економічної та фінансово-інвестиційної нестабільності і відходу від традиційних методів розрахунку програмних показників важливе значення при розробці річних програм надається:

- проведенню аналізу економічного та соціального розвитку території за останні 2-3 роки і поточний рік;
- визначенню основних напрямків структурної перебудови економіки регіону і можливих шляхів прискорення ринкових перетворень у найбільш перспективних галузях промисловості, сільського господарства та ринкових складових невиробничої сфери;
- формуванню цільових установок та якісних змін в економічній сфері регіону;
- розробці нових організаційно-економічних і методичних підходів до формування прогностичних показників розвитку окремих галузей.

Для формування ресурсного потенціалу економічного розвитку регіону потрібне створення комплексу, який забезпечує реалізацію Концепції розвитку території. Такий комплекс повинен об'єднувати законодавчо-правову, організаційно-структурну, інвестиційно-фінансову, матеріально-технічну, професійно-кадрову та інформаційно-нормативну забезпеченість. Це означає, що вже на підготовчому етапі до розробки регіональної програми повинні бути проведені серйозні науково-методичні, інформаційно-статистичні і прогностично-аналітичні дослідження.

Концептуальна основа програми формується з урахуванням створення реальних умов для переборювання суттєвого відставання регіону у розвитку конкретних галузей виробничої та невиробничої сфери. Методи і форми виконання завдань економічного розвитку річної програми повинні спиратись на наступні пріоритети:

- систему заходів щодо зміцнення місцевого бюджету, розширення ролі місцевих податків та зборів;
- вдосконалення бюджетного регулювання і пільгового оподаткування підприємств, організацій та населення.

Диференційована система соціально-економічних нормативів і норм повинна розглядатись як відправний елемент при формуванні програми розвитку галузей та регулюючий інструмент при розробці програм державних інвестицій на конкретні складові господарського комплексу. Разом з тим вони можуть використовуватись і як умовно-вартісні параметри для визначення основних джерел матеріально-фінансового забезпечення найбільш вразливих верств населення.

Процес розв'язання проблеми економічного розвитку регіону передбачає формування системи показників, які являють собою індикатори сталості розвитку економічної системи (табл. 5.3).

Розрахунок кількісних показників соціально-економічної сфери регіону, на думку автора, повинен здійснюватись на основі аналізу різноманітних факторів, до яких слід віднести:

- соціально-демографічні, природнокліматичні, науково-технічні та інші особливості території;
- рівень розвитку матеріальної бази на початок розрахункового періоду;
- потенційні можливості інвесторів у реалізації основних програмних завдань [65,320].

Промисловості і сільському господарству належить вирішальна роль у створенні матеріально-технічної бази економіки, здійсненні науково-

Розвиток регіону за видами економічної діяльності

№ п/п	Рік Види економічної діяльності	Поточний рік	Рік, на який розробляється програма				
			Всього	В т.ч. за кварталами			
				I	II	III	IV
1	Всі види економічної діяльності						
2	Електроенергетика						
3	Паливна						
4	Хімічна і нафтохімічна						
5	Машинобудування і металообробка						
6	Лісова, деревообробна та целюлозно-паперова						
7	Легка						
8	Харчова						
9	Сільське господарство, в т.ч.:						
9.1	- рослинництво						
9.2	- тваринництво						
10	Будівництво						
11	Житлово-комунальне господарство						
12	Транспорт і зв'язок						
13	Торгівля						

технічного прогресу, підвищенні продуктивності суспільної праці, в індустріальному розвитку всіх галузей матеріального виробництва і невиробничої сфери.

Основна роль промислового і сільськогосподарського виробництва в процесі розширеного відтворення визначає центральне місце їх розвитку у програмі економічного та соціального розвитку регіону.

Виробнича програма промисловості значною мірою визначає плани розвитку всіх інших видів економічної діяльності економіки регіону. Так, зростання валових зборів сільськогосподарських культур залежить від забезпечення сільського господарства машинами, добривами, отрутохімікатами, паливом, будівельними матеріалами. Розвиток транспорту вирішальним чином визначається поставками рухомого складу, пального,

енергії і т.д. Обсяги капітальних робіт залежать від фінансових можливостей території, масштабів виробництва будівельних матеріалів, обладнання і механізмів для здійснення будівництва. Обсяги і структура роздрібного товарообігу регіону в значній мірі залежать від поставок товарів, що виробляються промисловістю.

Метою планування промисловості на рівні області є забезпечення збалансованого пропорційного розвитку галузей з урахуванням їх пріоритетності для вирішення соціальних проблем регіону, забезпечення зайнятості трудових ресурсів, ефективного використання місцевих природних ресурсів, задоволення потреб населення в продовольчих і непродовольчих товарах народного споживання.

Слід мати на увазі, що промисловість окремого регіону не виготовляє в повних чи навіть переважних обсягах обладнання та товари, які використовуються для життєзабезпечення його економіки. Тому при плануванні необхідно враховувати загальнодержавний розподіл праці і коопераційні міжрегіональні зв'язки.

Основою для пропозицій щодо розвитку промисловості є статистична звітність і показники планів підприємств, незалежно від форм власності та підпорядкування, аналітичні розробки обласних органів, матеріали разових обстежень, дані про чисельність працівників і зайнятість населення регіону тощо.

Перед розробкою слід проводити аналіз стану промисловості, її збалансованості та пропорційності, соціальної інфраструктури населених пунктів і регіону в цілому.

Обсяги виробництва продукції промисловості повинні узгоджуватись з ресурсним потенціалом регіону (сировинним, водним, трудовим), потребами у відповідних видах продукції та можливостями і економічною доцільністю їх ввезення і вивезення, станом виробничої інфраструктури, необхідністю збереження навколишнього природного середовища та зрушеннями в структурі продукції, яка виробляється, пов'язаними з

перебудовою галузей.

При плануванні галузей промисловості велике значення має узгодження динаміки чисельності працюючих з кількістю робочих місць з метою забезпечення повної зайнятості та запобігання росту безробіття за умов технічного переозброєння і структурної перебудови галузей. В програмі необхідно врахувати можливості підприємств щодо створення нових робочих місць, а також міграційні та демографічні процеси в регіоні та зміни в галузевій структурі зайнятості, в першу чергу пов'язані з інтенсивним відтоком зайнятих до невиробничої сфери.

Аналіз даних про можливі обсяги прибутків підприємств промисловості в періоді, на який складається програма, показує рівень ефективності господарювання, що дозволить аргументовано визначати регіональну політику.

У планових показниках виробництва продукції має передбачатися забезпечення найбільш повного (бажано в повних обсягах) задоволення потреб підприємств у засобах виробництва і сировині та населення — в товарах широкого вжитку, збільшення нових видів виробів, покращання якості продукції, розширення асортименту. Ці показники повинні ґрунтуватися на всебічному вивченні підприємствами регіону ринку попиту на свої вироби [246].

До програми соціального і економічного розвитку економіки регіону вносяться наміри підприємств тільки з найважливіших видів засобів виробництва та товарів широкого вжитку, номенклатура яких збігається з класифікацією загальнодержавної програми соціального і економічного розвитку.

До номенклатури продукції розділу „Економічний розвиток” Програми соціального і економічного розвитку регіону автор пропонує включити:

- продукцію, виробництво якої визначає головні напрямки, темпи і пропорції розвитку економіки України в цілому;
- найважливіші види товарів широкого вжитку, які визначають рівень

життя населення (об'єднання, акціонерні товариства, підприємства визначають у своїх річних планах завдання щодо товарів повсякденного попиту і тривалого використання, включаючи товари для дітей, виробництва продукції у натуральному вираженні та в груповому асортименті);

- продукцію, виробництво і використання якої прискорює науково-технічний прогрес та забезпечує значну економію суспільної праці;
- нові види продукції, освоєння виробництва яких у плановому періоді має важливе господарське значення;
- комплекти обладнання, лінії, агрегати, системи машин, що забезпечують повну механізацію і автоматизацію найважливіших технологічних процесів;
- продукцію, виробництво якої передбачається комплексними державними програмами;
- вироби, що мають велике значення для розвитку зовнішньої торгівлі;
- продукцію, вироблену в порядку виробничого кооперування з іншими регіонами.

Формування номенклатури розділу „Економічний розвиток” здійснюється за пропозиціями підприємств-суб'єктів економічної діяльності регіону.

Типова форма, за якою автор пропонує проводити планування економічних показників розвитку регіону, надана в таблиці 5.4.

Завдання щодо виробництва встановлюються в одиницях виміру, які відображають обсяги продукції з урахуванням її ефективності, якості та інших споживчих властивостей, сприяють економному використанню матеріальних і трудових ресурсів, забезпечують найкраще задоволення потреб регіону та відповідають вимогам державних стандартів. З метою більш повної характеристики споживчих властивостей і техніко-економічних характеристик виробів щодо окремих видів продукції автор пропонує застосовувати дві одиниці вимірювання (натуральні та грошові), а за необхідності - умовно-натуральні показники, що враховують склад корисної речовини, трудоемність, складність виготовлення виробів і т.ін.[153,241].

Розвиток промисловості регіону

№ п/п	Роки Показники	Поточний рік	Рік, на який розробляється програма				
			Всього	В т.ч. за кварталами			
				I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Обсяг реалізованої промислової продукції (у фактичних оптових цінах), млн. грн						
2	Питома вага в Україні,%						
3	Вартість основних засобів промислової діяльності на кінець року (у фактичних цінах), млн. грн.						
4	Середньорічна кількість штатних працівників, тис. чол.						
5	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств,%						
6	Частка прибуткових підприємств,%						
7	Обсяги промислового виробництва за видами економічної діяльності, млн. грн:						
7.1	- обробна промисловість						
7.2	- добувна промисловість						
7.3	- харчова промисловість						
7.4	- легка промисловість						
7.5	- виробництво деревини та виробів з деревини						
7.6	- целюлозно-паперова і поліграфічна промисловість						
7.7	- виробництво продуктів нафтопереробки						
7.8	- хімічна промисловість						
7.9	- машинобудування						
7.10	- виробництво та розподілення електроенергії						

Метою планування розвитку агропромислового комплексу регіону є забезпечення потреб населення в продуктах харчування та інших товарах із сільськогосподарської сировини, забезпечення потреб промисловості, вирішення соціальних проблем сільського населення в умовах становлення ринкових відносин, багатокладності в економіці, зростання ролі місцевого самоврядування.

Структура показників розвитку сільського господарства наведена в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Показники розвитку сільського господарства регіону

№ п/п	Роки Показники	Поточний рік	Рік, на який розробляється програма				
			Всього	В т.ч. за кварталами			
				I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Валовий збір сільськогосподарських культур, тис. т:						
1.1	- зернові культури						
1.2	- цукрові буряки						
1.3	- олійні культури - в т.ч. рапс						
1.4	- льон-довгунець						
1.5	- картопля						
1.6	- овочі						
2	Поголів'я худоби та птиці, тис. голів						
3	Виробництво продуктів тваринництва, тис. т:						
3.1	- м'ясо всіх видів						
3.2	- молоко						
3.3	- яйця, млн. шт						
3.4	- вовна, т						
4	Продуктивність худоби та птиці, кг:						
4.1	- господарства всіх категорій						
4.2	- сільськогосподарські підприємства						
5	Реалізація продукції сільгосп підприємств, млн. грн						
6	Питома вага збиткових підприємств, %						
7	Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств, %						
8	Рівень рентабельності продукції, %:						
8.1	- рослинництва						
8.2	- тваринництва						

Інформаційною базою для проведення розрахунків є річні звіти сільськогосподарських підприємств та організацій і форми статистичної звітності, аналітичні матеріали обласних статистичних органів та матеріали разових обстежень, інформація про обсяги держзамовлення, пропозиції

сільськогосподарських підприємств різних форм організації праці і власності та фермерських господарств щодо обсягів держзамовлення для себе, проекти планів підприємств агропромислового комплексу, подані для погодження.

Пропозиції щодо удосконалення сільськогосподарського виробництва в регіоні слід надавати на основі аналізу розвитку його складових, виробничої і соціальної інфраструктури, ефективності використання наявних ресурсів, структурних зрушень, ходу впровадження прогресивних технологій та ефективності функціонування різних форм господарювання.

Обсяги держзамовлення автор пропонує визначати з урахуванням зустрічних пропозицій виробників сільськогосподарської продукції. При цьому можуть коригуватись пільги, встановлені виконавцям. Місцеві органи влади можуть запропонувати додаткові стимули для заохочення продажу державі окремих видів продукції сільського господарства.

Обсяги держзамовлення виходять із необхідності в ньому та даних щодо виробництва сільськогосподарської продукції, які прогножуються з урахуванням перспектив урожайності та посівних площ, поголів'я і продуктивності тварин. Враховуються наявні запаси продукції, її ввіз і вивіз за межі області в процесі кооперативної та індивідуальної торгівлі.

При визначенні обсягів капітальних вкладень в розвиток АПК регіону аналізуються і узагальнюються пропозиції підприємств АПК, управлінь та організацій, районних виконавчих органів. Враховується забезпеченість фінансовими і матеріальними ресурсами, будівельними матеріалами, обсяги державної фінансової підтримки на визначених пріоритетах, залучення інвестицій на реалізацію конкретних проектів [252,254].

При обґрунтуванні обсягів виробництва основних видів продукції сільського господарства слід враховувати можливість забезпечення матеріально-технічними ресурсами, інвестування галузі, удосконалення виробничо-економічних відносин, наслідки здійснення заходів щодо державної підтримки підприємств, реформування аграрного сектору, вплив фінансово-кредитної, податкової та цінової політики. Крім цього,

враховуються фактори, які відображають особливості окремих галузей сільського господарства.

При визначенні обсягів виробництва продукції рослинництва слід звернути увагу на розміри посівних площ та урожайність сільськогосподарських культур, на рівень якої впливають стан і родючість ґрунтів, забезпеченість органічними та мінеральними добривами, засобами захисту рослин, технікою, паливно-мастильними матеріалами, використання прогресивних технологій, застосування високоврожайних сортів, ефективних напрямків меліорації тощо. Необхідно також оцінити можливості покращення структури ґрунту, проведення протиерозійних заходів, розширення вапнування та гіпсування, нарощування робіт із селекції і насінництва.

Обсяги виробництва тваринницької продукції визначаються залежно від кількості та рівня продуктивності худоби і птиці, застосування прогресивних технологій утримання і лікування від хвороб, здобутків селекції і племінної справи. При цьому слід врахувати також досягнутий рівень продуктивності за попередні роки.

Обсяги виробництва продукції сільського господарства обґрунтовуються за всіма категоріями господарств та в розрізі секторів: сільськогосподарські підприємства всіх форм власності, фермерські господарства та господарства населення [153,241].

Розрахунки показників будівництва повинні базуватися на основних напрямках вдосконалення механізму ринкових відносин у будівельному комплексі, розвитку будівельних організацій різних форм власності, впровадження сучасних технологій. При цьому слід враховувати наступні фактори:

- скорочення частки централізованих капітальних вкладень;
- відсутність у підприємств власних інвестиційних коштів;
- висока відсоткова ставка залучення кредитів;
- проведення приватизації в неефективних формах з порушенням

технологічного циклу будівельних робіт;

- відсутність потужностей з виробництва і ремонту будівельної техніки, засобів малої механізації та інструменту;
- зростання вартості будівництва під впливом значних інфляційних процесів;
- втрати робочого часу через відсутність фронту робіт.

Програма розвитку житлово-комунального господарства регіону складається з двох окремих розділів: житлове господарство і комунальне господарство, в яких розробляються заходи щодо подальшого розвитку цих галузей та визначаються показники розвитку.

Основним критерієм, що характеризує розвиток галузі житлового господарства, є рівень забезпечення житловою площею, а також підвищення рівня благоустрою житлового фонду інженерним устаткуванням та іншими ознаками благоустрою житла, що підвищує його комфортність.

Основним показником, що характеризує стан галузі, вважається середній рівень забезпечення одного мешканця загальною житловою площею. Розрахунки проводять окремо для сільського і міського населення, а також додатково – за формами власності на житло. Для розрахунку перспективної величини житлового фонду враховуються нормативи забезпеченості житловою площею.

Мета функціонування галузі комунального господарства – досягнення нормативного рівня та покращання якості обслуговування населення всіма видами комунальних послуг. Розвиток комунального господарства як галузі, що функціонує на окремій території і задовольняє колективні потреби населення (незалежно від форм власності), має свої особливості, пов'язані з неоднорідністю внутрішньогалузевого складу, відсутністю єдиного органу управління і системи планування. Показники виробництва комунального господарства регіону розробляються за основними галузями: водопостачання, каналізація, тепло- і газопостачання.

Обсяги введення в дію потужностей комунального господарства

встановлюються з урахуванням фактичного і нормативного рівнів послуг, які надаються населенню, комунально-побутовим та промисловим підприємствам. Ці розрахунки виконуються на основі даних житлово-комунальної статистики, що розробляються в розрізі області, міст, адміністративних районів, селищ, а також на основі розробок підприємств та управлінь комунального господарства. Для обґрунтування рівня задоволення планових потреб використовуються нормативи споживання комунальних послуг у розрахунках на одного мешканця. Планування випуску продукції комунальних підприємств, а також потреб у введенні в дію потужностей здійснюються в натуральному вираженні і відповідно до нормативів, встановлених на плановий період. Розрахунки нарощування потужностей об'єктів комунального господарства повинні вестись таким чином, щоб наближати платні комунальні послуги до нормативного рівня.

Потреба в об'єктах соціальної інфраструктури визначається на основі нормативів раціональної забезпеченості ними і співставляється з наявністю.

З метою забезпечення збалансованості капітального будівництва потреби в будівельних матеріалах області порівнюються з потужностями підприємств будіндустрії та промисловості будівельних матеріалів.

Збалансованість інвестиційного комплексу досягається також шляхом залучення на договірній основі підприємств і організацій області до розвитку потужностей будівельної індустрії та промисловості будівельних матеріалів.

Типова форма програми розвитку житлово-комунального господарства надається в таблиці 5.6.

При плануванні економічного розвитку транспорту і зв'язку слід орієнтуватись на їх рівень, при якому досягається найбільш повне і якісне задоволення потреб господарського комплексу та населення області в перевезенні вантажів і пасажирів, одержанні і передачі різноманітної інформації за допомогою засобів зв'язку.

Структура підрозділу повинна об'єднувати два відносно окремих напрямки планування розвитку транспорту та зв'язку. До числа показників

Показники розвитку житлово-комунального господарства

№ п/п	Роки Показники	Поточ- ний рік	Рік, на який розробляється програма				
			Всього	В т.ч. за кварталами			
				I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Інвестиції в основний капітал, млн. грн						
2	Введення в дію окремих виробничих потужностей:						
2.1	- лінії електропередач, км						
2.2	- газопроводи, км						
2.3	- автоматичні телефонні станції, тис. номерів						
2.4	- автомобільні дороги з твердим покриттям, км						
3	Введення в експлуатацію житлових будинків та кількість збудованих квартир, тис. м ²						
4	Введення в експлуатацію об'єктів соціального призначення, тис. м ²						

роботи цих галузей повинні бути включені ті, які в найбільшій мірі характеризують стан та перспективи вдосконалення транспорту і зв'язку на регіональному рівні. Деякі з показників автор пропонує конкретизувати. Зокрема, показники обсягу капітальних вкладень на розвиток транспортної мережі, введення в дію автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям пропонується показувати як з урахуванням обсягів всіх джерел фінансування, так і окремо за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів, позабюджетних коштів. Особливу увагу треба приділити розвитку мобільного зв'язку, оскільки його обсяги збільшуються. Форми і показники цього розділу розробляються на основі вибору та узагальнення статистичної і звітної інформації виробничо-економічної діяльності підприємств та інших господарських структур транспорту і зв'язку відповідними підрозділами місцевих органів управління.

Основні показники роботи транспорту та зв'язку, що мають бути визначені в програмі, надаються в таблиці 5.7.

Розвиток транспорту і зв'язку регіону

№ п/п	Показники	Роки	Поточний рік	Рік, на який розробляється програма				
				Всього	В т.ч. за кварталами			
					I	II	III	IV
1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Перевезення вантажів за видами транспорту:							
1.1	- залізничний							
1.2	- автомобільний							
1.3	- річний							
1.4	- авіаційний							
2	Загальний вантажообіг							
3	Перевезення пасажирів за видами транспорту:							
3.1	- залізничний							
3.2	- автомобільний							
3.3	- річний							
3.4	- авіаційний							
4	Загальний пасажирооборот							
5	Доходи від надання послуг зв'язку							
6	Кількість підприємств зв'язку у сільській місцевості							

При плануванні заходів з розвитку транспорту на обласному рівні слід виходити з того, що переважне значення має автомобільний транспорт, оскільки останній найбільшою мірою відповідає регіональним вимогам. Крім того, він здійснює вантажо- та пасажироперевезення на невеликі відстані, які розосереджені по окремих потоках на внутріміських і внутріобласних маршрутах у відповідності до розміщення виробництва, що склалось, а також системам розселення. Деякі виробничо-економічні аспекти функціонування автотранспорту загального користування, передусім обсяги і напрямки вантажо- і пасажиропотоків, забезпечення засобами перевезення, стан транспортних шляхів можуть бути об'єктом допомоги та координаційної діяльності регіональних і місцевих органів влади.

Темпи розвитку телефонізації області необхідно розраховувати, виходячи з потреб у телефоннім зв'язку підприємств, установ, організацій та населення, а також наявних фінансових і матеріальних ресурсів. При цьому

ємність телефонних станцій оцінюється не тільки в цілому по області, але окремо по містах, селищах міського типу, сільських населених пунктах.

Ступінь розвитку господарського комплексу області, всієї його інфраструктури є визначальною для нормального функціонування і життєдіяльності всього регіону. Тому розробці даного розділу Програми повинна бути приділена особлива увага.

5.3. Баланс фінансових ресурсів

Подолання кризових явищ в економіці України тісно пов'язане з вдосконаленням методів регулювання економічного і соціального розвитку, спрямованих на досягнення найбільш високих кінцевих результатів за рахунок ефективного використання природних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів. Дійовим інструментом для вирішення цієї задачі є система балансів. Балансові розрахунки доповнюють та обґрунтовують систему основних показників. Вони містять інформацію про сучасний стан і прогноз використання фінансових ресурсів, грошових доходів, витрат населення та інші дані.

Вирішенню багатьох проблем регіонального розвитку у значній мірі може сприяти розробка і реалізація у процесі функціонування економіки системи балансів у складі:

- балансу виробництва, розподілу і кінцевого використання ВВП;
- зведеного балансу фінансових ресурсів;
- балансу грошових доходів і витрат населення;
- балансу ринку праці;
- торговельного балансу;
- платіжного балансу;
- паливно-енергетичних балансів;

- балансів попиту і пропозиції продукції виробничо-технічного призначення, легкої промисловості та сировинних ресурсів;
- балансів попиту і пропозиції основних видів продукції АПК [165].

Балансові зв'язки охоплюють всі сторони розвитку економіки: обсяги виробництва, з одного боку, визначаються попитом на продукцію на внутрішньому і зовнішньому ринках, а з іншого – пропозицією, виходячи з наявності трудових ресурсів, виробничих потужностей, фінансових ресурсів та ін. Обсяги видатків на народне господарство залежать від потреби регіону у виконанні відповідних функцій, а з іншої сторони, від коштів, які має територія.

Тобто всі економічні явища можна розглядати з позиції ресурсів та їх використання. Іншими словами, функціонування регіональної економіки залежить від збалансованості прийнятих рішень і можливостей [248].

Баланс фінансових ресурсів регіону використовується в плануванні як на попередній стадії розроблення Програми соціально-економічного розвитку регіону, так і на стадії узагальнення окремих розділів соціального і економічного розвитку програми в єдине ціле.

Плановий баланс фінансових ресурсів регіону розглядається в умовах, коли основна планова робота проведена, але необхідно на завершуючій стадії розроблення плану перевірити його збалансованість і визначити основні показники відтворення фінансових ресурсів. Баланс відображає єдність фінансових показників, їх взаємну погодженість. У свою чергу, синтетичні показники балансу визначаються на основі детальних розрахунків щодо всіх галузей господарства регіону.

Фінансові ресурси – це грошові кошти та їх еквіваленти, які є в розпорядженні економічних суб'єктів і призначені для здійснення поточних фінансових витрат, виконання фінансових зобов'язань, а також фінансування споживання та нагромадження. Формування фінансових ресурсів здійснюється за рахунок ряду джерел. Показники їх утворення групуються в балансі у статті з подальшою деталізацією.

На першому етапі фінансові ресурси і витрати завжди відповідають визначеному суб'єкту господарювання, який за типом своєї економічної поведінки відноситься до того чи іншого сектора економіки. У цьому зв'язку зведений баланс фінансових ресурсів доцільно розробляти в розрізі секторів економіки та переміщення фінансових ресурсів в залежності від фаз економічного обороту.

Баланс фінансових ресурсів регіону – це фінансова програма, що забезпечує його соціально-економічний розвиток і є складовою зведеного фінансового балансу країни. Як фінансовий документ, баланс фінансових ресурсів об'єднує систему показників, де відображаються джерела утворення, обсяги, напрямки розподілу, перерозподілу та використання сформованих фінансових ресурсів на цілі соціально-економічного розвитку в межах регіону [153].

Розглянемо основні принципи роботи над балансом.

Принцип єдності означає існування єдиного рахунку доходів і витрат фінансової системи регіону. Це забезпечується правовою базою, уніфікованістю форм фінансових документів, грошовою системою, соціально-економічною політикою, використанням статистичної інформації.

Принцип повноти полягає у відображенні всіх сформованих на території регіону фінансових ресурсів та напрямків їх використання на прогнозований рік.

Принцип достовірності – це формування статей балансу на основі реальних показників, науково обґрунтованих розрахунків.

Принцип гласності забезпечує висвітлення в засобах масової інформації як основних прогнозних показників, так і звітних.

Принцип наочності – це відображення показників балансу у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками, зведеним балансом фінансових ресурсів країни шляхом використання засобів максимальної інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій розвитку.

Головна мета складання балансу фінансових ресурсів регіону – пов'язати в одне ціле прогностичні регіональні показники в усіх сферах діяльності, порівняти фінансові можливості з намірами і потребами в галузі соціально-економічного розвитку, виявити обсяги недостатніх фінансових ресурсів і, за необхідності, визначити можливі додаткові джерела залучення коштів.

Тому розроблення балансу має бути спрямоване на вирішення наступних завдань:

- виявлення загальних обсягів фінансових ресурсів підприємств всіх форм власності;
- визначення загальних обсягів витрат, спрямованих на розвиток виробництва та інфраструктури, соціально-культурні заходи та інші громадські потреби;
- обґрунтування фінансових взаємовідносин регіону з державним бюджетом;
- використання узагальнених обсягів фінансових ресурсів для розроблення і здійснення програми соціально-економічного розвитку;
- забезпечення рівномірного розвитку окремих районів, міст, селищ міського типу, сільських населених пунктів;
- виявлення внутрішніх ресурсів регіональної економіки та забезпечення їх раціонального використання;
- дотримання єдності показників балансу з іншими вартісними балансами і прогнозами;
- встановлення тенденцій та закономірностей формування фінансових ресурсів щодо джерел створення і напрямків використання;
- правильне розмежування коштів, що надходять до бюджетної системи і залишаються у розпорядженні суб'єктів господарювання та населення;
- досягнення пропорційного співвідношення між виробництвом і споживанням продуктів.

Оскільки схема і показники балансу фінансових ресурсів регіону містять всі джерела надходжень та напрямки використання, він синтетично об'єднує:

- розрахункові фінансові прогнози, баланси доходів та витрат підприємств усіх форм власності;
- бюджет регіону, включаючи місцеві бюджети;
- розрахункові прогнози цільових регіональних фондів;
- кредитні прогнози регіональних банків та філій системних банків;
- фінансові прогнози і кошториси громадських організацій;
- фінансові прогнози окремих фінансових інститутів.

Баланс фінансових ресурсів регіону розробляється на основі показників та розрахунків до програми соціально-економічного розвитку з використанням звітної інформації обласного статистичного управління, виробничих об'єднань, асоціацій, підприємств тощо.

Розрахунки показників балансу мають виконуватись у два етапи.

На першому етапі на підставі статистичної звітності, інформації обласного фінансового управління, обласної державної податкової адміністрації, обласного державного казначейства, головного управління економіки виконуються прогнозні розрахунки показників балансу.

На другому етапі на основі експертної оцінки і врахування впливу факторів геополітичного характеру (політичні, економічні та інші зміни в державі) на той чи інший показник виконується кінцевий варіант прогнозного балансу.

Методи розробки регіональних балансів потребують подальшого вдосконалення. Як правило, вони розробляються ізольовано за окремими видами ресурсів і не забезпечують не тільки зв'язку між собою матеріальних, трудових, природних та фінансових ресурсів, але і зв'язку між продукцією споріднених галузей. В балансах використовується невелике коло показників, в той час як для забезпечення збалансованості необхідне охоплення всіх фінансових ресурсів. Інструментарій, що застосовується для

розробки балансів (показники, методи та моделі) дає можливість встановити ступінь збалансованості, тобто визначити дефіцит чи залишок. Сама діяльність для досягнення збалансованості здійснюється в подальшому неформальним шляхом. При цьому не завжди є можливість забезпечити раціональні шляхи використання ресурсів.

При розрахунках зведеного балансу фінансових ресурсів необхідно визначити склад його ресурсної та витратної частин. В ресурсній частині балансу фінансових ресурсів відображаються обсяги утворених фінансових ресурсів, а у витратній — напрямки їх використання в усіх секторах економіки. Сукупність фінансових відносин результується в кінцевих доходах секторів економіки, до яких слід віднести:

- прибуток, що залишається у розпорядженні економічних суб'єктів;
- амортизаційні відрахування;
- податки, збори та обов'язкові платежі до бюджетної системи;
- відрахування на соціальне страхування, в Пенсійний фонд, Фонд зайнятості населення;
- добровільні внески в громадські організації;
- грошові доходи населення, включаючи оплату праці працюючих [165].

Що ж стосується складу кінцевих фінансових витрат в економіці, то вони пов'язані з особистим споживанням населення, інвестиціями, суспільним споживанням.

При прогнозуванні показників зведеного балансу фінансових ресурсів автор пропонує використовувати балансовий метод, метод порівняльного аналізу та експертних оцінок.

У випадку застосування порівняльного аналізу показники економіки регіону порівнюються з показниками інших регіонів, які мають кращі результати за однакових початкових умов господарювання. Такий аналіз направлений на пошук нових можливостей, вивчення досвіду і є важливим засобом визначення резервів підвищення ефективності економіки.

Балансовий метод застосовується для визначення впливу окремих факторів на приріст результативного показника. В даному випадку результативним показником є загальний стан економіки регіону.

Окремо розглянемо використання методу експертних оцінок для складання балансу фінансових ресурсів регіону.

Експертні оцінки являють собою точки зору (думки, судження) висококваліфікованих фахівців-експертів у визначених предметних областях, сформульовані у вигляді оцінок об'єкта в змістовній, якісній або кількісній формі. Експертні оцінки формуються в процесі проведення експертизи – дослідженні визначеного об'єкта індивідуумом або групою компетентних фахівців з метою формування інформації про характеристики, властивості об'єкта для прийняття рішень. Сутність методу експертних оцінок виявляється в належній організації фахівцями проведення конкретної експертизи з метою одержання інформації про судження експертів по розглянутих об'єктах і її наступної обробки для генерації узагальнених даних та нової інформації.

Відповідно до головної мети технології експертних оцінок – ухвалення ефективного рішення за підсумками проведення експертизи – в процесі складання балансу автор пропонує вирішити наступні задачі:

- забезпечити адекватну оцінку об'єкта експертизи (конкретного показника балансу);
- виробити ефективні альтернативні варіанти рішень для досягнення поставлених цілей;
- вибрати з них єдиний оптимальний (найбільш раціональний) варіант.

Для успішного вирішення зазначених задач фахівці повинні володіти і вміло керуватися на практиці принципами раціональної організації та проведення експертиз, методами одержання, аналізу і обробки експертної інформації, методами аналізу результатів експертизи. Для забезпечення одержання високоточних результатів необхідно сформувати експертну комісію, що включає в себе фахівців-професіоналів із досліджування

характеристик, властивостей і аспектів розглянутого об'єкта, створити аналітичну групу для проведення експертиз, організувати процес коректної обробки та аналізу інформації, одержуваної в процесі роботи.

Кількісний і якісний склад експертної комісії повинен формуватися з урахуванням широти проблеми, вірогідності оцінок, витрат ресурсів і характеристик експертів. Широта розв'язуваної проблеми, обумовлена кількістю різнобічних аспектів, пов'язана з установленням нижньої межі кількісного складу експертної комісії, тобто кількість експертів повинна бути такою, щоб кожен аспект, напрямок дослідження був закріплений за конкретним спеціалістом. Ступінь вірогідності оцінок пов'язана з рівнем знань експертів і їхньою кількістю. При відповідному рівні знань збільшення кількості членів експертної комісії повинне призвести до зростання вірогідності результатів експертизи. Показник величини ресурсів, спрямованих на проведення експертизи з урахуванням кількості залучених експертів, варто використовувати при визначенні верхньої межі кількісного складу експертної комісії. Таким чином, зазначені орієнтири в конкретних випадках дозволяють визначитися з кількісним складом експертної комісії.

Характеристики групи експертів, що включаються в експертну комісію, визначаються на основі їх індивідуальних характеристик, а саме: компетентності, відношення до експертизи, конструктивності мислення, колективізму, самокритичності.

Оскільки при підборі експертів використовується визначена безліч характеристик, що мають різні значення і значимість, виникає необхідність формування інтегральної оцінки експерта. Для розрахунку інтегральної оцінки, одержуваної альтернативним шляхом, можливе застосування показника рівня компетентності суджень експерта, визначеного як відношення числа випадків виданих експертом рекомендацій, прийнятність яких підтверджена практикою, до загального числа випадків участі експерта у виробленні рекомендацій.

Обробка експертних оцінок при груповій експертизі залежить від

характеру інформації, що виражає переваги експертів і змістовне обґрунтування своїх переваг, цілей, призначення та інших факторів проведеної експертизи. Вона має специфіку, яка полягає в наступному:

- визначення узагальненої оцінки досліджуваних об'єктів або розглянутого об'єкта по ряду властивостей, показників і відносної їхньої значимості;
- оцінка погодженості і залежності думок експертів;
- оцінка вірогідності отриманих розрахункових величин.

Якщо результати застосовуваних методів суб'єктивних вимірів являють собою числа або бали, побудова групової оцінки полягає у визначенні середнього значення (математичного очікування) або медіани (найбільш ймовірної оцінки). В іншому випадку, якщо результати виражені у формі рангів, задачею обробки є побудова узагальненого ранжування об'єктів на підставі найкращого способу узгодження індивідуальних ранжувань експертів у вигляді медіани, сума відстаней від якої результатів індивідуальних ранжувань мінімальна.

Типова форма для розрахунку інтегрального показника надана в таблиці 5.8.

Таблиця 5.8

Типова форма проведення експертного аналізу

№ п/п	Показник	Базовий період	Плановий період	Імовірність	Рівень компетентності експерта	Інтегральний показник
1						
·						
·						
·						
n						

Рівень компетентності експерта визначається за допомогою коефіцієнта компетентності, який розраховується за формулою:

$$K_{\kappa} = \frac{K_a + K_{zn}}{2}, \text{ де} \quad (5.1)$$

K_a – коефіцієнт аргументованості;

K_{zn} – коефіцієнт ступеня обізнаності з проблемою.

Коефіцієнт аргументованості враховує структуру аргументів, які дозволяють даному експерту проводити оцінку прогнозного показника. Найвище значення коефіцієнта дорівнює 1, найнижче – 0.

Коефіцієнт ступеня обізнаності враховує ступінь ознайомлення експерта з даною проблемою і дорівнює нормованому, помноженому на 0,1 значенню відповідної оцінки, даної експертом.

Інтегральний показник розраховується шляхом множення значення показника у плановому періоді, імовірності його досягнення та рівня компетентності експерта.

Показники, отримані в результаті обробки експертних оцінок, необхідно оцінити за надійністю результатів експертизи. Для визначення рівня значущості використовується критерій згоди Х. Послідовність визначення рівня значущості за даним критерієм полягає в наступному:

1) розраховується значення Х за формулою:

$$X = \frac{12 \sum_{j=1}^n d_j^2}{mn(n+1) - \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^m T_i}, \text{ де} \quad (5.2)$$

m – кількість експертів;

n – кількість показників;

d – відхилення суми рангів оцінки;

T_i – значення показника;

2) визначається імовірність Р випадкової появи розрахованого значення показника згоди. Потім фіксується лімітне значення імовірності P_0 . Якщо Р менше P_0 , гіпотеза про випадкову появу показника згоди відхиляється і показник є дійсним.

Прогнозування балансу здійснюється шляхом прогнозних розрахунків його статей.

В зведеному балансі фінансових ресурсів відображаються всі фінансові

зв'язки, які обмежені процесом утворення ВВП. Подальша деталізація формування і використання фінансових ресурсів за секторами економіки може здійснюватись у наступних балансах:

- доходів та витрат підприємств;
- доходів і витрат організацій, що обслуговують населення;
- місцевому бюджеті;
- платіжному балансі [202].

За структурою балансу фінансові доходи кожного економічного сектору є втратами інших секторів. Тому для перспективних розрахунків даних зведеної форми балансу автор пропонує використовувати матрицю, яка дозволить поєднати утворення фінансових ресурсів з їх використанням.

В такій матричній моделі кожен сектор виступає як одержувач доходів і платник. В наведеній схемі (табл. 5.9) кожний блок балансу, який утворюється на перетині рядка і графи, характеризує взаємозв'язки двох секторів.

Таблиця 5.9

Схема зведеного балансу фінансових ресурсів

Організаційні структури	№ рядка	Сектори - платники				Всього доходів
		Підприємства	Бюджетні організації	Обласні управління та відділи	Домашні господарства	
Сектори-одержувачі		1	2	3	4	5
Підприємства:						
в тому числі:						
- проміжне споживання	1					
- прибуток	2					
- амортизаційні відрахування	3					
Бюджетні організації	4					
Обласні управління та відділи	5					
Домашні господарства	6					
Всього витрат	7					

Дані, необхідні для складання зведеного балансу, рекомендується надавати у наступній формі (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

**Типова форма для розрахунку прогнозних показників балансу
фінансових ресурсів**

Показники \ Структури	Вся економіка	Підприємства	Бюджетні організації	Обласні управління та відділи	Домашні господарства
1	2	3	4	5	6
Балансовий прибуток					
Прибуток, що залишається у розпорядженні, в т.ч.					
- збільшення статутного фонду;					
- капітальні вкладення					
- капітальний ремонт					
- соціальний розвиток					
- дивіденди					
- поповнення оборотних коштів					
Кредити банків, в т.ч.					
- кредити на початок прогнозного періоду;					
- приріст кредитних ресурсів у прогнозованому році					
Вільні кошти населення					
Бюджетне фінансування					
Іноземні інвестиції					
Відрахування до Державного бюджету					
Витрати, в т.ч.:					
- капітальні вкладення					
- на соціальний захист та соціальне забезпечення					
- на соціально-культурну сферу					
- на науку					
- на утримання регіонального господарства					
- на утримання органів державної влади					
- інші видатки бюджету					
- інші витрати господарчих суб'єктів					

Зведений баланс фінансових ресурсів, побудований в розрізі економічних секторів, допоможе в моделюванні регіональних процесів, аналізі результатів впровадження різних варіантів соціально-економічної політики, оскільки дозволяє відобразити фінансові взаємозв'язки між окремими економічними секторами, а також процеси утворення всіх елементів регіонального виробництва та подальшого використання його результатів.

5.4. Бюджет

Одним з основних пріоритетів державної регіональної політики є впровадження нових механізмів формування міжбюджетних відносин, забезпечення умов підвищення інвестиційної спроможності місцевих бюджетів [216]. Бюджетний процес ніколи не був простим, особливо на сучасному етапі, коли змінюються бюджетні відносини між центром і регіонами. Тому на місцевому рівні необхідне нове бачення та вирішення бюджетних проблем сьогодення.

Регіональні органи влади повинні мати інформацію про стан економіки регіону для регулювання процесів розподілу доходів зведеного бюджету, контролю відповідності соціально-економічного розвитку території завданням і пріоритетам розвитку країни, пошуку оптимальних варіантів участі регіону і його складових з різною податковою базою у загальнодержавних соціально-економічних програмах.

На своєчасність і рівень виконання обласного бюджету, забезпечення потрібних обсягів надходжень та видатків впливають наступні макроекономічні фактори:

- закріплення досягнутих за останні роки тенденцій макроекономічного розвитку, зниження рівня інфляції, збереження

стабільності курсу гривні;

- зменшення податкового навантаження і розширення бази оподаткування, легалізація доходів суб'єктів господарювання, скорочення пільг та субсидій:

- зниження рівня і ефективне управління державним боргом.

У даний час комплексні стандартні фінансові показники, що характеризують стан обласного бюджету, відсутні. Головним фінансовим управлінням в основному проводиться аналіз структури та окремих складових доходної і видаткової частин. При цьому практично не приділяється увага виявленню бюджетних проблем з метою формування бюджетної стратегії.

Ціллю складання обласного бюджету є забезпечення позитивних змін у соціально-економічному розвитку регіону і впливу місцевих органів влади на економічне зростання. Автор пропонує наступні бюджетно-податкові показники: темпи зростання доходів обласного бюджету (без трансфертів); обсяги доходів бюджету у розрахунку на душу населення (без трансфертів); темпи зміни співвідношення податкового боргу та податкових надходжень до бюджету за звітний період; темпи зростання обсягів надходжень податків і платежів до обласного бюджету.

Основні завдання, які повинен вирішувати річний бюджет, мають бути закладені в Програму соціально-економічного розвитку області, а саме:

- зниження податкового навантаження на платників місцевих податків;
- запровадження мораторію на надання нових податкових пільг по місцевих податках;
- виконання завдань з надходження податків, зборів та інших обов'язкових платежів;
- збалансованість показників;
- зростання частки соціальних витрат, інвестицій в людський капітал – освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації;
- подальша гармонізація міжбюджетних відносин;

- забезпечення прозорості і обґрунтованості бюджету, підвищення ефективності діяльності розпорядників бюджетних коштів.

Обласний бюджет складається із загального та спеціального фондів.

Загальний фонд обласного бюджету включає в себе:

- доходи, отримані для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначені на конкретну мету;

- видатки, здійснення яких передбачається за рахунок коштів загального фонду.

Спеціальний фонд обласного бюджету включає доходи обласного бюджету на конкретну мету та видатки, які проводяться за рахунок цих доходів.

Всі позабюджетні кошти установ і організацій, що утримуються за рахунок коштів обласного бюджету, включаються до спеціального фонду як власні надходження цих установ і організацій та відповідні спеціальні видатки [108].

Виплати із спеціального фонду мають постійне бюджетне призначення, яке дає право проводити їх незалежно від обсягів, але виключно в межах і за рахунок відповідних надходжень до спеціального фонду згідно із законодавством та використовувати залишки коштів спеціального фонду на кінець бюджетного року за цільовим призначенням у наступному бюджетному році. Якщо відповідні надходження перевищують виплати, розпорядник бюджетних коштів передбачає спрямування таких сум в першу чергу на погашення заборгованості із заробітної плати, комунальних послуг і за енергоносії.

Ми вважаємо, що слід дозволити обласному фінансовому управлінню здійснювати перерозподіл бюджетних призначень по загальному фонду в межах одного розділу класифікації видатків бюджету за погодженням з головою постійної комісії з питань бюджету обласної ради. Водночас необхідно на рівні держави заборонити проводити реструктуризацію або списання заборгованості суб'єктів господарювання за податками, зборами,

бюджетними позичками, а також заборонити надавати відстрочку щодо термінів їх сплати, здійснювати розрахунки з бюджетом у негрошовій формі, в тому числі шляхом взаємозаліку, застосовувати векселі, бартер та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах. При виконанні обласного бюджету слід застосовувати касовий метод обліку, що передбачає реєстрацію операцій за доходами, видатками та фінансування різниці між доходами і видатками в бухгалтерському обліку в момент проведення відповідних платежів, а також відображення всіх операцій з виконання бюджету на час їх реєстрації в обліку.

Одним з основних пріоритетів у сфері видатків бюджету є його соціальна спрямованість. Наявні ресурси в першу чергу спрямовуються на заробітну плату працівникам бюджетних установ, соціальний захист населення, а також оплату житлово-комунальних послуг та енергоносіїв.

Виділені області суми субвенцій на фінансування житлово-комунальних субсидій при умові економії, на думку автора, можуть направлятись на невідкладні видатки.

Подальший розвиток виробництва, скорочення заборгованості по зарплаті – база формування доходної частини бюджету. Доходна частина бюджету області на рік досить напружена. Є певні резерви надходжень до обласної ланки – це повернення бюджетних позик, наданих у минулі роки сільгоспвиробникам, та частини кредитів, які видавались на будівництво житла.

В Україні до цього часу відсутній чіткий, економічно обґрунтований і законодавчо закріплений розподіл функціональних повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Деякі види видатків можуть фінансуватися не тільки з місцевих бюджетів, але і з державного – залежно від підпорядкованості організацій та установ освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту.

Під час прийняття рішень обласної ради з питань бюджету діє первинний розподіл коштів, а вторинний – на рівні управлінь – здійснюється

без участі ради. Значна частка коштів при цьому залишається обласним структурам, а райони фінансуються за залишковим принципом. З метою виключення суб'єктивізму в розподілі бюджетних коштів треба залучати до цього бюджетні комісії районних рад народних депутатів, а при необхідності і самі районні ради.

Крім того, в структурі доходів обласного бюджету є місцеві податки і збори. В цьому питанні спостерігається велика строкатість в надходженні коштів по районах. Кошти, отримані від місцевих податків, зборів та обов'язкових платежів, повністю потрапляють до обласного бюджету, працюючи на регіональні потреби.

Особливо проблемним питанням є отримання бездефіцитного бюджету, який мав би достатньо потужну доходну частину і забезпечував необхідні витрати, з урахуванням ситуації в деяких районах області. Для прикладу візьмемо прикордонні райони Чернігівщини: Новгород-Сіверський, Семенівський, Городнянський, Ріпкинський та інші. Для них характерними є недостатньо розвинений і в значній мірі непрацюючий промисловий комплекс, кризовий стан сільського господарства, демографічно та соціально недосконала структура села. Тож і загальнодержавні та місцеві податки (в результаті і частка залишеного чи повернутого з обласного бюджету) не відповідають навіть мінімальним потребам [253].

Голові облдержадміністрації необхідно щоквартально розглядати підсумки виконання бюджету з наступною розробкою відповідними управліннями конкретних заходів щодо забезпечення мобілізації податків і платежів, своєчасного фінансування видатків на невідкладні потреби.

Автором запропоновано використовувати наступну форму складання бюджету обласного рівня (табл. 5.11).

В основу розрахунків по бюджету покладено макроекономічні показники Програми економічного і соціального розвитку області.

Формування та функціонування бюджетної системи визначається як зовнішніми чинниками, так і внутрішніми, які притаманні власне бюджетній

Форма складання обласного бюджету

Код	Назва	Бюджет за попередній рік із внесеними змінами (тис.грн.)	Викона-но (тис.грн.)	Відсоток виконання (%)	Бюджет на звітний рік
1	2	3	4	5	6
	ДОХОДИ				
10000000	Податкові надходження				
11000000	Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості				
11010000	Податок з доходів фізичних осіб				
11020000	Податок на прибуток підприємств				
11020200	Податок на прибуток підприємств і організацій, що належать до комунальної власності				
13000000	Збори за спеціальне вико ристання природних ресурсів				
13050000	Плата за землю				
14000000	Внутрішні податки на товари та послуги				
14060200	Плата за видачу ліцензій та сертифікатів				
14060900	Плата за державну реєстрацію, крім плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності				
14061100	Плата за ліцензії на право роздрібно́ї торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами				
20000000	Неподаткові надходження				
21000000	Доходи від власності та підприємницької діяльності				
21040000	Надходження від розміщення в установах банків тимчасово вільних бюджетних коштів				
22000000	Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу				
22020000	Плата за утримання дітей у школах-інтернатах				
22080000	Плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого майна				
24000000	Інші неподаткові надходження				
24060300	Інші надходження				

1	2	3	4	5	6
24030000	Надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності				
	Разом доходів				
40000000	Офіційні трансферти				
41020000	Дотації				
41030000	Субвенції				
	ВСЬОГО ДОХОДІВ				
	ВИДАТКИ				
	Загальний фонд				
010000	Державне управління				
060000	Правоохоронна діяльність				
070000	Освіта				
080000	Охорона здоров'я				
090000	Соціальний захист, соціальне забезпечення				
100000	Житлово-комунальне господарство				
110000	Культура і мистецтво				
120000	Засоби масової інформації				
130000	Фізична культура і спорт				
150000	Будівництво				
160000	Сільське господарство, лісове господарство, рибальство і мисливство				
180000	Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю				
210000	Попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха				
250000	Видатки, не віднесені до основних груп				
250100	Резервний фонд (нерозподілений згідно з розпорядженнями)				
250404	Інші видатки				
250913	Витрати, пов'язані з наданням та обслуговуванням пільгових довгострокових кредитів, наданих громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла				
900201	Разом по загальному фонду				
250380	Субвенції з обласного бюджету				
	Субвенції з державного бюджету				
250306	Кошти, передані із загального фонду до бюджету розвитку				
900204	Всього видатків загального фонду (з урахуванням трансфертів)				

1	2	3	4	5	6
	Кредитування загального фонду				
250908	Надання пільгового довгострокового кредиту громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла				
250911	Надання державного пільгового кредиту індивідуальним сільським забудовникам				
	Спеціальний фонд				
	Видатки за рахунок власних надходжень бюджетних установ				
110105	Фінансова підтримка гастрольної діяльності				
150101	Бюджет розвитку				
150122	Інвестиційні проекти				
170703	Видатки за рахунок відрахувань на будівництво, ремонт, реконструкцію та утримання шляхів загального користування				
200200	Охорона і раціональне використання земель				
240600	Фонд охорони навколишнього природного середовища				
250367	Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на погашення заборгованості з пільг населенню за надані послуги зв'язку				
250380	Інші субвенції				
250907	Погашення відсотків за користування довгостроковими пільговими кредитами на будівництво (реконструкцію) і придбання житла для молодих сімей та інших соціально-незахищених категорій громадян				
	Всього видатків спеціального фонду				
	ВСЬОГО ВИДАТКІВ				

системі. До зовнішніх чинників варто віднести економічні процеси в області.

До внутрішніх належать показники, які визначають якість бюджету, а саме:

- точність розрахунків макроекономічних показників;
- надійність інформаційної бази;
- наукове обґрунтування методики розрахунку доходів та витрат бюджету.

Автор вважає за доцільне зазначити, що принципи формування обласного бюджету ідентичні принципам роботи над балансом (підрозділ 5.3).

Вважаємо необхідним досягнення наступних цілей бюджету на регіональному та державному рівнях:

1. Забезпечення розширеного відтворення фінансових ресурсів регіону, закріплення і прискорення досягнутих темпів економічного зростання.

2. Посилення соціальної функції, зростання частки соціальних витрат, інвестицій у людський капітал – освіту, охорону здоров'я, соціальні компенсації.

3. Скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів.

4. Приведення у відповідність з міжнародними стандартами функціональної класифікації видатків.

5. Складання бюджету на основі програмно-цільового методу.

Регіональна бюджетна політика повинна сприяти створенню інституціональних умов для оптимізації бюджетної та податкової систем, удосконаленню системи оплати праці з урахуванням її мінімальних розмірів і соціальних дотацій. При цьому бюджетна політика має проводитись у напрямку підвищення рівня збалансованості та прозорості бюджету, посилення впливу бюджетного регулювання на соціально-економічний розвиток області. З цією метою необхідно:

- стимулювати інноваційну та інвестиційну діяльність;
- збільшити видатки соціальної спрямованості;
- підвищити рівень соціальної підтримки малозабезпечених, у першу чергу через механізм зростання рівня зайнятості працездатного населення;
- створити умови для реалізації ефективної регулюючої податкової політики, узгодженої з політикою запровадження інноваційної моделі економічного розвитку та державною політикою.

Підтримка рівня життєдіяльності людини і посилення людського потенціалу розглядаються як основна соціальна мета регіональної бюджетної

політики на короткострокову перспективу. Для її досягнення необхідні: підвищення якості освіти; повний перехід до системи адресної соціальної допомоги як засобу підтримки найбільш вразливих громадян, зменшення соціального напруження в суспільстві; забезпечення охорони здоров'я населення.

З метою ефективного управління бюджетом потрібні:

- розроблення і реалізація регіональної політики в усіх галузях економіки згідно з розробленою автором Концепцією розвитку регіону з використанням програмно-цільового методу розподілу видатків;

- посилення контролю за використанням ресурсів розпорядниками бюджетних коштів;

- оптимізація бюджетних потоків між бюджетами різних рівнів.

Ключовими напрямками бюджету автор вважає:

- посилення соціальної орієнтації економіки;
- розв'язання комплексу завдань соціального захисту населення;
- створення умов для стабілізації соціально-економічного розвитку регіону;

- підтримка власного товаровиробника;
- нарощування експортного потенціалу;
- оновлення виробництва.

Доцільним є нарощування неподаткових доходів бюджету, доходів від приватизації, надходжень дивідендів та коштів від оренди державного майна.

Ресурси бюджету слід спрямовувати на фінансування програм із соціального захисту і соціального забезпечення, розвитку виробництва, охорони здоров'я, освіти, культури. При цьому передбачається скоротити фінансування малоефективних програм.

Має бути здійснений перехід від заявленого фінансування міністерствами та іншими центральними органами влади відповідних регіональних структур до фінансування розпорядниками бюджетних коштів на обласному рівні надання конкретних державних послуг.

В управлінні виконанням бюджету автор пропонує використовувати синхронний метод з одночасною розробкою і координуванням бюджетів як обласного, так і районних рівнів та динаміко-статистичний, який передбачає коригування показників на середній процент їх зміни у попередні роки. Це дасть змогу підвищити точність обґрунтування доходної і витратної частини бюджету.

Регіональна політика повинна бути спрямована на зниження податкового навантаження одночасно з розширенням бази оподаткування шляхом ліквідації економічно необґрунтованих пільг. Результатом цієї роботи стане зростання надходжень, податків, зборів та платежів до бюджету області.

Автор бачить очевидною необхідність дослідження питання застосування розповсюджених інструментів оцінки ризиків бюджету. Насамперед заслуговує уваги методологія Value-at-Risk (*VaR*), що є основною при оцінці ринкових ризиків.

Суть підходу полягає в тому, що для обраного довірчого інтервалу a обчислюється обсяг максимально можливих збитків L на заданому часовому інтервалі. Після розрахунку величини *VaR* на інтервалі, що дорівнює року, ми зможемо сказати, що впродовж наступного року із заданою імовірністю X можливість збитків не перевищить L . Під збитками в цьому випадку розуміється від'ємне відхилення значення доходу бюджету в момент часу t (кінець звітного періоду) і в момент часу $t-1$ (початок періоду):

$$\Delta P = P_t - P_{t-1} \quad (5.3)$$

Якщо $f\Delta P(x)$ – функція щільності імовірності розподілення доходу бюджету ΔP , a – довірчий інтервал, то величина *VaR* – це:

$$1 - a = \int_{-\infty}^{VaR} f(x) dx \quad (5.4)$$

Першим етапом при обрахуванні *VaR* є встановлення функції розподілу доходів та видатків $fdv(x)$. Зазвичай використовують нормальне,

трикутне і покрокове розподілення. Експерт привласнює змінній розподілення ймовірності, виходячи зі своїх очікувань, та робить вибір з двох категорій розподілень: симетричне (нормальне, трикутне) і несиметричне (покрокове).

Існує значна кількість методів розрахунку величини VaR, однак найбільшій увазі, на думку автора, заслуговує метод Монте-Карло. Імітаційне моделювання за методом Монте-Карло (Monte-Carlo Simulation) дозволяє збудувати математичну модель для річного бюджету та, знаючи розподілення ймовірностей параметрів бюджету, отримати розподіл його ризикованості.

Алгоритм методу імітування Монте-Карло:

1. Визначення імовірнісної моделі для генерації ризикоутворюючих факторів.
2. Генерація однорідних випадкових чисел та їх трансформація за належним розподіленням.
3. Генерація сценаріїв зміни ризикоутворюючих.
4. Отримання міри ризику та інтерпретація отриманих результатів.

Найчастіше в якості моделі ймовірності для генерації ризикоутворюючих факторів використовується модель геометричного броунівського руху або експоненціальна модель.

На другому етапі існує проблема псевдовипадковості генерації комп'ютером чисел. Вона вирішується за спеціальним алгоритмом.

На третьому етапі проводиться обчислення симулюючих ризикоутворюючих факторів. Період T розбивається на n кроків, причому збільшення числа кроків автоматично означає підвищення точності розрахунків. На кожному кроці симулюється фактор (наприклад, рівень життя населення) $P_t(t=1, \dots, n)$, після чого отримуємо траєкторію зміни фактора за період T . Кожна траєкторія представляє собою сценарій, за яким, в нашому випадку, виходячи з базового рівня життя населення, визначається значення даного показника на останньому кроці. Проведення ітерацій є

повністю комп'ютеризованою частиною аналізу ризиків. 200-500 ітерацій зазвичай достатньо для точної оцінки ризику.

При обранні 99% довірчого інтервалу оцінка Value-at-Risk буде враховувати всі результати, крім 1% найгірших. Таким чином, дана методика може надати досить високі результати.

Короткострокове бюджетне планування – одна з важливих ланок в системі планування і прогнозування соціально-економічних процесів. Воно має бути своєчасним, послідовним, націленим на виконання окремих етапів Програми соціально-економічного розвитку регіону, а також сприяти розвитку регіону та покращенню життя населення.

При плануванні бюджету регіон має виходити із необхідності забезпечення фінансової, соціальної стабільності, здійснювати подальше перетворення бюджету в реальний механізм стимулювання економічного зростання і регулювання економічного та соціального розвитку. Допоки більше уваги буде приділятися питанню, як розподілити накопичене, а не цілеспрямованим заходам щодо ефективного функціонування народногосподарського механізму області, важко буде сподіватись на незворотні позитивні зміни в економічній і соціальній політиці.

5.5. Інвестиції

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку Чернігівської області на основі підвищення ефективності та інтенсифікації виробництва неможливе без залучення і раціонального використання інвестицій. Управління інвестиціями, необхідними для реалізації конкретних заходів, забезпечується регіональними органами влади.

Головною метою даного розділу Програми є сприяння створенню соціально-економічних, організаційних, правових умов для забезпечення

стійкого розвитку економіки і соціальної сфери регіону на основі постійного відтворення та ефективного використання природно-ресурсного і науково-технічного потенціалів, розгортання підприємництва, підвищення рівня життя населення, розв'язання екологічних проблем.

Положення цієї частини документа повинні передбачати:

- регулювання інвестиційної діяльності виконавчою владою;
- особливості правосуб'єктності, права та обов'язки учасників процесу, їхню відповідальність;
- порядок ведення інвестиційної діяльності, її основні стадії, комплекс форм участі суб'єктів, процедури;
- механізм фінансового забезпечення, форми місцевого фінансування, залучення засобів юридичних і фізичних осіб, зацікавлених в ефективному розвитку інвестиційної діяльності;
- комплекс пільг, компенсацій і стимулів митного, валютно-фінансового, податкового та іншого характеру, порядок проведення процедур (реєстрація, експертиза, контроль, юридичний захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності і т.п.);
- форми міжнародного співробітництва.

Основні заходи, запропоновані в програмі, мають включати в себе:

- концентрацію інвестицій на пріоритетних напрямках;
- визначення умов і виконання конкретних дій по забезпеченню розміщення державних замовлень;
- визначення потреб у капітальних вкладеннях, що фінансуються за рахунок держбюджету та позабюджетних фондів.

Головні завдання розділу спрямовані на розвиток і підтримку інвестиційної діяльності та створення організаційно - економічних умов для її розвитку і формування механізму регулювання та координації, які сприятимуть:

- максимальному поєднанню інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності та відповідних адміністративно-територіальних одиниць,

впровадженню ефективного державного регулювання у сфері інвестування;

- використанню регіональних особливостей і вигідного географічного положення, природно-ресурсного потенціалу;

- стимулюванню підприємницької ініціативи за рахунок власних фінансових, майнових, трудових, інтелектуальних ресурсів території;

- забезпеченню продуктивної зайнятості населення шляхом створення нових економічно доцільних робочих місць, самозайнятості;

- підтримці інвестиційно-інноваційної діяльності, запровадженню ефективних механізмів залучення інвестицій, міжнародної технічної допомоги;

- посиленню ресурсного та інформаційного забезпечення суб'єктів підприємництва;

- удосконаленню інфраструктури підтримки інвестиційної діяльності на регіональному рівні та територіях відповідних рад;

- забезпеченню сфери підприємництва кваліфікованими кадрами і підвищенню підприємницької культури населення;

- наповненню державного і місцевого бюджетів;

- насиченню ринку споживчих товарів та послуг, вирішенню соціально- побутових проблем.

Вихідним пунктом розроблення розділу “Інвестиції” в межах регіону є балансіві розрахунки підприємств області – учасників інвестиційного процесу, в яких на попередній стадії планування визначаються можливі ресурси нагромадження капітальних вкладень. Для визначення обсягів капітальних вкладень необхідно із фонду нагромадження, що прогнозується, виключити суму приросту запасів і резервів продукції промисловості та сільського господарства і додати суму відшкодування основних фондів, які вибувають протягом планового року.

Автор пропонує наступні етапи розроблення та формування розділу програми:

- 1) здійснення дослідження стану інвестиційної привабливості;
- 2) проведення аналізу виконання інвестиційних проектів, що реалізуються;
- 3) вивчення можливості підвищення інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарювання;
- 4) формування пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності;
- 5) розробка заходів із залучення інвестиційних ресурсів;
- 6) розробка конкретних інвестиційних заходів.

Інвестиційну активність в регіоні перш за все зумовлює його інвестиційна привабливість, яка характеризує можливості ефективного освоєння інвестицій. Тому першим етапом розробки даного розділу програми є визначення рівня інвестиційної привабливості області в якісному і кількісному відношенні.

За останні роки в області спостерігається нарощування обсягів інвестицій, в першу чергу за рахунок використання власних капіталовкладень, а також впровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в 7 північних районах із залученням іноземних та внутрішніх інвестицій [88].

Інвестиційна привабливість регіону прямо залежить від рівня розвитку виробничої і соціальної інфраструктури. Головною складовою інфраструктури виступає інвестиційна, оскільки від її ступеня розвитку залежить можливість швидкої реалізації інвестиційних проектів.

Серед основних показників, які занижують інвестиційну привабливість регіону, можна виділити: рівень трудового потенціалу; інституціональну та інноваційну складові потенціалу (менше 30 % середнього рівня по країні); розвиток елементів інфраструктури.

Для проведення аналізу інвестиційної привабливості необхідно підготувати та опрацювати наступну інформацію:

1. Перелік закладів і установ, що займаються інвестиційною діяльністю.

2. Загальна характеристика стану інвестиційної діяльності (обсяги, структура), прогноз та перспективи на майбутнє.

3. Науково-технічний, інноваційний, інвестиційний потенціал (загальний огляд з посиланням на конкретні приклади).

4. Рівень науково-технологічного, фінансово-економічного та соціального розвитку (порівняльний аналіз), перспективи.

5. Коопераційні зв'язки виробників (в межах області, України).

6. Трудові ресурси (стан, зміни, перспективи).

7. Основні проблеми розвитку та шляхи їх розв'язання.

Особлива увага має бути приділена аналізу інвестиційного потенціалу провідних виробників, які є бюджетоформуєчими та високотехнологічними.

Визначення рівня інвестиційної привабливості області дозволить у прогнозованому довгостроковому періоді активізувати інвестиційну діяльність, розв'язати такі основні соціально-економічні проблеми, як поліпшення демографічної ситуації, поступовий розвиток малих міст і депресивних територій, пом'якшення територіальних диспропорцій в розвитку продуктивних сил регіону, розвиток аграрного сектору, забезпечення ефективного використання туристичних, рекреаційних та історико-археологічних можливостей [248].

Інвестиційна активність є найважливішою передумовою ефективного функціонування економіки області, оскільки сприяє формуванню виробничого потенціалу на новій науково-технічній основі і забезпеченню конкурентоспроможності продукції та послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках. Інвестиційна активність досягається за допомогою зростання обсягів реалізованих інвестиційних ресурсів і найбільш оптимального використання їх у пріоритетних сферах.

Використання економічних та адміністративно-правових важелів активізації інвестиційної діяльності повинне будуватися на принципах

системності, комплексності і погодженості інвестицій. Необхідною умовою активізації інвестиційної та інноваційної діяльності в області є створення нової ринкової інфраструктури, здатної організувати стійкий інвестиційний процес і міжгалузеве переливання капіталу в масштабах галузей на її території. Розвиток інфраструктури є однією з найбільш складних задач, що вимагає надання розширених повноважень місцевій адміністрації для пошуку засобів її вирішення. При цьому необхідно використовувати весь спектр фінансового інструментарію, починаючи з організації муніципальних позик і закінчуючи створенням цільових фондів.

На даному етапі необхідне проведення аналізу інвестицій в основний капітал економіки регіону. Оцінюються: тенденції у використанні вкладень в базовому році та за ретроспективний період; динаміка обсягів інвестицій в основний капітал, питома вага їх загального обсягу у валовому внутрішньому продукті (ВВП) та її зміни; динаміка інвестицій в об'єкти виробничого і невиробничого призначення; розподіл за джерелами фінансування, галузевою структурою.

У розділі доцільно конкретизувати питання щодо створення обласної Асоціації регіонального розвитку. Діяльність Асоціації має бути спрямована на вирішення наступних питань:

- підвищення ефективності діяльності органів державного управління, суб'єктів підприємництва, фінансово-банківських структур та громадських організацій щодо залучення інвестицій;
- запровадження цілеспрямованого інформування іноземних партнерів про інвестиційні можливості області, використовуючи при цьому сучасні інформаційно-комунікаційні технології та Інтернет;
- надання всебічної допомоги недержавним та змішаним інституціональним органам сприяння іноземним інвестиціям;
- максимально широке використання можливості міжрегіонального співробітництва області з регіонами іноземних країн для встановлення прямих контактів підприємств з іноземними інвесторами.

Все це сприятиме підвищенню у прогностичному періоді іміджу регіону на міжнародному рівні, значно поліпшить показник рівня розвитку регіональної інфраструктури.

В області напрацьована значна кількість стратегічних інвестиційних проектів, реалізація яких дасть можливість не тільки модернізувати та реконструювати існуючі виробництва, створити нові підприємства із налагодженим випуском сучасних видів продукції, але і працевлаштувати значну кількість безробітних. Аналіз виконання проектів, які реалізуються, пропонується здійснювати, виходячи з оцінки їх науково-технічної, економічної та соціальної ефективності.

Науково-технічна ефективність визначається рівнем новизни впроваджуваних проектів.

Економічна (комерційна) ефективність проектів визначається за допомогою економічних показників (прибуток, доход, мінімізація витрат на реалізацію проекту, максимізація доходу та інші).

Оцінку соціальної ефективності доцільно проводити за напрямками:

- поліпшення виробничого середовища, насамперед умов праці (забрудненість, безпека праці, температурний режим, шумовий та вібраційний фон тощо);
- покращення стану навколишнього природного середовища, що проявляється у ліквідації чи скороченні забрудненості техногенними викидами повітряного басейну, водоймищ, землі;
- отриманого ефекту (зміни кількості робочих місць, структури виробничого персоналу, його кваліфікації, рівня здоров'я працівників) [180].

З перерахованих видів ефективності легше всього піддається вартісній оцінці економічний. Виміром найчастіше виступають вартісне вираження економії виробничих ресурсів, забезпечуваної за визначений період і прибуток (загальний або чистий).

Щоб підвищити обґрунтованість оцінки капітальних вкладень, необхідно як можна повніше представити у вартісному вираженні складові соціальних і екологічних результатів, які впливають на сумарний ефект.

Автор пропонує для розрахунку ефективності інвестиційних проектів використовувати наступний показник поточного результату проекту:

$$E = \sum_{t=0}^t (P_t + A_t + B_t - \Pi_t)(1+i)^{-t} - K, \text{ де} \quad (5.4)$$

P_t – прибуток від реалізації проекту в році t ;

A_t – амортизаційні відрахування;

B_t – вартісна оцінка корисних результатів, отриманих в році t ;

Π_t – податок на прибуток в році t ;

K – капітальні вкладення;

i – норма дисконту.

Роботу над виконанням інвестиційних проектів потрібно організувати таким чином, щоб система контролю носила випереджаючий характер. При цьому інформація повинна надходити не тільки про невиконані терміни робіт, але і на різних етапах виконання проектів.

На наступному етапі розробки даного розділу Програми для формування пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності пропонується створити робочу комісію (групу), до складу якої доцільно включити провідних спеціалістів, у тому числі працівників наукових, проектних організацій, установ, вищих навчальних закладів, а також представників підприємств.

Робоча комісія, на основі аналізу та узагальнення вищезазначених матеріалів, статистичних звітів, діючих програм і прогнозів, а також визначених на рівні області пріоритетів економічного та соціального розвитку, враховуючи загальнодержавні стратегічні та середньострокові пріоритетні напрями інвестиційної діяльності, формує свої регіональні напрями діяльності та готує до них техніко-економічні обґрунтування.

Техніко-економічне обґрунтування складається з чотирьох блоків:

економічний, соціальний, науково-технічний та ресурсний.

Економічний блок повинен включати прогноз впливу сформованих пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності, наприклад, на стан підвищення частки продукції у загальнообласних обсягах і здійснюватися на підставі очікуваної ефективності проектів, включених до пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності. При цьому необхідно акцентувати увагу на взаємозв'язок науково-технічного рівня проекту з економічними та фінансовими показниками (збільшенням обсягів продукції, собівартістю та ефективністю витрат, зміною структури експорту, загальною сумою доходу від реалізації проектів тощо), які будуть досягнуті.

Крім того, автор рекомендує в цьому блоці показати, які диспропорції та проблеми в економіці можна розв'язати при впровадженні конкретних проектів (наприклад, освоєння випуску нових товарів та послуг з високою конкурентоспроможністю як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках).

Соціальний блок повинен включати прогноз впливу пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності на рівень життя та здоров'я населення, поліпшення умов праці, стан довкілля тощо.

Науково-технічний блок техніко-економічного обґрунтування формується з визначенням очікуваного рівня науково-технічного, технологічного розвитку та інноваційного потенціалу.

Ресурсний блок повинен включати в себе обґрунтування:

- можливостей забезпечення реалізації пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності фінансовими ресурсами, в тому числі державною підтримкою та позабюджетними коштами;
- відповідності матеріально-технічної бази умовам реалізації середньострокових та річних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності;
- наявності науково-технічного потенціалу, науково-дослідних напрацювань тощо.

Варто також сформулювати вимоги і соціальні нормативи для визначення пріоритетів інвестиційної діяльності в області, створення

відповідних міжгалузевих проектів. У перелік задач входять:

- стандартизація документального оформлення процедур розгляду, експертизи, реалізації проектів;
- підвищення громадської значимості інвестиційної діяльності, введення нових освітніх програм, розвиток системи безперервного підвищення кваліфікації у виробництві, сфері послуг;
- створення інфраструктури інвестиційної діяльності, допомога установам, що підтримують інвестиційну активність, допомагають устанавленню зв'язків між наукою та виробництвом;
- впровадження системи обліку, аналізу і прогнозування інвестиційних процесів в області з метою сприяння кооперації та співробітництву різних інститутів при здійсненні інвестицій.

Сформовані пріоритетні напрями інвестиційної діяльності регіонального рівня, їх техніко-економічне обґрунтування разом з матеріалами аналізу стану економічного, інноваційного потенціалу та прогнозного виконання інвестиційних проектів подаються у встановлений термін головному управлінню економіки для узагальнення і підготовки відповідних пропозицій щодо розгляду і відпрацюванню. Автор пропонує зміст пріоритетних напрямків надавати у формі (табл. 5.12).

Таблиця 5.12

Пріоритетні напрямки інвестиційної діяльності області

№ п/п	Пріоритетний напрям	Зміст заходів	Можливі виконавці	Термін виконання	Джерела фінансування	Очікувана вартість	Прогнозний результат
1							
n							

Реформування економіки, становлення ринкових відносин та

відповідного механізму господарювання в Україні зумовило загострення проблем фінансового забезпечення розвитку регіонів.

Тривалий спад обсягів виробництва, зменшення розмірів чистого прибутку майже в усіх галузях економіки регіону (крім оптової і роздрібною торгівлі), висока питома вага збиткових підприємств (44,9 %), реалізація частки продукції на бартерних умовах, низька рентабельність негативно позначилися на процесі формування фінансових ресурсів підприємств, призвели до втрати ними власних джерел поповнення оборотних коштів. Оскільки основним джерелом останніх є прибуток суб'єктів господарювання, то 44,9 % підприємств на нинішньому етапі втратили змогу власного відтворення розширеного типу.

Негативні тенденції щодо стану фінансових здобутків і наявності оборотних коштів, а також значна кількість неплатежів, в тому числі простроченої заборгованості, свідчать про поглиблення диференціації підприємств та досить повільне становлення і розвиток ринкових відносин в економіці регіону.

Головне завдання заходів із залучення фінансових ресурсів полягає в необхідності створення і розвитку ринків капіталів таким чином, щоб вони виконували властиву їм обслуговуючу та організуючу роль як у сфері обігу, так і в загальноекономічних перетвореннях в господарстві регіону - аграрній політиці, вирішенні наслідків Чорнобильської проблеми тощо. Основним у розвитку сфери фінансового капіталу області автор вважає реалізацію наступних умов та відповідних їм заходів за галузями фінансової діяльності:

1. Міжбюджетні відносини:

- здійснення економічно доцільної політики перерозподілу трансфертів з Державного бюджету України на принципах пріоритетної вибірковості, взаємозвітності та господарської ефективності;
- оптимізація переліку місцевих податків, які зараховуються до бюджету області;
- розгляд можливостей звільнення від сплати податку на землю

об'єктів лікувально-рекреаційного та туристичного призначення, територій, забруднених в результаті аварії на ЧАЕС;

- оптимізація пільг і податків суб'єктам підприємництва з метою запобігання зміни їх юридичної адреси та втрати бази оподаткування;

- організаційні заходи щодо кількісного нарощування мережі суб'єктів малого бізнесу, осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю тощо та інфраструктури малого бізнесу для розширення податкової бази;

- залучення у бюджет коштів суб'єктів господарювання і фізичних осіб через систему місцевих позик, яку доцільно створити.

2. Банківська справа та діяльність кредитних спілок:

- максимальне залучення вільних коштів фізичних і юридичних осіб з наступним вкладанням їх у кредитування суб'єктів господарської діяльності;

- постійне нарощування бази кредитування;

- широке впровадження програм споживчого кредитування;

- пільгове кредитування аграрних малих та середніх структур з можливістю сплати частини або усіх відсотків за кредит з бюджетних чи позабюджетних коштів;

- використання пільгового кредитування пріоритетних промислових підприємств комунальної форми власності з частковою сплатою банку відсотків за кредит з місцевих бюджетних коштів.

3. Фінансові ресурси населення:

- підвищення особистих доходів населення через стимулювання індивідуальної підприємницької діяльності;

- використання місцевих бюджетних ресурсів для підвищення заробітної плати працівників бюджетних установ;

- розвиток іпотечного кредитування для формування фінансових ресурсів домогосподарств та підприємців-фізичних осіб.

4. Фінанси суб'єктів господарювання:

- суттєве збільшення оборотних коштів, поступова мінімізація кредиторської та дебіторської заборгованості підприємств за рахунок зменшення податкового тиску з боку держави;

- надання цільових кредитів під бізнес-плани розвитку підприємництва;

- широке застосування процедури банкрутства до постійно збиткових підприємств усіх форм власності з метою зменшення рівня тінізації доходів;

- формування ефективно діючого механізму залучення та перерозподілу інвестиційно-інноваційних ресурсів в економіку регіону з використанням можливостей територій пріоритетного розвитку.

5. Фондовий ринок:

- посилення конкурентоспроможності ринку цінних паперів шляхом розширення випуску обласних та муніципальних цінних паперів;

- випуск і використання короткотермінових місцевих цінних паперів для вирішення поточних соціальних та економічних завдань розвитку;

- впорядкування корпоративного управління цінними паперами комунальних підприємств з посиленням контролю з боку територіальних громад;

- сприяння розбудові інфраструктури регіонального фондового ринку;

- широке залучення інвестиційних коштів населення за рахунок випуску муніципальних цінних паперів у вигляді простих іменних акцій низького номіналу;

- вихід з місцевими цінними паперами на міжрегіональний фондовий ринок;

- розширення меж співпраці та взаємодії територіальних органів Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку з місцевими органами влади в області;

- створення регіональної рейтингової інформаційної бази даних про фондовий ринок і його учасників.

Очікуваними результатами розвитку інвестиційного капіталу в області визначимо:

- подолання наслідків кризи, ефективне вирішення соціально-економічних проблем за рахунок збільшення доходів місцевих бюджетів;
- зменшення залежності від державного бюджету, збільшення рівня економічної самостійності та самофінансування, зацікавлення населення в участі у розбудові регіональної економіки;
- активізація і підвищення ефективності функціонування фондового ринку;
- поживлення інвестиційних процесів для забезпечення подальшого зростання виробництва і соціально - економічної стабільності;
- сприяння залученню інвестиційних ресурсів для спрямування їх на відновлення та подальше зростання виробництва;
- забезпечення в межах діючого законодавства ефективної системи захисту прав та інтересів іноземних і вітчизняних інвесторів;
- створення сприятливих умов для розвитку інститутів спільного інвестування, в тому числі - недержавних пенсійних фондів;
- вдосконалення системи проведення та реалізації угод з цінними паперами і обліку права власності на цінні папери;
- концентрація і централізація торгівлі корпоративними цінними паперами емітентів на організованому ринку на засадах конструктивної конкуренції;
- підвищення конкурентоспроможності фондового ринку.

Основними регіональними інвестиційними ризиками є :

- нестабільність законодавчої бази для впровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку;
- високі відсотки ставок комерційного кредитування інвестиційних проектів;
- нестабільне фінансове становище провідних підприємств регіону;

- слабка мережа консалтингових центрів для розробки програм діяльності підприємств.

До фінансових ризиків можна віднести:

- заборгованість підприємств один перед одним;
- значну частку бартеру в розрахунках;
- високопроцентні кредити, надані банками підприємствам.

Політичні і законодавчі ризики реально оцінити складно внаслідок періодично нестабільної і непередбачуваної ситуації в державі. Досліджуваний регіон відноситься до депресивних територій і потребує державної допомоги при вирішенні власних соціально-економічних проблем, зокрема підвищення його привабливості для вітчизняних та іноземних інвесторів, що буде відповідати концепції вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Інвестиційна криза пов'язана не тільки з недостатністю джерел фінансування і нерозвиненістю інвестиційних ринків області. Наявні випадки неефективного використання інвестиційних ресурсів і вилучення капіталу із сфери виробництва шляхом: перерозподілу значних доходів виробничих підприємств через механізм оподаткування в бюджет при непродуктивній і низькоефективній структурі його витрат; вивозу капіталу за кордон, де він осідає на рахунках комерційних банків; концентрації значних капіталів в головних банках, які фактично не беруть участь у фінансуванні інвестиційних процесів регіону.

Основна частина вільних коштів зосереджена на діючих підприємствах, що потребує всебічного сприяння з боку органів державної влади і місцевого самоврядування в їх виробничому використанні. Крім того, сформований рівень рентабельності промислової продукції надає можливість залучення ресурсів у процес розширеного відтворення навіть без використання пільг. В умовах, що склалися, необхідно розробити і впровадити жорсткий механізм залучення і утримання грошових ресурсів у виробничій сфері, в реалізації якого провідну роль повинні відіграти банки. Ключовим моментом механізму

повинні стати: введення окремого режиму руху амортизаційних коштів підприємств і коштів, що звільняються від оподаткування у зв'язку з їх інвестиційною спрямованістю; система інвестиційних рахунків з обмеженням використання коштів, які на них накопичуються, винятково для капітального будівництва і закупівель устаткування. За допомогою такого механізму також можна забезпечити контроль за використанням інвестиційних ресурсів через систему інвестиційних рахунків чи інвестиційних договорів з комерційними банками з метою посилення виробничої сфери та відновлення оборотних коштів.

Головним напрямом посилення інвестиційної активності банків повинно стати стимулювання довгострокових кредитів через надання гарантій Уряду та регіональних органів влади. У зв'язку з цим необхідно розробити систему підтримки банківських інвестицій, вигідних економічних нормативів, пільгового оподаткування прибутку, створити систему захисту довгострокових інвестицій від знецінення в умовах інфляції, а також забезпечити погодженість інтересів банківських і регіональних органів державної влади шляхом відкриття спеціалізованого регіонального інвестиційного банку.

Для відображення структури кредитів автор пропонує використовувати наступну форму (табл. 5.13).

Таблиця 5.13

Структура кредитів, наданих комерційними банками суб'єктам господарювання

№ п/п	Сектор економіки	Короткострокові кредити, тис. грн	Питома вага, %	Довгострокові кредити, тис. грн	Питома вага, %
1	2	3	4	5	6
1	Промисловість				
2	Сільське господарство				
3	Будівництво				
4	Торгівля				
5	Транспорт і зв'язок				

6	Сфера послуг				
---	--------------	--	--	--	--

Зростання показників у графах 5,6, їх динаміка по роках свідчать про надійність функціонуючої галузі, стабільність фінансово-кредитних відносин в регіоні та розвиток галузі і банківської сфери.

Створення конкурентоспроможного фінансового сектора, здатного мобілізувати, перерозподіляти та надавати реформованій економіці інвестиційні ресурси, ефективно діючих товарних та фінансових ринків є важливим завданням економіки України і регіонів, без чого економічні перетворення залишаться незавершеними. При цьому розвиток фондового ринку як невід'ємної частини фінансового ринку набуває важливого значення.

Розробка конкретних інвестиційних заходів повинна проводитись з урахуванням пріоритетних інвестиційних напрямів та аналізу існуючого стану соціально-економічного розвитку регіону. Доцільно навести всю необхідну інформацію про термін дії заходів, відповідальних виконавців, вартість та очікуваний результат. Обґрунтованість заходів повинна бути підтверджена розрахунками економічної ефективності як окремого проекту, так і прогнозного результату функціонування економіки регіону в цілому.

Найважливіша складова інвестиційних заходів - впровадження науково-технічних розробок у виробництво, розвиток якого матиме своїм результатом одержання конкурентних переваг на ринку та входження підприємств у правове поле підтримки інвестиційної діяльності. Це особливо важливо для інноваційної форми інвестицій. З урахуванням високого ступеня ризику інноваційного підприємництва розділ повинен включати заходи, що спрощують процедури відкриття інноваційних підприємств, зменшують для них обсяги відповідного державного збору.

В розділі повинні бути заходи щодо налагодження взаємодії з міжнародними організаціями (Тасіс, Європейским банком реконструкції і розвитку, Американським агентством з питань міжнародного розвитку), зокрема для підтримки малого і середнього бізнесу, забезпечення

консалтингової допомоги місцевим підприємствам у питаннях експорту продукції, підготовки бізнес-планів за міжнародними стандартами, пошуку фінансових ресурсів і т.д.

При розробці програми слід звернути увагу на застосування кластерного підходу або методики розробки з використанням кластерних структур управління розвитком регіону. Мета створення таких об'єднань – ефективно використання конкурентних переваг території. Значними є можливості створення кластерів у туристичній галузі, харчовій і переробній промисловості, агропромислового комплексу, на базі потужних підприємств регіону. Цей підхід у прогностичному періоді дозволить підвищити привабливість для вітчизняних, портфельних і прямих іноземних інвестицій, що позитивно впливатиме на показник рівня загальноекономічного розвитку області.

Структуру інвестицій в основний капітал доцільно надавати за наступною формою (табл. 5.14).

Таблиця 5.14

Структура інвестицій за рахунок всіх джерел фінансування, тис. грн.

№ п/п	Джерела фінансування	Поточний період	Плановий період	Темпи зростання, %
1	Кошти державного бюджету			
2	Централізовані джерела фінансування			
3	Кошти місцевих бюджетів			
4	Власні кошти підприємств та організацій			
5	Кошти юридичних і фізичних осіб			
6	Кошти від приватизації підприємств			
7	Іноземні інвестиції			
	Інвестиції - всього			

Хід виконання інвестиційних заходів рекомендується контролювати та, за необхідністю, коригувати не рідше двох разів на рік, а також по мірі необхідності заслуховувати на засіданнях у голови обласної державної

адміністрації. Окремі важливі питання, після попередньої підготовки, повинні бути розглянуті на спеціально організованих нарадах.

Розділ 6

ОБГРУНТУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

6.1. Методика оцінки ефективності річних програм соціально-економічного розвитку

Сучасний стан розвитку продуктивних сил характеризується не лише недосконалістю галузевої структури, технічною відсталістю і неефективністю виробництв, але і значними відмінностями у рівнях розвитку регіональних господарських комплексів, нераціональним використанням їх природно-економічного потенціалу, погіршенням демографічної та екологічної ситуації. В повній мірі це стосується Чернігівської області

Планування протягом тривалого часу за умов жорстко централізованого відомчо-галузевого управління призвело до ігнорування регіонально-цілевих підходів у розвитку та розміщенні продуктивних сил регіону, нагромадження серйозних господарських, соціальних і екологічних проблем, які до того ж необхідно розглядати та вирішувати з урахуванням наслідків Чорнобильської катастрофи.

Переважає більшість раніше розроблених пропозицій, планів і програм стосовно соціально-економічного розвитку території носили суто галузевий характер та впроваджувались на рівні підприємств і організацій, підпорядкованих відповідним міністерствам та відомствам.

В період до 1991 року в області було розроблено ряд програм, спрямованих на розв'язання актуальних завдань соціально-економічного

розвитку території. Серед них – перспективні і річні комплексні плани розвитку народного господарства, схеми районних планувань, генеральні плани розвитку міст та інших населених пунктів, схеми розміщення і розвитку продуктивних сил області, окремих галузей промисловості тощо. Аналіз цих програм засвідчує, що вони не в повній мірі забезпечували комплексний соціально-економічний розвиток території, а їх виконання не завжди приносило очікувані результати, оскільки вони не мали ресурсного забезпечення та ефективного механізму реалізації.

Проблема забезпечення ефективного регіонального розвитку залишається на сьогодні однією з найгостріших у всій сукупності питань, що визначають розвиток економіки України. Аналіз причин критичного стану економіки регіону показує, що їх можна об'єднати у дві групи:

- 1) сукупність внутрішньосистемних регіональних недоліків, виникнення яких викликано специфікою розвитку виробничих сил регіону;
- 2) руйнування системи зовнішніх виробничих відносин та помилки, допущені при становленні ринкової економіки на державному рівні.

Дослідження ефективності розвитку регіональної економіки за допомогою програмного управління ведеться з позицій наступних підходів: економічного, географічного, адміністративно-правового. При цьому здійснюється пошук нових ринкових механізмів реалізації кожного з підходів при вирішенні регіональних проблем, але поки що відсутня системна методологія реалізації стратегічних завдань регіонального розвитку. Програма повинна розглядатися як динамічна економічна система з обмеженими ресурсами та змінними цілями і векторами розвитку, що функціонує під впливом багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Для визначення закономірностей процесів регіонального розвитку та оптимального управління ними доцільне застосування динамічних моделей, в яких взаємозв'язок між економічними показниками надається в динаміці, тобто в розвитку. При цьому окремі показники в даний період часу залежать

від параметрів інших показників у попередні періоди.

Концепція соціально-економічного розвитку регіону і річна програма соціально-економічного розвитку, як її інструмент, повинні планувати реальну економічну, соціальну та екологічну ситуацію в області. На основі такого підходу виробляються пріоритетні напрямки розвитку території.

При оцінці результативності виконання програми можливе виникнення сценаріїв, які можна об'єднати в наступні групи.

1) Сценарії, що відображають тенденції розвитку регіону, які склалися. При їх формуванні передбачається, що технологічна структура виробництва, соціальний рівень розвитку та інтенсивність природоохоронних заходів зберігаються на попередньому рівні. При цьому міжгалузева структура буде несуттєво перебудовуватися відповідно до даної програми.

2) Оптимізаційні сценарії. Розроблена програма соціально-економічного розвитку припускає експлуатацію наявного потенціалу в режимі оптимізації і для формування цільових функцій.

3) Сценарії, що передбачають можливі варіанти переходу на прогресивні форми організації виробництва та технології, які зорієнтовані на ресурсозбереження, різке зниження навантаження на природне середовище. При цьому відсутні суттєві зміни в міжгалузевій структурі і обсягах випуску продукції.

Оптимізаційний сценарій, на відміну від двох інших, націлений не на опис внутрішньої структури та процесів економічного, соціального і екологічного блоків, а на відображення їх взаємодій та взаємозалежностей.

Завдання оптимального планування результатів програми є дуже важливим. Критерій оптимальності залежно від факторів впливу має вигляд:

$$F(x) = P(p_1, p_2, p_3, \dots, p_n), \quad (6.1)$$

де p_1, p_2, p_3 – фактори впливу на результативність програми. До них відносяться:

1. Стан природно-ресурсного потенціалу.
2. Демографічна ситуація.

3. Територіальна організація і розміщення продуктивних сил.
4. Трудові ресурси і зайнятість населення.
5. Капітальні вкладення та інвестиції.
6. Науково-технічний потенціал та інноваційна діяльність.
7. Життєвий рівень населення.
8. Розвиток галузей матеріального виробництва і виробничої інфраструктури.
9. Стан розвитку рекреаційного комплексу.
10. Екологічні фактори.

Соціальні проблеми багаточисельні, але важливо виділити основні і похідні від них. Такі проблеми, як безробіття та бідність, можуть, на нашу думку, розглядатися як основні і, крім того, відповідають цілям та структурі вказаної моделі. Характеризуючі їх показники тісно взаємодіють з економічними процесами. Крім того, вони багато в чому визначають інші аспекти соціального життя регіону, які завдяки цьому можуть спеціально не включатися в дану модель.

Серед економічних факторів основними показниками є обсяги галузевих випусків продукції, завдяки чому екологічний блок отримує для себе необхідну екзогенну інформацію.

Екологічний блок активно впливає як на економічні, так і на соціальні процеси. Його вплив на економіку відображається показниками збитків від забруднення навколишнього середовища та виснаження запасів природних ресурсів. Вплив екологічної ситуації на соціальні аспекти життя, перш за все, виявляється у характеристиках стану здоров'я населення.

Програма, розраховуючи на успіх в ринковому середовищі, повинна мати оптимальну стратегію і гнучку тактику дій. Через велику кількість факторів (появу сучасних технологій і нових конкурентів, зміну уподобань споживачів тощо) актуальні концепції з часом стають застарілими. Особливість прогресивної програмної методології полягає в тому, що вона покликана виробляти спеціальні підходи до діяльності регіональних органів

управління, спрямовані на збільшення кінцевого ефекту функціонування регіональної економіки.

Одним з недостатньо вивчених питань у сфері державного та регіонального планування є визначення ефективності впровадження програми. Значна кількість програм, особливо регіональних, як правило, існують лише на папері, не мають реального практичного впровадження. До того ж, не розроблені чітко визначені критерії, за якими визначається ефективність.

Вплив регіональної програми доцільно розглядати з двох позицій. З одного боку, вони покликані підвищити ефективність функціонування економіки регіону в цілому, з іншого – сприяти покращенню рейтингу області серед інших областей України.

Економічний результат програми характеризується збільшенням обсягів виробництва продукції, зростанням доходів населення, зменшенням кількості збиткових підприємств.

Розраховуючи ефективність виконання програми, потрібно дотримуватись наступних принципів:

- 1) правильний вибір бази порівняння;
- 2) комплексна оцінка варіантів програми за економічними, соціальними та екологічними наслідками;
- 3) врахування фактору невизначеності (ризик);
- 4) розгляд можливого числа альтернативних заходів програми.

Пропонуємо наступні етапи визначення ефективності річної Програми соціально-економічного розвитку:

1. Експертна оцінка суспільної значущості.
2. Розрахунок показників ефективності програми в цілому: як фінансової, так і соціально-економічної. За умов незадовільної оцінки така програма не рекомендується до реалізації і не може претендувати на державну підтримку.
3. Уточнення складу виконавців і визначення ефективності участі в

програмі окремих галузей та підприємств. Цей етап оцінки здійснюється після розробки схеми фінансування.

Більш детально у схематичному вигляді склад етапів наведено на рис. 6.1.

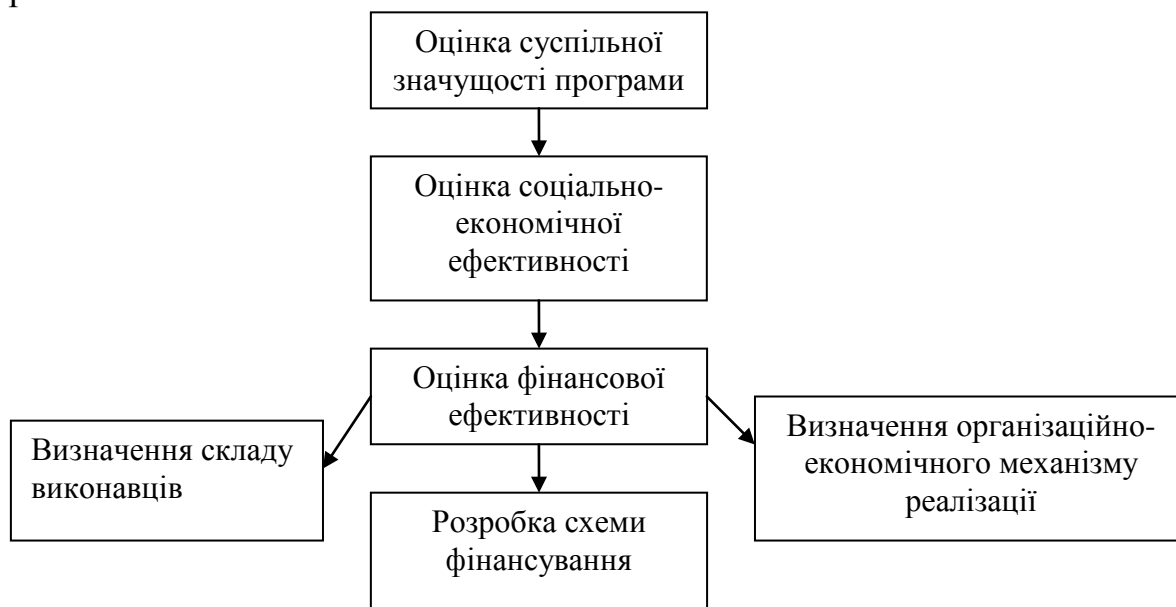

Рис.6.1. Етапи визначення ефективності Програми соціально-економічного розвитку

В умовах реформування економічних відносин, що передбачає зміцнення позицій регіонів і суб'єктів господарювання, виникла потреба формування дієвої регіональної політики, яка створює необхідні передумови для реалізації місцевих та державних інтересів на основі ефективного використання потенціалу територій.

В даний час у регіоні склалась деформована економічна система, ускладнена наслідками Чорнобильської катастрофи. Нагромаджені соціально-економічні проблеми потребують їх вирішення на основі наукових обґрунтувань. Тому громадська значущість програми визначається наступними факторами:

- пом'якшення, а потім і ліквідація однобічності у соціально-економічній структурі регіону;
- послаблення територіальних диспропорцій в розвитку продуктивних сил;

- налагодження внутрішньорегіональних зв'язків у промисловості, які в даний час недостатні через управління об'єктами виробництва по галузевому принципу, створення і розвиток кластерів;
- впровадження інвестиційних проектів на територіях пріоритетного розвитку;
- переорієнтація деяких екологонебезпечних підприємств на технології, сумісні з природою регіону;
- можливість розвитку на забруднених радіонуклідами територіях і об'єктах;
- орієнтація підприємств легкої промисловості на виробництво продукції з льону-довгунця та інших технічних культур;
- реконструкція осушувальних систем;
- організація зон розвинутого скотарства та інших підгалузей тваринництва;
- організація виробництв для виготовлення продукції з піску, крейди та інших корисних копалин, зменшивши вивіз за межі регіону сировини;
- поліпшення демографічної ситуації шляхом створення умов для зменшення смертності і збільшення народжуваності;
- вжиття заходів щодо забезпечення зайнятості населення, особливо у віддалених районах;
- забезпечення розвитку невиробничої сфери та соціальної інфраструктури, особливо в малих містах і сільських поселеннях;
- розробка та реалізація заходів щодо поліпшення незадовільного стану навколишнього середовища, викликаного катастрофою на Чорнобильській АЕС і надмірним осушенням територій, а також організацією деяких виробництв хімічної промисловості та промисловості будівельних матеріалів.

Ці і ряд інших наслідків та тенденцій необхідно вирішувати на фоні ще слабо задіяних сприятливих факторів, що обумовлюють специфіку регіону і створюють стартові умови для динамічного розвитку. Серед них:

- геополітичний – займаючи прикордонне положення, межуючи з Білоруссю та Російською Федерацією, регіон є воротами до країн СНД;
- історичний – етнографічна своєрідність краю, де збереглась висока культура та дружні відносини різних слов'янських народів, що потребує особливих підходів щодо адаптації населення до нових економічних і політичних умов;
- кліматичний – м'який поліський клімат з достатньою кількістю вологи, необхідної для відносно безризикової ефективної роботи агропромислового комплексу, рекреації тощо;
- територіальний – площа території області, разом із Дніпропетровською, друга за розміром у державі;
- сільськогосподарський – в силу ряду попередніх факторів маємо практично ідеальні умови для розвитку м'ясного скотарства, виробництва льону-довгунця, картоплі, жита, гречки;
- участь регіону в зовнішньоекономічній діяльності, апробація нових форм співробітництва прикордонних районів;
- інвестиційна діяльність в зонах пріоритетного розвитку;
- наявність висококваліфікованих кадрів;
- задоволення потреб населення у відпочинку та оздоровленні на базі місцевих рекреаційних ресурсів.

Програма в частині наданих повноважень повинна висвітлити стосунки і шляхи вирішення проблем між державними та регіональними інтересами.

На наш погляд, підхід до оцінки ефективності програми повинен бути виваженим, об'єктивним та враховувати регіональні особливості, а показники, за якими проводяться розрахунки, – відображати реальний вплив органів виконавчої влади на ситуацію в регіоні.

Наведемо основні показники, що відображають соціально-економічну та фінансову ефективність програми.

Зокрема, пропонуємо ввести показники, які характеризують розвиток виробничої сфери. Це можуть бути „темпи зростання обсягів промислового

виробництва", „темпи зростання обсягів валової продукції сільського господарства" та „темпи зростання обсягів будівництва". Для врахування особливостей структури господарських комплексів регіонів і пом'якшення впливу темпових показників доцільно додатково ввести показники: „обсяги промислового виробництва на одного працюючого у промисловості" та „обсяги валової продукції сільського господарства на 100 га сільгоспугідь".

В регіоні гостро постало питання забезпечення населення продуктами харчування тваринного походження місцевого виробництва. Тому вважаємо за доцільне при оцінці результатів діяльності облдержадміністрації включити показники: „наявність умовного поголів'я худоби і птиці на 100 гектарів сільгоспугідь" та „темпи зростання (зменшення) цього поголів'я в сільськогосподарських підприємствах", як великотоварних і перспективних виробників якісної продукції. Цьому напрямку роботи облдержадміністрація має приділяти підвищену увагу.

Показники „коефіцієнт співвідношення доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) та видатків (включаючи трансферти)" і „абсолютний приріст доходів місцевих бюджетів (без трансфертів) на одну особу до відповідного періоду попереднього року" не можуть бути об'єктивними критеріями оцінки діяльності регіону у зв'язку з тим, що податкові ресурси, призначені на фінансування повноважень (які є об'єктом вирівнювання і на базі яких обчислюють податковий потенціал кожної адміністративно-територіальної одиниці), а також неподаткові ресурси (призначені на фінансування витрат, які вважаються чисто місцевими і не враховуються при фінансовому вирівнюванні для регіону) мають суттєву відмінність. Якщо область наростить потужну базу власних доходів, будуть мати місце значні переваги при обчисленні даних показників. Тому пропонуємо ввести показник „темпи зростання (зниження) доходів місцевого бюджету без трансфертів на 1 особу у порівнянні з відповідним періодом минулого року".

Ще один показник, який використовується при розробці програми і де допущено некоректне порівняння абсолютних величин – "абсолютний

приріст середньомісячної номінальної заробітної плати одного працюючого до відповідного періоду попереднього року", виражений у гривнях. Вважаємо за доцільне замінити його на "темпи приросту середньомісячної номінальної заробітної плати одного працюючого до відповідного періоду попереднього року". Адже з огляду на значні розбіжності в середніх розмірах заробітної плати, одна і та ж сума її приросту має різну вагу.

Для згладжування впливу показника „темпи приросту заборгованості із заробітної плати" пропонуємо додатково ввести показник „питома вага заборгованості із заробітної плати у відсотках до фонду оплати праці".

Показник „приріст (зменшення) населення у відсотках до початку звітнього року", на наш погляд, взагалі не може використовуватись для оцінки ефективності програми, тим більше щоквартальної. Зменшення чисельності населення по всій Україні відбувається за рахунок його природного скорочення, і лише Київ отримує в основному міграційний приріст, який враховується показником „інтенсивність міжрегіональної міграції". Досліджувана область має одну з найбільш складних в Україні демографічних ситуацій. Процес депопуляції населення сягає своїм корінням другої половини п'ятдесятих – шістдесятих років минулого століття. Саме з того часу, точніше з 1959 року, смертність почала перевищувати народжуваність. В результаті Чернігівська область має одне з „найстаріших" населення. Кардинально виправити ситуацію, до того ж в обмежені річні терміни, не під силу будь-якій владі. Тому вважаємо за доцільне показник „природний приріст (зменшення) населення у відсотках до початку звітнього року" вилучити з розрахунків, залишивши показник „інтенсивність міжрегіональної міграції на 1000 жителів", що, крім вищезазначеного, дасть змогу уникнути подвійного врахування вибулого з регіону населення.

Як відомо, ефективність - категорія, що виражається відношенням результату до витрат, які знадобились для його отримання. Якщо розглядати деякі етапи програми як інвестиційний проект, її ефективність можна обчислити за допомогою показників ефективності проекту, тобто шляхом

знаходження строку окупності, чистої приведеної вартості, внутрішньої та середньої норми рентабельності. При цьому необхідно враховувати, що далеко не кожний етап програми є проектом. Багато питань – це тільки конкретні заходи, і не кожен з них може мати точне математичне рішення, підкріплене відповідними розрахунками.

Визначимо наступні показники:

P_i – результат, який отримає регіон від удосконалення i -того напрямку діяльності;

B_i – витрати на виконання напрямку i ;

n – кількість заходів за всіма напрямками діяльності;

K_i – критерій пріоритету кожної сфери матеріального виробництва (промислового сектора, агропромислового комплексу, капітального будівництва, сфери торгівлі і побуту, транспорту та зв'язку, зовнішньоекономічної діяльності, соціальної сфери, охорони здоров'я, освіти та науки) для окремого регіону.

Причому сума значень критеріїв пріоритетів дорівнює 1 або 100%. Тоді загальний економічний ефект реалізації річної регіональної програми (ЕЕРП) з урахуванням пріоритетів розвитку обчислюється наступним чином:

$$\text{ЕЕРП} = \frac{\sum_{i=1}^n K_i \cdot P_i}{\sum_{i=1}^n K_i \cdot B_i} \quad (6.2)$$

Найкраще значення ЕЕРП дорівнює 100%, найгірше – 1%. Випадок, коли витрати на виконання заходу перевищують результат, не розглядається.

Коефіцієнт загального економічного ефекту реалізації програми є важливим показником з точки зору прийняття рішення про обсяги засобів, які необхідно інвестувати у відповідний напрямок. Якщо ідеальний стан прийняти за 100%, а повну відсутність задоволення потреб за 0, то коефіцієнт буде показувати, наскільки близько знаходиться система до ідеала у даному напрямку.

Запропонована методика дасть змогу врахувати сумарний ефект від

усіх запропонованих заходів та окремий вплив кожного з них на поліпшення соціально-економічного стану регіону. На прикладі конкретної програми в п. 6.3. буде показано її застосування.

6.2. Розробка системи моніторингу ефективності річної програми

Основною метою моніторингу ефективності програми є забезпечення виконання планових показників і загальної ефективності.

Система моніторингу ефективності програми являє собою частину загальної системи програмного управління, між елементами (підсистемами) якої існують зворотні зв'язки і можливість зміни раніше заданих показників. Тобто при будь-якому порушенні ходу виконання програми формується відповідний вплив, спрямований на зменшення виникнутого відхилення від плану з урахуванням змін.

Система моніторингу має вхід, вихід і процес виконання програми, що може стосуватись також будь-якої частини програми. Тут підсистеми управління розглядаються як компоненти деякого контуру регулювання, а процес управління відповідає регулюванню в кібернетичному розумінні. Вихідні показники контролюються, порівнюються з деякими попередньо встановленими нормативами. Якщо вони відрізняються, по ланцюгу зворотного зв'язку формується коригувальний вплив, що повертається назад на вхід системи для усунення виниклих відхилень або корегування вхідних параметрів.

Відповідальними за проведення моніторингу ефективності є головне управління економіки, головне фінансове управління, обласне управління статистики, обласна податкова адміністрація. Ці органи щомісяця виконують розрахунок оцінки результатів виконання програми в розрізі усіх

показників соціально-економічного розвитку регіону, заповнюють відповідний бюлетень та подають його на розгляд Координаційній раді до 3 числа місяця, наступного за звітним. Рада на щомісячних засіданнях розглядає рівень виконання запланованих завдань (інформація про роботу Координаційної Ради надається в п. 4.3 та додатку 2 даного дослідження).

Обробка та аналіз поданої інформації проводиться головним управлінням економіки, воно ж робить висновки і про хід виконання моніторингу. Начальник головного управління економіки щомісячно звітує на засіданні Координаційної ради про хід моніторингу та ефективність виконання річної програми.

Пропонуємо розроблену нами форму бюлетеня та показників, за якими проводиться моніторинг:

1. Показники, за якими звітує головне фінансове управління:
 - темпи зростання (зменшення) доходів місцевого бюджету;
 - абсолютний приріст доходів місцевого бюджету на 1 особу;
 - коефіцієнт співвідношення доходів і видатків місцевого бюджету.
2. Показники, за якими звітує головне управління економіки:
 - темпи зростання (зменшення) прибутків прибуткових підприємств від звичайної діяльності;
 - темпи зростання (зменшення) збитків збиткових підприємств від звичайної діяльності;
 - питома вага збиткових підприємств у загальній кількості підприємств;
 - темпи зростання (зменшення) обсягу прямих іноземних інвестицій;
 - обсяг прямих інвестицій на 1 особу;
 - темпи зростання (зменшення) обсягу інвестицій в основний капітал;
 - коефіцієнт покриття експорту імпортом.
3. Показники, за якими звітує обласне управління статистики:

- приріст (зменшення) населення;
- створено нових робочих місць;
- темпи зростання (зменшення) реальної заробітної плати;
- абсолютний приріст середньомісячної номінальної заробітної плати одного працюючого;
- рівень працевлаштування незайнятого населення, зареєстрованого в державній службі зайнятості;
- абсолютний приріст обсягу обороту роздрібної торгівлі на 1 особу;
- абсолютний приріст обсягу реалізованих послуг на 1 особу.

4. Показники, за якими звітує обласна податкова адміністрація:

- темпи зростання (зменшення) податкового боргу за зобов'язаннями платників;
- частка податкових надходжень від діяльності малого підприємництва у загальному обсязі податкових надходжень.

Інформація заповнюється у наступному вигляді (табл. 6.1).

Таблиця 6.1.

Бюлетень моніторингу ефективності виконання програми

за _____ року

назва організації				
Показник	Заплановане значення	Реальне значення	Відхилення	Інформація щодо ситуації, яка склалась

Начальник управління _____
підпис

Для створення ефективної системи моніторингу необхідні:

- ретельне планування всіх робіт, виконання яких необхідно для реалізації програми;

- точна оцінка часу, ресурсів та витрат;
- облік фактичного виконання і витрат у тимчасовому розрізі;
- періодична переоцінка часу та витрат, необхідних для виконання роботи, що залишилася;
- періодичне порівняння фактичного виконання і витрат із графіком та бюджетом.

Система моніторингу ефективності повинна забезпечувати коригувальні впливи там і тоді, де і коли вони необхідні. Наприклад, якщо відбувається затримка виконання окремих заходів програми, то необхідні конкретні плани виправлення ситуації. Плани повинні бути змістовні, чітко структуровані і фіксовані для того, щоб забезпечувати основу для реалізації та контролю. З іншого боку, якщо плани обновляються занадто часто і без застосування процедур контролю за змінами, контроль над програмою може бути загублений.

В результаті аналізу зібраних даних керівництво програмою повинно визначити, чи відповідає поточна ситуація запланованій, а якщо ні, розрахувати розмір і серйозність наслідків відхилень. Основними показниками для аналізу є час та вартість. Для аналізу тенденцій у вартісних і часових оцінках заходів програми необхідно використовувати спеціальні звіти. Прогноз, наприклад, може показати збільшення вартості заходів. При цьому часто відхилення в тимчасових та вартісних показниках роблять також вплив на зміст майбутніх робіт і якість результатів.

Завершальним кроком процесу моніторингу є дії, що здійснюються керівництвом та спрямовані на подолання відхилень у ході виконання програми. Вони можуть бути націлені на виправлення виявлених недоліків і подолання негативних тенденцій у рамках програми. Однак у ряді випадків може знадобитися перегляд плану. Перепланування вимагає проведення аналізу типу «що, якщо...», який забезпечує розрахунок наслідків від запланованих дій.

У рамках функції моніторингу ефективності програми вирішуються задачі виміру, прогнозування та оцінки оперативної ситуації, яка складається, щодо досягнення результатів, витрати часу, ресурсів і фінансів, аналізу та усунення причин відхилення від затвердженого плану.

Основні методи аналізу стану робіт, що використовуються в моніторингу ефективності, передбачають збір фактичних даних про досягнуті результати і оцінку фактичних витрат, обсягу робіт, що залишився, фактичного виконання етапів програми на поточну дату.

Процеси контролю програми діляться на наступні етапи:

- загальний контроль змін – координація змін по програмі в цілому;
- ведення звітності – збір і передача звітної інформації про хід реалізації програми, включаючи звіти про виконані роботи, виконання планових показників, прогноз із урахуванням наявних результатів;
 - контроль змін змісту – контроль за змінами змісту програми;
 - контроль розкладу – контроль за змінами в розкладі програми;
 - контроль витрат – контроль витрат щодо робіт і змін бюджету програми;
- контроль якості – відстеження конкретних результатів програми для визначення їхньої відповідності встановленим стандартам і вживання необхідних заходів щодо усунення причин, що приводять до порушення якості;
 - контроль ризику – реагування на зміну рівня ризику в ході реалізації програми.

Відношення цих процесів показано на рис. 6.2.

При виконанні моніторингу можливе застосування наступних методів:

- простого моніторингу, що також називають методом «0-100», оскільки він відслідковує тільки етапи завершення детальних заходів (існують два ступеня завершеності програми: 0% і 100%). Іншими словами,

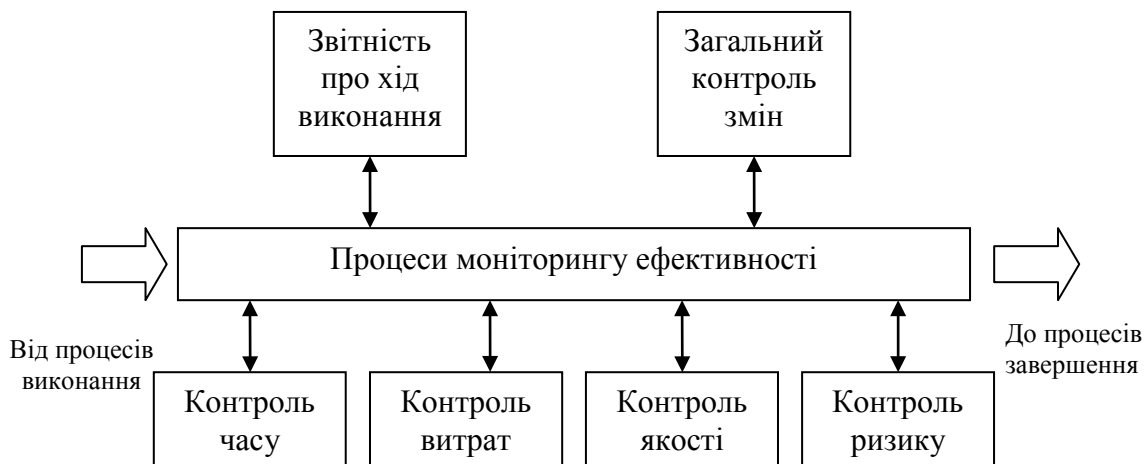

Рис. 6.2. Відношення процесів моніторингу ефективності

вважається, що програма є ефективною тільки тоді, коли досягнутий її кінцевий результат;

- детального моніторингу, що передбачає проведення оцінок проміжних етапів виконання програми. Даний метод більш складний, оскільки вимагає оцінювати відсоток завершеності для заходів і конкретних проектів, що знаходяться в процесі виконання.

Дані, необхідні для моніторингу ефективності, надані в таблиці 6.2.

Таблиця 6.2

Критерії для проведення моніторингу ефективності виконання річної програми

Критерій контролю	Кількісні дані	Якісні дані
Час і вартість	Планована дата початку/закінчення Фактична дата початку/закінчення Обсяг виконання заходів Обсяг майбутніх робіт Інші фактичні витрати	–
Якість	–	Проблеми якості
Організація	–	Зовнішні затримки Проблеми координації ресурсів
Зміст робіт з виконання заходу	–	Зміни в обсязі робіт Технічні проблеми

Кількісні показники отримуються на рівні робіт або пакетів робіт і потім узагальнюються для верхніх рівнів контролю у відповідності із структурою заходу програми.

Моніторинг ефективності передбачає перш за все управління змінами, які можуть відбутися впродовж року під час виконання програми соціально-економічного розвитку області. Управління змінами являє собою процес прогнозування і планування майбутніх змін, реєстрації всіх потенційних змін для детального вивчення, оцінки наслідків, схвалення або відхилення та коригування.

Під зміною розуміється заміщення одного рішення іншим унаслідок впливу різних зовнішніх і внутрішніх факторів при розробці та реалізації програми.

Причинами внесення змін в окремих випадках є неможливість передбачення на стадії розробки програми єдино правильних рішень, а також відставання в ході виконання від запланованих термінів, обсягів внаслідок непередбачених обставин.

Загальний моніторинг ефективності програми здійснюється з метою:

- оцінки впливу факторів, що приводять до позитивних або негативних змін;
- визначення змін, що вже здійснились;
- управління змінами в програмі у разі їх виникнення.

Для моніторингу ефективності використовується набір формальних процедур, що визначають регламент змін раніше прийнятих офіційних документів проекту і порядок їхнього затвердження. Це може бути, наприклад, система документообігу. Для проведення змін в окремих ситуаціях застосовуються також процедури, що можуть бути затвержені без попереднього розгляду (наприклад, у ході регламентних робіт з обмеженим часом ухвалення рішення або при виникненні надзвичайних і аварійних ситуацій). Зміни повинні бути в обов'язковому порядку

задокументовані і враховані, щоб надалі не виникло проблем через відсутність інформації про реальний стан справ щодо програми.

Результати загального моніторингу ефективності містять модифікований базовий план програми з урахуванням затверджених змін, що в обов'язковому порядку доводяться до відома виконавців.

Функції загального моніторингу програми закріплюються за Координаційною радою (додаток 2).

Вихідні дані моніторингу ефективності включають інформацію про результати виконання у вигляді: звітів про виконані роботи; фінансових звітів з витрат; документації про кінцеві результати програми. В документі також надається порядок дій щодо управління, обліку, ідентифікації та інтеграції змін в програмі.

Для впровадження змін необхідно затвердити порядок, відповідно до якого виробляються зміни, визначаються форма і послідовність проходження документів про зміни, рівень і повноваження осіб, відповідальних за прийняття, узгодження або відхилення змін.

Функції загального контролю змін закріплюються за комісією, яка призначається на засіданні Координаційної ради і до складу якої входять представники головного управління економіки. Ця комісія є відповідальною за узгодження чи відхилення змін та складання наступних документів щодо змін, запропонованих автором:

- звіт про наявну проблему – опис проблеми, що виникла в ході реалізації проекту;
- пропозиції щодо здійснення зміни;
- опис запропонованої зміни;
- інформація про зміну, її поточний статус і відповідальних за виконання та контроль;
- зведена форма контролю зміни – містить узагальнену інформацію про виконання зміни. Автором запропоновано наступну її форму (табл. 6.3):

Таблиця 6.3

Зведена форма контролю зміни

Зміст зміни	Виконано	Витрати на проведення зміни	Відповідальний за проведення контролю	Примітки

Голова комісії _____

Член комісії, відповідальний за контроль _____

Ухвалення рішення про реалізацію зміни відбувається на засіданні Координаційної ради, зазначається у відповідному протоколі з додатком у формі аналітичної довідки з обґрунтуванням факторів, що зумовили зміни в динаміці показників моніторингу або відхилення від планових (прогнозних) показників (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

**Аналітична довідка
обґрунтування зміни в динаміці показників моніторингу**

№п/п	Фактор, що зумовив зміну	Обґрунтуван-ня впливу фактору	Отримане значення показника моніторингу	Значення, що заплановане внаслідок реалізації зміни

Голова Координаційної ради _____

Відповідальний виконавець _____

Причинами змін у змісті робіт можуть бути:

- зміни кон'юнктури на ринку;
- дії і наміри конкурентів;
- технологічні зміни,
- зміни в цінах та наявності ресурсів;

- економічна нестабільність;
- помилки в планах і оцінках;
- помилки у виборі методів, інструментів.

Зміни, що відбуваються при реалізації річної програми, можуть носити руйнівний характер для всього процесу управління програмою. Для ефективного управління змінами в ході реалізації заходів необхідне застосування відповідних підходів:

- реалізація ефективного взаємозв'язку між відповідальними виконавцями і Координаційною радою;
- розмежування ролей та відповідальності, зв'язаних з кожною зміною;
- можливість відслідковувати вплив змін на часові і вартісні показники програми.

Процес контролю за реалізацією змін полягає в роботі з набором документів, що регламентують облік і супровід кожної окремої зміни від появи потреби в ній до повної реалізації.

Нами пропонуються наступні етапи процесу впровадження змін у програму:

1. Опис.

На початковій стадії необхідно усвідомити і описати запропоновану зміну. Пропозиція документується та обговорюється.

2. Оцінка.

Друга стадія передбачає повномасштабний аналіз впливу запропонованої зміни. Для цього проводиться збір і узгодження всієї інформації, необхідної для оцінки наслідків даної зміни. Результати дослідження оформляються документально та аналізуються.

3. Схвалення.

Розглядаються результати досліджень і приймається рішення: схвалити зміну, відмовити, відкласти. У випадку прийняття рішення відкласти реалізацію зміни необхідно провести додаткові дослідження та

розрахунки. Якщо приймається позитивне рішення, затверджуються виконавці і виділяються засоби на проведення зміни. Прийняті рішення документуються.

4. Реалізація.

Зміна вноситься в програму і приймаються заходи щодо її виконання.

5. Підтвердження виконання.

Контроль коректного і повного виконання робіт в рамках даної зміни. У випадку позитивного результату зміна знімається з контролю.

Система моніторингу ефективності дозволяє за необхідності ідентифікувати і по можливості усувати будь-які зміни, що перешкоджають досягненню цілей програми.

Досить часто внаслідок непередбачених змін зовнішніх факторів програми ефективність виконання програми, фактична вартість заходів відрізняються від запланованих. Чим складніша програма, тим частіше виникає необхідність перепланування і тим більше навантаження лягає на систему моніторингу ефективності. Програма в нашому варіанті може виявитися неспроможною через різні фактори, наприклад, зміну термінів початку окремих заходів, перегляд умов фінансування, зміни потреб, тимчасових оцінок і ресурсних обмежень для робіт, непередбачені технічні ускладнення або зміни зовнішніх умов. Завдання системи моніторингу – вчасно установити ці фактори та запропонувати відповідні зміни.

6.3. Розрахунок ефективності річної Програми соціально-економічного розвитку регіону

На прикладі розробленого автором проекту Програми соціально-економічного розвитку області на 2007 рік пропонується визначення

головних цілей і пріоритетів розвитку регіону, забезпечення стабільних економічних процесів на основі науково-технічного прогресу, обґрунтування та визначення економічної ефективності результатів. Головні пріоритети програми відповідають довгостроковим цілям розвитку України і регіону.

Програма розроблена з урахуванням методичних положень розділів 4 та 5 щодо складання короткострокових програм регіонального розвитку. В даному підрозділі надаються її пріоритетні елементи, необхідні для розрахунку ефективності. В програмі враховані характерні особливості регіону, а саме:

- кліматичні умови;
- геополітичне положення;
- велика територія;
- агропромисловий характер економіки;
- близькість кордонів Росії та Білорусі;
- наявність територій пріоритетного розвитку;
- наслідки Чорнобильської катастрофи;
- важка демографічна ситуація;
- низький життєвий рівень населення та розвиток соціальної інфраструктури.

Програма порівнюється з показниками 2005 року, оскільки на час проведення дослідження цифрові показники по 2006 року ще не були опубліковані.

Найсуттєвіший внесок у зростання валового регіонального продукту планується у промисловості та сільському господарстві. Обсяг промислового виробництва зросте на 11%, а темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції – на 11,3% у порівнянні з відповідними показниками 2005 року.

Позитивна динаміка в економіці області, зростання доходів населення стимулюватимуть прискорений розвиток регіонального ринку товарів широкого вжитку і тривалого використання та послуг. За підсумками 2007

року очікується збільшення обсягів реалізації продукції на 37% у порівнянні з показником 2005 року.

Розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємств і організацій області дозволить отримати за підсумками 2007 року зовнішньоторговельний оборот у розмірі 564,0 млн. дол.

Покращиться фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування в усіх суб'єктів господарської діяльності – на кінець року він очікується у сумі 256,45 млн. грн., що на 31 % більше показника 2005 року. Кількість прибутково працюючих підприємств збільшиться на 6%.

У 2007 році очікується створити 23200 нових робочих місць, що на 4% більше рівня 2005 року.

Гальмування ділової активності в Україні, яке відбувалося в основному через невизначеність ситуації щодо прав власності, відміну пільгових умов оподаткування у вільних економічних зонах і на територіях пріоритетного розвитку, обмеженість інвестиційних ресурсів товаровиробників, негативно позначилось на інвестиційній діяльності в області. У 2007 році планується збільшення обсягу інвестицій на 33% за рахунок як іноземних, так і вітчизняних та регіональних джерел у порівнянні з показником 2005 року.

Досягнення і підтримання макроекономічної стабільності, розширення внутрішнього попиту та ринку поряд з активною соціальною політикою на державному рівні сприятимуть підвищенню добробуту громадян.

Незважаючи на досить стабільну макроекономічну ситуацію, деяке укріплення позитивних тенденцій, залишаються невирішеними проблеми, що послаблюють дієвість чинників економічного зростання.

Головними проблемами, які не повністю вирішені у процесі виконання попередніх програм соціально-економічного розвитку області, стримують розвиток господарського комплексу, є:

- значна зношеність основних виробничих фондів (близько 65%);
- недосконалість технологій;
- вичерпання можливостей нарощування обсягів виробництва на

застарілій виробничій базі;

- обмеженість власних обігових коштів підприємств;
- наявність збиткових виробництв.

Діє ряд факторів, що гальмують економічне зростання галузей агропромислового комплексу. До них належать:

- проблема ресурсного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, яка полягає у значному підвищенні цін на паливно-мастильні матеріали в період сівби і збирання урожаю, а також високих цінах на сільськогосподарську техніку, машини та обладнання;

- недостатня кількість, а часто і повна відсутність, внесення органічних та мінеральних добрив у низькородючі поліські ґрунти;

- нераціональна структура посівів, коли значну частину посівних площ займають зернові культури;

- демографічний стан та питання кадрового забезпечення села.

До головних проблем, що стримують розвиток економіки, належить обмеженість інвестиційних ресурсів. Інвестиційно непривабливою залишається значна частина адміністративних територій та галузей. Негативно позначилась на інвестиційних надходженнях в область відміна пільгового режиму оподаткування на територіях пріоритетного розвитку, які створені з метою активізації економічної діяльності та підвищення рівня життя населення. Важка ситуація залишається на забруднених радіонуклідами територіях.

Хоча протягом останніх років доходи населення зростали досить високими темпами, в цілому його життєвий рівень продовжує залишатись низьким. Близько 50% працівників підприємств різних форм власності отримують заробітну плату нижче прожиткового мінімуму для працездатних осіб, 5,6% працюючих мають заборгованість із заробітної плати. У свою чергу це стримує розвиток внутрішнього ринку.

Головною метою розвитку регіону у 2007 році визначено поліпшення якості життя населення, стимулювання споживчого попиту як рушійної сили

економічного зростання, підвищення конкурентоспроможності регіону.

Пріоритетними завданнями та шляхами досягнення мети будуть:

1) інноваційно-інвестиційний розвиток господарського комплексу та зростання обсягів високотехнологічної промислової продукції через:

- реалізацію основних інвестиційних проектів у сфері переробки деревини і виготовлення виробів з неї, а також з виробництва насінневої картоплі, вирощування та переробки льону-довгунця, виготовлення крохмалю, молочних та м'ясних продуктів, виробництва поліграфічних фарб, лінійної арматури, кабельно-провідникової продукції;

- активізацію розвитку підприємництва, збільшення кількості об'єктів підприємницької діяльності, фінансову підтримку малого бізнесу.

2) працевлаштування незайнятого населення та покращення соціальної інфраструктури шляхом:

- спрямування інвестиційних вкладень у пріоритетні галузі економіки;
- професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації жителів;

- підтримки самозайнятості населення, сімейного підприємництва, в тому числі у сфері сільського зеленого туризму, малого та середнього бізнесу;

- залучення непрацюючих громадян до тимчасової діяльності (громадських та сезонних робіт), розширення видів і обсягів таких робіт;

- налагодження тісної співпраці служби зайнятості із роботодавцями;
- подальшої розбудови інфраструктури житлово-комунального господарства, його реформування;

- цільового використання коштів, передбачених на будівництво та ремонт доріг;

- газифікації населених пунктів;

- розвитку засобів зв'язку;

- транскордонного співробітництва в рамках Єврорегіону „Дніпро”.

Основними джерелами формування фінансових ресурсів є кошти

бюджетів усіх рівнів та суб'єктів господарювання, кредитні ресурси банків, іноземні інвестиції і ресурси цільових фондів (Пенсійного, соцстраху, зайнятості).

Згідно з прогнозними розрахунками обсяг фінансових ресурсів у 2007 році зросте до 4,2 млрд. грн. або на 13,9%. Ресурси коштів бюджетів збільшаться на 17,8 %, власні кошти суб'єктів господарювання – на 9,2 %, доходи цільових фондів - на 11,0 %, довгострокове кредитування – на 18,4 %. Іноземні інвестиції збільшаться майже у 2 рази.

У структурі фінансових ресурсів області значну частку становитимуть кошти бюджетів та цільових фондів (55,7 %), довгострокові кредити банків на розвиток економіки (21,3%), ресурси підприємств і організацій (21,0 %).

На відновлення історико-архітектурної спадщини прогнозується спрямувати понад 32 млн.грн. коштів благодійного фонду „Гетьманська столиця”.

На фінансовий потенціал території у 2007 році в значній мірі впливатимуть податково-бюджетна та грошово-кредитна політика, фінансовий стан суб'єктів господарювання, розвиток ринку цінних паперів.

Обсяг доходів зведеного бюджету у 2007 році очікується в сумі 423,9 млн. грн. або на 17,5% більше запланованого рівня 2006 року, у тому числі прибутковий податок з громадян зросте на 27,2 %.

За прогнозними розрахунками доходи зведеного бюджету у 2007 році зростуть на 31,1% і становитимуть 555,8 млн. грн., у тому числі прибутковий податок з громадян – 331,1 млн. грн. (або зросте на 26%).

Головним пріоритетом бюджетної політики і надалі залишатиметься фінансове забезпечення заходів щодо вирішення найбільш важливих економічних та соціальних проблем і програм, спрямованих на підвищення добробуту населення.

Головні цілі на 2007 рік:

- забезпечення якісного виконання бюджетів усіх рівнів;
- підвищення ступеня збалансованості і прозорості бюджету;

- максимальна ефективність витрачання бюджетних коштів.

Основним джерелом збільшення кредитних ресурсів банківських установ області є вклади населення. Заощадження фізичних осіб на вкладних рахунках зросли майже у 1,5 раза і на кінець 2005 року склали 885 млн. грн., у тому числі в національній валюті - 627 млн. грн.

Зобов'язання банків за коштами суб'єктів господарювання на кінець 2007 року очікуються в сумі 310 млн. грн. (+1,0 %), у тому числі в національній валюті – 293 млн. грн.

Головні цілі на 2007 рік: підвищення рівня капіталізації банків-юридичних осіб, як головного показника здатності до саморозвитку і примноження їх вкладу в зростання та ефективність реальної економіки області; вжиття заходів, спрямованих на скорочення обсягів проблемних (прострочених і сумнівних) кредитів; унеможливлення відтоку грошової маси до сфери тіньової економіки.

Основні завдання:

- поліпшення структури ресурсної бази;
- збільшення обсягів кредитування суб'єктів господарювання;
- розширення сфери застосування платіжних карток, як інструменту детінізації економіки;
- забезпечення відповідності рівня відсоткових ставок загальній макроекономічній ситуації;
- розширення фінансових можливостей інноваційно-інвестиційного зростання.

Головна мета на 2007 рік в розрізі фінансової діяльності - підвищення ефективності господарювання.

Основними завданнями визначені:

- покращення стану розрахунків між підприємствами;
- фінансове оздоровлення та відновлення платоспроможності підприємств;
- підвищення платіжної дисципліни і посилення відповідальності.

Ситуація на фондовому ринку визначається наступним чином. Станом на 01.01.2006 року учасниками фондового ринку області були 718 акціонерних товариств, в тому числі 346 – відкритих та 372 – закритих.

Випуск акцій зареєстрували 642 акціонерних товариства (345 – відкритих та 297 – закритих).

Сформувалась структура учасників ринку цінних паперів. В області працюють 29 професійних учасників фондового ринку, а саме: 8 – незалежних реєстраторів; 5 – філій реєстраторів; 7 – торговців цінними паперами; 2 – філії торговців цінними паперами; 2 – інвестиційні компанії, до складу яких входять 3 закриті взаємні фонди; 2 – зберігачі, які є комерційними банками.

Загальний обсяг випусків цінних паперів, зареєстрованих в області Державною комісією цінних паперів та фондового ринку, станом на 01.01.2006 року дорівнює 1130,0 млн. грн.

Головні цілі на 2007 рік – залучення додаткових ресурсів в економіку регіону за рахунок всіх джерел інвестування; удосконалення системи регулювання ринку цінних паперів; підвищення конкурентоспроможності та капіталізації фондового ринку; посилення контролю за діяльністю учасників фондового ринку з метою недопущення порушень ними чинного законодавства.

Основні завдання:

- подальше удосконалення системи регулювання і підвищення ефективності нагляду за діяльністю інституцій фондового ринку;
- підвищення вимог до захисту прав та законних інтересів учасників;
- посилення контролю за дотриманням учасниками фондового ринку вимог чинного законодавства;
- підвищення прозорості в діяльності акціонерних товариств шляхом забезпечення своєчасного та достовірного розкриття інформації;
- запровадження у практику діяльності акціонерних товариств області Національних принципів (Кодексу) корпоративного управління;

- посилення взаємодії з народними депутатами України щодо прийняття та внесення змін до законів, спрямованих на подальший розвиток фондового ринку, удосконалення державного регулювання ринку цінних паперів і корпоративного управління.

Структурні зрушення в економіці обумовлюють подальший розвиток ринку небанківських фінансових установ. В області функціонують 23 страхові організації, 1 довірче товариство, 13 кредитних спілок, 3 лізингові компанії, 2 ломбарди.

Найбільш розвиненим на ринку небанківських фінансових установ є страховий. Сучасний страховий ринок формується в умовах поступового підвищення базових макроекономічних показників, зокрема, зростання валового внутрішнього продукту, доходів населення і стабільності національної валюти, що створює передумови для його динамічного розвитку.

До позитивних результатів розвитку страхового ринку можна віднести підвищення показників фінансової надійності і величини сформованих страхових резервів страховиків, зростання загальної суми страхових платежів, одержаних страховими компаніями.

Головна мета на 2007 рік – формування стабільного ринку фінансових послуг.

Основні завдання:

- формування ефективних ринкових механізмів залучення інвестиційних ресурсів в економіку області;
- підвищення рівня капіталізації самостійних страхових компаній, як головного показника їх фінансової надійності;
- збільшення частки страхових резервів у джерелах фінансування активів з метою підвищення ефективності страхового підприємництва в регіоні;
- розвиток ринку соціального, накопичувального страхування, що сприятиме підвищенню ролі приватного сектору у виконанні соціальних

програм та зменшенню видатків державного бюджету.

В промисловості області відбуваються наступні зміни.

У 2005 році стабілізувалось енергозабезпечення всіх категорій споживачів. Одним з головних чинників цього є високий рівень оплати за відпущену електроенергію, який сягає 100 відсотків. В результаті стан розрахунків ВАТ „Обленерго” з ДП „Енергоринок” дозволяє мати найнижчу заборгованість серед всіх енергопостачальних компаній в Україні. Завдяки реалізації інвестиційної програми, забезпеченню технічного розвитку та реконструкції електромереж і обладнання, технологічні втрати у мережах в подальшому не перевищуватимуть нормативних.

Головна мета на 2007 рік – оновлення і реконструкція виробничих потужностей паливно-енергетичних підприємств.

Основні завдання:

- продовження модернізації та переоснащення електричних мереж, що сприятиме підвищенню рівня надійності енергопостачання;
- розрахунки в повному обсязі споживачів за використані електроенергію і природний газ.

Господарська політика, яка проводиться в області, спрямована на формування конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного за сучасних умов розв'язувати основні завдання соціально-економічного розвитку.

За підсумками 2005 року у промисловості збереглася позитивна динаміка. Позитивні результати досягнуті практично усіма галузями промислового комплексу області.

Головна мета на 2007 рік – збереження темпів зростання промислового виробництва на рівні попередніх років та реалізація збалансованих конкурентних переваг в умовах інтеграції у світове господарство.

Основні завдання:

- підвищення конкурентоспроможності промисловості та посилення інноваційної спрямованості її розвитку;

- застосування інтенсивних чинників підвищення ефективності виробничої діяльності господарюючих суб'єктів, зміцнення їх фінансового стану;

- адаптація промисловості до вимог законодавства Європейського Союзу в умовах інтеграції України до Європейського Союзу та Світової організації торгівлі.

Пріоритетними напрямками розвитку визначені:

- підвищення ефективності виробництва, більш повне використання виробничого потенціалу та його технічне оновлення;

- реконструкція, модернізація і розширення діючих прогресивних виробництв;

- приведення потужностей відповідно до кон'юнктури ринку та зменшення витрат виробництва шляхом проведення системної реструктуризації через залучення стратегічних інвесторів;

- інноваційне оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках;

- підвищення ефективності використання ресурсної бази через впровадження нових методів і технологій;

- реанімація недіючих свердловин, що має компенсувати скорочення видобутку нафти та газу, яке відбувається через погіршення гірничо-геологічних умов на діючих родовищах;

- стимулювання торфвидобування за рахунок освоєння нових торф'яних ділянок, розробки і впровадження сучасних технологій торфопереробки;

- організація виробництва високоякісних і конкурентоздатних харчових продуктів;

- оновлення матеріально-технічної бази, раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, впровадження сучасних технологій фасування та пакування продукції;

- технічне переозброєння, освоєння високих технологій, оновлення асортименту продукції у виробництві тканин, швейних і трикотажних виробів;
- збільшення обсягів випуску готової продукції з деревини за рахунок раціонального використання лісових ресурсів;
- більш ефективна та комплексна переробка деревини, впровадження технологій щодо використання її відходів;
- впровадження нових природоохоронних, екологічно-безпечних технологій;
- вирішення екологічних проблем, пов'язаних з діяльністю хімічних підприємств.

Головна мета на 2007 рік в управлінні виробництвом товарів широкого вжитку і тривалого використання та послуг – забезпечення поетапного розвитку внутрішнього ринку шляхом створення необхідних умов для сталого зростання їх споживання і на цій основі – подальшого підвищення життєвого рівня населення.

Основні завдання:

- нарощування обсягів виробництва та реалізації споживчих товарів, особливо продовольчих;
- активізація освоєння нових сегментів внутрішнього і зовнішнього ринків, випуску нових видів конкурентоспроможних товарів шляхом інноваційного оновлення виробництв;
- збільшення частки товарів місцевого виробництва у загальних обсягах товарообороту області;
- оптимізація торговельної мережі за рахунок відкриття сучасних торговельних комплексів та підприємств ресторанного господарства з відповідним технологічним і холодильним обладнанням в не менш ніж 30% районів області;
- реалізація Програми розвитку виставкової діяльності в області на 2006 – 2007 роки [180];

- надання населенню широкого спектру послуг шляхом технічного переоснащення діючих підприємств сфери побуту, створення матеріально-технічної бази сфери послуг у сільській місцевості через використання незадіяних потужностей споживчої кооперації.

Головна мета в напрямку розвитку агропромислового комплексу на 2007 рік – забезпечення стабільного та ефективного функціонування аграрного сектора, розвиток соціальної інфраструктури на селі, покращення умов життя і праці селян, сприяння підприємницькій діяльності, забезпечення позитивних темпів економічного зростання сільськогосподарського виробництва. При цьому основні зусилля будуть спрямовані на підвищення урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності худоби і птиці.

Основні завдання:

- пошук фінансових резервів для довгострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників, подальший розвиток лізингу в аграрній сфері. Функцію фінансування (надання безпроцентних кредитів) і матеріально-технічного забезпечення окремих аграрних підприємств можуть взяти на себе підприємства переробної сфери продовольчого комплексу, які зацікавлені у збереженні традиційних сировинних зон;

- покращення роботи щодо відтворення поголів'я сільськогосподарських тварин, широке впровадження штучного осіменіння;

- збільшення обсягів заготівлі кормів за рахунок розширення площ посівів пожнивних та поукісних кормових культур для пізньоосіннього використання;

- здійснення першого етапу структурної перебудови, спрямованої на забезпечення випереджаючих темпів розвитку тваринницької галузі та відновлення її провідної ролі у сільськогосподарському виробництві регіону;

- узгоджене із наявними ресурсами кормової бази поступове збільшення поголів'я худоби і птиці, початок відновлення функціонування великих тваринницьких комплексів та птахогосподарств;

- розвиток масового товарного свинарства і птахівництва (як найбільш скоростиглих галузей) та оптимізація на цій основі структури м'ясного балансу;

- вжиття заходів щодо підвищення рівня продуктивності худоби (поліпшення умов годівлі, утримання, зооветеринарного обслуговування, використання у виробничому процесі сучасних технологій, оновлення генофонду худоби і птиці);

- сприяння (передусім, шляхом надання адресних інвестицій) розвитку селекційно-племінних підприємств, потужність яких має відповідати потребам приватного та суспільного секторів у молодняку худоби і птиці.

В розвитку транспортного комплексу передбачається більш повне і якісне забезпечення населення та господарюючих суб'єктів послугами транспорту, у тому числі за рахунок оновлення рухомого складу автотранспортних підприємств.

Основні завдання на 2007 рік:

- здійснення оптимізації маршрутної мережі, контроль за дотриманням чинного законодавства у сфері пасажирських перевезень;

- поліпшення організації перевезення пасажирів і якості послуг, підвищення ефективності регулювання та контролю на рівні області за роботою автомобільного транспорту.

Головна мета розвитку зв'язку та інформаційних технологій на 2007 рік – забезпечення споживачів високоякісними послугами зв'язку.

Основні завдання:

- цифровізація телекомунікаційної мережі загального користування;
- розширення міської і сільської телефонної мережі, будівництво волоконно-оптичних ліній зв'язку, введення в дію нових цифрових електронних АТС, впровадження сучасних технологій та послуг передачі даних.

Основні наукові дослідження в регіоні проводяться в напрямках біологічних, геологічних, технічних, педагогічних, економічних,

сільськогосподарських наук. Серед найбільш ефективних – розробки, спрямовані на мікробіологічні засоби для захисту рослин і тварин від хвороб, створення нових сортів рослин, технологій та обладнання, нових видів матеріалів і техніки.

В інноваційній сфері в 2005 році збільшились обсяги реалізованої інноваційної продукції (122,9 млн.грн. проти 43,0 млн.грн. за попередній рік), кількість освоєних нових видів техніки. Залучено більше 90 млн. грн. в оновлення виробництва, впроваджено 30 нових технологічних процесів, освоєно 50 нових видів продукції (з них 15 видів техніки).

Інноваційна діяльність здійснюється відповідно до "Програми науково-технічного та інноваційного розвитку в області на 2004-2007 роки" і спрямована на технічне та технологічне переозброєння виробництва, подальшу розбудову інноваційної інфраструктури в регіоні, розвиток інформаційного забезпечення науково-технічної та інноваційної діяльності, залучення малого підприємництва в інноваційну сферу, активізацію інвестування новацій [222].

Головна мета на 2007 рік – створення передумов для впровадження інноваційної моделі розвитку економіки області на основі ефективного відтворення, розвитку і використання науково-технічного потенціалу, прискореного технічного та технологічного оновлення виробництва.

Основні завдання:

- активізація взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери, адміністративних органів регіону для розвитку інноваційної діяльності;
- підвищення ефективності використання ринкових механізмів, підтримки підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів щодо підтримки міжнародної науково-технічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної наукової продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- використання механізмів фінансової підтримки інноваційної

діяльності;

- посилення інформаційного забезпечення;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Значна увага приділятиметься організації та проведенню науково-технічних конференцій, підготовці висококваліфікованих наукових кадрів з різних спеціальностей, розширенню та поглибленню співробітництва з країнами СНД і далекого зарубіжжя з актуальних науково-технічних проблем.

Фінансування інноваційної діяльності в області буде здійснюватись за рахунок кредитних ресурсів банків, коштів вітчизняних та іноземних інвесторів, Фонду підтримки підприємництва, власних коштів підприємств, обласного та місцевих бюджетів (в рамках заходів, передбачених „Програмою науково-технічного та інноваційного розвитку в області на 2004 – 2007 роки“) тощо.

З метою поліпшення інвестиційної діяльності активізуватиметься робота щодо створення сприятливих умов для залучення інвестицій з близького і далекого зарубіжжя. В області налагоджена системна методично-інформаційна робота із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, здійснюються заходи щодо широкого представлення інвестиційних проектів провідних підприємств на конгресах, форумах, презентаціях, що проводяться як в Україні, так і за її межами. В 2005 році проведено перший міжнародний інвестиційний форум за участю представників посольств, торговельно-економічних місій, іноземних та вітчизняних партнерів.

Головна мета на 2007 рік – подальша активізація інвестиційної діяльності та нарощування обсягу інвестиційного капіталу з використанням усіх джерел фінансування. Збільшення притоку інвестицій буде розглядатися як пріоритетний напрям діяльності місцевих органів виконавчої влади.

Основні завдання:

- створення привабливих умов для інвесторів шляхом формування інформаційного середовища, визначення пріоритетів та економічних

стимулів, впровадження інновацій у виробництво, залучення грантів, коштів міжнародної технічної допомоги, організації солідарного фінансування, розвитку соціальної і комунальної інфраструктури у населених пунктах області;

- ефективне використання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам. Для цього передбачається відбір на конкурсній основі інвестиційних проектів для фінансування, концентрація коштів місцевих бюджетів, населення та інвесторів, в першу чергу, на пускових об'єктах;

- впровадження інноваційно-інвестиційних проектів, спрямованих на оновлення виробництва, випуск конкурентоспроможної продукції, створення нових робочих місць;

- реалізація програм розвитку житлового будівництва, газифікації населених пунктів, завершення недобудов, збереження історико-культурної спадщини:

- створення важливих інвестиційних проектів за участю міжнародних фінансових організацій;

- подальше зміцнення матеріально-технічної бази об'єктів охорони здоров'я, освіти, культури, комунального господарства шляхом соціальної спрямованості бюджетного інвестування.

Для розрахунку рівня ефективності річної програми соціально-економічного розвитку необхідно визначити розмір витрат на впровадження конкретних заходів. При цьому автор вважає доцільним кожний захід розглядати у вигляді конкретного проекту. Перелік пріоритетних проектів наведено в таблиці 6.5.

За допомогою авторської методики визначимо ефективність виконання даної програми. Для цього за допомогою метода експертних оцінок обґрунтуємо розподіл пріоритетів розвитку за ваговими коефіцієнтами, як це було запропоновано в п. 6.1.

При цьому пріоритети K_i розподіляються наступним чином:

- валова додана вартість – 0,05;

**Пріоритетні заходи поліпшення соціально-економічного
становища області в 2007 році**

№ п/п	Показники	Термін виконання	Орієн- товна вар- тість, тис. грн	Відповідальні виконавці	Очікуваний результат
	Назва заходу				
1	2	3	4	5	6
1	Модернізація та реконструкція існуючих, будівництво нових електричних мереж	2007 рік	3500	Відділ промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації	Зниження технологічних втрат електроенергії
2	Впровадження енергозберігаючих технологій на підприємствах	2007 рік	4700	Відділ промисловості та розвитку інфраструктури	Скорочення енергоспоживання, зменшення питомих витрат енергоносіїв
3	Нарощування обсягів виробництва та продажу конкурентоспроможних споживчих товарів, активізація їх просування на внутрішні і зовнішні ринки	2007 рік	1000	Головне управління економіки, відділ з питань розвитку підприємництва та впровадження регуляторної політики	Збільшення обсягів виробництва споживчих товарів
4	Розвиток мережі багатопрофільних та спеціалізованих торгових підприємств у районних центрах області	2007 рік	3500	Головне управління економіки	Збільшення обсягів виробництва споживчих товарів
5	Розвиток виставково-ярмаркової діяльності	2007 рік	150	Регіональна торгово-промислова палата	Збільшення обсягів виробництва споживчих товарів, покращення торговельного обслуговування населення, збільшення обсягів реалізації продукції, підтримка місцевого виробника
6	Підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок дотримання інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур	2007 рік	8000	Головні управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, райдержадміністрацій	Підвищення урожайності та якості продукції рослинництва

1	2	3	4	5	6
7	Розвиток тваринництва і запобігання скороченню поголів'я худоби та птиці	2007 рік	5500	Головні управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, райдержадміністрацій	Поліпшення якості поголів'я ВРХ і свиней
8	Формування регіональних ресурсів зерна та фінансування його закупівель	2007 рік	1000	Головні управління агропромислового розвитку облдержадміністрації, райдержадміністрацій	Підвищення урожайності і якості продукції рослинництва
9	Будівництво волоконно-оптичних ліній зв'язку	2007 рік	2300	Відділ промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації	Підвищення надійності і якості зв'язку
10	Введення в дію цифрових електронних станцій	2007 рік	1500	Відділ промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації, філія ВАТ "Укртелеком"	Задоволення потреб населення у надійному і якісному зв'язку
11	Розробка та впровадження системи корпоративного інформаційного ресурсу області	2007 рік	1000	Чернігівський центр науково-технічної і економічної інформації	Розширення доступу підприємств та організацій до інформаційного ресурсу області
12	Активізація підприємницької діяльності у сільській місцевості за рахунок фінансово-кредитної підтримки	2007 рік	3000	Відділ з питань розвитку підприємництва та впровадження регуляторної політики	Зменшення безробіття в сільській місцевості
13	Організація проведення обласного конкурсу проектів розвитку транскордонного співробітництва	2007 рік	50	Відділ зовнішніх зносин і зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрації	Активізація зовнішньоекономічної та інвестиційної діяльності
14	Забезпечення автобусним сполученням сільських населених пунктів області	2007 рік	2000	Відділи промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації, райдержадміністрацій	Повне охоплення автобусним сполученням сільських населених пунктів області

- обсяг реалізації промислової продукції – 0,1;
- темп росту обсягів промислового виробництва – 0,08;
- реалізація товарів широкого використання – 0,05;
- реалізація товарів тривалого використання – 0,05;
- зростання виробництва сільськогосподарської продукції – 0,15;

- зовнішньоторговельний оборот товарів – 0,02;
- загальний обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок усіх джерел фінансування – 0,1;
- впровадження прогресивних технологій – 0,05;
- освоєння нових видів продукції – 0,05;
- створення нових робочих місць – 0,1;
- загальний пасажирообіг – 0,04;
- загальний вантажообіг – 0,04;
- доходи від послуг зв'язку – 0,02;
- кількість прибутково працюючих підприємств – 0,05;
- фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування – 0,05.

Згідно з проведеними обґрунтуваннями найвищу вагову оцінку отримали наступні напрями: зростання виробництва сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів реалізації промислової продукції, загальний обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок всіх джерел фінансування та створення нових робочих місць. Розподіл критеріїв відбувався таким чином, щоб загальна оцінка дорівнювала одиниці.

Для розрахунку відносної ефективності програми необхідно визначити основні макроекономічні показники, які будуть отримані в результаті впровадження запропонованих проектів і розвитку заданих пріоритетних напрямів. Виконання програми передбачає досягнення наступних значень показників функціонування економіки Чернігівського регіону (табл. 6.6).

Підставимо значення результату, витрат на проведення конкретного заходу та значення пріоритету у формулу 6.2.

Тоді загальний економічний ефект реалізації річної регіональної програми (ЕЕРП) з урахуванням пріоритетів розвитку обчислюється наступним чином:

**Макроекономічні показники розвитку господарського
комплексу області**

Показники \ Роки	Одини- ця виміру	2005р.	2006 р. (очіку- ване)	2007 р. (програ- ма)
Валова додана вартість	млн.грн.	6711,7	7962,4	8758,6
Обсяг реалізації промислової продукції	млн.грн.	4943,8	5932,3	6822,1
Темпи росту обсягів промислового виробництва у порівняних цінах – всього	%	109,5	106,5	111,0
Реалізація товарів широкого використання у відпускних цінах підприємств	млн.грн.	2365,4	2854,1	3139,5
Реалізація товарів тривалого використання у відпускних цінах підприємств	млн.грн.	12,4	14,3	16,4
Темпи росту виробництва сільськогосподарської продукції за всіма категоріями господарств	%	90,9	101,2	111,3
Зовнішньоторговельний оборот товарів	млн. дол. США	497,2	527,0	564,0
Загальний обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок всіх джерел фінансування	млн. грн	1200	1400	1600
Впровадження прогресивних технологій	одиниць	25	27	30
Освоєння нових видів продукції	одиниць	50	54	57
Створення нових робочих місць	одиниць	22300	22700	23200
Загальний пасажирооборот	млн. пас-км	970,65	1213,7	1456,5
Загальний вантажооборот	млн. т-км	809,1	963,8	1079, 5
Доходи від послуг зв'язку	млн. грн.	218,9	236,4	255,3
Кількість прибутково працюючих підприємств	одиниць	3798	3915	4032
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	млн. грн.	196,0	223,0	256,5

$$EERP = \frac{\sum_{i=1}^n K_i \cdot P_i}{\sum_{i=1}^n K_i \cdot B_i}, \text{ де} \quad (6.2)$$

P_i – результат, який отримає регіон від удосконалення i -того напрямку діяльності;

B_i – витрати на виконання напрямку i ;

n – кількість заходів за всіма напрямками діяльності;

K_i – критерій пріоритету кожної сфери матеріального виробництва (промислового сектора, агропромислового комплексу, капітального будівництва, сфери торгівлі і побуту, транспорту та зв'язку, зовнішньоекономічної діяльності, соціальної сфери, охорони здоров'я, освіти і науки) для окремого регіону.

В результаті проведеного розрахунку отримаємо значення ефективності програми 65,2%. При цьому слід пам'ятати, що отримане значення ефективності може бути досягнуте тільки за умови дотримання всіх заходів контролю за виконанням програми та своєчасності проведення моніторингу ефективності.

Підсумовуючи надану інформацію, можна стверджувати:

В результаті виконання програми обсяг промислового виробництва зросте на 11 %, збільшення обсягів реалізації продукції складе 37% у порівнянні з показником 2005 року. Розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємств і організацій області дозволить отримати за підсумками 2007 року зовнішньоторговельний оборот 564,0 млн.дол. Покращиться фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування в усіх суб'єктів господарської діяльності – на кінець року він очікується у сумі 256,45 млн.грн., що на 31 % більше показника 2005 року. Кількість прибутково працюючих підприємств збільшиться на 6%. У 2007 році очікується створити 23200 нових робочих місць, що на 4% більше рівня 2005 року. За розрахунками отримане значення ефективності дорівнює 65,2%, що свідчить про доцільність впровадження документу у практичну діяльність.

ВИСНОВКИ

1. Досвід розвиненого суспільства вільного підприємництва наприкінці ХХ – початку ХХІ століття остаточно підтвердив, що без активної регулюючої ролі держави його існування неможливе. При цьому ринкові регулятори також не втрачають своєї цінності. Вони повинні використовуватися в органічній єдності з державним та міждержавним регулюванням при визначальній ролі держави. Гнучкість і швидкість реагування системи на зміну ситуації та чинників, що її породжують – гарантія ефективності і довготривалості в часі та просторі.

2. Як заходи економічного характеру, в залежності від стану економіки країни, використовуються субсидії, регулювання цін, додаткові податки чи податкові пільги, кредити, політика прискореної амортизації та інше. Проте стержнем державного регулювання економічних систем є його планування, включаючи прогнозування, індикативне, директивне планування, програмування та інше. Управління соціально-економічним розвитком без збалансованих планів неефективне і нереальне. Планові процеси охоплюють соціально-економічний розвиток держави та її складових на наступних рівнях: макропланування; територіального (регіонального) планування; мікропланування; мезопланування.

3. Загальні завдання планових і прогнозних документів регіонів – оптимізація структури економіки, її соціологізація, подолання депресивного стану окремих територій, розвиток міжрегіональних транспортних систем, охорона довкілля, підтримка рівноваги регульованого ринкового середовища. Одне з найбільш важливих завдань планових документів – подолання

відмінностей в рівні життя населення окремих територій. Реалізація задуманого проводиться через державні програми господарського розвитку окремих регіонів з врахуванням їх економічного рівня та особливостей, формування ринкової інфраструктури на базі природних багатств та здобутків попередніх поколінь.

4. Основні принципи розробки і виконання документів планового характеру: науковість і директивність в частині державного замовлення та управління державною власністю; попередній аналіз сучасного стану економіки; орієнтація на більш повне задоволення потреб суспільства; збалансованість; реальність; визначення і реалізація пріоритетів; системний комплексний підхід; альтернативність шляхів розвитку; взаємодоповнюваність перспективних та поточних планів; поєднання програмно-цільового, регіонального і галузевого планування; раціональне використання та відтворення всіх видів природних ресурсів; поєднання особистих, колективних і суспільних інтересів; створення системи аналізу, контролю за виконанням та внесення коректив.

5. Розвинені країни світу в залежності від ситуації в державі, теоретичних напрацювань вчених, відтинку часу, про який йде мова, дещо по-різному трактують проблеми державного регулювання економіки. Йде безперервний пошук оптимальних варіантів сполучення державних і ринкових складових та інтересів.

6. На етапі становлення ринкової економіки в країнах посткомуністичного табору доцільно виділити найбільш важливі специфічні завдання державного регулювання: формування нової системи відносин власності, які характерні багатокладній економіці; створення конкурентного середовища; забезпечення інфраструктури економіки ринкового типу; досягнення макроекономічної стабілізації, цінової лібералізації; проведення довготермінового прогнозування та програмування соціально-економічних процесів у державі і регіонах.

7. Стан соціально-економічного розвитку в Україні та регіонах, сучасні дослідження, які стосуються проблем територій, засвідчують, що розв'язання питань регіонального розвитку стало одним з найбільш важливих в державі. Поетапний перехід до ринкових відносин потребує відпрацювання механізмів регулювання економіки не тільки на державному, а і на регіональному рівні, що неможливо здійснити без перетворень відповідно до специфіки територій, необхідності надання прав, розподілу функцій та поєднання державних і регіональних інтересів.

8. Необхідною є розробка та прийняття нормативно-правової бази, що здатна регулювати діяльність суб'єктів ринкових відносин, а також створення механізму реалізації нормативних актів, який в спроможності підтримати трансформаційні процеси, що відбуваються в економіці України. Це сприятиме збільшенню виробництва продукції, розвитку інвестиційної діяльності і впровадженню інноваційних процесів, пожвавленню внутрішнього ринку, який є надійним стабілізатором розвитку країни. При цьому слід звернути увагу на зростання ролі держави та місцевих органів управління в регулюванні економічних процесів.

9. Доцільною є реалізація Програми структурної перебудови економіки України, основними етапами якої є: визначення цілей і основних завдань соціально-економічного розвитку, обґрунтування та конкретизація пріоритетів; уточнення державних програм з вирішення соціально-економічних, науково-технічних та екологічних проблем, цільових комплексних програм розвитку регіонів і окремих галузей; розробка заходів із виконання програм соціально-економічного розвитку.

10. Одним з головних факторів активізації економічних процесів є прискорення темпів науково-технічного прогресу, широке використання інновацій, що забезпечує підвищення рівня матеріально-технічної бази та покращення соціально-економічного розвитку країни. Дослідження стану агропромислового сектора економіки дало можливість визначити основні завдання державної аграрної політики в Україні, а саме: досягнення

оптимального рівня продовольчої безпеки; збалансоване поєднання державного регулювання з економічною свободою суб'єктів господарської діяльності; формування внутрішнього ринку продовольства, матеріальних ресурсів, робочої сили; освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій виробництва екологічно чистої продукції; організація наукового, кадрового та інформаційного забезпечення виробництва.

11. Автором запропоновано систему факторів стабільного соціально економічного розвитку регіонів за економічною, соціальною, демографічною і екологічною ознакою, що дає змогу класифікувати та систематизувати існуючі проказники соціально-економічного розвитку. Дослідження регіонального розвитку дозволило визначити невирішені проблеми і диспропорції, основними з яких є відмінності в рівні соціального та економічного стану територій, наявність застарілого адміністративно-територіального поділу, ріст регіональних відмінностей за якістю навколишнього середовища, деформація вікової структури сільського населення. З урахуванням особливостей розвитку окремих територій запропоновано поділ України на краї: Донбас, Карпати, Крим, Київський, Північний, Полісся, Поділля, Придніпровський, Причорноморський, Слобожанщина.

12. Час довів необхідність використання програмних підходів у проведенні ринкових перетворень. В останнє десятиріччя в Україні створена значна кількість програм переходу держави до ринкової економіки, проте в жодній з них не відпрацьовані питання програмного економічного регулювання, які охоплюють всі рівні господарського комплексу країни. В дослідженні надаються пропозиції щодо концепції регіонального розвитку України.

13. Планування займає особливе місце в системі управління соціально-економічними процесами, що відбуваються в суспільстві, регулюванні їх напрямку і динаміки, забезпеченні нормального функціонування суб'єктів господарської діяльності. Прогнози, програми і плани, які розробляються в

країні на всіх рівнях національної економіки – найбільш важливі інструменти реалізації політики відповідних суб'єктів управління. Вони дозволяють організувати чітку, продуману, всебічно обгрунтовану роботу щодо досягнення поставлених перед суспільством і суб'єктами підприємницької діяльності завдань. Розвинені країни світу активно використовують важелі державного регулювання на макроекономічному та регіональному рівнях, переважно спираючись на стимулюючі чи стримуючі механізми і не допускаючи утиску підприємництва та ділової ініціативи.

14. Важливим елементом системи планування є прогнози соціально-економічного розвитку на довгострокову перспективу. Вони розробляються на 10 років і більше, і особливо необхідні для реалізації значних проектів, коли помилки в тому чи іншому напрямку можуть дорого обійтись суспільству. В основу довготермінового прогнозу закладаються тенденції розвитку науки, техніки, передбачувані відкриття та інше. Матеріали прогнозу використовуються при подальшій розробці планів і програм.

15. Директивне планування здійснюється шляхом встановлення адресних завдань та розподілу необхідних для їх виконання ресурсів серед виконавців плану. В умовах ринкової економіки при багатогранності форм власності елементи директивного планування зберігаються в державному секторі економіки. Індикативне планування є способом залучення самостійних суб'єктів ринку, при взаємовигідній співпраці з державою, в розробку і реалізацію програм розвитку. Воно не стримує ініціативу приватного бізнесу, допомагає визначити напрямки розвитку господарського комплексу, інформує зацікавлені сторони про потенційний попит, ситуацію в суміжних галузях, ринок робочої сили тощо.

16. Державна економічна програма – це комплекс ієрархічно підпорядкованих цілей, важливих для розвитку народного господарства, засобів їх досягнення, органів, відповідальних за виконання у визначені строки та за контроль, забезпечений достатнім цільовим фінансуванням і

правовою базою. Державне економічне програмування направлене на узгодження і координацію наступних процесів: макропланування, наданого в прогнозах, бюджетних планах та макропрограмах, які розробляються і здійснюються на державному рівні; територіального (регіонального) планування, втіленого в прогнозах, бюджетних планах і програмах регіональних та місцевих органів управління і самоврядування; мікропланування, що реалізується в планах підприємств; мезопланування, тобто планування галузей, підгалузей, територіально-виробничих комплексів та промвузлів.

17. Проблеми, поглиблені складним економічним станом останніх років, стосуються всіх регіонів. Проте особливо гостро вони постали в економічно відсталих, промислово нерозвинених територіях, перш за все, північних областей України. Чернігівська область має велику територію (друге місце в державі), вигідне геополітичне положення, м'який поліський клімат, володіє достатньо потужним виробничим потенціалом, особливо в галузі сільського господарства, переробної промисловості та підприємств військово-промислового комплексу, значними природними ресурсами і рекреаційними можливостями. Незважаючи на це, за показниками демографії, економіки та соціальної сфери область займає одне з останніх місць в державі. Позитивні економічні зрушення, які останніми роками відбуваються в країні і регіоні, поки що не набули ознак стабільності та незворотності. Починаючи з 1991 року, такі основні показники, як обсяги промислової продукції і продукції сільського господарства, значно знизились. Особливо різкий спад відбувався протягом 1991-1995 років, що пов'язано із розривом старих господарських зв'язків, зміною форми власності підприємств, гіперінфляцією і, як наслідок, браком коштів, неадекватними діями та непрофесіоналізмом керівництва регіону. Зараз ситуація стабілізувалась, проте частка області за даними показниками в загальноукраїнському виробництві залишається недостатньою.

18. Господарський комплекс Чернігівщини має як промисловий, так і сільськогосподарський характер, але оскільки промисловий сектор постраждав від розриву напрацьованих зв'язків з регіонами-сусідами інших держав, конверсійних процесів, а також враховуючи роботу підприємств промисловості на привозній сировині та в деякій мірі неконкурентоздатність їх виробів, перспективним є аграрний напрям розвитку області. Слід звернути увагу на розвиток наступних напрямів господарювання: створення і допомогу спільним підприємствам, особливо україно-російським і україно-білоруським, враховуючи геополітичний фактор, та україно-західноєвропейським, виходячи з ефективності господарювання і європейського вибору держави; сприяння функціонуванню територій пріоритетного розвитку та створення вільних економічних зон на кордонах з іншими країнами; активна участь у функціонуванні Єврорегіону „Дніпро”; кластеризація регіональної економіки, інноваційний розвиток. Область має перспективи розвитку, не повністю задіяні пріоритети і головне завдання регулюючих механізмів – вибрати правильний напрямок та забезпечити його програмну реалізацію. В дослідженні надані теоретичні та методологічні основи, що сприятиме створенню умов для комплексного соціально-економічного розвитку регіонів в перехідний період до ринкової економіки.

19. Покращення соціально-економічного становища бачиться у використанні сучасних методів господарювання, таких як реформований сільськогосподарський сектор, спільні підприємства з країнами-сусідами, точкові вільні економічні зони, інвестиційна, особливо інноваційна спрямованість розвитку тощо. Також в повній мірі повинні бути задіяні наступні пріоритети: геополітичний, кліматичний, транспортний, територіальний, сільськогосподарський, туристичний і т.ін. Від цього залежать перспективи та темпи економічного розвитку регіону.

20. Відповідно до проведеного автором дослідження головним документом на регіональному рівні є Концепція соціально-економічного розвитку регіону, яка визначає стратегію його розвитку по наступних

основних складових: кінцеві цілі розвитку регіону на довготривалий період; шляхи досягнення цілей; основні напрямки розвитку соціальної сфери, інфраструктури міст і сіл; зміни демографічного характеру; оптимальні рішення щодо екологічних проблем; структурна перебудова, основні галузеві зміни, система переходу на енерго- та матеріалозберігаючі технології підприємств промисловості і агропромислового комплексу; фінансові та інвестиційні можливості, їх розширення і нарощування; інноваційний розвиток підприємств та галузей; ефективне використання переваг і пріоритетів; зовнішньоекономічна діяльність, необхідність досягнути позитивного торгового балансу регіону з іншими територіями та країнами; тісні міжрегіональні і міждержавні (це особливо важливо для прикордонної області) зв'язки; освоєння місцевих ресурсів, їх задіяння на потреби території. Концепція розвитку регіону – стратегічний глобальний документ. До її підготовки необхідно підключати академічні, а також регіональні та міжрегіональні інститути, всі необхідні галузі і організації, відповідні планові та адміністративні служби області.

21. Автором розроблено Концепцію соціально-економічного розвитку області. В центрі Концепції знаходиться суб'єкт, заради якого проводиться робота, тобто жителі області. Виходячи з цієї позиції, основні критерії нормального розвитку території, на думку автора, такі: відсутність значної міграції населення за її межі; ріст чисельності; економічний і соціальний розвиток міст обласного підпорядкування; комплексний розвиток районних центрів та селищ міського типу; нормальна демографічна і соціальна ситуація у віддалених місцевостях; зростання рівня доходів працюючих; покращення соціальної інфраструктури; ріст тривалості та загального рівня життя населення.

22. Другим плановим документом, що визначає життя регіону на тривалий період, є комплексна регіональна програма його соціально-економічного розвитку. Дана програма повинна стати інструментом виконання вищеназваної концепції розвитку. Вона носить комплексний

характер, охоплює всі питання розвитку регіону. В дослідженні надаються пропозиції щодо методології планування розвитку економіки на регіональному рівні, місця і ролі регіонального програмування в системі управління економікою, а також структури програми шляхом включення додаткових розділів.

23. Програма соціально-економічного розвитку області повинна бути спрямована на вирішення наступних завдань: підвищення конкурентоспроможності виробництва і збільшення експортного потенціалу області; посилення соціальної орієнтації економіки, освоєння випуску нових конкурентоспроможних товарів широкого вжитку та тривалого користування; реалізація енерго- і матеріалозберігаючої моделі економіки; оновлення виробництва на науково-технічній основі; реструктуризація підприємств; створення відповідних ефективних ринкових структур.

24. Річна програма соціально-економічного розвитку регіону повинна забезпечити виконання окремих етапів і підетапів довгострокової програми, вирішення завдань в ситуації, що змінюється, організувати роботу господарського комплексу області на наступний рік. Коригування планових показників має проводитись в крайньому разі і носити комплексний характер, що визначав би терміни та шляхи зміни ситуації на краще після коригування, варіанти компенсації втрат тощо. Програма повинна бути направлена на створення конкурентного середовища, об'єктивна і неупереджена щодо підприємств різних форм власності, але з однаковою ступінню вимогливості до них. Необхідно планово передбачити пріоритет вітчизняного товаровиробника над імпортером виробів, в тому числі заходами загальнодержавного характеру. Захистити вітчизняну продукцію мають розумні податки, митна політика, постійний контроль якості закордонних виробів та інше.

25. Для успішного управління програмами необхідне оптимальне співвідношення стратегії (процесу визначення цілей та шляхів їх досягнення)

і тактики (процесу використання всіх видів ресурсів для реалізації стратегії). При цьому на етапах обґрунтування необхідності програми, встановлення системи цілей, розгляду альтернативних шляхів їх досягнення, створення програми, ув'язки її з ресурсним забезпеченням значення стратегії набагато перевищує роль тактики, а на етапах завершення і реалізації значення тактики швидко зростає. Пропонується організаційно-економічний механізм розроблення і реалізації програм соціально-економічного розвитку на регіональному рівні, обґрунтовано ітеративну взаємодію державних і регіональних органів влади у процесі розробки та реалізації програм розвитку країни і регіонів.

26. Конкретні заходи програми повинні мати наступні характеристики: відповідність основним напрямкам регіональної та державної економічної політики; суттєва значущість вирішення проблеми здійснення радикальних змін, спрямованих на формування прогресивної галузевої структури і нового технологічного укладу економіки регіону, отримання значного соціально-економічного ефекту, вирішення нагальних соціальних потреб, забезпечення екологічної безпеки, раціонального природокористування та енергозбереження; можливість ресурсного забезпечення реалізації з бюджету та небюджетних джерел, не заборонених законодавством; наявність необхідного виробничого, науково-технічного і природно-ресурсного потенціалу; збалансованість показників як у загальній структурі програми, так і для одержання балансової рівноваги ресурсів регіону.

27. Автором запропоновано регулювання розвитку регіону за допомогою чотирирівневої системи планування: концепція розвитку регіону; комплексна державна програма щодо реалізації завдань концепції; річна програма соціально-економічного розвитку; заходи щодо виконання планових завдань. Такий підхід дає можливість як перспективного, так і поточного регулювання економіки, забезпечує струнку систему прийняття та виконання планових показників, дозволяє стабілізувати економічні процеси.

28. Передумовою розробки Концепції має бути SWOT-аналіз як метод проведення аналітичного дослідження стану об'єкта, що використовується в практиці стратегічного планування. Цим аналізом в даному документі охоплюються не всі сфери діяльності і складові області. Автор вважає за доцільне включити до аналізу лише ключові для її соціально-економічного розвитку напрямки.

29. Розробку проекту довгострокової програми необхідно проводити у наступному порядку: аналіз стану регіону на кінець допрогнозного періоду; обґрунтування пріоритетів, цілей і завдань на прогностичний період; визначення заходів та цифрових показників; взаємоузгодження завдань і показників проекту із заходами, поданими районами та містами обласного підпорядкування, а також підприємствами і організаціями; розгляд документу на колегії обласної державної адміністрації; корективи згідно з результатами зазначеного розгляду; затвердження програми сесією обласної ради.

30. При розробленні програми на довгостроковий період доцільно передбачати три етапи її здійснення, які відображають зміни пріоритетів в залежності від внутрішніх і зовнішніх умов, а саме: здійснення невідкладних заходів щодо виходу з кризи; економічна та соціальна стабілізація; концентрація зусиль для забезпечення сталого розвитку господарського комплексу.

31. Для забезпечення постійного контролю за ходом виконання завдань і заходів регіональної програми пропонується створити обласну Координаційну раду на чолі з першим заступником (заступником) голови облдержадміністрації. До її складу рекомендується включити начальників відповідних відділів головних управлінь економіки та сільського господарства, а також керівництво інших задіяних управлінь і відділів облдержадміністрації, банківських і статистичної установ, голів адміністрацій та міськвиконкомів найбільших територіальних складових регіону, голів комісій обласної ради народних

депутатів. При її роботі повинні бути враховані особливості функцій регіональних органів в залежності від державного устрою та специфіки регіону.

32. В програмі повинні бути розглянуті наступні пріоритетні напрями для розвитку регіону: розвиток АПК, поглиблення раціональної спеціалізації щодо виробництва конкурентоспроможних видів сільськогосподарської сировини і продукції її переробки; удосконалення галузевої структури промисловості за рахунок диверсифікації виробництва, зменшення питомої ваги сировинних та підвищення – переробних галузей, розвитку наукоємних виробництв у машинобудуванні; активне проведення санації і реструктуризації підприємств, їх технічного переозброєння, розвиток міжгалузевих виробництв та поглиблення міжрегіональної кооперації у межах країни, а також зовнішньоекономічної діяльності; нарощування виробництва та інфраструктури на територіях пріоритетного розвитку; збереження етнографічної самобутності регіону, охорона і відродження пам'яток історії та культури; розвиток курортно-рекреаційного господарства і туризму.

33. Автором пропонується наступний зміст річної програми соціально-економічного розвитку: ресурсний потенціал; економічний розвиток; соціальна сфера; баланс фінансових ресурсів; бюджет (з розрахунком ризику складання бюджету), інвестиції. Надані методи і моделі розроблення окремих розділів програми економічного і соціального розвитку регіону, а саме, розвитку економіки за видами економічної діяльності, визначення потреби в інвестиціях, прогнозування фінансів і бюджету, доходів і витрат населення, показників соціального розвитку, регіональних балансів найбільш важливих видів продукції.

34. Програма повинна розглядатися як динамічна економічна система з обмеженими ресурсами та змінними цілями і векторами розвитку, що функціонує під впливом багатьох факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Її критерій оптимальності залежить від наступних факторів: стан

природно-ресурсного потенціалу; демографічна ситуація; використання пріоритетів; територіальна організація і розміщення продуктивних сил; трудові ресурси та зайнятість населення; капітальні вкладення та інвестиції; науково-технічний потенціал та інноваційна діяльність; життєвий рівень населення; розвиток галузей матеріального виробництва і виробничої інфраструктури; стан розвитку рекреаційного комплексу; екологічні фактори.

35. Етапи визначення ефективності річної Програми соціально-економічного розвитку, проведені нами, наступні: експертна оцінка суспільної значущості; розрахунок показників ефективності програми; уточнення складу виконавців і визначення ефективності участі в програмі окремих галузей та підприємств. Останній етап оцінки здійснюється після розробки схеми фінансування.

36. Здійснено обчислення ефективності програми за допомогою наступних показників: результату, який отримує регіон від удосконалення і-того напрямку діяльності; витрат на виконання напрямку і; кількості заходів за всіма напрямками діяльності; критерію пріоритету кожної сфери матеріального виробництва (промислового сектора, агропромислового комплексу, капітального будівництва, сфери торгівлі і побуту, транспорту та зв'язку, зовнішньоекономічної діяльності, соціальної сфери, охорони здоров'я, освіти та науки) для регіону. Сума значень критеріїв пріоритетів дорівнює одиниці.

37. Система моніторингу ефективності програми в нашому дослідженні являє собою частину загальної системи програмного управління, між елементами (підсистемами) якої існують зворотні зв'язки і можливість зміни раніше заданих показників. Система моніторингу має вхід, вихід і процес виконання, що може стосуватись також будь-якої частини програми. Підсистеми управління розглядаються як компоненти деякого контуру регулювання, а процес управління відповідає регулюванню в кібернетичному розумінні. Вихідні показники

контролюються, порівнюються з деякими попередньо встановленими нормативами. Якщо вони відрізняються, по ланцюгу зворотного зв'язку формується коригувальний вплив, що повертається назад на вхід системи для усунення виниклих відхилень або корегування вхідних параметрів. Відповідальними за проведення моніторингу ефективності є головне управління економіки, головне фінансове управління, обласне управління статистики, обласна податкова адміністрація.

38. Автором розроблена конкретна програма соціально-економічного розвитку області на 2007 рік, запропоновано розрахунок економічної ефективності програми на основі обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку економіки регіону. Обсяг промислового виробництва згідно з програмою зросте на 11 %, а темпи росту виробництва сільсько-господарської продукції – на 11,3% у порівнянні з показниками 2005 року. Фінансовий результат від звичайної діяльності очікується у сумі 256,45 млн. грн., що на 31 % більше показника 2005 року. Кількість прибутково працюючих підприємств збільшиться на 6%. Очікується створити 23200 нових робочих місць, що на 4% більше рівня 2005 року. Планується збільшення обсягу інвестицій на 33% за рахунок як іноземних, так і вітчизняних та регіональних джерел.

39. Проведені автором обґрунтування дозволили визначити вагову оцінку пріоритетів розвитку області. Найвищу оцінку отримали наступні напрями: зростання виробництва сільськогосподарської продукції, збільшення обсягів реалізації промислової продукції, загальний обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок всіх джерел фінансування та створення нових робочих місць. За результатами, обґрунтованими в програмі, визначеними пріоритетами і вартістю заходів, необхідних для досягнення заданих результатів, обчислено ефективність виконання програми, яка дорівнює 65,2% при максимальному значенні 100%. Отримане значення ефективності може бути досягнуте тільки за умови якісного управління і організації, дотримання всіх заходів контролю за виконанням

програми та своєчасності проведення моніторингу ефективності. Розрахунок ефективності доводить доцільність і необхідність впровадження програми у господарський комплекс області, а також використання даних напрацювань в інших регіонах України.

40. Отримані результати мають реальне практичне значення як поєднана в комплексний документ сукупність окремих систем регулювання соціально-економічних процесів, що включають в себе аналіз, узагальнення та пропозиції, направлені на розробку і реалізацію заходів по поточному та перспективному розвитку економіки і соціальної сфери в регіоні в умовах переходу до економічної моделі ринкового типу. Проведення комплексного дослідження і отримання наданих результатів є особливо доцільним у зв'язку з певною недостатністю в регіонах теоретичних розробок в цьому напрямку і, як наслідок, їх практичного втілення, а також потужних наукових центрів щодо економічних проблем та опублікованих аналітичних результатів в наукових і науково-прикладних виданнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаєв Е. Удосконалення організаційних форм промислового виробництва регіону // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 83-88.
2. Азаров М. Від політики не втомлюються // Аргумент-газета. – 2001. – 6 грудня.
3. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 245 с.
4. Андрійчук В.Г. Оцінка макро- та мікропараметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 61-65.
5. Антонюк Я. Економічна небезпека нерегульованого розвитку ринків // Економіст. – 2001. – № 3. – С. 40-43.
6. Апоній В., Футало Т. Приєднання України до СОТ: наслідки для внутрішньої торгівлі // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 93-103.
7. Архангельський Ю. Про необхідність державного планування ринкової економіки // Економіка України. – 2004. – № 3. – С. 47-52.
8. Атлас Чернігівської області – М., 1991. – 47 с.
9. Балязин В. Возвращение. К 100-летию со дня рождения А.В. Чайнова // Октябрь. – 1988. – № 1. – С. 136-143.
10. Бейлі М.–А. Основи децентралізації системи територіального управління у Франції. Актуальні проблеми управління територіями в Україні. – К.: Віпол, 1993. – С. 63-65.
11. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 220 с.
12. Беседин В.Ф. Пути повышения сбалансированности плана. – К.: Техніка, 1985. – 200 с.
13. Бик І., Чумаченко М., Саломатіна Л. Чи бути фінансово-промисловим групам в Україні? // Економіка України. – 1997. – № 5. – С. 15-24.
14. Біда М. Основи теорії економії. – Чікаго, 1963. – 229 с.
15. Біла С. Державне регулювання галузевої структури економіки України // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 30-38.
16. Білоблонецький М. Настав час прагматизму // Голос України. – 2001. – 28 листопада.
17. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2001. – 736 с.
18. Бірюков А. Державне регулювання діяльності підприємств електроенергетики в умовах ринкових перетворень. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук. – К., 1998. – 20 с.
19. Блондін'єр Жан-Поль. Валютний курс: його місце і роль у перехідній економіці // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С. 107-112.
20. Богиня Д.П. Макроекономічні аспекти антикризового регулювання економіки України. Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2000. – Вип. 2-3. – С.60-71.
21. Бондар І.К. О системе социальной защиты населения. Актуальні проблеми управління територіями в Україні. – К.: Віпол, 1993. – С. 107,108.
22. Бойко М.М. Організаційно-економічний механізм розвитку територіальних лісовиробничих комплексів. Дисертація у вигляді наукової доповіді на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук. – Львів, 1991. – 43 с.

23. Борщевський П.П., Чернюк Л.Г., Антон'єва Л.С. Основні напрямки і шляхи фінансового забезпечення комплексного розвитку продуктивних сил України // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001.– Вип. 7. – С. 562-576.
24. Бочок М., Бутко М., Котельников Д. Управління регіоном. – Чернігів: Сіверянська думка, 2001. – 280 с.
25. Будлянський М.Г. Хліб і жайворонки. – Чернігів: РВК Деснянська правда. – 2006. – 128 с.
26. Булн І.В., Гуменюк П.Д., Березюк Р.М., Вергелес Т.І. та ін. Економічна політика. – Тернопіль: ТАНГ, 1997. – 160 с.
27. Буткевич С. О. Умови залучення іноземних інвестицій в економіку України // Економіка АПК. – 2001. – № 6. – С. 79-84.
28. Бутко М. Житлові субсидії: Чернігівський експеримент в дії // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 207-211.
29. Бутко М. Соціально-економічні проблеми розвитку продуктивних сил Чернігівської області в умовах формування ринкових відносин. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – 222 с.
30. Бухарин Н.И. Избранные произведения. – М.: Политиздат, 1988. – 498 с.
31. Бухарин Н.И. Избранные труды. – Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1988. – 502 с.
32. Бушай М.М., Кирилюк Ю.В. Історія економічних вчень. - Чернігів, 1998. – 143 с.
33. Бялковская В.С. Программно-целевые методы в развитии промышленности. – М.: Экономика, 1983. – 210 с.
34. Пила В., Абрамов В. Програмно-цільовий метод управління соціально-економічним розвитком регіонів // Економіка України. – 1998. – № 9 – С. 34-38.
35. Валентінов В.Л. Концептуальні аспекти програмування міжгалузевих відносин // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 28-31.
36. Вітковський М.П. Посилення ролі держави при переході до ринку // Економіка АПК. – 1999. – №1. – С. 132-135.
37. Витренко Н. Спасти Україну. – Харків: Прапор, 1997. – 427 с.
38. Витренко Н. М. Регіональні проблеми розвитку соціальної інфраструктури. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук. – Київ, 1994. – 32 с.
39. Власов В., Оніщук М. Система підтримки сільського господарства Польщі // Економіка України. – 2005. – № 8. – С. 86-91.
40. Гавриш С. Над парламентом перестали домінувати класові інтереси // Голос України. – 2001. – 3 січня.
41. Гайдуцький П. В епіцентрі реформ // Урядовий кур'єр. – 2001. – 20 лютого.
42. Галиця І. Державне регулювання в умовах ринкових відносин // Економіка України. – 2002. – № 6. – С. 52-58.
43. Галиця І. Деякі аспекти економічної політики на сучасному етапі // Економіка України. – 2001. – № 4. – С. 40-43.
44. Галиця І. Методичні підходи до управління державним сектором в ринкових умовах // Регіональна економіка. – 2000. – № 2. – С. 37-73.
45. Галушко В. П., Кваша С. М. Пріоритетні напрямки розвитку АПК України // Економіка АПК. – 1999. – № 12. – С. 6-11.

46. Гальчинський А. Монетарна складова стратегії економічного розвитку // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 4-9.
47. Герасимчук З. Класифікація соціально-проблемних регіонів та наслідки формування у них політики сталого розвитку // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 77-84.
48. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 528 с.
49. Гладій М. В. Основні концептуальні положення аграрної політики в Україні // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 3-7.
50. Гладких Д. Державне регулювання економіки за допомогою ціноутворюючих факторів // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 47-51.
51. Гливенко С.В., Соколов Н.А., Телиженко А.М. Экономическое прогнозирование. – Сумы: ВПП Мрія-1 ЛТД, 2000. – 118 с.
52. Головка В.А. Система національних рахунків України: сучасний стан та напрямки удосконалення // Статистика України. – 2001. – № 1. – С. 4-10.
53. Голубчик М.М., Евдокимов С.П., Максимов Г.Н., Носанов А.М. География, региональные исследования и региональная наука (некоторые исходные положения) // Регионология. – 2000. – № 3-4. – С. 137-146.
54. Горемыкин В.А., Бугулов Е.Р., Богомолов А.Ю. Планирование на предприятии. – М.: ИИД Филинь, 1999. – 322 с.
55. Гохберг М.Я., Штульберг Б.М. Экономическое обоснование территориальных планов. – М.: Экономика, 1977. – 126 с.
56. Григор'єва Т.В. Створення системи підтримки і прийняття рішень для формування регіональної інфраструктури малого бізнесу в сфері послуг // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2001. – № 14. – С. 169-175.
57. Гринько Р., Калитка О. Проблеми вирівнювання продовольчого забезпечення регіонів // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 50-63.
58. Грищенко А. Структура ринкової трансформації інвестиційного типу // Економіка України. – 1997. – № 1. – С. 4-10.
59. Гром'як І. Час минув. Що змінилося? (Перечитуючи академіка Амосова) // Урядовий кур'єр. – 2001. – 31 грудня.
60. Губський Б. В., Лук'яненко Д. Г., Сіденко В. Р. Концептуальні засади розвитку зовнішньоекономічної діяльності України // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 239 – 247.
61. Данько М. Довгострокові пріоритети інноваційного розвитку економіки України в умовах глобалізації // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 5. – С. 135-140.
62. Дем'яненко С. До стратегії і тактики економічного реформування // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 55-59.
63. Дема Д.І. Державне регулювання соціального захисту населення в країнах із ринковою економікою // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 59-62.
64. Деньги – в землю. Страница обозревателя // Бизнес. – 2001. – 29 января.
65. Диба М., Ягодка А., Дзюбенко Л. Теоретико-методологічні основи господарського регулювання в сучасній економічній системі // Економіка України – 2005. – № 10. – С. 42-47.
66. Долішній М. Актуальні проблеми формування регіональної політики в Україні // Регіональна економіка. – 1999. – № 3. – С. 7-18.

67. Долішній М., Даниленко А., Мицишин С., Подольський М. Інтегровані територіальні агропромислові комплекси // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 61-67.
68. Долішній М., Мошенець О. Ринкові механізми регіонального управління // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 7-17.
69. Донець Л.І. Державне регулювання підприємницької діяльності // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С. 74-80.
70. Дослідження по Україні Світового банку. Україна. Сільськогосподарський сектор у перехідний період. – Вашингтон: Світовий банк, 1995. – 203 с.
71. Дробенко Г.О., Брусак Р.Л., Свірський Ю.І. Стратегічне планування розвитку територіальних громад: Методичний посібник. – Львів: Сполох, 2001. – 117 с.
72. Евграшин А. Из практики французского индикативного планирования // Российский экономический журнал. – 1998. – № 2. – С. 85.
73. Евенко Я.И. Государство и управление в США. – М.: Мысль, 1995. – 103 с.
74. Євдокимова Д. М. Методичне забезпечення обґрунтування державної політики розвитку регіонів // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 589-592.
75. Євтух О. Іпотека як складова ринкового механізму господарювання // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 65-69.
76. Ємельянов А. Плановые гарантии развития рынка // Вопросы экономики. – 1990. – № 1. – С. 81-89.
77. Ємельянов А., Ємельянов О. Про концепцію ринку в плановій економіці // Економіка радянської України. – 1989. – № 10. – С. 46-53.
78. Єпіфанов А.О., Сало І. В. Регіональна економіка. – К.: Наукова думка, 2000. – 339 с.
79. Жид Ш., Рист Ш. История экономических учений. – М.: Экономика, 1995. – 542 с.
80. Завадський Й.С. Державне регулювання економіки АПК // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 69-72.
81. Зайцев В.К. Система национальных счетов и государственное программирование в Японии. – М.: Наука, 1984. – 160 с.
82. Зайцев Ю.К. Основні принципи формування концепції та моделі соціально-економічного розвитку України в умовах перехідного періоду // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 5. – С. 15-24.
83. Зайцева Л.М. Методологічні основи формування регіональної системи управління. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 1998. – 47 с.
84. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03. 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 25. – С. 195 – 207.
85. Закон України “Про місцеві державні адміністрації” від 09.03.1999 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 18. – С. 3-22.
86. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 17. – С. 9-83.
87. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” // Офіційний Вісник України. – 2005. – № 45. – С. 11-15.
88. Закон України “Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Чернігівській області” від 18.11.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – С. 5-9.

89. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 20.12.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – С. 548.
90. Закон України “Про ціни та ціноутворення” // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 30. – С. 81-92.
91. Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19.10.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 51-52. – С. 1057-1060.
92. Закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13.10.1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – С. 1502-1509.
93. Закон України “Про захист економічної конкуренції” // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – С. 242-264.
94. Закон України “Про місцеві державні адміністрації”, затверджений 9 квітня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – С. 426-443.
95. Закон України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 21. – С. 611-619.
96. Закон України “Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 роки” від 18 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11. – С. 233-236.
97. Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України” // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 49. – С. 1956-1975.
98. Захарін С.В. Податкові важелі державного регулювання іноземних інвестицій // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 94-101.
99. Захарченко В., Албул А. Инновационный процесс: опыт и перспективы // Бизнес-информ. – 2000. – № 3. – С. 29 – 32.
100. Захарченко В.И., Лисюк В.М., Шлафман Н.Л. Совершенствование налоговой системы в экономике переходного периода // Фондовый рынок. – 2001. – № 9. – С. 20-22.
101. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Регионоведение. Экономика и управление. – М.:Тесса, 2000. – 416 с.
102. Ильина Р. Об индикативном (рекомендательном) планировании в капиталистических странах // Плановое хозяйство. – 1990. – № 11. – С. 108-112.
103. Калита П.Я. Українська асоціація якості: курс на досконалість // Персонал. – 2001. – № 3. – С. 71.
104. Калініченко І. Романенко В. Регіональна диференціація в економіці України // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 78-81.
105. Кирилюк Ю.В. Державне регулювання економіки. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2000. – 144 с.
106. Кисельников А.А. Моделирование структуры и процесса реализации комплексных региональных программ. – Новосибирск: Наука, 1984. – 143 с.
107. Кислицына Л. О новых подходах в территориальном планировании // Экономист. – 1992. – № 7. – С. 66-72.
108. Кичко І.І. Бюджетна система. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2005. – 208 с.
109. Кичко І.І., Меленівська Я.В. Фактори економічного зростання України та їх вплив на розвиток соціальної сфери: Матеріали науково-практичної конференції ЧДІЕУ “Соціально-психологічні, економічні та виробничі основи сучасної економіки і освіти”. – Чернігів, 2001. – С. 20-22.

110. Кінах А.К. Стратегія урядової політики у 2002 році // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 3-18.
111. Коваленко А.М., Продиус И.П. Особенности государственного регулирования социально-экономических процессов в условиях перехода к рынку: Праці всеукраїнської наукової конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, економічне зростання”. – Донецьк: Донецький національний університет, 2000. – С. 166,167.
112. Ковальчук Т. Дегінізація економіки – фактор фінансової безпеки України // Банківська справа. – 2001. – № 2. – С. 3-11.
113. Ковальчук Т., Тулуб С. Від областей до країв. Реформа територіального устрою як необхідний крок демократичного розвитку // Деснянська правда. – 2002. – 22 жовтня.
114. Кондратьев Н.Д. План и предвидение // Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – С. 91-134.
115. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С.141.
116. Концепція державної регіональної політики від 25.05.2001 р. // www.nau.kiev.ua.
117. Концепція економічної стабілізації і зростання в Україні (проект) Інституту економіки НАНУ під керівництвом Лукінова І.І. // Економіка України. – 1997. – № 12. – С. 4-17.
118. Корованський О., Дуцяк І. Територіальна модель соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів (на прикладі Закарпаття) // Регіональна економіка. – 1999. – № 4. – С. 38-55.
119. Кравченко Б.О. Місцеве самоврядування в Європі. Актуальні проблеми управління територіями в Україні. – К.: Віпол, 1993. – С. 52-55.
120. Крайник О. Промислова політика як основа регіонального економічного розвитку // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 35-41.
121. Кремінь В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 778 с.
122. Крисальний О.В. Подолання кризових явищ та напрямки розвитку агропромислового виробництва України // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 58-61.
123. Крисанов Д. Пріоритети аграрної сфери та їх реалізація в умовах економічної кризи // Економіка України. – 1997. – № 10. – С. 55-63.
124. Кропачёв С.В., Наумов Е.Д. Программно-целевое управление решением научно-технических проблем. – Новосибирск: Наука, 1989. – 191 с.
125. Кузнецова І.С. Фінансова підтримка малого підприємництва // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 72-78.
126. Купалова Г.І., Молдаван Л.В. Трансформація управління соціальною інфраструктурою села // Економіка АПК. – 1997. – № 6. – С. 73-78.
127. Лейвицький В. 2001 рік: до сталого економічного зростання // Банківська справа. – 2001. – № 3. – С. 3-11.
128. Леонтьев В. Экономические эссе: Теории, исследования, факты и политика. – М.: Политиздат, 1990. – 415 с.
129. Лисовицкий В.Н. Основы теории рыночной экономики. – Харьков: ХГУ, НКУПЦ Интеллект ЭКО, 1992. – 86 с.
130. Литвин В. Проблема “центр-регіон” в Україні // Деснянська правда. – 2002. – 14 березня.
131. Логвин М.М. Методологічні аспекти дослідження територіальної організації трудових ресурсного потенціалу промислового регіону // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 119-123.

132. Лузан Ю.А. Державне регулювання міжгалузевих економічних відносин // Економіка АПК. – 1999. – № 12. – С. 3-5.
133. Лукінов І. Економічні аспекти формування інвестиційного клімату в Україні // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Спеціальний випуск № 1 за матеріалами міжнародної наукової конференції “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: мікроекономічний аспект”. – Тернопіль, 1997. – С. 121-123.
134. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). – К.: Інститут економіки НАН України, 1997. – 455 с.
135. Лукінов І. Інвестиційна активність в економічному оновленні і зростанні // Економіка України. – 1997. - № 8. - С. 4-8.
136. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду // Економіка України. – 1998. – № 5. – С. 8-11.
137. Лукінов І.І. Концептуальні основи регіональної економічної політики: Актуальні проблеми управління територіями в Україні. – К.: Віпол, 1993. – С. 36-43.
138. Мазур А. Методологічні аспекти становлення та розвитку регіональної економіки // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 44-48.
139. Макаркіна Г. Комплексний аналіз міжгалузевих зв’язків у економіці регіону на підставі їхнього нечіткого опису // Сіверянський літопис. – 2002. – № 3. – С. 164-167.
140. Максименко С. Регіональна політика: європейський погляд // Урядовий кур’єр. – 2000. – 14 вересня.
141. Мамутов В. Про поєднання держрегулювання і ринкової саморегуляції // Економіка України – 2006. – № 1. – С. 59-66.
142. Мамутов В.К., Знаменский Г.Л., Кузьмин Р.И., Кузьмин Р.Р. Влияние на процесс тенизации государственной экономической и законодательной политики, хозяйственного законодательства: Збірник наукових праць. – Донецьк: ІЕПІ НАН України, 1998. – С. 9-14.
143. Масловська А. Об’єктивні передумови регіональної диференціації продуктивних сил України та методичні підходи до вибору регіональних орієнтирів сталого розвитку // Економіст. – 2001. – № 11. – С. 62-64.
144. Материалы апрельского (1985 г.) Пленума ЦК КПСС. – К.: Политиздат, 1987. – 112 с.
145. Махмудов А. Г. Современные требования к экономической политике Украины // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 9-10. – С. 48-53.
146. Медведчук В. Дух і принципи соціал-демократії: українська перспектива. – К.: Основні цінності, 2000. – 197 с.
147. Мельник Д.І. Методичний підхід до міжрегіональних порівнянь розвитку малих підприємств // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 58-61.
148. Мельник Л.Е., Макаренко П.Н., Цебенко Н.Н. Перехідна економіка: зміст і вектор розвитку // Економіка АПК. – 1999. – № 10. – С. 3-19.
149. Мельник С.А. Управління регіональною економікою. – К.: КНЕУ, 2000. – 122 с.
150. Мельникова М. В. Забезпечення пропорційного розвитку соціально-економічних систем регіону: Праці української наукової конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, економічне зростання”. – Донецьк: Донецький національний університет, 2000. – С. 191-192.
151. Мендус Я. Україна на шляху до СОТ // Сільські вісті. – 2006. – 20 жовтня. – С. 1-2.

152. Методические указания к разработке целевых комплексных программ по решению региональных проблем, формированию и развитию территориально-производственных комплексов // Плановое хозяйство. – 1980. – № 4. – С. 122-124.
153. Методичні рекомендації з розробки програми соціально-економічного розвитку регіону / За ред. Бесєдіна В.Ф. – К.: НДЕІ Мінекономіки, 1997. – 157 с.
154. Методичні рекомендації по розробці регіонального зрізу Державної програми економічного і соціального розвитку України. – К.: Міністерство економіки України, 1996. – 22 с.
155. Минакир П.А. Экономическое развитие региона: программный подход. – М.: Наука, 1983. – С. 36.
156. Михасюк І., Мельник А., Купка М., Залога З. Державне регулювання економіки. – К.: Атіка – Ельга, 2000. – 591 с.
157. Михасюк І.Р., Мальський М.З. Регіональна економічна політика. – Львів: Українські технології, 2001. – 574 с.
158. Михасюк І.Р., Янків М.Д., Залоза С.М., Сажинець С.Й. Регіональна економіка. – Львів: Українські технології, 1998. – 234 с.
159. Михеева Н.Н. Математические методы и модели разработки программы регионального развития. – М.: Наука, 1987. – 157 с.
160. Міжбюджетна реформа в Україні 2001 року. – К.: Міжпарламентське відомство, 2001. – 231 с.
161. Міжнародний фонд перспективних досліджень. Дослідження економіки України. – К., 2001. – 91 с.
162. Мінін Л.В., Воронцов С.Б. Адміністративна реформа в умовах трансформації економіки України // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1-2. – С. 31-36.
163. Мінін Л.В., Воронцов С.Б. Шляхи становлення української економіки: досягнення, прорахунки і перспективи розвитку // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 5-6. – С. 26-39.
164. Мінін Л.В., Науменко В.І., Якубовський М.М., Антоненко А.І. Структурна перебудова економіки України. – К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1994. – 107 с.
165. Мінченко М.В. Планування та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів. – Суми: Університетська книга, 2004. – 442 с.
166. Морозова Т.Г., Пикулькин А.В., Тихонов В.Ф. и др. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М.: ЮНИТИ – Дана, 1999. – 317 с.
167. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні процеси) // Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 13-20.
168. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія. Т. І. – К.: Академія, 2000. – 864 с.
169. Мочерний С.В., Єрохін С.А., Каніщенко Л.О., Синишин І.М., Устенко О.А. Основи економічної теорії. – К.: Академія, 1997. – 462 с.
170. Мошенець О. Ринкові механізми регулювання регіонального розвитку // Регіональна економіка. – 2000. – С. 45-52.
171. Мусієнко Т. Деякі аспекти інтеграції України в регіональні економічні структури // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 1. – С. 27-31.
172. Мьльник В.В., Титаренко Б.П. Системы управления. – М.: Экономика и финансы, 2003. – 384 с.
173. Назимова Н.К., Паламарчук В.М. Самоуправление и самофинансирование региона. – К.: УкрНИИИТИ, 1991. – 52 с.
174. Наливайченко С. Економічні підйоми вдосконалення державного регулювання // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 35-40.

175. Нижник О.М. Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 577-589.
176. Новиков Е.Д., Самохин Ю.Д. Комплексные народнохозяйственные программы. – М.: Наука, 1976. – 163 с.
177. Олійник В.Я., Крайнюк В.М., Алексійчук В.М. Взаємодія об'єктивних і суб'єктивних факторів у процесі ринкового реформування економіки // Економіка України. – 1997. – № 6. – С. 53-57.
178. Оліфіренко Л., Зуб Є. Актуальні проблеми державного регулювання економіки кризового стану // Сіверянський літопис. – 2002. – № 4. – С. 138-143.
179. Опарін В., Федосов В. Концептуальні основи фінансової стратегії економічного зростання в Україні // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 10-20.
180. Орлов П. Порівняльна оцінка ефективності капітальних вкладень // Економіка України. – 2004. – № 1. – С.27-32.
181. Осипян А.А. Экономика государства благосостояния: основы и формирование в условиях рыночной трансформации. – Донецк.: ООО Лебедь, 2001. – 302 с.
182. Основи економічної теорії / Під ред. Климка Г.Н., Нестеренка В.П. – К.: Вища школа – Знання, 1997. – 742 с.
183. Основні засади грошово-кредитної політики на 2003 рік, схвалені рішенням Ради Національного банку України від 10 вересня 2002 року № 13 // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 10. – С. 2-5.
184. Осташко Т. Інтеграція України до СОТ: реальні та уявні ризики для сільського господарства // Економіст. – 2005. – № 10. – С. 31-33.
185. Павленко В.Ф. Территориальное и отраслевое планирование. Территориальное планирование в условиях отраслевого управления хозяйством. – М.: Экономика, 1971. – 103 с.
186. Павловський М. Вибір // Голос України. – 2002. – 23 лютого.
187. Паламарчук В.О., Філюк Г.М. Державне регулювання природних монополій в Україні // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 5. – С. 11-15.
188. Панасюк Б. Економічна політика в Україні наприкінці ХХ століття. – К.: Новий друк, 2002. – 744 с.
189. Панасюк Б. Економічна політика з'єднання галузей АПК // Економіка України. – 2001. – № 5. – С. 59-67.
190. Панасюк Б. Планирование: становление и развитие. – К.: Наукова думка, 1990. – 164 с.
191. Панасюк Б.Я. Народнохозяйственное планирование в условиях рыночной экономики. Докторская диссертация. – К., 1990. – 349 с.
192. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4-9.
193. Парфенцева Н. Міжнародні статистичні класифікації в Україні. Впровадження й використання. – К.: Основи, 2000. – 351 с.
194. Пасхавер Б. Цінова ситуація і цінова політика в агросфері // Економіка України. – 2001. – № 1. – С. 58-66.
195. Пахомов Ю. Реформы в Украине как результат использования манипулятивных технологий // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 197-201.

196. Пахомов Ю. Трансформації в Україні. Погляд з позицій глобальних змін. Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2000.– Вип. 2-3. – С. 3-9.
197. Пашута М.Т., Калина А.В. Прогнозування та макроекономічне планування. – К.: МАУП, 1998. – 192 с.
198. Петрович Й., Ситник Й. Розмежування повноважень між органами влади в сфері регулювання малого підприємництва в Україні // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 91-99.
199. Петрук Т. Державне регулювання підприємницької діяльності як фактор формування соціально орієнтованої економіки // Регіональна економіка. – 2000. – № 3. – С. 67-73.
200. Пила В., Абрамов В. Деякі підсумки і перспективи розвитку регіонів України // Економіка України. – 1999. – № 1. – С. 40-47.
201. Пила В.И. Программно-целевое планирование межотраслевого промышленного комплекса. Докторская диссертация. – К., 1987. – 351 с.
202. Пила В.І., Савченко В.Ф. Концепція і науково-методичні основи формування плану соціально-економічного розвитку Чернігівського регіону. – Чернігів, 1995.– 102 с.
203. Пила В.І., Чмир О.С. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика. – К.: Київський державний торговельно-економічний університет, 1998. – 327 с.
204. Пинзеник В. Коні не винні. Реформи чи їх імітація. – К.: Академія, 1999. –125 с.
205. Пітюлич М., Шинкар В. Макроекономічні аспекти державної регіональної політики // Регіональна економіка. – 2000. – № 4. – С. 45-52.
206. План економічного і соціального розвитку області на 1994 рік. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 1993. – 170 с.
207. Планирование экономического и социального развития СССР / Под ред. И.И. Ищенко. – К.: Вища школа, 1983. – 399 с.
208. Плотніков О.В. Макроекономічний розвиток України в контексті фінансової глобалізації // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник.– К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 233-239.
209. Покась В.І. Формування основ фінансової автономії місцевого самоврядування // Фінанси України. – 2000. – № 8. – С. 67-73.
210. Положення про Координаційну раду з формування мережі регіональних агентств розвитку, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.1999 р. № 1996 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 44. – С. 42-43.
211. Польшов А. Учёт региональных особенностей при регулировании социального развития // Плановое хозяйство. – 1990. – № 3. – С. 84-89.
212. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. – К.: Наукова думка, 1993. – 216 с.
213. Порядок здійснення моніторингу показників розвитку районів, районів міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визначення територій депресивними, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 860 від 24 червня 2006 року.
214. Постанова Верховної Ради України “Про основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля” // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38. – С. 248.
215. Постанова Кабінету Міністрів України “Про запровадження моніторингу результатів діяльності Кабінету Міністрів України та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської міських державних адміністрацій” від 6 квітня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – С. 44-56.

216. Постанова Кабінету Міністрів України “Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку і складання проекту державного бюджету” від 26.04.2003 р. // Голос України. – 2003. – 29 квітня.
217. Примак Т.А. Планирование деятельности предприятий. – К.: МАУП, 1998. – 57 с.
218. Проблемы разработки схем развития и интеграции экономики региона / Под ред. Р.И. Шнипера, А.С. Маршаловой. – Новосибирск: ИЭиОПП СО АН СССР, 1990. – 180 с.
219. Прогнозування і розробка програм: Методичні рекомендації / За ред. Бесєдіна В.Ф. – К.: Науковий світ, 2000. – 468 с.
220. Програма економічного і соціального розвитку області на 2006 рік. м.Чернігів, затверджено рішенням обласної ради від 08 лютого 2005 року. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 2005. – 176 с.
221. Програма економічного і соціального розвитку області на 2007 рік, затверджена рішенням сьомої сесії обласної ради п'ятого скликання від 28 грудня 2006 року.
222. Програма науково-технічного та інноваційного розвитку області на 2004-2007 рр. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 2001. – 52 с.
223. Програма першочергових дій Чернігівської обласної державної адміністрації на 2006 рік. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 2005. – 164 с.
224. Програма поглиблення ринкових перетворень і стабілізації роботи аграрно-промислового комплексу області на період з 2000 по 2010 рр. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 1999. – 32 с.
225. Програма соціально-економічного розвитку області на період до 2010 року. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 2001. – 64 с.
226. Програма соціально-економічного розвитку Чернігівської області на 2005 р. // <http://www.regadm.cn.ua>.
227. Пруссова Л.Г. Экономика в схемах. Экономика в таблицах. – К.: Випол, 1995. – 230 с.
228. Прутська О. Невраховані фактори українських реформ // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 51-55.
229. Пухтинський М. А крила для злету дадуть закони // Урядовий кур'єр. – 2001. – 25 грудня.
230. Рапопорт В. Об усилении экономических методов управления целевыми и комплексными программами и их реализация в Украинской ССР // Плановое хозяйство. – 1984. – № 4. – С. 90-97.
231. Региональная экономика / Под ред. Морозовой Т.Г. – М.: ЮНИТИ, 1995. – 303 с.
232. Регионы Украины. Первые десять лет независимости // Фондовый рынок. – 2001. – № 23. – С. 24-26.
233. Регіональна програма ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 1996. – 155 с.
234. Редіна Н.І. Кадрове забезпечення розвитку фінансової системи регіону // Фінанси України. – 2001. – № 5. – С. 118-121.
235. Резнік В. Європейський вибір України // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 8. – С. 31-36.
236. Роговий В. Адміністративна спроможність держави: внутрішні і зовнішні чинники // Урядовий кур'єр. – 2001. – 6 листопада.
237. Родіонова І. Макроекономіка та економічна політика. – К.: Токсон, 1996. – 237 с.

238. Романюк С., Коломійчук В., Дробот Н. Методичний підхід до визначення рейтингу інвестиційної привабливості території // Регіональна економіка. – 1999. – № 3. – С. 108-113.
239. Руднева Е.В. Целевые комплексные программы: организационно-экономический механизм. – М.: Наука, 1989. – 216 с.
240. Савченко А. Теорія і практика регулювання перехідної економіки // Економіка України. – 2000. – № 4. – С. 92-94.
241. Савченко В. Комплексні програми розвитку регіону та принципи їх розробки // Інформація і ринок. – 1997. – № 1. – С. 19-22.
242. Савченко В. Аналіз ситуації та шляхи регулювання соціально-економічних процесів у регіоні // Сіверянський літопис. – 2002. – № 6. – С. 188-190.
243. Савченко В. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. I. Держава. – К.: Знання, 1999. – 306 с.
244. Савченко В. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Ч. I. – К.: Знання, 1999. – 204 с.
245. Савченко В. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку. Кн. II. Регіон. Ч. II. – К.: Знання, 1999. – 212 с.
246. Савченко В. Економічне і організаційне забезпечення виконання планових показників області // Інформація і ринок. – 1997. – № 2 – С. 8-11.
247. Савченко В. Інвестиційні можливості банківської системи та проблеми їх ефективного використання в державі і регіоні // Регіональні перспективи. – 2000. – № 5. – С. 30-33.
248. Савченко В. Інвестування економічної і соціальної сфери як альтернативний шлях розвитку регіону в умовах бюджетного дефіциту// Бюджет: проблеми і перспективи. – Чернігів: СеіП, Чернігів-північ. – 2001.– С. 14-18.
249. Савченко В. Конституция Украины: возможности её влияния на экономическую ситуацию в государстве и регионах // Деловой курьер. – 1996. – 17 октября.
250. Савченко В. Організаційно-економічні проблеми переходу до ринкової економіки України в аграрних областях. Тези виступу на міжнародній науково-практичній конференції “Соціально-економічні проблеми перехідних процесів у народному господарстві”. – Харків, 1996. – С. 32-33.
251. Савченко В. План по валу // Деловой курьер. – 1996. – 15 августа.
252. Савченко В. Регулювання соціально-економічного розвитку регіону// Вісник Чернігівського державного технологічного інституту. Економіка. – 1998. – № 7. – С. 28-31.
253. Савченко В. Роль агропромислового комплексу в активізації економічних процесів регіону // Сіверянський літопис. – 2000. – № 2. – С. 196-197.
254. Савченко В. Система програмних документів відносно регулювання економіки регіону // Наука і освіта. – 2000. – № 15. – С. 8-10.
255. Савченко В. Чи існує у нас регіональна політика? // Діло. – 1996. – № 62. – 1-6 серпня.
256. Савченко В. Чи наближаємось ми до ринкової економіки? // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 171-189.
257. Савченко В., Московець І. Інноваційні проекти в агропромисловому секторі// Економіка України. – 1999. – № 5. – С. 56-62.
258. Савченко В.Ф. Деякі аспекти інформаційного забезпечення програмного регулювання соціально-економічного розвитку регіону // Науково-технічна інформація. – 2001. – № 3. – С. 3-6.

259. Савченко В.Ф. Концепция развития Черниговского региона // Новый век. – 1998. – № 1. – С. 2-4.
260. Савченко В.Ф. Чернігівська область: шляхи розвитку та перспективи (державні і регіональні аспекти). – Чернігів: Товариство Ініціатива, 2001. – 53 с.
261. Садова І. Пенсійна реформа в Україні на шляху узгодження загально-державних і регіональних інтересів // Регіональна економіка. – 2001. – № 2. – С. 219-221.
262. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду (уроки для України). – К.: Основи, 1996. – 345 с.
263. Самуэльсон П. Экономика. В 2 т. Т. I. – М.: НПО Аллон ВНИИСИ, 1992. – 331 с.
264. Серьогін С.М. Система професійного навчання державних службовців фінансових органів регіону // Фінанси України. – 2001. – № 5. – С. 111-116.
265. Сидоров А. Использование межотраслевых балансов в макроэкономике // Бизнес-информ. – 2000. – № 3. – С. 9-12.
266. Симоненко В. Регионы Украины. Проблемы развития. – К.: Наукова думка, 1997. – 262 с.
267. Симоненко В.К. Удосконалення управління соціально-економічними процесами в регіонах // Дисертація у вигляді наукової доповіді на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук. – К., 1998. – 114 с.
268. Система регуляторів перехідної економіки України. – К.: Інститут економіки НАН України, 1999. – 333 с.
269. Смовженко Т. Теоретичне обґрунтування державної політики сприяння розвитку підприємництва в Україні // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 63-70.
270. Смоллбаун Д., Усакова Н., Акулай О., Велтер Ф. Вплив малих підприємств на регіональний економічний розвиток у країнах перехідної економіки // Економіст. – 2000. – № 4. – С. 50-53.
271. Снігова О.Ю., Новікова О.Ф. Забезпечення національних інтересів України в сфері регіонального розвитку: Праці всеукраїнської наукової конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, економічне зростання”. – Донецьк: Донецький національний університет, 2000. – С. 257-259.
272. Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Державний комітет статистики України, 2006. – 575 с.
273. Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2002. – 558 с.
274. Статистичний щорічник України за 2001 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2002. – 591 с.
275. Статистичний щорічник України за 2004 рік / За ред. Осауленка О.Г. – К.: Техніка, 2005. – 598 с.
276. Статистичний щорічник Чернігівщина – 2005 / За ред. Мігачевої Г.І. – Чернігів: Головне управління статистики у Чернігівській області, 2006. – 506 с.
277. Степанов А.П. Управление техническим развитием предприятий. – К.: Либідь, 1990. – 151 с.
278. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. – К.: Вікар, 2001. – 378 с.
279. Стеченко Д.М. Методологічні основи територіального планування обласних господарських комплексів. Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук. – К., 1991. – 35 с.
280. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком. – К.: Вища школа, 2000. – 222 с.

281. Стратегическое планирование / Под ред. Уткина Э.А. – М.:Экмос, 1997. – 438 с.
282. Савченко В.Ф. Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2007. – 376.
283. Стратегія соціально-економічного розвитку області на період до 2015 року. – Чернігів: Чернігівська обласна державна адміністрація, 2004. – 203 с.
284. Струмилин С.Г. На плановом фронте. – М.: Наука, 1980. – 460 с.
285. Суховірський Б.І. Регіональна стратегія економічного розвитку України (теоретичні та прикладні основи геоekonomіки). – К.: КНЕУ, 2000. – 154 с.
286. Сухоруков А.І. Програмно-цільовий підхід до забезпечення економічної безпеки України. Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2000. – Вип. 2-3. – С. 14-21.
287. Терещенко О. Гармонізація державної політики фінансової підтримки підприємств із законодавством Європейського Союзу // Фінанси України. – 2004. – № 10. – С. 108-116.
288. Территориально-производственные комплексы: совершенствование процесса формирования / Отв. ред. М.К. Бандман. – Новосибирск: Наука, 1986. – 263 с.
289. Тимчук М.Ф. Регіональна економіка. – К.: ІММБ, 1998. – 57 с.
290. Ткаченко В.Г., Наумов Ю.Ф. Региональные аспекты стратегии развития сельского хозяйства // Экономика АПК. – 2001. – № 4. – С. 43-48.
291. Томчинська М. Оцінка податкової політики в Україні в 2000 і 2001 роках та її майбутніх перспектив // Економіст. – 2001. – № 6. – С. 43-47.
292. Указ Президента України “Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників” від 11 червня 1998 року // <http://zakon.rada.gov.ua>.
293. Указ Президента України “Про персональну відповідальність керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади” від 13 листопада 2002 року // Урядовий кур’єр. – 2002. – 15 листопада.
294. Указ Президента України “Про заходи щодо підвищення якості вітчизняної продукції” від 23 лютого 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. - № 9. – С. 27-28.
295. Указ Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” від 6 червня 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 23. – С. 20-22.
296. Указ Президента України “Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки” від 29 січня 2001 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 5. – С. 38-39.
297. Указ Президента України “Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень” від 14 липня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – С. 52-55.
298. Указ Президента України “Про комісію з питань аграрної політики при Президентові України” від 17 лютого 1999 року // Урядовий кур’єр. – 1999. – 24 березня. – С. 7.
299. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 року // Офіційний вісник України. – 1999. – № 49. – С. 11-13.
300. Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001) / Відп. ред. Литвин В.М. – К.: Альтернатива, 2001. – 704 с.
301. Управление региональными программами в США и Канаде. – М.: Наука, 1983. – 279 с.

302. Фащевський М., Чернюк Л. Геоелектронічний потенціал розвитку продуктивних сил України // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 32-36.
303. Фінансовий огляд. Залучення іноземних інвестицій як один з пріоритетних напрямків державної економічної політики // Фондовий ринок. – 2001. – № 24. – С. 6-8.
304. Фукс Л.Є. Соціально-економічна характеристика сучасного розвитку сільського господарства України // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2000. – Вип. 2-3. – С. 283-292.
305. Харківський Д.Ф. Удосконалення ринкових відносин на селі // Економіка АПК.– 1999. – № 3. – С. 84, 85.
306. Харрод Р., Хансен Э. Классики кейнсианства: В 2 т. – Т. 2. Экономические циклы и национальный доход. – М.: Экономика, 1997. – 429 с.
307. Хостон Дж., Кук Н., Исакова Н. Взаимодействие государственных и негосударственных структур в деле формирования политики поддержки малого бизнеса: вариант для Украины // Экономика Украины. – 1997. – № 11. – С. 42-47.
308. Чаюн Т. Умови розвитку внутрішнього ринку України в контексті вступу до СОТ // Вісник КНТЕУ. – 2004. – № 6. – С. 56-62.
309. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции. Переориентация теории стоимости. – М.: Экономика, 1996. – 349 с.
310. Чернігівщина-2005 : статистичний щорічник. Держкомстат України. Головне управління статистики у Чернігівській області.-м.Чернігів.-2006.- 246 с.
311. Чернявський А. та ін. Сучасні підходи до визначення сутності конкурентоздатності національної економіки // Економіка та держава. – 2005. – № 5. – С. 33-37.
312. Чечетов М., Жадан І. Державне регулювання та державне підприємництво: міфи і реальність // Економіка України. – 2001. – № 12. – С. 10-18.
313. Чистов С.М. Державне регулювання економіки. – К.: КНЕУ, 2002. – 208 с.
314. Чікалін В. Хто вони, генерали тіньової економіки? // Урядовий кур'єр. – 2001. – 11 листопада.
315. Чудновець І. Молодіжні основи реформування системи життєдіяльності населення в ринкових умовах // Сіверянський літопис. – 2001. – № 2. – С. 184-186.
316. Чужиков В. Особливості сучасних регіональних економічних циклів // Стратегія економічного розвитку України: Науковий збірник. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. 7. – С. 37-47.
317. Чужиков В. Регіональна диференціація виробництва // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 4-11.
318. Шангіна Н. Створення регіональної ринкової структури // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 43-46.
319. Шнипер Р.И., Воевода И.Н., Гузнер С.С. Региональная программа и принципы её разработки. Вопросы межотраслевого взаимодействия. – Новосибирск: Наука, 1986. – 292 с.
320. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень // Економіка України. – 2005. – № 10. – С. 36-41.
321. Эйнштейн А. Почему социализм? // Коммунист. – 1989. – № 17. – С. 96-100.
322. Эрхард Л. Благосостояние для всех. – М.: Дело, 2001. – 352 с.
323. Юрчишин В.В. Сучасна аграрна політика в системі державотворення України // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 3-10.
324. Яковенко О. Управління регіоном: збалансування повноважень та відповідальності органів влади // Урядовий кур'єр. – 2000. – 25 жовтня.

325. Якубовський М. Актуальні проблеми промислового виробництва // Економіка України. – 1997. – № 10. – С. 4-12.
326. Янукович В.Ф. Соціально-економічне розв'язання регіона: проблеми и пути решения. – К.: Наукова думка, 2002. – 346 с.
327. Японія: регіональна структура економіки / Відп. ред. Выборнов В.Я. – М.: Наука, 1987. – 224 с.
328. Ярошенко С.П. Поєднання національних і регіональних інтересів у фінансово-кредитній сфері // Фінанси України. – 2000. – № 9. – С. 44-48.

Сильні і слабкі сторони розвитку господарського комплексу області**ПРОМИСЛОВІСТЬ**

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Наявність потужних підприємств хімічної, приладобудівної, машинобудівної, харчової, легкої промисловості, енергетичного комплексу, здатних виробляти конкурентоспроможну продукцію.</p> <p>Традиції промисловості.</p> <p>Випуск ексклюзивних видів продукції .</p> <p>Наявність висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів.</p> <p>Наявність зразків промислової продукції, які можна запускати в серійне виробництво.</p> <p>Наявність підприємств з іноземними капіталом.</p> <p>Наявність планів і програм розвитку області на короткостроковий та довгостроковий періоди.</p>	<p>В основі розвитку промисловості та більшості інших видів економічної діяльності лежать екстенсивні фактори індустріального типу; закладається структура промислового випуску, де домінуватимуть нижчі технологічні уклади.</p> <p>Важкий фінансовий стан підприємств; збитковість значної їх частини; недостатність обігових коштів; великі борги окремих підприємств.</p> <p>Прогресуюче старіння основних виробничих фондів і деградація наукового та виробничого потенціалу.</p> <p>Динаміка зростання промислового виробництва значною мірою залежить від кон'юнктурних умов зовнішнього ринку України і області, що ускладнює забезпечення стабільних темпів розвитку.</p> <p>Експорт товарів в секторі низьких технологій переважає експорт в секторі високих технологій, що призводить до нееквівалентного обміну в міжнародній торгівлі.</p> <p>Недостатнє внутрішнє споживання продукції області та суміжних областей, а також продукції України.</p> <p>Нераціональне використання інвестиційних коштів.</p>

	<p>Відсутність програм стратегічного розвитку окремих підприємств.</p> <p>Надмірна посередницька діяльність при реалізації промислової продукції.</p> <p>Відсутність на багатьох підприємствах програм зовнішньоекономічної діяльності.</p> <p>Відсутність інвестицій на реалізацію інноваційних проектів з виготовлення промислової продукції на світовому рівні.</p> <p>Недостатній рівень захисту вітчизняного товаровиробника.</p> <p>Низька механізація та автоматизація робіт.</p> <p>Низька оплата праці на промислових підприємствах.</p>
--	---

ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИЙ КОМПЛЕКС

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Наявність на території області запасів нафти, торфу, газу.</p> <p>Розвиток газопереробної промисловості.</p>	<p>Відсутність програми енергозбереження в області.</p> <p>Низький рівень використання енергозберігаючих технологій.</p> <p>Відсутність економічного аудиту на підприємствах.</p> <p>Зношена інфраструктура газових мереж.</p>

	<p>Наявність боргів за спожиті газ та паливо.</p> <p>Відсутність суцільного приладо-обліку у побутовому використанні енергоносіїв.</p> <p>Невідповідність схем ліній енергопостачання сучасним нормативним вимогам.</p>
--	---

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Близьке розташування ринків збуту.</p> <p>Зростання обсягів виробництва продукції рослинництва.</p> <p>Становлення селянських (фермерських) господарств.</p> <p>Реформування великих сільськогосподарських підприємств.</p> <p>Поява підприємств, які досягли європейського рівня технологій, організації праці, виробництва і збуту продукції.</p>	<p>Недостатній рівень агрокультури.</p> <p>Низька механізація в рослинництві.</p> <p>Відсутність необхідних коштів на закупку сільськогосподарської техніки, добрив тощо.</p> <p>Низький рівень заробітної плати працівників сільського господарства.</p> <p>Відсутність належних потужностей для первинної і глибокої переробки сільськогосподарської продукції на місцях.</p> <p>Відсутність дистриб'юторів сільськогосподарської продукції.</p> <p>Неврегульованість механізмів збуту сільськогосподарської продукції, виробленої у фермерських та індивідуальних господарствах.</p>

БУДІВНИЦТВО

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Значний потенціал наявності власної будівельної сировини.</p> <p>Наявність значних виробничих потужностей.</p>	<p>Низький технологічний рівень галузі.</p> <p>Недостатні обсяги капітальних вкладень.</p> <p>Відсутність розвинуеного платоспроможного ринку збуту продукції.</p> <p>Нераціональне використання власних потужностей та ввезення продукції із зовнішнього ринку.</p>

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Наявність потенційних можливостей розширення зовнішньоекономічної діяльності підприємствами, середнім і малим бізнесом.</p> <p>Геополітичне розташування території області.</p>	<p>Недосконалий рівень організації реалізації експортної продукції.</p> <p>Слабка мотивація у пошуку партнерів через недосконале законодавство.</p> <p>Відсутність інституцій, які на основі глибокого вивчення природноресурсного потенціалу, конкурентних переваг області та зовнішніх ринків вироблятимуть відповідні маркетингові висновки для потенційних інвесторів і підприємців.</p> <p>Недостатньо розвинена галузева структура експорту товарів і послуг.</p>

ПІДПРИЄМНИЦТВО

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Наявність програми розвитку малого підприємництва в області.</p> <p>Близьке розташування великих ринків збуту.</p> <p>Постійне зростання кількості суб'єктів малого підприємництва.</p> <p>Наявність великого сектора малого підприємництва у сфері послуг, що стимулює розвиток соціальної інфраструктури.</p>	<p>Нерівномірність розвитку малого підприємництва в територіальному розрізі.</p> <p>Незначна частка підприємств малого бізнесу у сфері виробництва.</p> <p>Низький рівень маркетингового, інформаційного та рекламного забезпечення діяльності у сфері малого бізнесу, в т. ч. у сфері інвестиційної діяльності.</p> <p>Обмеженість ресурсів та можливостей кредитування малого і середнього бізнесу.</p> <p>Нерозвинутість механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва, в т.ч. на обласному рівні, особливо в сільській місцевості.</p> <p>Наявність адміністративних бар'єрів на шляху становлення та розвитку підприємництва (реєстрація, ліцензування, сертифікація, регулювання орендних відносин тощо).</p> <p>Недостатній рівень залучення іноземних інвестицій.</p> <p>Надмірний податковий тиск і занадто ускладнена система обліку та статистичної звітності.</p> <p>Недостатній розвиток мережі інституцій ринкової інфраструктури.</p>

ТРАНСПОРТ

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Розвинута мережа доріг.</p> <p>Можливість використання всіх видів транспорту.</p>	<p>Зменшення кількості та старіння рухомого складу автомобільних і троллейбусних підприємств, які здійснюють пасажирські перевезення.</p> <p>Незадіяння потужностей річкового транспорту та авіатранспорту.</p> <p>Малий обсяг лізингових операцій.</p> <p>Ліквідована система державних вантажних перевезень.</p> <p>Поганий стан більшості дорожнього покриття.</p>

ЕКОЛОГІЯ

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Розширення мережі природно-заповідного фонду області.</p> <p>Привабливі природні умови: ріки, озера, лісові комплекси тощо.</p> <p>Велика кількість характерних унікальних об'єктів.</p>	<p>Незадовільний стан ґрунтів.</p> <p>Низький рівень знешкодження токсичних відходів.</p> <p>Проблеми виділення полігонів та місць захоронення для токсичних відходів.</p> <p>Забруднення земель промисловими, побутовими відходами, засобами хімізації.</p> <p>Неякісні розкривні роботи, переміщення ґрунту і слабка рекультивация земель.</p>

	<p>Значне забруднення річок і водоймищ.</p> <p>Зростання забруднення вихлопними газами та збільшення шуму через розвиток автотранспорту, особливо транзитного.</p> <p>Невирішені на сучасному рівні проблеми зберігання побутових і промислових відходів.</p> <p>Відсутність сучасних водоочисних споруд та каналізації в значній частині області.</p> <p>Незадовільний стан природних пам'яток і рекреаційних територій.</p> <p>Проблеми, пов'язані із забрудненням територій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.</p>
--	--

СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Урізноманітнення і поліпшення обслуговування населення завдяки створенню приватних об'єктів у сфері охорони здоров'я, торгівлі, громадського харчування.</p> <p>Збільшення обсягів і поліпшення якості індивідуального будівництва.</p> <p>Використання сучасних проектів для житлового і виробничого будівництва.</p>	<p>Недостатність коштів в системах охорони здоров'я, освіти, культури і спорту на підтримання існуючого рівня матеріально-технічної бази, своєчасну виплату заробітної плати.</p> <p>Скорочення кількості та потужності установ соціальної сфери через незадовільне бюджетне фінансування і низьку платоспроможність населення.</p>

	<p>Незадовільний стан будівель об'єктів соціальної інфраструктури, особливо в сільській місцевості.</p> <p>Невідповідність розташування об'єктів соціальної інфраструктури нормативним вимогам щодо забезпечення доступності населення до них.</p> <p>Низька якість певної частини культурно-побутових послуг.</p>
--	--

РЕКРЕАЦІЙНА СФЕРА

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weakness)
<p>Унікальні рекреаційні, в т.ч. туристичні ресурси.</p> <p>Наявність мінеральних вод.</p> <p>Наявність унікальних пам'яток історії та архітектури.</p>	<p>Низький рівень розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури.</p> <p>Нерозвинутість готельного господарства.</p> <p>Занедбані санаторії та інші об'єкти рекреаційної сфери.</p> <p>Відсутність належного благоустрою берегів рік і водоймищ для туристичних потреб.</p> <p>Незадовільний стан природних та історичних пам'яток.</p> <p>Недостатня кількість туристичного товару.</p> <p>Слабкість інформаційного забезпечення туристів.</p> <p>Відсутність маркетингових досліджень рекреаційно-туристичного ринку.</p>

Можливості і обмеження розвитку господарського комплексу області

ЗОВНІШНІ

Можливості (Opportunities)	Обмеження (Threats)
<p>Державна політика, спрямована на стимулювання розвитку:</p> <ul style="list-style-type: none">- промисловості;- сільського господарства;- малого підприємництва;- екології;- туризму;- інвестиційної діяльності. <p>Вона розкривається в системі відповідних законів України, Указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів.</p>	<p>Недосконале податкове законодавство.</p> <p>Загроза банкрутства ряду підприємств через зростання незалежних від регіону заборгованостей.</p> <p>Митні обмеження.</p> <p>Бюджетні обмеження.</p> <p>Адміністративні бар'єри на шляху становлення та розвитку підприємництва.</p> <p>Відсутність механізму реалізації політики щодо підтримки підприємництва.</p>

ВНУТРІШНІ

Можливості (Opportunities)	Обмеження (Threats)
<p>Наявність програм розвитку окремих галузей і підприємництва в області.</p> <p>Поява і розширення підтримки розвитку малого бізнесу.</p> <p>Потенційні можливості з малими затратами створити робочі місця в туризмі: створення одного робочого місця в туризмі в 20 разів дешевше, ніж у промисловості.</p> <p>Потенційні можливості з малими затратами створити робочі місця в сфері обслуговування.</p>	<p>Неопрацьовані механізми прийняття узгоджених рішень на різних рівнях влади.</p> <p>Недооцінка значення розвитку сфери послуг, її диверсифікації та впровадження нетрадиційних послуг.</p> <p>Недооцінка значення рекреації і туризму.</p> <p>Складність інвестиційного клімату.</p> <p>Велика питома вага економічної діяльності в "тіньовому" секторі економіки.</p>

Узгоджено
Голова обласної ради народних
депутатів
“ _____ ”
_____ 200_ р.

“Затверджую”
Голова облдержадміністрації
“ _____ ”
_____ 200_ р.

**Положення про Координаційну раду щодо забезпечення виконання
програмних завдань**

1. Координаційна Рада створюється з метою здійснення організації, регулювання і контролю за виконанням планів, програм соціально-економічного та інноваційного розвитку, програм охорони довкілля області, а також галузевих програмних документів регіону стратегічного та поточного характеру.

2. Склад Координаційної Ради призначається Головою обласної державної адміністрації строком на 5 років. До нього входять перший заступник (заступник) голови облдержадміністрації, заступник голови обласної ради народних депутатів та начальники:

- головного управління економіки;
- головного фінансового управління;
- головного управління сільського господарства і продовольства;
- головного управління праці і соціального захисту населення;
- управління капітального будівництва;
- управління з питань розвитку підприємництва та впровадження регуляторної політики;
- управління зовнішньоекономічної діяльності і торгівлі;
- управління охорони здоров'я;

- управління у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи;

- інспекції якості та формування ресурсів сільськогосподарської продукції;

- обласного управління статистики.

До складу Координаційної Ради також включаються представники банківських та фінансових установ.

3. Координаційна Рада діє на засадах відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність, верховенства права, законності, гласності, поєднання державних і місцевих інтересів. У своїй діяльності вона керується Конституцією України, Законом України "Про місцеві державні адміністрації" та іншими законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади вищого рівня.

4. Головні завдання Координаційної ради:

- забезпечення виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;

- призначення розробників програмних документів;

- розробка календарного плану процесу роботи над укладанням програмних документів регіону;

- дієвий контроль за реалізацією заходів програм;

- щоквартальний розгляд стану виконання встановлених завдань;

- визначення причин відхилення прогнозованих показників;

- підготовка пропозицій на обласний та центральний рівні управління щодо виправлення виявлених відхилень;

- заслуховування звітів відповідальних за виконання програм та звітування перед Головою облдержадміністрації щодо проведених заходів контрольного і регулюючого характеру;

- оприлюднення результатів виконання програмних документів у засобах масової інформації регіонального рівня.

5. Координаційна Рада має право у разі необхідності у встановленому порядку вносити уточнення в показники програми. Для цього залучаються спеціалісти з даного напрямку, що займались розробкою програмного документу, та фахівці-члени Ради.

6. Координаційна Рада є органом, який відповідає за результативність виконання програмного документу.

Розроблено:

Узгоджено:

З Положенням ознайомлені

підписи членів Ради

Рецензія

на монографію Савченка В.Ф. “Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні ”

Абсолютна більшість статей і книг В.Ф.Савченка присвячена проблемам соціально-економічного розвитку регіонів. Дана публікація включає в себе аналіз державних питань з позиції їх впливу на ситуацію в територіях, а також особливості державного регулювання в самих регіонах та окремо взятій Чернігівщині.

Автором, на базі проведеного аналізу, надаються пропозиції щодо важливих питань економічного розвитку на обласному рівні на сучасному етапі. Стан соціально-економічного розвитку в Україні та її територіях, перетворення і процеси, які відбувалися в минулому, особливо в останні роки, переконливо засвідчують, що розв'язання проблем регіонів перейшло в розряд стратегічних і глобальних, стало одним з найбільш важливих в державі. Подолання економічної кризи, поетапний перехід до ринкових відносин потребують відпрацювання механізмів регулювання економіки не тільки на державному, а і на регіональному рівні.

Це підтверджує аналіз ситуації в господарському комплексі та суспільстві в цілому, а також досвід розвинених країн, де регулюючі економічні системи включають в себе централізоване державне і регіональне прогнозування та програмний підхід до соціально-економічних процесів на територіях.

Автором досконало і системно розроблені пріоритетні напрямки державного регулювання регіонального розвитку: удосконалення галузевої структури промисловості за рахунок диверсифікації виробництва, зменшення питомої ваги сировинних та підвищення – переробних галузей, збільшення частки наукоємних виробництв у машинобудуванні; розвиток АПК, поглиблення раціональної спеціалізації щодо виробництва конкурентоспроможних видів сільськогосподарської сировини і продукції її переробки; активне проведення санації і реструктуризації підприємств, їх технічного переозброєння, розвиток міжгалузевих виробництв та поглиблення міжрегіональної кооперації у межах країни, а також зовнішньоекономічної діяльності; нарощування виробництва та інфраструктури на територіях пріоритетного розвитку; збереження етнографічної самобутності регіону, охорона і відродження пам'яток історії та культури і розвиток культурно-рекреаційного господарства та туризму.

На подібному достатньому науковому рівні опрацьовані всі інші перераховані вище питання.

Враховуючи актуальність досліджуваної тематики, наукову цінність і неупередженість наданого матеріалу, акцентованість та логічну завершеність пропозицій, їх конкретність і практичну спрямованість в напрямку методологічних засад державного регулювання економіки на регіональному рівні, дослідження рекомендується до друку у фаховому видавництві як монографія сучасного економічного спрямування.

Рецензент:

доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу політики доходів
населення Науково-дослідного
економічного інституту

Бондар І.К.

Рецензія

на монографію Савченка В.Ф. “Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні ”

У монографії розглядаються стратегічні напрямки державного регулювання економічного розвитку регіону на сучасному етапі. Вивчаються світовий досвід, ситуація в Україні, надаються пропозиції щодо напрямків роботи в досліджуваній області.

Соціально-економічний стан Чернігівської області, її депресивний та дотаційний характер життєдіяльності, відставання від інших територіальних одиниць в темпах розвитку спонукає до пошуку та ефективного використання нових форм державного регулювання соціально-економічних процесів.

Головним напрямком розвитку в дослідженні визначено інноваційний розвиток економіки, який поки що стримується браком коштів у держави і господарюючих суб'єктів, відривом фінансового ринку та інноваційних потоків від реального сектора економіки, відсутністю чітко визначених державних пріоритетів у інноваційній політиці.

Проаналізовано 7 програм соціально-економічного розвитку регіону, чотири з яких річні, одна середньострокова (спеціалізована, з інноваційної діяльності) і дві стратегічні довгострокові. Вказується, що освітлення даних питань в них недостатнє, носить загальних характер і не відіграє значної ролі в регулюванні та посиленні інноваційного розвитку. Ця складова державного впливу потребує активізації.

Автором запропоновано регулювання розвитку регіону за допомогою чотирьохрівневої системи планування: концепція розвитку регіону, комплексна державна програма по реалізації завдань концепції, річна програма соціально-економічного розвитку, заходи по виконанню планових завдань. Такий підхід дає можливість як перспективного, так і поточного регулювання економіки, забезпечує струнку систему прийняття та виконання програмних показників, дозволяє стабілізувати економічні процеси.

На достатньо високому науковому і практичному рівні розроблені всі інші вищезазначені проблеми.

Книга рекомендується до надрукування як монографія економічного напрямку, що має значне наукове і практичне значення.

Рецензент:

доктор економічних наук, професор
кафедри міжнародної економіки
Національного технічного університету (КПІ)

Стеченко Д.М.

Рецензія

на монографію Савченка В.Ф. “Програмне регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні ”

Дослідження автора має високу актуальність та наукову цінність в силу наступних причин:

Регулювання розвитку регіонів у державі на сучасному етапі йде старими методами, які в методичних матеріалах тільки розбавлені та прикрашені ринковою термінологією і риторикою. За 15 років практично нічого не змінилось. Програми соціально-економічного розвитку відірвані від життя, не мають інструментів реалізації. Результати, ступінь виконання не контролюються, не аналізуються, не стали механізмом прискореного розвитку регіонів.

Не впроваджуються новітні методи господарювання та підвищення конкурентоздатності регіональної економіки. Розвиток окремих регіонів характеризується відсутністю ефективних важелів регулювання, спонтанністю і нерівномірністю. Особливо це стосується депресивних, в основному сільськогосподарських територій.

До таких депресивних територій відноситься і досліджувана автором Чернігівська область. Досягнуті нею результати за останні 15 років, зокрема, характеризуються падінням частки області в загальнодержавних результатах діяльності України: щодо валового регіонального продукту – з 2,2 до 1,7 %; випуску товарів та послуг – з 2,1 до 1,6 %; обсягів промислової продукції – з 2,3 до 1,3 %; продукції сільського господарства – з 4,5 до 3,9 %; надходження іноземних інвестицій – з 1,6 до 0,9 %; інвестицій в основний капітал – з 2,6 до 1,4 %.

Державне регулювання давніми, тривалий час працюючими методами неможливе в силу того, що ми маємо приватну форму власності на засоби виробництва, законодавство, яке обмежує державне втручання в діяльність суб'єктів господарювання, все більш повне входження до світової економічної спільноти.

Потрібні теоретичні напрацювання як на рівні держави, так і регіонального характеру. Водночас на сьогодні їх мало в загальноукраїнському масштабі і за деякими напрямками вони взагалі відсутні в Чернігівському регіоні.

Тому наукова розробка Савченка В.Ф., у якій досліджуються світовий досвід, ситуація в Україні, визначається становище в області та надаються обґрунтовані, широко розгорнуті пропозиції в напрямках методологічних засад планування господарства регіону, перспективного і поточного планування, заходів по організаційному та економічному забезпеченню і методики контролю планових показників, методики оцінки річних програм соціально-економічного розвитку, має велике наукове та практичне значення і рекомендується до видання як фахова монографія економічного спрямування.

Рецензент:

доктор економічних наук, професор,
заступник завідувача відділу макроекономіки і
прогнозування Науково-дослідного
економічного інституту

Пила В.І.

Савченко Володимир Федорович, заступник голови правління – директор Чернігівської філії Акціонерного банку “Синтез”, професор кафедри економічної теорії Чернігівського державного інституту економіки і управління. Кандидат економічних наук, заслужений економіст України, Академік Академії економічних наук, Академік Української Академії наук, член-кореспондент Української Академії національного прогресу.

Автор монографії „Стратегічні напрямки економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі” (2007 рік) та наукових досліджень: 4-томного видання “Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку” (1999 рік), книг “Проблеми економіки Чернігівщини” (1994 рік), “Чернігівська область. Соціально-економічний стан. Шляхи розвитку” (1995 рік), “Концепція і науково-методичні основи формування плану соціально-економічного розвитку Чернігівського регіону” (1995 рік, у співавторстві), “Як живеш Чернігівщино? Соціально-економічне дослідження” (1998 рік), “Науково-методичні основи регулювання економічних процесів в регіоні” (2000 рік), “Дослідження економічного розвитку держави і регіону” (2001 рік), “Чернігівська область: шляхи розвитку та перспективи (державні та регіональні аспекти)” (2001 рік) і 150 наукових та науково-методичних праць, опублікованих в Україні і за її межами.